
UNIVERSITY of MICHIGAN
GENERAL LIBRARY
OCTAVIA WILLIAMS BATES
BEQUEST

ANECDOTA
LUDOVICI ANTONII MURATORII.

TOMUS PRIOR.

ANECDOTA,

QVÆ

EX AMBROSIANÆ BIBLIOTHECÆ CODICIBVS

Nunc primùm eruit,

NOTIS, AC DISQVISITIONIBVS AVGET

LUDOVICUS ANTONIUS MURATORIUS,

IN EADEM BIBLIOTHECA AMBROSIANI COLLEGIJ DOCTOR.

TOMVS PRIOR

Quatuor S. PAVLINI Episcopi Nolani Poemata complectens.

MEDIOLANI,

Typis Iosephi Pandulfi Malatestæ. 1697.

Superiorum permissu; & Priuilegio.

ILL.MO, AC REV.MO DOMINO,

GIBERTO BORROMÆO,

SAPIENTISSIMO, AC ERVDITISSIMO UIRO,
SVOQVE MECOENATI BENIGNISSIMO

LVDOVICVS ANTONIVS MVRATORIVS
vtramque felicitatem.

IAM diù dolebam, Amplissime Domine, me nullis adhuc tabulis, quanta tibi deberem, fuisse testatum, mihiq; videbar quodammodo ingratus iacere, qui priuatis tantùm, non publicis obsequijs beneficia tua excepissem. Illa enim quantò vberiora erant, tantò vehementiùs animum meum mordebant, & ad aliquam gratiæ professionem impellebant. Itaq; felicitatem meam satis æstimare nequeo, quum tantæ mihi demùm oblatæ sint exuuiæ temporum edacitati præripiendæ, vndè aliquod perenne tributum antè oculos tuos iam sistere possim. Viuet in posterum beneficio (qua-

le-

lecumq; sit) nostro locupletior Paulinus, eiusque stabunt opera, non modò vt eximium eruditionis pignus, sed vt magnum etiam meæ erga te venerationis monumentum. Cui autem meliùs hæc sunt placitura quam tibi, qui perpetuò in hoc vnum incumbis, vt vniuersa eruditionis sacræ ornamenta complectaris? Enimuerò quis singularem ingenij tui supellectilem non miretur? Nimirùm cuncta Ecclesiasticæ Historiæ arcana, Conciliorum sanctiones, Hæreticorum sophismata, veterumq; Patrum documenta memoriæ tuæ ità conciliare pergis, vt iam egregium Ecclesiæ propugnatorem spondere possimus. De vnâ tamen conqueror modestiâ tuâ, quæ nobis potiorem subtrahit eruditionis tuæ vsum, neque, solum id agit, vt videaris, qui non sis, sed etiam, vt ne, qui sis, videaris. Posses agere magnum virum palàm, & mauis tacitus conscientiæ tuæ testimonio frui, quam scribendo ambitionis periculum subire. Sed quænam est huiusce virtutis seueritas, vt tibi vni scire, ac mundo, vt ità dicam, te ipsum inuidere velis? Interim non sine gloriâ fatebor, quicquid ego profecerim, ad exemplum tuum, & ad beneficia tua totum esse referendum. Tu vnà cum Excellentissimo, & præstantissimo fratre tuo Comite CAROLO, Ambrosianam Bibliothecam mihi reserasti, ac in tantum

studia

ſtudia mea promouiſti; vt Reſpublica literaria puſillum hoc opus meum imperijs potiùs tuis, quam conſilijs meis ſit debitura. Itaq; excipe exiguam patrocinij tui meſſem, imò accipe rem tuam. Paulinum ab iniuriâ temporum vindicauit primus omnium màgnanimus Cardinalis FEDERICVS inter maiores tuos fulgentiſſimum lumen, illumq; in celebri à ſe conditâ Bibliothecâ repoſuit alienæ adhuc indigum opis, & lucis beneficia poſcentem. Tantum igitur opus nunc ſuprà vires meas aggreſſus iam non donum tibi offero, ſed tributum ſoluo. Vtinam audaci conſilio ſuffragium tuum accedat; ſiquidem in hoc vno tota clauditur votorum meorum ſumma. Nimium erit, atque inuidendum præmium tanto viro, tantoque Mecœnati placuiſſe. Vale.

Mediolani Non. Iul. MDCXCVII.

NOn modò his in Anecdotis, quæ ex Ambrosianæ Bibliothecæ Codicibus eruit, notisque, ac Disquisitionibus auxit Vir, in primis sciens, Ludouicus Antonius Muratorius, in eâdem Bibliothecâ Ambrosiani Collegij Doctor, aliquid non inueni, aut Fidei Catholicæ, aut bonis moribus oppositum; sed multa potiùs reperi, de quibus cum Auctore, cum Patriâ nostrâ, cum pijs, literarumque cupidis hominibus maximoperè gratularer: cum Auctore, ob singularem eruditionem, laboremque valdè proficuum, quibus rapinam adeò ingentem Orbi Ecclesiastico à pluribus sæculis factam, tantâ cum vsurâ pretiosâ vnus restituit; cum Patriâ nostrâ, pro aduentu Sapientissimi terræ, Cælique Herois Sancti Paulini, per Diuum Ambrosium Mediolanensi Clero, vt Sanctus idem Paulinus testatur, adscripti; atque amicitiâ cum Diuo ipso Ambrosio, nec non cum Diuo Augustino deuinctissimi: nouis in Poematibus, ingeniosâ, cultâque, & vberrimâ refertis facundiâ rediuiui; cum pijs autem, literarumque cupidis hominibus, quòd præsenti id habeant in Scriptione, quo pietatem, doctrinam, atque eloquentiam, mirum in modum, amplificent; Solida quippè, & florida in Sancti Nolani Episcopi, in Domini Muratorij Opere facilè cognoscere poterunt, facilè delibare; atque gratissimam in dulcedinem, ad suam, amicorumque vtilitatem, amœnitatem conuertere. Pridiè Nonas Februarij, ex officio exposui, Anno MDCLXXXXVII.

Ego D. Hieronymus Meazza Clericus Regularis, Sacræ Theologiæ Professor, pro Sanctissimâ Inquisitione Censor librorum, &c.

IMPRIMATVR

F. Prosper de Leonibus Inquisitor Generalis Mediolani, &c.

Bartholomæus Crassus Canonicus Ordinarius pro Emin. D. D. Cardinali Archiepiscopo.

Franciscus Arbona pro Excellentissimo Senatu.

IN

IN S. PAVLINI NATALES NVNC EDITOS PROLEGOMENA.

TAndem apertum in diem quatuor PAULINI Epiſcopi Nolani Poemata perduxi, diù ab omnibus literarum cultoribus deſiderata, diù etiam deplorata. Hæc tanti viri monumenta hucuſque nobis inuidit ſæua temporum edacitas, quæ inter illuſtres rapinas hocquoque magnum inuoluerat eloquentiæ pignus. Maximè dolendum profectò eſt tot veterum Patrum diuitias excidiſſe, quibus & Eccleſiaſtica Hiſtoria, & Fidei Catholicæ dogmata promoueri feliciter poſſent; ſed in earum potiſſimùm iacturâ dolorem noſtrum exercere iuuat, quæ ab eloquentiſſimis, Sanctiſſimiſq; Patribus elaborata fuere, quorum ope æui noſtri Heterodoxos euertere, & meliorem ad frugem reuocare fas eſſet. Quantus autem fuerit PAULINUS noſter & Orator, & Poeta, & Sanctus, tum eius ſcripta, tum omnium illuſtrium Scriptorum documenta teſtantur. Eximiam illius Sanctitatem non attingam, vtpote quæ ſatis apertos laudatores inuenerit S. Ambroſium Ep. 30. ad Sabin. Sulpic. Seuerum in fine Dialog. Gregor. Turon. lib. de Glor. Confeſs. cap. 107. Greg. Magnum lib. 3. Dialog. alioſq; eius res geſtas proſequutos, ac etiamnum in Faſtis Eccleſiaſticis commendetur. Mirum ſanè videri debet, virum Senatoriâ dignitate, ac ipſo Conſulatu olim auctum, innumeris præſtantem opibus ſeculo ita renunciaſſe, vt vniuerſæ Chriſtianorum Reipublicæ Sanctitatis exemplum extiterit, quod inquit ad eum ſcribens Auguſtinus Ep. 34., & Ep. 39. ad Licentium. Eius in Oratoriâ arte excellentiam commendauit Hieronymus in Ep. 13. his verbis: *Si quaſi extrema manus operi tuo induceretur, nihil pulchrius, nihil doctius, nihil dulcius, nihilq; Latinius tuis haberemus voluminibus*. Tum addit: *Magnum habes ingenium, & infinitam ſermonis ſupellectilem, & facilè loqueris, & purè &c.* Reliqua mitto, vt eiuſdem in Poeſi præſtantiam magno viri magni teſtimonio oſtendam. Auſonius PAULINUM inter paucos charum habuit, totuſq; in eo ſemper fuit, vt illi dignitates compararen-

farentur ; eiusq; nomen famæ commendaretur . Itaq; ad eum scribens Ep. 20. hæc habet:

Et, quæ iamdudum tibi palma Poetica pollet,
Lemnisco ornata est, quo mea palma caret:
Cedimus ingenio, quantum præcedimus æuo,
Assurgit Musa nostra Camœna tuæ.

Hinc disce, quantum in Poesi nominis PAULINO foret, cui Ausonius præclarissimus alioqui vates assurgeret. Idem Ausonius ad PAULINUM Ep. 1. *Iam quid*, ait, *de eloquentiâ dicam? Liquidò adiurare possum nullum tibi ad poeticam facundiam Romanæ iuuentutis æquari*. Sed viri tanti numquam satis laudandi Panegyrim texere non lubet. Ad eius igitur librorum seriem explicandam me confero. Eiusdem quinquaginta ad plures Epistolæ extant, tum Poemata varia, ac præcipuè X. Natales in honorem S. Felicis conditi. Hæc, & alia S. Episcopi Opuscula typis sæpè commissa fuere, ita tamen vt omnium venustissima habeatur Antuerpiensis editio Anni 1622., quippè quæ notis Frontonis Ducæi, & Heriberti Rosuueidi, ac PAULINI Vitâ per P. Sacchinum elaboratâ abundet. Parisijs demùm Anno 1685. in duos Tomos digesta prodiere PAULINI opera ad MSS. Codices recognita, notisq; variorum illustrata studio Ioannis Baptistæ le Brun, quæ ad manus meas, quod valdè dolui, deferri nondum potuerunt. Emiserat etiam Petrus Franc. Chiffletius V. C. è Soc. Iesu Anno 1662. librum, cui titulum fecerat *PAULINUS illustratus*, eruditèque admodum res gestas, librosq; Sancti huius exornarat. Nemini tamen hucusque ea Poemata intueri contigit, quæ ex Ambrosianæ Bibliothecæ latebris omnium primus in lucem produco. Testatur PAULINUS in Ep. ad Seuerum nonâ, se quotannis *Natalitium carmen* S. Felici pangere consueuisse. Decem verò ex his Natalibus tantùm extare opinio erat, quum in publicum prolatus est Dungali, qui A. Ch. circiter 821. florebat, liber aduersùs Claudium Taurinensem *de cultu Sacrarum Imaginum*, quem Ludouico Pio Imperatori, eiusque filio Lothario inscripsit. Plurima ibi citat vir disertus ac pius S. PAULINI carmina, inter quæ nonnulla ex Natalibus XI. XIII. XIV. & XV. libata, quibus Sacrarum Imaginum, Reliquiarumq; cultus mirabiliter comprobatur. Vetustissimum huius Scriptoris exemplar & nostra Bibliotheca seruat. Istius igitur monitu alios quoq; Natales PAULINUM procudisse innotuit. Sitim auxit fragmentorum pretium,

visisq;

visisq; aliquot vndæ guttis continuò totus in votis fons fuit. Itaque dum vberrimam Manuscriptorum Codicum seriem lustro, quæ in Ambrosianâ asseruatur, incidit in manus meas antiquissimum volumen, in quo Venantij Fortunati, Prosperi, Iuuenci, Aratoris, aliorumque veterum Christianorum carmina continebantur. Tres & decem S. PAULINI Natales ibi exaratos inueni, quos cum Dungali fragmentis collatos germanum protinùs tanti Scriptoris fœtum mihi, & orbi literario sum gratulatus. Codex venerandam sapit vetustatem. Characteres quadrati, ac minutissimi, mirâq; venustate rectis lineis inter se distincti, seculo, vt arbitror, nono elaborati fuere. Quindecim porrò Natales PAULINUM cecinisse hucusque creditum, quum expressè carmina Dungalus tum ex XIV. tum ex XV. citarit. Verùm Auctor iste, aut librarij in illo exscribendo decepti fuere; quæ enim carmina ex Natali XIV. hausta referuntur, omninò reijcienda in XIII. Codex noster, & rerum ordo euincunt. Itaq; Natalis apud Dungalum XV. hinc inscribendus erit decimus quartus, quem in membranis nostris descriptum non fuisse vehementer dolemus. Nostro præterea in Codice simul confunduntur primus, & alter Natales, ac idcircò reliqui numero vno ab editis discrepant, ita vt hîc septimus dicatur, qui apud alios octauus numeratur, quo ordine reliqui procedunt; sed amanuensium incuriâ id factum; quum penitùs inter se distinguendi sint primus, & secundus. Subsequitur in laudato Codice aliud PAULINI Poema absque titulo, quod vti summâ refertum eruditione & ego produxi. Posthæc S. Martini vita cum huiusmodi inscriptione exhibetur: *Incipit opus PAVLINI Petrecordie de Vitâ S. Martini Episcopi versibus*. Vnde Bellarmini de Script. Eccl., Sirmondi ad Sidon. Apoll., Labbæi de Script. Eccl., aliorumq; sententia confirmatur, qui horum carminum auctorem faciunt *PAVLINVM Petricorium*, seu *Petricordium*, qui 30. aut 40. annis ab obitu PAULINI nostri florebat. Parùm accuratè scripsit Vghellus tom. 6. Ital. Sacr. illorum Scriptorem Poematum fuisse S. PAVLINUM iuniorem, Nolanum itidem Episcopum; hic enim circa A. Ch. saltem 520. Episcopatu illo est auctus, Petricordium verò, vt dixi, circa A. 460. scripsisse certissimum est. Ceterùm satis mirari nequeo, cur hosce Natales partim neglexerint, partim summo studio veteres protexerint. Beda, Notkerus, Ado, Marcellus presbyter antiquissimus, atq; ipse Gregorius Turon., alijq; in Acta SS. die 14. Ianuar. relati, S. Felicis vitam, ac miracula illu-

 stra-

ſtrarunt; neminem tamen ex ijs plures quam decem hucuſq; editos Natales vidiſſe apparet, quum ea tantùm miracula exhibeant, quæ in eis laudantur, alia etiam relaturi, ſi in promptu reliquos tres habuiſſent, aut quatuor. Vix vnus Dungalus inuentus, qui horum aliquam mentionem inijceret. Lubentiùs igitur ab eruditis laborem noſtrum exceptum iri ſperamus, quum theſaurum tam diù nobis ereptum, ac penè deſperatum tandem ſubduxerimus voracitati temporum. Hæc autem omnia notis eruditis, ac diſceptationibus pro viribus enucleanda cenſui, tum ne reliquis PAVLINI operibus, quæ eruditorum ſtudio hucuſq; ornata viſuntur, in aliquo cederent, tum vt Poeſeos merito aliquâ per me ratione ſatisfieret. Vt enim ea omittam, quæ hinc aduersùs Nouatores, Reliquiarum, Sanctorumque cultum improbantes adferri poſſunt, certè nuſquam maiorem quam in hiſce tribus ſaltem Poematis, inuenias eruditionem. Hîc Ethnicorum ſuperſtitio, hîc Sanctorum Monumenta explicantur, reſque geſtæ PAVLINI velut in vnum compendium coactæ illuſtrem Scriptoribus ſeriem eruditionis præbebunt. Quod ad annos ſpectat, quibus recitati fuerint huiuſmodi Natales, ſententiæ Chiffletij par. 2. c. 9. Paulini ill. propoſitæ acquieſcendum puto, primum nempè ad A. Ch. 394. pertinere, quum nondum Nolam ſe contuliſſet PAVLINVS, alterum deindè in A. 395. cadere, quo Sanctus iam Nolæ redditus erat, tertium in A. 396. & ſic de reliquis, etenim quotannis Natalem cecinit PAVLINVS. Id autem ex Natali XIII. potiſſimùm probatur. Ibi præclariſſima de Gothis relata victoria, cæſusq; Rhadagaiſus memoratur, quæ A. 405. *Stilicone II., & Anthemio Coſs.* contigere, vti Proſper in Chronico teſtatur; ac propterea ſequentem Annum 406. reſpicit Natalis XIII. Si ergò reliquis elapſis annis Natalem ſuum affigas, primum comperies in Annum 394. incidere; ſimiliter vndecimum Anno 404., duodecimum Anno 405. eſſe tribuendos. Vnum tantummodò Lectores monitos velim, nimirùm conſultò hoſce verſus vnà cum amanuenſium erroribus à me fuiſſe deſcriptos; conqueri enim ſæpè ſolent doctiſſimi viri fidem Manuſcriptis non ſeruatam, germanaſque lectiones emendantium opinione, aut audaciâ plerumque vitiari. Iccircò omnium ingenio quædam caſtiganda reliqui, nonnullis etiam inter notas manum appoſui. His animaduerſis in omnium commodum PAVLINI vitam ſummatim ſcriptam ſubijcio.

BRE-

BREVIS S. PAVLINI VITA.

SAnctus Pontius Meropius PAVLINVS in Aquitaniâ Burdigalæ, seu Hebromagi Ann. Ch. 353. in lucem prodijt. Præceptorem sortitus Ausonium celeberrimum Poetam, ab illo ad Senatoris, Consulisque munera in Vrbe perductus est. Baptizatus An. 389. Presbyter ordinatus An. 393. Clero Mediolanensi adscriptus fuit. Anno sequenti Nolam profectus, distracto in pauperes immani facultatum cumulo, Monasticam amplexus est vitam. An. 409. in eius Vrbis Episcopum electus Anno demùm 431. è vitâ decessit. Sanctos Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, & Sulpicium, aliosque sui æui præclarissimos viros intimè coluit, maximi à cunctis factus. Multis egregiè scriptis, nobilitati eloquentiam iunxit, vtramque verò mirabili sanctitate superauit.

CON-

CONSILIVM AVCTORIS.

QVam vtilem operam nauarint ij, qui tempestate nostrâ in hoc insudarunt, vt ab iniuriâ temporum, hominumq; obliuione, veterum Patrum scripta vendicarent, nemo nunc ignorat, nemo etiam illos non laudat. Quâ in re Clarissimi potissimùm viri Dacherius, Baluzius, Cotelerius, ac Mabillonius ita sibi Eruditorum Rempublicam deuinxere, vt futuræ, æternæque famæ satis consuluisse videantur; Non enim minoris est laudis vetera restituere, quàm noua proferre. Et sanè, quum nostri æui Scriptoribus longè antiqui Patres, tum eruditione, tum sanctitate præstent, quantò lubentiùs istorum, quàm illorum lucubrationes sunt excipiendæ? Antiquitatis verò restitutores non priorum modò Auctorum gloriæ militant, verùm etiam suæ, quum secundi quodammodò parentes Operum reparatorum sint iure censendi. Hæc igitur ea sunt, quæ Clarissimo quoq; viro Laurentio Zaccagnæ Vaticanæ Bibliothecæ Custodi nunc suadent, vt ad euulganda veterum monumenta animum appellat; quod vt ille quamprimùm præstet, mecum vota omnium conspirare non desinunt. Quapropter & ego, vt publicum literarum commodum pro virili promouerem, mentem ad nonnulla conuerti, quæ aut ex opulento Ambrosianæ Bibliothecæ penu, aut ex Aduersarijs meis adscita, publicâ luce donanda sum arbitratus. Primum autem locum S. Paulini carminibus aperui; etenim quis meliùs quàm aliquis eximius Scriptor libri mei limen occupet, susceptique laboris primordia sacret? Reliqua subindè, si diuinus fauor scribenti annuat, expectent eruditi. Consilium verò hoc meum tibi Summo Numini, tuæq; purissimæ Matri, vt placeat, obnixè rogo, demissèq; precor. Tibi scribo, Ecclesiæq; tuæ vtilitati studeo; neq; enim homini in terris peregrinanti alia mens esse debet, quàm ad te tendere, quàm tibi tuæque gloriæ inseruire, cui accepta omnia sunt referenda. Itaq; Poemata ista, quæ te auspicante non nugis, & mendacijs, sed incontaminatis referta sensis, Paulinus felicissimè composuit, quæ eruditis legenda nunc trado, sicuti deliciæ, gaudiumq; mei cordis fuere, ita sint faces, ductu quarum te vnicum nocte exquirens inuenire possim, & in te, qui omnia regis, qui solus es sapiens, Doctrinæ veritas, summè bonus, & summum bonum, & omnia in omnibus, Deus meus, requiescere. Sic animus, quem tu nunc moues, benignoque afflatu ad literarum studia concitas, erroris immunis te dulcem sentiat sciendi Auctorem, sublatisque demùm vinculis te liber in patriâ complectatur.

IN-

INDEX
DISSERTATIONUM
Ad S. PAULINI Poemata.

Eis

Εἰς τὰ τοῦ Παυλίνου Ἀνέκδοτα
παρὰ τοῦ Λοδοΐκου Μουρατωρίου
σαφῶς ἐξενεχθέντα.

Τετράστιχον.

Παυλίνου κάλλιστα χρόνος ποιήματα κρύψε.
Εἰς φῶς ταῦτ᾽ ἀνάγεις νῦν Λοδοΐκε κλυτόν;
Οὔποτε τοῖς δοκίμοις χάρις οἴχεται. πότνια μοῦσα
Μὶν ποιοῦντι φανὴν φέγγος ἔνεικε μέγα.

IN ANECDOTA S. PAVLINI POEMATA
A LVDOVICO ANTONIO MVRATORIO
B. A. D.
nunc primùm vulgata.

TETRASTICHON
è Græco conuersum.

Carmina PAVLINI, quæ nocte obduxerat ætas,
Edis in illustrem nunc Ludouice diem.
Iusta quidem merito respondet gratia; magnum
Attulit ornanti carmina musa decus.

Michaelis Maddij.

DOCTORIS LVDOVICI ANTONII MVRATORII
LINEAMENTA.
GENETHLIACI COLORES.

LVDOVICVS ANTONIVS MVRATORIVS.
Pictura textilis.
VIR NAVVS, VIR DOCTVS, VTI SALOMON.
Textum in Pergulâ.

Qui cupis Auctorem Libri cognoscere, specta:
Est VIR NAVVS, VIR DOCTVS, VTI SALOMON.

Ità natiuis coloribus texebat
Petrus Hercules de Bellois
I. V. D. Bononiensis.

SAN-

SANCTI PAVLINI EPISCOPI NOLANI

NATALIS VNDECIMVS.

SIdera si cælo possunt, si gramina terris
Desore, mella fauis, aqua fontibus, vberibus lac,
Sic poterunt linguis laudes cessare piorum,
In quibus & vita, & virtus, & gloria mortis

5 Ipse

NOTÆ.

V. 1. *SIdera si Cælo*. Priora hæc carmina retulit etiam Dungalus Diaconus, qui seculo Christi nono Librum *de cultu Imaginum* ad versus Claudium Taurinensem scripsit, eumque Ludouico, & Lothario Augustis nuncupauit. Hæc eiusdem præclarissima verba omninò sunt oculis omnium subijcienda: *Paulinus*, ait, *Episcopus vir eruditissimus, & Sanctissimus, sicut & multi de eo testati sunt, nobilem librum XV. carminibus distinctum in honore, & laude S. Felicis Martyris edidit, in quo quanta miracula, & virtutes per ipsius merita, & intercessiones Diuinâ largiente clementiâ ad suum fieri cotidiè tumulum, & maximè die Natali eius anniuersario disseruit, non facilè à quoquam excerpi, aut deflorari potest, quia cuncta flores, aromata, rosæ, lilia suaueolentia, ac melliflua sunt*. Animaduerti tamen supra in Prolegom. deceptum Dungalum, qui XV. à Paulino elucubratos Natales asserit, quum reuera XIV. tantum cecinerit; ipse enim Dungalus vnum ex eis in duos inconsideratè diuisit.

V. 4. *In quibus & vita*. In fragmentis ex hoc Natali relatis Dungalus legit: *In quibus & vita virtus, & gloria mortis*. Neque displicet huiusmodi lectio.

5 Ipse Deus, pro quo vitam voluere paciſci,
Et moriendo piam ſancire fidem populorum,
Mercariq; ſacrum pretioſo ſanguine Regnum;
Sanguine, quo totum ſpargentes Martyres orbem
Gentibus innumeris ſemen cæleſte fuere.
10 Horum pro numero Procerum Confeſſor in iſtâ
Vrbe datus Felix longè latèq; per orbem
Nominis emicuit titulo. Sed Nola ſepulti
Facta Domus tamquam proprio ſibi ſidere plaudit.
Omnis enim, quacumq; iacet mandatus in orâ,
15 Martyr, ſtella locis ſimul, & medicina, colentum eſt.
Namq; tenebroſum veteri caligine Mundum,
Languenteſq; animas miſeratus in orbe Creator
Sic ſacra diſpoſuit terris monumenta piorum,
Sparſit vt aſtrorum nocturno lumina Cælo.
20 Et licet vna fides, par gratia, & æmula virtus
Martyribus cunctis maneat, tamen omnibus iiſdem
Diſſimiles operum formas extare videmus,
Atq; alibi tacitis meritum ſublime ſepulchris
Excolimus memores; alibi clamantia ſigna
25 Conſpicuas miramur opes. Vbi credo mali plus
Durior impietas retinet, maiorèm ibi morbus
Poſcit opem grauior, vel adhuc vbi cæcior altam
Perfidiæ noctem trahit error, & ægra laborat
In populo titubante fides, ibi lumina prorſus
30 Accendi maiora decet, mundiq; tenebras
Inluſtrante Deo perimi, menteſq; retuſis
Adtonitas oculis, trepidaſq; intendere ad ipſos
Diuini veri radios, caligine tetrâ
Soluere, collyrioq; medentes inungere Chriſti.
35 Quod per Apoſtolicas curandis ſenſibus artes

Cote

V. 11. *Longè, latèque per orbem*. Tanta fuit per orbem S. Felicis fama, vt ex quauis terrarum parte Nolam populi venerabundi confluerent. Miracula immania Sanctum quotidiè commendabant, ipſaque Roma, tot licet Sanctorum cætu ſublimis, tota penè ſuis è ſedibus ſoluebatur, vt glorioſi Confeſſoris ſepulchrum inuiſeret. Hoc ſæpè repetit Paulinus, ac potiſſimum Natali II. S. Damaſus Papa Sancto huic ſe quondam voto obſtrinxerat, cuius rei teſtem Epigramma reliquit noſtra quoque ad tem-

pora

Cote piâ teritur, quia lene iugum, & leue Christi
Est onus ad Christum puro iam lumine versis,
Atq; Euangelico suffusis pectora succo,
Quo benè purgantur nebulæ, quibus interiorem
40 Obducunt aciem mundi fallentis amores,
Qui magnum per inane vagos sine remige sensus
Circumagunt, hebetantq; graui caligine captos
Mollibus inlecebris, vt frangant robora vitæ,
Sectenturq; cauas per gaudia lubrica pompas.
45 Hos igitur nobis cupiens auertere morbos
Omnimedens Dominus Sanctos mortalibus ægris
Per varias gentes medicos pietate salubri
Edidit, vtq; suam Diuina potentia curam
Clarius exereret, potioribus intulit illos.
50 Vrbibus, & quosdam licet oppida parua retentent,
Martyres, ad proceres Deus ipsos mœnibus amplis
Intulit, & paucas functos diuisit in oras,
Quos tamen antè obitum toto dedit Orbe Magistros.
Inde Petrum, & Paulum, Romanâ fixit in Vrbe,
55 Prin-

pora reseruatum. Videnda super his Acta SS. tom. 1. die 14. Ianuar.

V. 36. *Quia lene iugum*. Sunt ipsiusmet Saluatoris verba apud S. Matthæum cap. 11. homines ad se dulciter trahentis. *Iugum enim meum*, inquit, *suaue est, & onus meum leue*.

V. 44. *Sectenturque cauas*. Idest inanes. Virgil. 6. Æneid.

Et ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cauâ sub imagine formæ,
Irruat, & frustrà ferro diuerberet umbras.

Et alibi.

Nox atra cauâ circumuolat vmbrâ.

V. 45. *Hos igitur nobis*. Theophridus Abbas in Serm. 1. de SS. Reliqu. *Has*, ait, *singulis Prouinciarum, & Ciuitatum populis dedit in solatium, vt dum importunis vrgentur incursibus hostium visibilium, & inuisibilium, per harum defensentur meritum*. Infra: *Sic & Deus noster videns hostium multitudinem per totum volitare aerem, & pugnam aduersus adoptionis suæ filios struere multiplicem, humanæ miseriæ misericorditer consulit, & multiplicatis super arenam patrociniis Ciuitatem suam, idest Ecclesiam custodit, & protegit*.

V. 51. *Ad proceres*. scriberem *At proceres*.

V. 54. *Inde Petrum, & Paulum*. S. Leo in Serm. de Nat. Apost. Petri, & Pauli. appositè ad hanc rem: *Beatissimus Petrus Princeps Apostolo-*

55 Principibus quoniam medicis caput Orbis egebat
Multis insanum vitijs, cæcumq; tenebris.
Sed potiore Deo nostram reparare salutem,
Quam Satanâ captos etiam nunc fraude tenere;
Rarescunt tenebræ mundi, & iam penè per omnes
60 Præualuit pietas, & mortem vita subegit,
Crebrescente Fide victus dilabitur error,
Et propè iam nullis sceleri, mortiq; relictis;
Tota pio Christi censetur nomine Roma
Inridens figmenta Numæ, vel fata Sibyllæ.
65 Cumq; sacris pia turba ferat Pastoribus Amen,

Per

rum ad arcem Romani destinatur Imperij, vt lux veritatis, quæ in omnium gentium reuelabatur salutem, efficacius se ab ipso capite per totum mundi corpus effunderet. Vide reliqua.

V. 63. *Tota pio Christi*. Haud ita strictè sumenda Paulini verba, Vt Romæ tum nullos superfuisse Paganos credamus; siquidem non vno cecidit ictu Superstitionis imperium, sed temporis beneficio id obtentum, quod statim à Constantino sacra Fidei documenta, Principumque exempla, euincere haudquaquam potuerant. Certè ex Paganorum grege Consules, Senatores, alijque Magistratus assumpti penè ad hæc vsque tempora, hoc est ad Annum Ch. 404. Quin & ipse Paulinus nondum profanâ Religione expeditus Consul processerat. Emissæ verò per hæc eadem tempora plures à pijssimis Imperatoribus Leges, queis Ethnicismus confodiebatur, satis innuunt nondum illi, vt Taciti verbis vtar, magnum diem impositum fuisse. Videndus hac de re Codex Theod. tit. de Paganis &c. Quin imò & Anno 410., sex videlicet ab hinc Annis, Roma Barbarorum irruptione sub Alarico euersa S. Augustino scribendi præclarissimos de Ciu. Dei libros causam præbuit, vt à Paganorum contumelijs Christi Fidem tueretur. Inquit autem Magnus Doctor lib. 1. cap. 1. *An non etiam illi Romani Christi nomini infensi sunt, quibus propter Christum Barbari pepercerunt? Testantur hoc Martyrum loca, & Basilicæ Apostolorum, quæ in ipsâ vastatione Vrbis ad se confugientes suos, alienosque* (videlicet Paganos Romæ degentes) *receperunt*.

V. 65. *Cumque sacris pia*. Id moris in Ecclesiâ primitiuâ inualuit, vt post sacras Antistitis preces populus concordi voce responderet *Amen*. Egregius in hanc rem est S. Iustini Martyris locus in Apol. pro Christianis secundâ, quæ reuera prior dicenda est: ὃ συντελέσαντος, inquit is, τὰς εὐχὰς, καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρῶν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων ἀμήν. *Vbi ille*, (idest Episcopus) *preces, & Eucharistiam absoluit, totus qui adest populus faustâ approbatione acclamat dicens Amen*: Quod etiam antiquissimus Doctor infra repetit. Tertullianus lib. de Spe-

ctac.

Per numerosa Dei regnantis Ouilia lætum
Laudibus æterni Domini ferit æthera clamor
Sanctus, & incusso Capitolia culmine nutant,
In vacuis simulachra tremunt squallentia Templis;
70 Vocibus icta pijs, impulsaq; nomine Christi,
Diffugiunt trepidi desertas Dæmones ædes,
Liuidus incassum Serpens fremit ore cruento
Lugens humanam ieiunâ fauce salutem,
Seq; simul pecudum quem sanguine defraudatum
75 Prædo gemens frustrà siccas circumuolat aras.
Sic Devs & reliquis tribuens pia munera terris.
Sparsit vbique loci magnas sua membra per vrbes.
Sic dedit Andream Patris, Ephesoq; Iohannem,

Vt i

ctac. cap. XXV. ad Christianum ait: *Eo ore, quo Amen in Sanctum protuleris, gladiatori testimonium vis reddere?* Ipse Paulinus in precatione Matut. de Deo loquens:

——Quem celebrant modulato carmine plebes,
Et responsuris ferit aera vocibus Amen.

Consule præter hæc Bonam Rer. Liturg. lib. 2. cap. 5.

V. 68. *Capitolia culmine*. Legendum profectò *fulmine*, hoc est piarum vocum fragore.

V. 69. *In vacuis simulacra*. Eadem fermè verba exhibet S. Hier. in Præf. ad 2. Lib. Comment. in Ep. ad Galat. *Romana*, inquit, *plebis laudatur fides. Vbi alibi tanto studio, & frequentiâ ad Ecclesias, & ad Martyrum sepulchra concurritur? Vbi sic ad similitudinem cælestis tonitrui Amen reboat, & vacua Idolorum templa quatiuntur?*

V. 74. *Quem sanguine*. Superfluit in sensu particula *quem*. Ego legerem: *Iam sanguine defraudatum*.

V. 78. *Sic dedit Andream*. Patræ Vrbs Achaiæ. Ibi consummasse Martyrium Andreas dicitur etiam in eius Actis apud Sur. tom. 6. Hieronymus in Ep. 148. ad Marcellam: *In omnibus locis versabatur* (Iesus) *cum Thomâ in Indiâ, cum Petro Romæ, cum Paulo in Illyrico, cum Tito in Cretâ, cum Andreâ in Achaiâ*. Vide Bar. in Martyr. Rom., & Florentin. in Martyr. Hieron.

V. 78. *Ephesoque Iohannem*. Ephesi occubuisse Iohannem mille monumenta testantur. Euseb. Cæs. Lib. 3. cap. 35. Hist. Eccl. Polycratis Ephesini Episcopi Epistolam refert, in quâ idem asseritur. Vide Baron. in Martyr. ad diem 27. Decembr. Hinc celebris Ephesina Ecclesia, & inter Apostolicas relata Primatem, seu Exarchum nulli subditum Patriarchæ quondam iactauit. Tertull. cap. 36. Præscript. *Proximè*, inquit, *est tibi Achaia? habes Corynthum. Si non longè es à Macedoniâ, habes Philippos,*

Vt simul Europam, atq; Asiam curaret in illis,
80 Discuteretq; graues per lumina tanta tenebras.
Parthia Matthæum complectitur, India Thomam,
Leb-

pos, habes Tessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Venantium Fortunatum his iuuat addere canentem lib. 8. carm. 4.

Nobilis Andream mittit Achaia suum.
Præcipuum meritis Ephesus veneranda Iohannem
Dirigit——

V. 81. *Parthia Matthæum.* M. Antonius Columna in libello de Vitâ, & gestis S. Matthæi: *Illud*, ait, *certè inter Historicos conuenit in Regiâ Ethiopiæ Ciuitate B. Apostolum Martyrio coronatum, ibique diu sacrum mansisse corpus.* Pro Martyrij loco adsentiri aliquantulum possem, siquidem Metaphrastes eidem adstipulatur, vnàque cum eo Venantius Fortun. lib. 5. carm. 1. vbi ait.

Mattheus Æthiopes attemperat ore vapores,
Viuaque in exusto flumina fudit agro.

Verùm de Sepulturæ loco Columna decipitur. Quî enim Paulinus noster Parthiam Matthæi sepulchrum complecti dixisset, si in Æthiopiâ illud conditum fuisset? Parthi, Æthiopesque nimium diuersi, vt eorum nomina confundantur. Sed audiamus iterum Venantium lib. 8. carm. 4.

Inde triumphantem fert India Bartholomæum,
Matthæum eximium Naddauer alta virum.

Idem etiam innuit carm. sequ.

Quos Patra, quos Ephesus, Naddauer arce tenet.

Vt igitur concilientur viri tanti, Vrbem Naddauerem in Parthiâ positam arbitrarer, quô S. Matthæi ossa post mortem fuerint translata. Cur enim hîc audiatur Abdias omnium iudicio scriptor apocryphus, qui hanc Vrbem Æthiopicâ in regione statuit? Si huiusmodi auctoritatibus agendum, Dorotheum & ego reponerem pseudographum & ipsum Auctorem, qui in libello de XII. Apostolis Matthæum asserit *Hierapoli Parthiæ* defunctum, seu *Hierapoli Syriæ*, vt prodit in fragmento quodam Gulielmus Caue lib. de Script. Eccl. Sed apertè Paulino meo subscribunt Anonymus apud Oecumenium dicens: *Matthæus Euangelista Euangelium Hebraicâ linguâ conscriptum tradidit. Obdormiuit autem in Hierâ Ciuitate Parthiæ, & ibi sepelitur.* Hippolytus in Indiculo XII. Apost. scribit: *Matthæus obdormiuit Hiereæ Parthorum Ciuitate.* Freculphus tom. 2. lib. 2. cap. 46. Matthæi sepulchrum ita signat: *Primum euangelizauit in Iudæâ, postmodum in Macedoniâ prædicauit, requiescit in Montibus Parthorum.* C. V. Bollandus ad diem 24. Febr. ex Codice à mille annis exarato notitiam refert de locis SS. Apostol., ibiq; dicitur: *Natalis S. Matthæi Apostoli, qui passus est in Persida.* Martyr. Hieronym. à Florentinio editum hæc habet: *In Persida Natalis S. Matthæi Apostoli, & Euangelistæ.*

Lebbæum Lybies, Phryges accepere Philippum;
Creta Titum sumpsit, medicum Boethia Lucam,
Marcus Alexandria tibi datus, vt boue pulso

85 Cum

lista. Alius item Indiculus vetustissimus apud Florent. pag. 159. *in Persida* passum testatur Matthæum. Parthia certè Persidi adiacebat, imò, vt Plin. lib. 6. cap. 25. ait: *Persis in Parthorum iampridem translata est nomen*. Et Persidem Parthia complectebatur, vt etiam erudit. & C. V. Baudrandus amicus meus in Lexico Geograph. monuit. Vnde opinioni meæ aliud suffragium accedit, dum in Parthiâ sepultum Matthæum vnà cum Paulino affirmo. Patet etiam in Parthis prædicasse S. Apostolum, vt par sit credere relictos ibi discipulos eidem è viuis sublato, eiusque ossibus in Vrbem Naddauerem reportatis parentare potuisse.

V. 81. *India Thomam*. Obijsse hunc Apostolum ibidem præter alios Auctores testatur S. Hieron. de script. Eccles., qui & Vrbem Calaminam locum Martyrij assignat. Eius corpus Edessam deindè translatum, vti videre est apud Baron. in Martyr. ad diem 3. Iulij. Laudata à Bollando notitia hoc etiam asserit: *Natalis S. Thomæ Apostoli in Indiâ, & translatio corporis eius in Edessâ*.

V. 82. *Lebbæum Lybies*. Lebbæus idem est ac Thaddæus, qui alio etiam nomine Iudas nuncupatur. S.Hieron. in Cap. X. Matth. *Thaddæum Apostolum Ecclesiastica tradit Historia missum Edessan ad Abagarum Regem Chosidenæ* (Osrhoenæ legendum potius) *qui ab Euangelistâ Lucâ Iudas Iacobi dicitur, & alibi appellatur Lebæus, quod interpretatur corculum, credendumque est eum fuisse trinomium*. At à Paulino diffident reliqui Scriptores in constituendo loco, vbi sacrum illius corpus seruetur. Venant. Fortun. carm. 4. lib. 8.

Hinc Simonem, & Iudam lumen Persida gemellum
Læta relaxato mittit ad astra sinu.

Dorotheus Tyrius in lib. de XII. Apost. *Iudas Iacobi, qui & Thaddæus, & est Lebbæus Edessenis, & vniuersæ Mesopotamiæ Euangelium Domini prædicauit. Sub Augaro Edessenorum Rege in Beryto Occisus, & cum honore sepultus*. Florentin. in not. ad Martyr. Hieron. quædam producit Martyrologia antiquissima, quibus *in Perside*, aut *in Suanis Ciuitate Persarum* Occisus Thaddæus dicitur. Ego censerem hos de mortis loco intelligendos, Paulinum verò de sepulchri loco.

V. 82. *Phryges accepere*. Hierapoli in Vrbe Phrygiæ sepultum Philippum discimus etiam à Venantio Fortun.

Læta suis votis Hierapolis alma Philippum
Producens——

Cui adde Hieron. de Script. Eccles. *Philippus Apostolus in Phrygiâ prædicat Euangelium Domini Iesu. Sepelitur Hierapoli cum filiabus honorificè*. Vide Baron. in Martyr. ad diem 1. Maij.

V. 83.

85 Cum Ioue, nec pecudes Ægyptus in Apide demens;

In

V. 83. *Creta Titum sumpsit*. Episcopum Cretæ fuisse Titum, ibique etiam sepulturam nactum docet Hieronymus, ceterique Scriptores, ac Menologia, vt eandem recoquere crambem nihil sit opus.

V. 83. *Medicum Boethia Lucam*. Hactenus deprauatam lectionem è Dungalo hauseramus, quum ità in eius Codicibus, ac præsertim in antiquissimo Bibliothecæ nostræ legatur:

Creta Titum sibi sumpsit, & Antiochia, & Ostia Lucam.

Rosuueidus in notis ad hunc locum ità ait: *Mirum à Paulino asseri Lucæ reliquias seruari Antiochia, & Ostia, quum Martyrologium Romanum IX. Maij dicat eius reliquias translatas ex Achaiâ Constantinopolim. Nisi tantum velit Antiochiam, & Ostiam Lucam Euangelij proseminatorem habuiße egregium, fors & reliquias aliquas eius aliundè expetierint*. Verum vulneris huius sanitatem Codici nostro debemus. Reuera in Boethiâ, seu Achaiâ sepultus est Lucas. Gaudentius Brix. in serm. habito in Dedic. Ecclesf. *Iohannem in Sebaste Prouinciæ Palestinæ, Thomam apud Indos, Andream, & Lucam apud Patras Achaiæ Ciuitatem tumulatos refert*. Lucæ dein reliquias vnà cum Andreæ Apostoli Ossibus Constantinopolim de Achaiâ translatas meminit Hier. de scripr. Ecclef. Quibus alia documenta addi possunt. Hinc pseudo Dorotheum arguas, dum Ephesi mortuum, ac sepultum Lucam somniat. Ceterum Medici titulus Lucæ à Paulino alibi aptatur, nempè Natal. 9.

Hic Medicus Lucas prius arte, deindè loquelâ
Bis Medicus Lucas ——

V. 84. *Marcus Alexandria*. Alexandrinam Ecclesiam Marcus à S. Petro illuc missus fundauit, eamque suo etiam sanguine, tumuloque beauit. Id à Hieronymo docemur, omnibusque Martyrologijs.

V. 84. *Vt boue pulso*. Apud Ægyptios celebris quondam fuit cultus Apidis, quem bouis specie figurabant. Huic quotannis longa cæremoniarum series impendebatur. Solin. cap. 32. *Inter omnia, quæ Ægyptus habet digna memoratu, præcipuè bouem mirantur. Apim vocant. Hunc ad instar colunt numinis, insignem notæ albæ maculâ, quæ dextero eius lateri ingenita corniculantis Lunæ refert faciem &c.* Historiam de hisce Ægypti superstitionibus texere possem; præstat tamen Lectorem ad ea dimittere, quæ congesserunt Vossius in Libris de Theolog. Gentil., Salmas. in Exercit. Plin. ad Solini locum supra relatum, Diodor. Sic. lib. 1., Clem. de Præp. Euang. cap. 11., Herodot. &c. Ego quoque ad quartum Paulini Poema plura notabo.

V. 85. *Cum Ioue*. Illato per Titum in Cretensem vrbem Euangelio, inde pulsus est Iupiter. Quod si ad Ægyptios huius mentionem referas, ille est Iupiter Ammon, quem summâ illi veneratione prosequebantur; Plutarch. de Isid. & Osir. Ammonem ait esse ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τῶ Διὸς, *proprium* nempè *apud Ægyptios Iouis nomen*. Herodot. in

Euterp.

In Ioue nec ciuem coleret malè Creta ſepultum;
Nec Phryges exſectis agerent Cybeleia Gallis
Impuram fædo ſolantes vulnere Matrem;
Et tandem caſtis fronderet montibus Ida

90. Inta-

Euterp. Α'μμῶν γὰρ Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. *Ammonem enim Ægyptij appellant Iouem.*

V. 86. *In Ioue nec coleret.* Iouem Cretæ Regem fuiſſe, ibique ſepulturæ datum, atque ad diuinitatis faſtigium ab infelici Ethnicorum errore perductum ipſi fatentur Gentiles, inter quos Lucianus in lib. de Sacrific. ita ait: οἱ δ' αὖ Κρῆτες οὐ γένεσθαι παρ' αὐτοῖς, οὐδὲ τραφῆναι μόνον τὸν Δία λέγουσι, ἀλλὰ καὶ τάφον αὐτοῦ δεικνύουσι. *Rurſus autem Cretenſes Iouem affirmant non modò vixiſſe apud ſeſe, nutritumque fuiſſe, verùm etiam ſepulcrum illius oſtendunt.* Idem aſſeruit Callimachus in Hymno ad Iouem duobus his verſibus:

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα σεῖο
Κρῆτες ἐτεκτήναντο, σὺ δ' οὐ θάνες: ἐσσὶ γὰρ αἰεί.
Mendaces ſemper Cretenſes, namque ſepulcrum
Conſtruxere tuum, o Rex; non es morte peremptus
Ipſe, ſed es ſemper——

Vide Clement. Alex. in Orat. Hortatoriâ ad Græcos, Demetrium Scepſium apud Scholiaſt. Apollon. lib. 3. & reliquos Mythologos.

V. 87. *Nec Phryges exſectis.* Cybeleia Cybeles, ſeu Berecynthiæ magnæ Deorum matris dies Feſti erant. Huius Deæ Sacerdotes *Galli* nuncupati virilibus carere in Atidis memoriam cogebantur. Paulinus noſter in Poem. 4. ita ait:

Hic habet & matrem captam paſtoris amore,
Sed melior Paſtor, caſtum ſeruare pudorem
Qui voluit, ſpreuitque Deam, cui ſæua viriles
Abſcidit partes &c.
Nunc quoque ſeminiri myſteria turpia plangunt &c.

De Gallis etiam meminit Lucanus lib. 1.

——*crinemque rotantes.*
Sanguineum populis cecinerunt triſtia Galli.

Herodian. lib. 1. *Inde Phryges olim Orgia colebant ad ipſum fluuium Gallum, à quo etiam Sacerdotes Cybeles cognominantur.* Vide Panuin. lib. 2. Deſcript. Ciu. Rom., & ea, quæ ad quartum Poema retuli. Plura etiam de Gallis, & Archigallis dixi ad Inſcriptionem quandam Iuliani I. C., quam in marmorum collectione nouâ propediem ſum editurus.

V. 89. *Et tandem caſtis.* Cybele potiſſimum in Idâ monte colebatur apud Phryges, quia ibi nefandos Atidis amores exercuerat. Hinc Virgil. lib. 10. Æneid. *Alma parens Idæa Deûm*——

A *Cybelo* etiam Phrygiæ monte putatur Cybele nomen traxiſſe.

90 Intactas referens securo vertice pinus;
Vana nec vlterius multos iam Græcia Delphos
Consuleret, spernensq; suum calcaret Olympum
Altius in Sion gradiens, vbi collis alumni
Lene iugum celso fastigat vertice Christus.
95 Fugit & ex Ephelo trudente Diana Iohanne

Ger-

V. 90. *Intactas referens*. *Pinus in tutelâ Matris Deûm est*, inquit Seruius ad lib. 9. Virgil. vbi hæc leguntur Cybeles Iouem alloquentis verba:

Pinea sylua mihi varios dilecta per annos
Lucus in arce fuit summâ——

Arnobius etiam lib. 5. contra Gent. *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm Matris intermittitis Sacrario?* Et eod. Lib. ad finem: *Pinus illa solemniter, quæ in Matris infertur Sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub quâ sibi Atys virum demessis genitalibus abstulit? Et quam memorant Diuam in solatium sui consecrauisse mæroris?* Multa super his videas apud V. C., mihique supra omnes charissimum Benedictum Bacchinum in singulari dissert. de Sistris.

V. 91. *Vana nec vlterius*. Vnos adhuc nouimus Delphos Apollinis oraculo celebres. Quid est igitur, quod multi hîc memorantur? Poeticè loquutus hoc in loco mihi videtur Paulinus, vt pro Delphis oracula, aut templa Phæbo præcipuè dicata intelligat. Est hoc Poetarum. Scimus etiam Apollini Pythio plura delubra fuisse sacrata, Delphosque antiquitus Pythum apellatos. Pausan. in Phocicis. Κρόνῳ δὲ, ait, ὕστερον, καὶ Πυθὼ τὴν πόλιν, οὐ Δέλφους μόνον ἐκάλεσαν οἱ περιοικοῦντες. *Sequenti verò tempore vrbem Delphos non solùm, sed etiam Pytho incolæ nuncuparunt*. Quarè pro Delphis multa Apollinis Pythij templa hîc intelligenda non ineptè venirent. Dæmonem Delphicum obmutuisse nato Christo ferunt Orosius lib. 1. Cedrenus, & Niceph. Callist. lib. 1. cap. 17. De silentij causâ rogatum respondisse aiunt:

Me puer Hebreus Diuos Deus ipse gubernans
Cedere sede iubet, tristemque redire sub Orcum &c.

Hinc arbitrarer in textu latere mendum, ac propterea pro *multos* reponerem *mutos*.

V. 94. *Fastigat*. hoc est: *acuit*. Silius lib. 5.

——*mediamque per aluum*
Sensim fastigans compressa cacumina nectit.

Et apud Cæsarem in Comment. *fastigatus leuiter collis* legitur.

V. 95. *Fugit & ex Epheso*. Plin. lib. 36. cap. 14. *Magnificentiæ vera admiratio extat templum Dianæ Ephesiæ*. Censebatur autem hoc templum inter septem mundi miracula. Paulus Apostolus, vt habetur in Actis Apost. cap. 19., delatus Ephesum hæc ait: *Magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & destrui incipiet maiestas eius, quem tota Asia,*

& Or-

Germanum comitata suum, quem nomine Christi
Imperitans Paulus pulso Pythone fugauit.
Fugit & Ægypto Satanas sub mille figuris;
Nomina mille sibi varijs adcommoda monstris
100 Sumpserat, vt Serapis Sanctum formaret Ioseph,

Nomi-

& Orbis colit. Illuc demum S. Iohannes venit, ac Dianæ silentium imposuit. Prochorus licet Apocryphus scriptor in Iohannis Historiâ id multis prodit cap. 4. & 5.

V. 97. *Pulso Pythone*. Cap. 16. Act. Ap. hæc habentur: *Factum est autem euntibus nobis ad orationem puellam quandam habentem spiritum Pythonem obuiare sibi, quæ quæstum magnum præbebat Dominis suis diuinando &c. Dolens autem Paulus, & conuersus spiritui dixit: Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab eâ, & exiuit eâdem horâ*. Apollo Pythius oraculis clarus habebatur; quicumque igitur spiritu malo obsidebantur, ac in diuinationem erumpebant, Pythium in se habere dicebantur. Hoc autem a muliere illâ expulso Paulinus Apollinem fugatum rectè memorat. Pythij verò cognomen a Pythone interfecto, vel a πύθεσθαι hoc est *à consulendo* Phæbus traxit.

V. 98. *Fugit & Ægypto*. Aegyptiorum Deorum numerus erat infinitus. Longam horum seriem texit Diodor. Sic. lib. 1. Biblioth., Iuuenalis Sat. 5.

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Ægyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars hæc, illa pauet saturum serpentibus Ibim,
Effigies sacri nitet aurea Circopitheci &c.

Tertull. cap. 34. Apolog. *Aegyptijs permissa est tam vana superstitionis potestas, auibus, & bestijs consecrandis, & capite damnandis, qui aliquem huiusmodi Deum occiderit*. Videndi Lucian. de imag., Clemens Alexandr. lib. 3. Pædag. cap. 2., Minutius Fel. in Dialog., & imprimis Constantinus Manasses in Annal., vbi ab Aegyptijs coli asseruit

αἰλούρους, καὶ πιθήκους,
Ἴβεις, καὶ Τράγους, βόαστε, κυνὰς, καὶ κροκοδείλους,
Καὶ Τ'ἄλλα προσοχθίσματα τῆς σφῶν φρενοβλαβείας.
——————————— *felles, & simias,*
Ibes, & hircos, & boues, canes, & Crocodilos,
Et alias abominationes ab errore mentis profectas.

Hinc S. Hieron. lib. 4. Comment. in Esaiam. cap. 11. aiebat *Gentem Aegyptiorum intantum Idololatriæ, & vanissimæ superstitioni deditam, vt accipitres, noctuas, canes, & hircos, & asinos Diuino nomine consecrarent &c.*

V. 100. *Vt Serapis*. Iosephum Patriarcham in Aegypto celebrem vana incolarum superstitio in Serapidem conuerterat. Iulius Firmicus de er-

Nomine ferali abſcindens venerabile nomen;
Cum tamen ipſa Fidem ſimulacri forma doceret;
Quâ modius capiti ſuper eſt, quia frugibus olim
Ante famem, Domino ſic inſpirante, coactis
105 Innumeras gentes Ægypti ex vbere pauit,
Et ſteriles annos annis ſaturauit opimis.
Sed ne vltra Sanctus coleretur honore profano;
Mens arcana Dei deuotæ pectora plebis
Immiſſis acuit ſtimulis, cultumq; nefandi
110 Dæmonis auerſo fractoq; Serapide clauſit.

Non

ror. profan. Relig. cap. 14. id pluribus aſſerit; nomenque Serapidi inditum prodit. *Nam quia Saræ pronepos fuerat, ex qua nonagenariâ Abraham indulgentiâ Dei ſuſceperat filium, Serapis dictus eſt Græco Sermone, hoc eſt* Σαρᾶς ἀπὸ. *Sed hoc inuito Ioſeph accidit, imò mortuo. &c. Hic in Aegypto colitur, hic adoratur, huius ſimulacrum Neocororum turba cuſtodit, & ad memoriam vetuſtatis errans populus ordinem Sacrorum in honorem integerrimi, ac prudentiſſimi hominis conſtitutum contentioſâ hodie animoſitate cuſtodit*. Poſt Firmicum Rufinus Paulino coæuus id quoq; teſtatus eſt lib. 2. Hiſt. cap. 23. de Serapidis ſimulacro loquens: *Quidam in honorem noſtri Ioſeph formatum perhibent ſimulacrum ob diuiſionem frumenti, quâ famis tempore ſubuenit Aegyptijs*. Vide Baronium ad Ann.389.De hac re præclaram diſſertationem non ita pridem emiſſam Romæ à viro eruditiſſimo Patre Bonjour per literas monuit V.C. Ant. Magliabechius, eiq; Paulinum quoq; noſtrum fauere gratulamur.

V. 103. *Quâ modius capiti*. Serapidis ſtatua modio capiti ſuper impoſito effingebatur. Hanc effigiem reperire eſt apud Cartarium de Imag. Deor., & apud Fulu. Vrſin. in Scipionis numiſmate. Rufinus ſuprà laudatus ibidem ait: *Poſt hoc reuulſum ceruicibus, & depreſſo modio trahitur caput*. Et infra: *Alij Iouem putant, cuius capiti modius ſuperimpoſitus*. Suidas quoque verbo Σαράπις. inquit: οἱ δὲ τὸν Νεῖλον ἔφασαν εἶναι, διὰ τὸ ἔχειν μόδιον ἐν τῇ κεφαλῇ. *Alij verò Nilum eſſe dicebant, eo quod modium in capite geſtaret*. Macrob. cap. 20. lib. 1. Saturn. huius falſi numinis meminit, ſed pro modio *calathum* eius capiti parum benè affingit. Ad Theodoſij vſq; tempora ſtetit Aegyptij Serapidis templum. Dirutum deinde iacuit, vt Rufinus, Socrates, ceteriq; narrant Hiſtorici. Caſalius de profan. rit. cap. 13. Serapidis effigiem exhibet, ſed quum eius capiti modius deſit, incertum mihi videtur, an illius Numinis ſit ſimulacrum. certè plures Serapidis figuras profert Clar. Patinus in Impp. Numiſm. pag. 153. in Tito, & in Hadriano, ac omnes cum Modio intueri licet. Id etiam tetigit Plutarch. in libell. de Iſid. & Oſir.

V. 110. *Fractoq; Serapide*. Id innuit, quod æuo ſuo peractum fuerat; Sera-

Non Pelusiacis vaga saltibus Isis Osirim
Quærit haruspicibus caluis, qui pectore tunso
Deplo-

Serapidis enim simulacrum sub Theodosio M. euersum.

V. 111. *Isis Osirim*. Osiris à Typhone interemptus fuit, ac in frusta discerptus. Isis coniugem occisum vlta cum luctu, ac eiulatibus eius reliquias quæsiuit, inuentasq; sepulcro reddidit. Hinc profanus apud Aegyptios ritus quotannis repetebatur. Ouid. lib. 9. Metam.

Et regale decus, cum qua latrator Anubis,
Sanctaq; Bubastis, varijsq; coloribus Apis,
Sistraq; erant, numquamq; satis quæsitus Osiris.

Minutius in Octau. *Considera deniq; sacra ipsa, & ipsa mysteria, inuenies exitus tristes, fata, & funera, & luctus, atq; planctus miserorum Deorum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & alijs Sacerdotibus luget, plangit, inquirit, & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitātur. Mox inuento paruulo gaudet Isis, exultant Sacerdotes, Cynocephalus inuentor gloriatur.* Sed cur perditum filium vocat Minutius? Osiridem profectò maritū Isidis testantur antiqui omnes, ac potissimum Synesius in lib. de Prouid., & Plutarchus in lib. de Isid., & Osir. Non iuuat his immorari, quum tantùm à se ipsis discrepantes ipsimet Aegyptij inueniantur in Sacrorum suorum Historiâ, vt fabulas ne venditent quidem sale mixtas, sed nugas proferant ineptissimas. Pro Minutio stat Lactantius lib. 1. Instit. cap. 21. vbi inquit: *Isidis Sacra sunt, quatenus filium vel perdiderit, vel inuenerit; nam Sacerdotes eius sua pectora tundunt, lamentantur, deinde puer producitur, quasi inuentus, & in lætitiam luctus mutatur.* Filium autem Isidis Horum nomine deperditum ab Iside, simulque quæsitum suspicor ex verbis Athanasij in Orat. contra gentes: ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ ἔτι καὶ νῦν ὁ περὶ Ὀσίρεως, καὶ Ὥρου, καὶ Τύφωνος, καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος τῆς ἀπωλείας ἐπιτελεῖται. *Certè in Aegypto nunc etiam de Osiride, Horo, Typhone, alijsq; vt deperditis, & extinctis deploratio solemnis peragitur.*

V. 112. *Quærit Haruspicibus*. Lampridius in Commodo: *Sacra Isidis coluit, vt & caput raderet, & Anubin portaret.* Idem repetit Spartianus in Pescenn. Nigro. *Vidimus Sacra Isidis ferentem, quibus Commodus adeo deditus fuit, vt & caput raderet, & Anubim portaret.* Hieron. in Ezech. cap. 13. *Perspicuè demonstratur rasis capitibus, sicut Sacerdotes, cultoresque Isidis, ac Serapidis nos esse non debere.* Ambros. quoque in Ep. ad Sabin: *Ipsi capita, & supercilia sua radunt, si quando Isidis suscipiunt Sacra.* Huius ridiculi moris causam tradit Plutarchus de Isid. & Osir. De vocabulo *calui* ad rem facit Martialis distichon lib. 12. Epigr. 29.

Linigeri fugiunt calui, sistrataq; turba
Inter adorantes cum stetit Hermogenes.

V. 112. *Qui pectore tunso*. Iulius Firmicus præclarissimus Scriptor de errore profan. Relig. cap. 2. Isiaci Sacri summam his perstringit verbis: *In adytis habent Idolum Osiridis sepultum. Hoc annuis luctibus plangunt,*
radunt,

Deplorant aliena suo lamenta dolore,
Moxq; itidem insani sopito gaudia planctu
115 Vana gerunt eadem mentiti fraude repertum,
Quà non amissum sibi quæsiuere vagantes.
Heu quo stultitiæ merguntur gurgite mentes
Luce Dei vacuæ! Nam quid, rogo, cæcius illis,
Qui non amissum quærunt, nusquamq; manentem
120 Inueniunt, planguntq; alij, quod non dolet ipsis?
Elige quid facias miser error. Quid colis? aut quid
Plangis? Non coeunt, quæ iungis. Luctus honorem
Non sequitur. Lamenta colis, lugendaq; credis.
Quæ diuina putas, si dicis, nec miseri sunt;
125 Aut si sunt miseri, Dij non sunt, atq; homines sunt,
Et miseri. Miserere igitur mortalia passos,
Aut lætos venerare Deos; nam cæcus apertè est
Hic furor, aut miseros colere, aut lugere beatos.
Ergò Dea est Isis, mulier Dea, si Dea corpus
130 Non habet, & sexus sine corpore, aut sine sexu.

Pars

radunt capita, vt miserandum casum sui Regis turpitudine dehonestati defleant capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum reserant cicatrices, vt annuis luctibus in animis eorum funestæ, ac miserandæ necis exitiũ renascatur: &c. Lactant. lib. 1. diu. Inst. *Sacerdotes Isidis deglabrato corpore pectora sua tundunt, lamentando sicut ipsa, cum filium perdidit, fecerat.* Commodus quoq; referente Lampridio Isiacos pineis vsq; ad perniciem pectus tundere cogebat. Athenag. in Apolog. Αἰγύπτιοι τύπτονται ἐν τοῖς ἱεροῖς τὰ στήθη. *Aegyptij pectus tundunt in Sacris suis.*

V. 116. *Quâ non amissum.* Minutius in Octau. *Nec desinunt annis omnibus vel perdere, quod inueniunt, vel inuenire, quod perdant. Nonne ridiculum est, vel lugere, quod colas, vel colere, quod lugeas?*

V. 125. *Aut si sunt miseri.* E Iulio Firmico lib. de Proph. Relig. error. hæc hausit verba Paulinus: *Si Dij sunt illi*, inquit is cap. 8. *quos colitis, cur eos lugetis? Cur annuis luctibus eos plangitis? Si lacrymis, & luctu digni sunt, cur eos diuino honore cumulatis? Vnum itaq; è duobus facite, aut nolite eos lugere, si Dij sunt, aut si luctu eos dignos putatis, ac lacrymis, Deos eos appellare nolite, ne luctibus, ac lacrymis vestris maiestas diuini nominis polluatur.* Epiphanius etiam in Anchorato cap. 106. Ἄλλος δὲ Ἡράκλειτος Αἰγυπτίοις φησίν· εἰ θεοί εἰσι, διὰ τί θρηνεῖτε αὐτούς; *Alius verò Heraclitus Aegyptijs ita obijcit: Si Dij sunt, quos colitis, cur illos lugetis?*

V. 130. *Et sexus sine corpore.* Corruptum carmen. Ego emendatis verbis ita legerem:

Ergò

Pars habet? Vnde ergò illi quem quærat Osirim;
Atq; vbi quærat cum nescit Dea? Sed Dea nunquam
Esse potest mater, nec fæmina. Nam Deus vnus,
Virtus Trina Deus, Pater vnus, & vnus in ipso
135 Filius, ex ipso simul vnus cum Patre Verbi
Spiritus. Hæc trina sunt Devs vnus nomina semper;
Sola Dei natura Deus. Quod Filius, & quod
Spiritus, & Pater est. Sed Filius ex Patre natus
Spiritus ex Patre procedens. Nihil hîc habet illa
140 Commune, aut simile in rebus natura creatis.

Et

Ergò Dea est Isis? Mulier Dea? Si Dea, corpus
Non habet, & sexum sine corpore, vel sine sexu
Corpus habet?

Vt sit sensus. Si Dea est Isis, quomodo corpus, à quo diuinitas abhorrere deprehenditur, habet illa? Si corpore carentem dicitis, quo pacto sexus illi erit sine corpore?

V. 131. *Vnde ergò illi*. Et hîc insciti exscriptores offenderunt. Corrigo sic:

Vnde ergò illi, quod quum quærit Osirim,
Aut vbi quærat eum, nescit Dea?

V. 135. *Ex ipso simul vnus*. Spiritus Sanctus hîc *Spiritus Verbi* nuncupatur, aut si aliter legendum censes, vt illud *Verbi* referendum sit ad *Patrem, ex ipso* referendum esset ad Filium, à quo Spiritus procederet, ac propterea de processione S. Spiritus à Filio argumentum hinc quoque duci posset. Priorem tamen sensum tuetur S. Augustinus Tract. 99. in Johann., vbi ait: *Cur non credamus, quod etiam de Filio procedat Spiritus Sanctus, cum Filij quoq; ipse sit Spiritus?* Verum vide quæ inferius adnotaui.

V. 136. *Hæc trina sunt*. Medico indiget carmen. Ita porrò emendandum.

Hæc trino Deus vnus nomine semper.

V. 139. *Spiritus ex Patre*. Prioribus Ecclesiæ seculis quum in controuersiam non adduceretur, an ex Filio quoq; procederet S. Spiritus (id enim hæretici, vt Bellarminus ait, concedebant, quemadmodum ex Basilio lib. 2. contra Eunomium in Concilio Florentino euictum est) contenti erant Catholici ex Patre Filium procedentem dicere. Nusquam tamen à solo Patre procedentem affirmare ausi sunt; quin imò & complures expresse Spiritum à Filio procedere scripserunt, vt pluribus exemplis probat Bellarminus lib. 2. de Christo cap. 24. 25. &c. Leo Allatius, & alij. Ego in reliquis Anecdotorum libris Venantij Fortunati expositionem in Symbolum *Quicumque* producam, quâ idem etiam expressum reperietur. In

alio

Et Carthago potens Cypriano Martyre floret,
Cuius & ore simul profusi, & sanguine fontes
Fæcundauerunt Lybię sitientis arenas.
Nec procul inde Vticam conlatis Candida Massa
145 Martyribus magno venerandæ cædis aceruo
Extulit; vnum etenim benedicti cespitis agger
Corpora multa tegens altè caput extulit aruis,
Et meritis altos testatur monte sepulcri.
Inde Deo dudum iam fertilis Africa Christo
150 Multiplicat largas tanto de semine fruges,

Et

alio item vetustissimo Ambrosianæ Bibliothecæ Codice antè mille, & plures annos scripto Symbolum idem sum nactus, vbi vulgata occurrunt verba: *Spiritus Sanctus à Patre, & Filio non factus, non creatus, nec genitus, sed procedens*. Quare insanam Græculorum, ipsorumq; Nouatorum querelam retundere fas erit, quibus particula *Filioq;* serò addita videtur. Nil igitur, vti superius dixi, obstat, si apud veterum nonnullos *e Patre* Spiritum procedere audiamus, quum, licet de Filio sileatur, nihil in nos eorum silentium pugnet. Sic Bachiarium audiemus antiquissimum Philosophum, qui seculo Christi quantùm ex Gennadio colligere possumus quinto florebat, in Apologiâ suâ *Patris*, non verò *Filij* meminisse. Hanc item Apologiam in Anecdotis meis veluti eximium vetustatis arcanum Deo fauente proferam. Illud etiam animaduerti in expositione Fidei, quæ inter S. Hieronymi Opera habetur, Rufinoq; presbytero adiudicatur, itidemq; in Symbolo, quod à quibusdam Hieronymo, ab alijs Pelagio, & in vetustissimo Ambrosianæ Codice Papæ Damaso tribuitur, non addi particulam *Filioque*, vti volumina typis consignata habent, sed eam à nuperis exscriptoribus nimium scrupulosis adiectam. Verùm Lectorem ad secundum Anecdotorum volumen remitto, vbi de his fusiùs. Nunc animaduertisse sufficiat Paulinum hunc S. Spiritus è Filio processum alibi affirmare, siquidem ita canit Natal. IX.

Spiritum ab vnigenâ Sanctum, & Patre procedentem.

Hoc est *à prole vnigenâ*, quæ alia non est, quam Filius. Hoc certè miror tanti Scriptoris testimonium nulli obseruatum fuisse.

V. 141. *Et Carthago potens*. Cypriani Sanctitas, & fama doctrinæ adeò se per Orbem propagauit, vt apud Latinos non tantum, sed & apud Græcos antiquis temporibus celeberrima fuerit illius solemnitas. Extant de illo sermones quidam S. Augustini, & duo S. Maximi. Quinque etiam alios eiusdem Taurinatis Episcopi in S. Cypriani laudem proferam in reliquis Anecdotorum libris.

V. 144. *Nec procul inde Vticam*. Celebris est Catonis fato, amplitudine, & antiquitate inter Africanas Vrbes Vtica. De eâ sic Appianus:

Ἰτύκη

Et parit egregios verboq; fideq; Magistros.
Nec minor Occiduis effulsit gratia terris:
Ambrosius Latio, Vincentius extat Iberis,
Gallia Martinum, Delphinum Aquitanica sumpsit.
155 Multaq; præterea per easdem largiter oras
Semina Sanctorum positis diffusa sepulcris
Inlustrant totum superis virtutibus Orbem,
Et toto antiquum detrudunt Orbe Draconem,
Qui genus humanum per nomina mille Deorum;

160 Quæ

Ἰτύκη Λιβύης μεγίστη μετὰ Καρχηδόνα πόλις. *Vtica post Carthaginem maxima vrbs Africæ*. Sub Valeriano trecenti Martyres, vt fatentur quæuis Martyrologia, seu vt S. August. Tract. in Psal. 49., centum quinquaginta tres in fornacem coniecti gloriosè occubuerunt. Hinc cinerum sacrorum massa in summâ veneratione habita. Vide Baron. in Martyr. ad diem 24. Septemb. Prudentius in Hymno 13. de S. Cypriano.

Corpora candor habet, candor vehit ad superna mentes,
Candida massa dehinc dici meruit per omne sæclum.

☞ V. 151. *Et parit egregios*. Ita me Deus amet, quum Paulinus religioni sibi aliquantulum duceret, Sanctos in viuis agentes laudibus extollere, quod saltem potuit, tacitè laudauit. Hîc itaque S. Augustinum, qui tum Hipponensem vrbem, imò totum orbem *verboq; fideq;* illustrabat, innui certo certius arbitror, & fortè etiam Alipium egregium virum, ac tum temporis Tagastensem Episcopum, quos omnes Paulinus arctâ familiaritate complectebatur. Consule Augustini, Pauliniq; amæbæas Epistolas.

V. 153. *Ambrosius Latio*. Doctorem tantum nullus est ex antiquis, qui dignis non extulerit laudibus. Vnum producam Venantium Fortunatum lib. 8. carm. 4., vt eius vulneri opem feram. Commendat ille

Vitalem, & reliquos, quos chara Rauenna sepultat
Gerunsium, Ambrosium Mediolane tuum.

Hactenus deprauata lectio; sed ex Codice optimo Ambrosianæ Bibliothecæ lectionem genuinam restituo: *Gerbasium, Ambrosium* &c. scilicet S. Geruasij Fortunatus meminit, cuius corpus ab Ambrosio repertum Paulinus infrà memorat.

V. 153. *Vincentius extat*. Idem Ven. Fortun. ibid.

Vincenti Hispanâ surgit ab arce decus.

V. 154. *Gallia Martinum*. Ad S. Martini memoriam illustrandam non est meum plura congerere. Eiusdem res gestas à Paulino Petricordio, Sulpicio Seuero, alijsq; magnis Scriptoribus pete. Satis sit adnotasse paucis ante annis tantum virum ad Superos concessisse. An. 397, an verò 400, aut 401. is annus fuerit, inquirendum alijs relinquo.

V. 154. *Delphinum Aquitanica*. Burdegalensis Episcopus fuit Delphi-

160 Quæ tamen ex obitis mortalibus & sibi sumpsit
Ipse, suisq; dedit coluber, quibus arte nocendi
Princeps in vacuo tetrum gerit aere signum,
Dæmonibusq; caput nobis inimicus oberrat.
Sic itaq; & nostra hæc Christi miserantis amore
165 Felicis meruit muniri Nola sepulcro,
Purgariq; simul, quia cæcis mixta ruinis
Orbis, & ipsa simul moriens in nocte iacebat
Saxicolis polluta diù cultoribus, in quâ
Prostibulum Veneris, simul & dementia Bacchi
170 Nu-

phinus, Pauliniq; nostri admodum familiaris; Ad illum etiamnum quinque Paulini Epistolæ extant, in queis etiam testatur Poeta noster se ab hoc viro Sancto baptizatum. Hinc autem disce Delphinum Anno Ch. 404. inter viuos non extitisse, quippe viros Sanctitatis famâ post mortem præclaros hîc tantum Paulinus recenset.

V. 169. *Prostibulum Veneris*. Vetus ænigma de quadam muliere Clodia nomine vsurpatum legitur: *In triclinio Coa, in cubiculo Nola*. Quod eruditorum consensu nil aliud portendit, quam Clodiam in triclinio, conuiuijsq; lasciuo ore, verbisq; procacibus sic vsam, vt Venerem, quæ in Insulâ Coo colebatur, penitus exhiberet; in cubiculo verò in omne libidinis genus Nolanorum more incubuisse. Et reuera Nolana lasciuia in adagium translata est, ac propterea Ausonius in Epigr. 70. Crispæ cuidam fœdissimos obijcit amores hisce verbis:

Et quam Nolanis capitalis luxus inussit.

Campani autem populi, inter quos Nolani, antiquitus Osci appellabantur, hoc est *quasi obscæni*, vt Porphyrionis antiquissimi Scholiastis verba ad Horatium testantur, & Festus Oscis frequentissimum fuisse spurcarum libidinum vsum asserit. Jure itaq; Paulinus Nolæ positum *Veneris prostibulum* inquit.

V. 169. *Et dementia Bacchi*. Ambrosius Leo lib. 3. cap. vlt. de Nolâ. Eiusdem regionis vindemiam eleganter expressit. Inter alia hæc ait: *At verò vindemiatores eâ die, quâ pro quoq; vindemiam faciunt, atq; per totum vindemiæ tempus Baccho Deo pleni esse, ac furere prorsus videntur.* Subdit: *Clamor verò captum omnem hominis superat, atq; qui vix audientibus creditur, nam omninò furentium est. In agro quin etiam, in quo vindemiant, semper pudibunda vindemiando inclamant, obscænissimas quasq; partes suis nominibus pronunciantes, Veneres vel obscænissimas se optare exclamant, eas iactant, minitantur &c.* Quis certè crederet ijs in oris tantas Ethnicismi reliquias tamdiu durasse, vt nostra ad vsq; tempora illic Orgia celebrarentur, & sub Christianis mutato tantum nomine Bacchus coleretur? Proh summum dedecus! *Quale enim*, vt cum Tertullia-

170 Numen erant miseris, fædoq; nefaria ritu
Sacra celebrabat sociata libido furori.
Et quis erat vitæ locus hîc, vbi nec pudor vsquam,
Nec metus vllus erat? Quis enim peccare timeret
Hîc, vbi sanguineus furor, atq; incæsta libido
175 Relligiones erant, & erat pro Numine crimen?
Atq; erat in toto quasi sanctior agmine cultor,
Qui Veneris Sacris pollutius incaluisset,
Plenus & ille Deo, reliquisq; beatior esset,
Qui magis infuso sibi Dæmone sæuius in se
180 Desipiens, proprijs litans furalia sacræ
Vulneribus sanam metuisset perdere mentem?
O cæcis mens digna animis, & Numine, digna

Aduer-

tulliano lib. de cor. mil. cap. 6. loquar, *habendum est apud homines veri Dei, quod à candidatis Diaboli introductum, & ipsis à primordio dicatum est, quodq; iam tunc Idololatriæ initiabatur ab Idolis, & Idolis adhuc viuis?*

V. 179. *Sauius in se desipiens*. Non possum me continere, quin egregium proferam S. Maximi Taurinatis Episcopi locum ex sermone *de Idolis auferendis*, quem vnà cum alijs eiusdem Sancti in ceteris Anecdotorum libris orbi propediem Deo fauente communicabo. Inquit ille: *Cum matutinum vigilaueris, & videris saucium vino rusticum, scire debes, quoniam, sicut dicunt, aut Dianaticus est, aut haruspex est; insanum enim Numen amentem solet habere Pontificem; talis enim Sacerdos parat se vino ad plagas Deæ suæ, vt dum est ebrius pœnam suam miser ipse non sentiat. Hoc autem non solùm de intemperantiâ, sed & de arte faciunt, vt minus vulnera sua doleant, dum vini ebrietate iactantur*. Tum haruspicum vestes, furoremq; describens addit: *More gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore peior est, quia ille aduersus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur*. Multa dein insignia in hanc rem addit, quæ silentio præterire propositum suadet. Tibull. de fæminâ sacrificante agens.

Ipsa bipenne suos cædit violenta lacertos,
Sanguineq; effuso spargit inepta Deam.

Expressius hæc asserit Prudentius in Hymn. S. Romani:

Sunt Sacra, quando vos ipsi exciditis,
Votiuus & cum membra detruncat dolor,
Cultrum in lacertos erexit fanaticus,
Sectisq; matrem brachijs placat Deam.

V. 180. *Litans furalia*. Lege *furialia sacra*, hoc est *Matri Deûm*, aut potius *furialia Sacra*.

Aduersis seruire Deis! Venus, & nemus illis
Sint Deus. Ebrietas demens, amor impius illos
185 Sanctificent, abscissa colant, miseriq; pudorem
Erroris fædi Matris Mysteria dicant.
Digna fides illis, quibus almo in lumine veri,
Legibus & castis, & magno nomine Christi
Nulla fides, & nullus amor, ideòq; nec vllum
190 Indignæ pretium vitæ est in sanguine Christi.
Sit Deus his venter, vel cetera gaudia carnis,
Queis Deus ipse Deus non est, quibus in Cruce Christi
Gloria nulla subest, quia non dignatur adire
Degeneres animos virtus Crucis. Inde Beatus

195 Fe-

V. 183. *Venus, & nemus*. Nemora, quæ alio nomine *luci* appellabantur, apud antiquos magnâ superstitione coli solebant. *Nemus Aricinum*, vbi Dianæ simulacrum conditum, *Lucus Martis* apud Athenienses, & in Ponto, & alia nemora passim memorata audimus. Ouid. lib. 2. Fast.

Lucus Auentino suberat niger ilicis vmbrâ,
Quo possis viso dicere: Numen inest.

Claudian. de rap. Pros. l. 3. Lucum venerabilem refert prope flumen Acym, additq; numen loco, religionemq; fuisse. Propert. El. 10. lib. 4. *Lucoq; abscede verendo*. His addam Apuleium in Apolog. pag. 377. ita loquentem: *Iste verò nec Dijs rurationis, qui eum pascunt, ac vestiunt, segetis vllas, aut vitis, aut gregis primitias impartit, nullum in villâ eius delubrum situm, nullus locus, aut lucus consecratus*. Et hæc in re satis notâ sint satis. Hanc eruditionem supra omnes illustrauit Pinto Ramirez in Spicileg. sacro. Tract. 1. cap. 6., quem consule.

V. 185. *Abscissa colant*. Tum in Isiacis, tum in Orgijs nefandus hic ritus inoleuerat, vt virilia colerentur, quæ Phallum nominabant antiqui. Diodor. lib. 1. Biblioth. hæc omnia explicat: *Virilia*, inquit, *Osiridis à Typhone in fluuium abiecta esse aiunt, quod sociorum nemo hæc recipere vellet. Quæ tamen ab Iside recepta diuinis sunt honoribus affecta. Nam in templis effigiem eorum adornatam coli præcepit, & cæremonijs, sacrificijsque Deo isti peragendis honoratissimus vt esset effecit. Idcircò, & Græci postquam Sacrorum Bacchicorum, & Orgiorum solemnitates ab Aegyptijs accepere, membrum id in mysterijs, initiationibus, & sacrificijs Dei huius Phalli nomine honorant*. Sed hæc Scriptoribus Priapeis animo lubentissimo tractanda relinquo.

V. 191. *Sit Deus his venter*. Respicit cap. 3. Epistolæ 1. Pauli ad Philipp., vbi de inimicis Crucis Christi ait Apostolus: *Quorum finis interitus, quorum Deus venter &c*. Apud Philisteos Dagon colebatur, quod numen propriè *Deus venter* interpretandum venit.

V. 228.

195 Felix, vt reliqui diuerso Martyres Orbe,
Nolanis Medicus fuit, estq; perennis ope istâ:
Nec modò Nolanis, sed & omnibus, à quibus idem
Imploratus erit, dabit isto iure salutem,
Si Crucis alma Fides in pectore supplicis adsit:
200 Ista Fides genus humanum curatq;, piatq;,
Hæc vbi defuerit medicina, morabitur illic
Omne mali regnum, nec in illo desinet vnquam
Cypres adulterijs, furijs regnare Lyæus,
In quo defuerit Christi pudor, & Crucis ardor:
205 Ignis enim diuinus inest, vbi vis Crucis intus
Ardescente fide cruciat malè conscia corda,
Viuificans animam, vitijs in carne peremptis:
Hostibus his obtrita diu, corruptaq; tantis
Pestibus ingentem poscebat Nola medelam,
210 Atq; ideò pensante Deo discrimen, opemq;
Felicem accepit medicum, qui vinceret omnem
Quamlibet antiquam miserorum in cordibus atris
His, qui crediderant esse vnum in crimine Numen,
Perniciem, & meriti virtute potentior altis
215 Vulneribus ductum super vlcera putria callum
Scinderet, vt saniem suffusâ labe coactam
Exprimeret finibus ruptis, ac deinde lacunam
Vulneris expleret planâ cute ducta cicatrix.
Ergò vbi Nolanis Felix vt stella tenebris
220 Fulsit ab ore Dei veniens, verbumq; medendi
Ore gerens, tamquam venturo Sole serenus
In matutino lætum iubar exerit ortu
Phosphorus, occiduisq; nouus præfulgurat astris
Nuncius instantis cessurâ nocte diei.
225 Sic iam Euangelio totum radiante per Orbem,
Propitiante Deo cunctis mox Iudice terris,
Aduentus vexilla sui prætendit vbique,
Perq; suos Christus sua signa coruscat amicos,

Ex

V. 228. *Sua signa coruscat*. Eleganter, atq; meliorum exemplo id vsurpatum. Virgil. lib. 12. Aeneid.
Aeneas instat contra, telumq; coruscat.

Ite-

Ex quibus hac voluit sibi prælucere sub orâ
230 Felicem, vt nostras isto decerperet vmbras
Sidere, & antiquos istâ quoq; pelleret vrbe
Dæmones, vt pulsis hominum de corde colonis
Talibus, intraret puras Deus incola mentes,
Et vice mutatâ nobis pietate solutis
235 Nostra prius nostros premerent modò vincla Leones
Frustrà in oues Christi vinctâ feritate frementes.
Et manet hæc nobis etiam nunc gratia, quæ nos
Peccatis prece Sanctorum exorante resoluit,
Atq; iisdem Sanctis vltoribus alligat illos,
240 Discruciatq; hostes, qui nos vincire solebant.
Hi modò tam lato deprensi lumine fures,
Atq; in vincla dati, nunc ignea flagra piorum,
Vt meruere, ferunt, aut iam Infernis malè trusi
Carceribus trepidant, vicinum instare fatentes
245 Iudicium Domini solis sibi triste, suisq;
Omnibus, in Satanæ partem quos sæua voluntas
Verterit, & Satanæ sociauerit æmula vita
Istic nequitiæ socios homines, ibi pœnæ.
Ecce dies accepta Deo; modò vera salutis
250 Lux micat; omnia iam nobis benè versa videmus:
Diffugêre doli, cecidit Bel, interit error,
Quiq; colebantur totis quasi Numina templis
Dæmones, hi per templa Dei torquentur inermes,
Et qui diuinos audebant sumere honores,
255 Hi modò ab humanâ plectuntur lege subacti.
Namq; isti, quos nunc celebri Felicis in aulâ

Tor-

lterum ibidem:

Hinc atq; hinc oditq; moras, hastamq; coruscat.

Græcorum quidem ad imitationem hoc factum, sed venustè admodum.

V. 255. *Hi modò ab humanâ*. Pijssimi Imperatores Constantinus, eiusq; successores plurimas in Paganos leges emiserant, quæ Codicem Theod. tit. de Pagan. &c. consulenti patebunt. In his autem Gentilium Sacra, Dæmonumq; cultus omninò interdicuntur, quod hîc per Poetam nostrum innui arbitrarer.

V. 256. *Namq; isti, quos*. S. Felicis mirabilem in fugandis immundis spiritibus alibi canit, ac præcipuè Natal. III., vbi inquit:

Marty-

Torqueri, clamare, rapi per capta videmus
Corpora, corporibus vincti retinentur in ipsis;
In quæ se trusere ipsi, pænamq; volentes
260 Humanam, inuenere suam. Nunc ergò reorum
Personæ exululant pænis, qui Numine falso
Dij fuerant, & qui mentito Numine viuos
Ante Dei cultum sibi nil cæleste videntes
Dediderant homines, hi nunc vbi lumine Christi
265 Vera Fides patuit, non possunt ferre sepultos;
Sed magis vt pateat, quia nunc hi, qui cruciantur
Dæmones ante fores, aut ante sepulcra piorum,
Ijdem sunt illi, quibus olim serua litabat
Gens hominum, & sacros demens litabat honores,
270 Ipsa docet vocum species, nam sæpius illâ
Voce gemunt, solitum vt noscas clamare furorem.
Sic plerumq; velut dissoluto laxius ore
Dente fremunt, spumant labris, horrentq; capillis,
Vtq; manu prensante comam excutiuntur in altum,
275 Et pede pendentes stant crinibus, interea illic
Sacrorum memores veterum, quibus exta solebant
Lambere cæsarum pecudum, aut libamine pasci,
Lasciuosq; choros hederatis ducere pompis,
Nunc etiam sua testantes Sacra illa fuisse,
280 In quibus insanos dabat ebria turba tumultus,
Euhoe Bacchisonum fractis imitantur anheli
Vocibus, & lento iactant sua colla rotatu.

Sed

Martyris ostendit meritum, cum iure potenti
Dæmonas exercet, deuinctaq; corpora soluit;
Nam sibi Felicem cæcis incumbere pænis
Pestiferi proceres tristi clamore fatentur,
Occultasq; Cruces gemitu testantur aperto &c.

V. 262. *Mentito Numine viuos*. Scriberem potius: *mentito numine viuo*. Dungalus in fragmentis habet: *mentito nomine viuos*.

V. 278. *Hederatis*. In Dionysiacis mos erat hederâ caput redimire. Hinc Seneca in Oedip. Act. 2. in choro: *Te caput Tyriâ cohibere mitrâ, Hederâq; mollem bacciferâ religare frontem*. Hæc ille ad Bacchum. Statius item lib. I. Sylu. 2. vers. 233. *Atq; hederis, redimita cohors*. Vide comment. Delrij in Senec. ibid., reliquosq; Mythologos; ne in re satis notá putidus videar, pluribus parco.

V. 282.

Sed quia non poterat mortalibus vnius ætas
Sufficere, vt longo contagia tempore tracta
285 Dilueret paucis, quos corpore viueret, annis,
Confessor Felix, & Presbyter, ore Magister,
Elogio Martyr, merito, officioq; Sacerdos,
Omnipotens Dominus finitum corporis æuum
Felici potiore viâ persistere fecit
290 Continuans medicos operosi Martyris actus,
Virtutes vt eas idem celebraret humatus,
Quas in carne manens Christi virtute gerebat,
Atq; ita susceptæ nec mortuus abforet Vrbi
Corpore, cum tantùm positi sanator adesset
295 Spiritus, & desiderijs latitaret amantum
Ad tempus cari facies subtracta Patroni,
Prompta sed ægrorum semper medicina saluti
Adforet. Inde perennis honos, & gloria Sanctum
Felicem meritis sine fine virentibus ambit,
300 Et licet à veteri tumulis absconditus æuo,

Quâ

V. 287. *Elogio Martyr*. Felicis Nolani tormenta, passionemque prioribus in Natalibus expressit Paulinus, exprimuntur & illa in Actis editis. Non tamen in persequutione mortem obijt Sanctus ille. Hinc *Elogio tantùm Martyr* dicitur, vti etiam alibi *sine sanguine Martyr* appellatur. Primæuâ in Ecclesiâ verò Martyris nomen etiam ijs tribuebatur, qui tormentis superstites erant, vt manifestè ex lib. Tertull. ad Martyras colligitur. Cyprianus *ad Martyras, & Confessores Iesu Christi* Epistolam 9. dedit, & Ep. 12. ait: *De hoc & ad Clerum, & ad Martyras, & Confessores literas feci*. Ep. quoq; 15. *Literas*, inquit, *feci, quibus Martyres, & Confessores consilio meo, quantum possem, ad Dominica præcepta reuocarem*. Quidam igitur viuentes adhuc Martyris appellatione distinguebantur, quia ad sanguinis vsq; effusionem Christum constantissimè fuerant confessi. Scribit in hanc rem Cyprianus laudatus Ep. 30. *Illud præterea vellemus addiscere, si Martyres non propter aliud Martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes teneant Ecclesiæ vsq; ad effusionem sanguinis sui pacem*.

V. 287. *Officioq; Sacerdos*. *Sacerdotis* vox pro *Episcopo* hîc capienda; siquidem superius *Presbyter* dicitur S. Felix. Reuera tantum pro grege Christi egerat hic Sanctus, vt Antistitis nomen promereretur. Sic Natal. XIII. ait Paulinus additam Felici in Cælis coronam Antistitis. Vide quæ ibidem notaui versu 568.

V. 300. *Et licet à veteri*. Septem sequentia carmina retulerat etiam Dungalus, eaq; Rosuueido visa erant ad Natalem IX. referenda; sed verum

Quà mortalis erat, lateat telluris operto;
Viua tamen vegetante Deo membrisque superstes
Gratia diuinum spirantia Martyris ossa
Clarificat populis, merito viuente sepulti,
305 Et magni solium breue Confessoris adorat
Iugiter è varijs confecta frequentia terris.
Sed Deus vt cunctorum hominum sator omnibus istam
De Sanctis indulsit opem procedere terris,
Vt iam de tumulis agerent pia dona Beati
310 Martyres, & viuos possent curare sepulti.
Nec satis hoc donum Domino fuit, vt sua tantùm
Nomine, siue opibus loca Martyres inlustrarent,
Ex ijsdem tumulis etiam monimenta piorum
Multiplicans multis tribuit miserator eosdem
315 Gentibus. Et referam varias ab origine causas,
Ex quibus hæc orta est varijs benedictio terris.
Nam quia non totum pariter diffusa per Orbem
Prima Fides ierat, multis regionibus Orbis
Martyres abfuerant, & ob hoc, puto, munere magno
320 Id placitum Christo nunc inspirante potentes,
Vt Constantino primùm sub Cæsare factum est,
Tunc famulis retegente suis, vt sede priori
Martyres accitos transferrent in noua terræ
Hospitia, vt Sancto non olim Antistite factum
325 Nouimus Ambrosio, qui fultus munere tali

Post-rum intueris eorum situm. In antiquo Dungali Codice, quem Ambrosiana Bibliotheca asseruat, ex Natali XI. dilucidè citata reperiuntur.

V. 305. *Et magni solium*. Animaduertere iuuat, quibus verbis debitam Sanctis venerationem Paulinus exprimat. Certè is ait eorum sepulcra adorari:

Et magni solium breue Confessoris adorat.

Cui si tot alia Paulini adijcias hac de re testimonia, profectò Nouatorum impudentiam miraberis, quibus tantam bilem mouet idem Sanctorum cultus in Ecclesiâ Catholicâ etiamnum seruatus. Paulinum itaque, ceterosque Sanctos velint nolint Idololatris accenseant oportet, quum nos passim huiusmodi laborare morbo gens cæca exclamet.

V. 321. *Vt Constantino*. Ea recole, quæ de Sanctorum Translationibus fusè notaui in diss. IX.

V. 325. *Nouimus Ambrosio*. Celebrem refert, suisq; peractam temporibus

Postquam ignoratos prius, & tunc indice Christo
Detectos sibimet mutatâ transtulit aulâ,
Reginam promptâ confudit luce furentem!
Nam Constantinus proprij cum conderet Vrbem
330 Nominis, & primus Romano in nomine Regum
Christicolam gereret, diuinum mente recepit
Consilium, vt quoniam Romanæ mœnibus Vrbis
Æmula magnificis strueret tunc mœnia cœptis,
His quoq; Romuleam sequeretur dotibus Vrbem,
335 Vt sua Apostolicis muniret mœnia lætus

Cor-

ribus SS. corporum Protasij, & Geruasij inuentionem, quæ magno Mediolanensium Antistiti Ambrosio contigit. De illâ S. August. lib. Conf. 9. cap. 7. hæc habet: *Tunc memorato Antistiti tuo* (Ambrosio) *per visum aperuisti, quo loco laterent Martyrum corpora Protasij, & Geruasij, quæ per tot annos incorrupta in thesauro secreti tui recondideras.* Sidon. Apoll. Ep. 1. lib. 7. *Ambrosium duorum Martyrum repertorem* appellat. Videnda etiam Ambrosij ipsius Ep. 14. ad Marcellinam sororem, & Paulinus alter in Ambrosij vitâ. Fusissimè autem omnium Io. Petrus Puricellius, quo accuratiùs nemo res Mediolanensium prosequutus est, hanc rem tractat in diss. Nazar. & in Monum. Basil. Ambros. Horum Sanctorum reliquias ad se ipsum ab Ambrosio transmissas meminit Poeta noster in Ep. 12. ad Seuer. dum enim reliquias recenset in Fundanâ Basilicâ per se conditas ait: *Quosq; suo Deus Ambrosio post longa reuelat*
Secula Protasium cum pare Geruasio.

V. 326. *Et tunc indice Christo*. Per visionem S. Ambrosio reuelata SS. Protasij, & Geruasij corpora testatur etiam, vt nuper vidimus, S. Augustinus præter ipsum Ambrosium ad Marcellinam Ep. 14. Molinæus tamen famosus inter Caluinistas minister lib. 7. contr. Perron. cap. 11. totam huius inuentionis historiam inter commentitias fabulas reijcit. Vir sanè & fronte, & mente destitutus, qui tantos Auctores pijssimi huius euentus testes quasi impijssimos impostores traducere est ausus. S. Aug. iterum hanc rem diuinitùs factam asseruit lib. 22. de Ciu. Dei cap. 8., vbi agens de SS. Protasij, & Geruasij corporibus ait: *Quæ cum laterent, & penitus nescirentur, Episcopo Ambrosio per somnium reuelata reperta sunt.*

V. 328. *Reginam*. Arianâ labe infecta Imperatrix Iustina, vt Paulinus, qui Ambrosij vitam scriptis consignauit, expressum nobis reliquit, Ambrosium oderat, viresque plurimùm eius inimicis augebat. Viso autem tanto miraculo per Sanctissimum Antistitem patrato, coercuit exinde furorem, & à Catholicorum persequutione abstinuit. Hæc quoq; Augustinus habet cap. 7. l. 9. Confess. *Vnde opportunè promeres ad coercendam*

rabiem

Corporibus; tunc Andream deuexit Achiuis;
Timotheumq; Asiâ. Geminis ita turribus extat
Constantinopolis magnæ caput æmula Romæ.

Verius

vabiem fæmineam, sed regiam &c. Inde illius inimicæ (Iustinæ scilicet) *animus, etsi ad credendi sanitatem non applicitus, à persequendi tamen furore compressus est.*

V. 336. *Tunc Andream.* Mirum in modum discrepant Auctores in assignando tempore, quo SS. Andreæ, Timotheiq; corpora Constantinopolim fuere translata; Alij enim Constantino, alij Constantio pium opus adiudicant. Certum tamen crediderim id sub Constantino contigisse, quum Hieronymus duobus in locis id expresse tradat. Aduers. Vigilant. agens ironicè hæc habet: *Sacrilegus fuit Constantinus Imperator, qui Sanctas Reliquias Andreæ, & Lucæ, & Timothei transtulit Constantinopolim.* Idem quoq; de Script. Eccl. in Lucâ: *Sepultus est*, ait, *Constantinopoli, ad quam vrbem vigesimo Constantini anno ossa eius cum Reliquijs Andreæ Apostoli translata sunt de Achaiâ.* Illud quidem verum eundem Scriptorem in Addit. ad Euseb. Chron. A. 19. Constantij ita loquutum: *Reliquiæ Apostoli Timothei Constantinopolim inuectæ.* Sed exscriptorum vitio potius quam Hieronymi memoriæ tribuendus error. B. Petrus Damiani Serm. 16. de S. Marco: *Vigesimo anno Constantini Cæsaris Lucas de Achaiâ Constantinopolim translatus est vnà cum sacris B. Andreæ Apostoli Reliquijs.* Certè Euseb. lib. 4. de vit. Constantini. cap. 60. inquit: αὐτὸς γοῦν αὐτῷ εἰς δέοντα καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς τὸν ἐνταυθοῖ τόπον ἐταμιεύετο τῆς τῶν Ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνὸν εἰς τὸ ἑαυτοῦ σκῆνος. *Is igitur in opportunum venturæ mortis diem hic locum sibi diuinâ dispensatione præparauit, qui Apostolorum appellatione innotescit, ad suum sepulcrum.* Igitur Ecclesiam Apostolorum Andreæ, & Lucæ Constantinus ædificari mandauit, vt ibi tum Apostolorum ossa, tum suum corpus requiem haberent. Hoc alij multi, & meliores tradunt. Sed Lectorem ad lib. 4. cap. 5. Constantinop. Chr. Cl. viri Du Fresnij remitto. Is rem huiusmodi supra cunctos diligentissimè examini subiecit.

V. 337. *Geminis ita turribus.* Sancti Regnorum propugnacula, turresque meritò vocantur. In hanc rem optimè conferri possunt Basilij Magni verba in Or. in XL. Martyr., vbi de Reliquiis eorumdem loquens similia habet: *Hi sunt*, inquit, *qui nostram regionem administrant, & veluti turres quædam cohærentes securitatem ab hostium incursu exhibent, non vno loco se ipsos includentes, sed multis iam locis hospites facti, & multas patrias exornantes.* Theophrid. Abbas serm. 1. de SS. Reliqu. *Vnicuiq; locorum sicut & huic nostro abundè magnas Sanctorum reliquias accommodat, quatenus dum ab indigenis dignè, ac familiaribus honorantur, ijdem indigenæ earum perpetuâ defensione firmentur.*

V. 338. *Constantinopolis. Secundam, & nouam Romam* Constantini vrbem dictam pluribus probat eruditionis fons Du Fresnius lib. 1. Const.

 Chr.

Veriùs hoc similis Romanis culmine muris;
340 Quod Petrum, Paulumque pari Devs ambitione
Compensauit ei, meruit quia sumere Pauli
Discipulum cum fratre Petri. Iam quanta per istam
Sanctorum per longa viam diuortia terræ
Creuerit vtilitas ad nostræ munia vitæ,
345 Ipsa docent hodieque loca, in quibus illa Beati
Rheda capax oneris positâ statione resedit;
Omnibus in spatijs quacumq; aut mansio Sanctis
Corporibus, requiesque fuit vectantibus illos
Sacratos cineres, miris clamantia signis
350 Nam diuina manus medicâ virtute per omnes
Est illic operata vias, quâ corpora Sancta
Impressere sacro vestigia viua meatu.
Inde igitur suadente Fide data copia fidis
Tum comitum studijs, quædam vt sibi pignora vellent
355 Ossibus è Sanctis merito decerpere fructu,
Vt quasi mercedem officij, pretiumq; laboris
Præsidia ad priuata domum sibi quisque referret:
Ex illo sacri cineres quasi semina vitæ
Diuersis sunt sparsa locis, quâq; osse minuto
360 De modicâ sacri stipe corporis exiguus ros

Deci-

Chr. cap. 6. Socrates de Constantino loquens lib. I. cap. 16. hæc habet: *χρηματίζειν δὲ δευτέραν Ῥώμην νόμῳ ἐκύρωσεν. Lege denique sanciuit, vt secunda Roma Constantinopolis diceretur*. Eaque lex marmoreæ columnæ incisa, quod etiam asserunt Chron. Alex., & Theophanes A. 25. Constantini. Secunda Synodus Oecumenica A. C. 381. celebrata Constantinopolitanæ vrbis Episcopo post Romanum priuilegia honoris concedit, *διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν τὴν νέαν Ῥώμην, eò quod ipsa sit noua Roma.* Appositè verò ad Paulini verba cecinit Claudian. in Rufin. lib. 2.

Vrbs etiam magnæ quæ dicitur æmula Romæ.

Vide Gothfr. ad l. I. C. Th. de Iure Italiæ.

V. 346. *Rheda capax*. Sanctorum Reliquias in lecticis collocatas transferri consueuisse & nos docuit Paulinus alter in vitâ S. Ambrosij; agens enim de SS. Protasij, & Geruasij translatione ait: *Sed vbi SS. Martyrum Corpora sunt leuata, & in lecticis posita, multorum ibi sanatæ ægritudines perdocentur.*

V. 358. *Ex illo sacri*. Vide quæ de SS. Reliquiarum translatione notaui in diss. XIX.

V. 364.

Decidit, ingentes illic pia gratia fontes,
Et fluuios vitæ generauit gutta fauillæ.
Inde in nos etiam stillauit copia Christi
Diues & in minimis, nam hoc quoque sumpsimus istic
365 Carnis Apostolicæ sacra pignora puluere Patrum,
Quæ Sanctus nostri Dominusq; paterq; cubilis,
Et custos animæ nostræ, & tutela salutis
Felix viciná sibi cominus æde recepit,
Quæ reliquis eius ætate recentior aulis
370 Exiguos cineres, & magnos seruat honores,
Seruaturq; magis custodibus ipsa Patronis;
Absit enim vt seruari vnquam videantur egere,
Qui seruare solent tamen, & curare suorum
Commoda alumnorum patrio dignantur amore,

375 Atq;

V. 364. *Nam hoc quoq;* Emendandum carmen. *Nam nos quoq;*
V. 365. *Carnis Apostolicæ.* Plures Apostolorum Reliquias in Basilicis Nolanis repositas sæpè testatur Paulinus. In Ep. 12. ad Seuer. agens de Reliquijs in Basilicâ S. Felici sacrâ conditis ita canit:

Sancta Deo geminum velant altaria honorem,
Cum Cruce Apostolicos quæ sociant cineres.

De Basilicâ Fundanâ loquens ait:

Hîc & Apostolicas præsentat gratia vires
Magnis in paruo puluere pignoribus.
Hîc pater Andreas, & magno nomine Lucas &c.

V. 369. *Quæ reliquis eius.* Hæc eadem est Basilica, quam descripsit Natali IX. ad Nicetam Episcopum, eamq; vix perfectam fuisse tum temporis innuit hisce versibus, quibus Nicetæ ad se opportunè delato gratulatur, vt

Imperfecta iuuet precibus, perfecta Sacerdos
Dedicet ——

Tum illam elegantissimis carminibus describit, & Reliquias ibi collocatas recensens addit:

Namq; & Apostolici cineres sub cælite mensà
Depositi placidum Christo spirantis odorem
Pulueris inter Sancta sacri libamina reddunt.

Hanc eandem Basilicam Nat. X. his verbis designat, simulq; eosdem Apostolorum cineres memorat:

Currimus ergò fide tantùm, & prece supplice mixti
Ad vicina mei Felicis limina, & inde
Contiguam patribus votis adcurrimus aulam,
Atq; ab Apostolici cineris virtute medelam
Poscimus. ——

V. 375.

375 Atq; dicatorum ſibi tutamenta locorum
Diligere. Hoc Sanctis ſtudium pietatis ineſſe
Spiritibus miranda fide documenta dederunt.
Inde recens etiam paucis opus eloquar orſis,
Dignum etenim Sancti Felicis munera in ipſo
380 Natali eiuſdem gratantibus edere verbis.
Non peregrina loquar, neq; tempore priſca profabor;
Finibus in noſtris, & in iſtâ Sede patratum
Nuper opus referam, quod fortè agnoſcere vobis
Promptum erit in medio, quoniam res lumine geſta eſt.
385 Credo ex hoc numero veſtrum propè nullus in iſto
Sit nouus auditu, quia per longinqua remotis
Fama volans iuit. Certè adfueratis in iſtâ
Vrbe aliqui per idem tempus, quo contigit, vt fur
Inlicitis animo ſtimulis agitatus auaras
390 Mitteret in ſacra dona manus, & ab omnibus vnam
Improbus, & demens, venerandæ inſignibus aulæ
Eligeret prædæ ſpeciem Crucis, inſcius illam
Indicio ſibi, non ſpolio fore, quam velut hamum
Piſcis edax hauſit captâ capiendus ab eſcâ.
395 Quis, rogo, latronem tam grandis ſpiritus auſo
Impulit, armauit, cæcauit, præcipitauit?
Vt nec ad excubias vigilum, nec ad ipſa (quod eſt plus)
Quæ cineres reuerenda tegunt altaria ſacros,

Pul-

V. 375. *Atq; dicatorum*. Neſcio quid aduerſus Eccleſiarum noſtrarum dedicationes obmurmurent Heterodoxi, quum eas etiam Sanctis honoris causâ dicemus. Sed animaduertant quæſo, quam noſtro mori ſuffragetur Paulinus.

V. 392. *Eligeret præda*. In Ms. eſt: *Eligeret prædæ ſpeciem Cruce*. emendaui.

V. 398. *Quæ cineres &c.* Altaribus quibuſque ſubeſſe Martyrum corpora, aut oſſa ſolebant. Quin & abſq; illis aræ ſacrari nequibant. Expreſſus eſt can. 14. Concilij Carthag. V. id interdicentis. S. Hieron. contra Vigilant. hæc habet ironicè: *Malè facit ergò Romanus Epiſcopus, qui ſuper mortuorum hominum Petri, & Pauli ſecundùm nos oſſa veneranda; ſecundùm te vilem puluiſculum, offert Domino ſacrificia, & tumulos eorum Chriſti arbitratur altaria*. Synodus VII. Oecum. Can. 7. Ἐπίσκοπος χωρὶς ἁγίων λειψάνων κατιερῶν ναὸν καθαιρείσθω, ὡς παραβεβηκὼς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. *Epiſcopus abſq; ſacris Reliquijs conſecrans tem-*

Pulueris & Sancti virtutem halantia fragrant;
400 Corde repercusso fugeret, neq; Numine tantùm;
Sed specie simul, & præstantia ferret?

Multa

templum deponatur, vt ille, qui Ecclesiasticas traditiones transgreditur. Hoc aliæ Synodi statuêre. Præterire etiam nolo egregium S. Ambrosij locum in Ep. ad Marcellinam, vbi SS. Protasij, & Geruasij inuentione expositâ ita ad populum se dixisse ait: *Succedant victimæ triumphales in locum, vbi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui omnibus passus est, isti sub altari, qui illius redempti sunt passione &c.*

V. 398. *Altaria*. Rosuueidus in Addend. ad notas in Paulini locum Ep. 12. ad Seuer. *Reliquijs Apostolorum, & Martyrum intra Absidem trichora sub altaria sacratis*, prioribus Ecclesiæ temporibus vnicum altare in templis fuisse censet. Salmas. in Solin. Polyhist. pag. 1213. hæc ait: *De trichoris altaribus nugæ, Vnicum tantùm altare in templis Paulini tempore habebatur*. Tum laudata verba ita corrigit: *intra Absidem trichoram sub altari sacratis*. Verum non ita certum vnum altare antiquitus sacris in ædibus constitutum. En ipse Paulinus in vnâ Basilicâ memorat:

Quæ cineres reuerenda tegunt altaria sacros.

Ipse in Ep. 12. ad Seuer.

Diuinum veneranda tegunt altaria fœdus
Compositis sacrâ cum Cruce Martyribus.

Iterum: *Sancta Deo geminum velant altaria honorem*,
Cum Cruce Apostolicos quæ sociant cineres.

Verum quidem Paulino rationem carminis suadere potuisse, vt plurali numero pro singulari vteretur. Sed ab ipso etiam pluralem numerum solutâ in oratione vsurpatum ostendam. Agit in eâd. Ep. de consecrandâ vnâ Basilicâ, ad quod opus Martyrum reliquiæ satis erant, *Quorum Martyrum*, inquit Paulinus, *venerandus cinis si sine Crucis consortio subijciatur altaribus, hic apertus titulus indicabit*. Sed & in Ep. XI. ad Seuer. de Basilicâ per Helenam Augustam Hierosolymæ conditâ ait: *Dignoq; mox ambitu consecratur condita in Passionis loco Basilica, quæ auratis coruscalaquearibus, & aureis diues altaribus arcano positam Sacrario Crucem seruat*. Verum audiamus & magnum Ambrosium in Ep. 4. lib. 2. ad Marcellinam. Refert ille celebrem de Portianâ Basilicâ aduersus Arianos defensâ historiam. Inclusus ipse cum plebe immissos per vim armatos intrepidus sustinebat, quum repentè nunciatur pax ab Imperatore reddita: *Certatim*, inquit, *hoc nunciare milites, irruentes in altaria osculis significare pacis insigne*. Ergò non vnum altare, sed plura. S. Greg. M. l. 5. Ep. 50. ad Pallad. Ecclesiæ meminit, in qua *XIII. Altaria* collocata. In Cæmeterijs item, quæ sub Ethnicorum Imperio Ecclesiæ erant, idem est obseruare. Vnum ex ijs describit Aringhus Rom. Subterr. l. 3. c. 22., &

non

Multa etenim suberant alia, vt nouistis, in ipso
Ornamenta loco, quæ sumeret, vt Crucis auro
Parceret; intus enim latitabant mystica vasa
405 Sumendis mandata sacris. Sed præter & aulæ
Ipsius in spatio varijs insignia formis
Munera erant de more sita, hæc quæ cernitis illic
Omni prompta die, vel circumfixa per omnes
Ordine dimenso quasi candelabra columnas,
410 Depictas extare gerunt quæ cuspide ceras,
Lumina vt inclusis reddantur odora papyris.
At medio in spatio fixi laquearibus altis

Pende-

non pauca altaria Martyrum tumulis superposita monet. Quantò id vsitatius futurum fuit, quum Religioni libertas reddita, pluraq; Sanctorum Corpora in vnâ eâdemq; Ecclesiâ plerumq; conderentur? Ad alia propero.

V. 402. *Multa etenim suberant*. Consule diss. XVI. de Ecclesiarum ornamentis, quam ad hæc explicanda, ne in notis nimium prolixus essem, ad libri calcem retraxi.

V. 409. *Ordine dimenso*. Candelabra antiquitus in Christianorum Sacris adhibita. Id satis in præf. diss. probaui. Iuuat nunc apponere S. Clementis auctoritatem in Ep. ad Iacob., licet enim tanti Pontificis illam esse genuinum fætum & ego vix arbitrer, adhuc apud antiquos venerabilis fuit: ait igitur: *De vasis sanè sacris ita gerendum est: Altaris palla, canthara, candelabrum, & velum, si fuerint vetustate consumpta, incendio dentur*. Quam verò magnifica forent candelabra, hinc disce, vbi dicuntur columnarum ad instar extructa.

V. 410. *Depictas extare*. Non ausim *extare* illud aut corrigere, aut immutare. Olim quoq; pingebantur cerei, idemq; mos in Ecclesiâ perdurat. Paulin. Natal. VI.

Ast alij pictis accendant lumina ceris.

V. 411. *Lumina vt inclusis*. Idem Paulin. Natal. III. cecinit.

Lumina ceratis adolentur odora papyris.

Mos fuit tum Ethnicis, tum Christianis scyrpum papyri speciem cerâ circumdare, atque ex illo candelas efformare. Plinius cap. 27. lib. 16. de scyrpis loquens: *E quibus detracto cortice candelæ luminibus, & funeribus seruiunt*. Sunt etiam Antipatri carmina apud Suidam in hanc rem.

Λαμπάδα κηροχίτωνα κρόνε τυφήρεα λύχνον
Χοίνῳ, καὶ λεπτῇ σφιγγόμενον παπύρῳ.

Quæ sic verto: *Lampadem, ceream tunicam habentem, Saturni ardentem lucernam iunco, & leui constrictam papyro.*

V. 412. *Fixi laquearibus*. Virgil. lib. 1. Aeneid. ita:

—— Dependent lychni laquearibus altis
Incensi ——

Ipse

Pendebant per ahena caui retinacula lychni;
Qui specie arboreâ lentis quasi vitea virgis
415 Brachia iactantes, summoq; cacumine rami
Vitreolos gestant tamquam sua poma caliclos,
Et quasi vernantes accenso lumine florent,
Densaq; multicomis imitantur sidera flammis,
Distinguuntq; graues numerosâ luce tenebras,
420 Et tenerum igniculis florentibus æthera pingunt;
Dumq; tremunt liquidos crines, crebrùmq; coruscant
Assiduis facibus, sparsâ caligine noctis,
Ambiguam faciem miscent lucem inter & vmbras,
Et dubium trepidis conspectibus aera turbant.
425 Iste ergò licet in patulo sibi prompta videret,
Tutiùs & furanda sibi, quoniam minus esset
Criminis, & pretij suspensam altaris ab orâ
Longiùs, argentoq; leuem emendare lucernam;
Sed miser, ambitiosus, & ipsâ in fraude superbus;
430 Tamquam vile nefas argentea sumere furto
Spreuit, & audacem porrexit in aurea dextram,
Quæ simul & varijs scitè distincta lapillis
Viderat, & magnis inflarat pectora votis,
Vt pariter gemmis gauderet diues, & auro.
435 Sed tantùm sceleris magni cumulatus iniquo
Pondere, peccato mansit grauis, & leuis ære;
Sacrilegum sua pæna manet, sua præda latronem

De-

Ipse Paulinus Nat. VI.

Multiforesq; cauis lychnos laquearibus aptent.

Et Natal. IX. ——————— *tectoq; supernè*

Pendentes lychni spiris retinentur ahenis,
Et medio in vacuo laxis vaga lumina nutant
Funibus, vndantes flammas leuis aura fatigat.

V. 414. *Qui specie arboreâ*. Lucernas graphicè describit, quæ *Lumiere* Italicè nuncupantur, quæq; Mediolani arte mirâ elaborari solent. Hæ pluribus constant ramis, aut brachijs ab vno stipite, aut à medio orbe in circulum tendentibus. Singuli rami cereis suis in cacumine grauantur, & pendentes circum vndiq; crystalli baccas ita gerunt, vt lumen in illas impingens nobili varietate iteretur.

V. 416. *Vitreolos*. En tibi vitreæ illæ baccæ, quas modò memorabam.

V. 427. *Altaris ab orâ*. Etiam æuo Paulini suspendabantur lampades

 ad

Deseruit. Spolio furti, non crimine, nudus
Viuit inops fructu, sed vulnere fraudis abundans.
440 Quamquam illum non hoc magno sine numine Christi
Consilioq; putem permissum crimen adesse,
Vt, quia vel quicquam de sacris tollere rebus
Mente recepisset, sineretur ad illa venire
In quibus admissi impietas insignior esset.
445 Ante dies paucos idem confugerat illuc
Militiam simulans fugere, & susceptus amicè
Hospes ab æditui sacram curantibus aulam,
Toto penè latens vbi mense, cubilia, somnos,
Tempora custodum simul explorauerat. Et cum
450 Cæpisset placitas meditati criminis horas,
Nocte nefas tacitâ arripuit, nulloq; labore,
Nec strepitu foribus clausis inclusus, vt vnus

Ser-

ad altaris latus. Hinc ille Natal. III.

Clara coronantur densis altaria lychnis.

V. 441. *Permißum crimen:* Certè malè positum illud *adesse*. Emendo itaq; *Permissum crimen adisse*, aut *adire*.

V. 445. *Confugerat illuc*. Ecclesiarum immunitatem, seu asylum multis exemplis illustrat V. C. Gothofr. tom. 3. Cod. Th. tit. 45. l. 1. de his qui ad Eccl. confug. Hanc statuerunt postea Impp. Theodosius, ac Valentinianus l. 4. eod. tit. *Pateant*, inquiunt, *Summi Dei templa timentibus. Nec sola altaria, & oratorium templi circumiectum ad tuitionem confugientium sancimus esse proposita* &c. Idem exprimitur in aliâ Theodosij iun. Lege, super quibus consulendus laudatus Gothofredus.

V. 447. *Ab aedituis*. Aedituus apud veteres *aeditimus* etiam dicebatur, & sacræ ædis custos hoc nomine insigniebatur. Ab Ethnicis ad Christianos vocabulum translatum. Aeditui autem nil aliud sunt, quam Ostiarij, quorum Ordo in Ecclesiâ Dei ab ipsis eius incunabulis viguit. Hinc apud Græcos Ostiariorum Ordo Νεωκόρων τάξις appellatur, quod nomen propriè *æditum* sonat. Paulini verò nostri locus in Ep. 6. ad Seuer. ab his lucem accipiet. Inquit is: *Repentinâ vi multitudinis, sed credo ipsius ordinatione correptus, & Presbyteratu initiatus sum, fateor, inuitus, non fastidio loci (nam testor ipsum, quia & ab Aeditui nomine, & officio optaui sacram incipere seruitutem) sed* &c. Vides itaq; etiam Paulini tempore Ostiarij munus primum Clericatus gradum extitisse.

V. 448. *Toto penè latens*. In lege superius memoratâ Imperatores immunitatem multis etiam Ecclesiæ adiacentibus locis concesserant, rationemque pietatis hanc adferunt: *Hanc autem spatij latitudinem ideò in-*

dulge-

Seruantum; quibus hospes erat, primos vbi somnos
Non vigiles Vigiles cæpere silentibus vmbris
455 Carpere, & oppressis obliuia ducere curis,
Ille locum sceleri sumens, quam nouerat vsu
Adpositam lychnis per noctem ex more parandis
Machinulam gradibus scalas præbere paratam,
Et malè securo sibi iam custode relictam,
460 Quâ Crucis instar erat, quod & est modò perpete virgâ
Directum geminos transuerso limite gestans

Car-

dulgemus, ne in ipso Dei Templo, & sacrosanctis altaribus confugientium quemquam manè, vel vespere cubare, vel pernoctare liceat. Fur igitur iste in ipsâ Basilicâ somnos carpere non solebat.

V. 453. *Primos vbi somnos*. Hinc disce Ostiarijs necessitatem impositam in Ecclesijs noctu cubandi, ibiq; vigilias ducendi. Consule Hallier. p. 2. art. 1. cap. 1. de Sacr. Elect. & Morin. de Sacr. Ordin. Etiamnum in Metropolitanâ Mediolani Ecclesiâ id moris retinetur.

V. 460. *Quâ Crucis instar*. Instar hîc sumendum pro imagine, formâ, aut figurâ. Id alibi in hoc Natali occurrit:

Ante tamen, quia res hoc postulat, ipsius instar
Enarrabo Crucis ———

Nat. XIII. *Ipsius instar erit Domino puer iste beatus*
Arboris ———

Hoc est *imago*. Fuit hoc etiam Latio meliori vocabulum.

Virg. l. 6. Aeneid. ——*Quantum instar in ipso est!*

Videlicet *exemplar*. Vlpian. in l. si stipulatio ff. de noui op. nuntiat. ait: *Si proponatur instar quoddam, & quasi facies quædam operis facta*.

V. 461. *Transuerso limite*. Limes transuersus alius non est quam trabs transuersa, quæ lateralia Crucis brachia constituit. Hanc infrà ità designat:

Quâq; cacumen habet, transuerso vecte iugatur.

S. Aug. tract. 118. in Iohann. *Crux lata est in transuerso ligno, quo extenduntur pendentis manus*. Duo itaq; ex his Cantharulis Crucis Sanctæ lateralibus brachijs superponebantur. Crucem elegantissimè elaboratam Aringhus profert lib. 2. cap. 22. pag. 381. Rom. Subterr., in cuius brachijs candelabra duo itidem superposita cernuntur. Huius ad instar sitos fuisse Crucis Paulinianæ Cantharulos crediderim, quum nulla catenæ mentio occurrat, quâ hi regerentur, vti de alio mox videbimus. Hincmarus Rhem. Episc. in S. Remigij vitâ apud Surium Id. Ianu. ait: *Assumptâ igitur pallâ de Beati sepulcro, componunt eam in modum feretri, accensisq; super Cruces cereis, atq; super ceroforarijs dant voces in canticis*.

V. 462.

Cartarulos; vnum de calce catenula pendens
Sustinet in tribus. His scyphulis incerta relucent
Lumina, cum fert festa dies; Tunc verò sine vsu
465 Luminis ad speciem tantùm suspensa manebant.
Sed paulò Crucis ante decus de limine eodem
Continuum scyphus est argenteus aptus ad vsum:
Hunc importuno sibi lumine prædo micantem
Protinus extinguit, namq; id quoq; nouerat idem
470 Sæpe solere mori, cum stuppa perarida longam
Conderet in noctem consumpto lumen oliuo,
Nec miraturum vigilem, si fortè tenebras
Cerneret obducto subducere culmine lychno,
More putaturus noctem, non crimine, factam:
475 Non igitur quasi fur, quod erat latro, sed quasi custos
Aufert

V. 462. *Cartarulos*. Necessariò vox corrigenda, ac reponendum *Cantharulos*. Canthari autem species lucernæ fuere, quæ in Ecclesijs suspendebantur aliarum lampadum more. Anastas. Bibl. sæpè illorum meminit, & expresse in Syluestro: *Pharum cantharum*, ait, *ex auro purissimo ante altare, in quo ardet oleum nardinum pisticum, vbi candelæ ardent*. In Leone 3. *Canthara habentia in medio ceros ex argento deauratos*. *Pharocanthara* alibi etiam occurrunt, & *canthara cerostrata*. Cl. V. Io. Ciampinus Vrbis, ac literarum decus in eximio opere de musiuis canthari figuram exhibet. Frequentius tamen candelabra per hanc vocem designata arbitror. Hac significatione Canthari nomen in Ambrosianæ Ecclesiæ Ritualibus perdurat. Beroldus vetustissimus huiusce ritus Scriptor, qui in Metropolitanæ Archiuo, & in Bibl. Ambros. MS. asseruatur, vocabulum non rarò vsurpat, vt candelabra designet. Exscribam quædam loca: In Sabbati S. ritibus hæc ait: *Et tunc duo Diaconi de circumstantibus accendunt Cereos, quos tenent cum cantharis de igne, qui est super candelabrum maius*. Infra: *Duo Diaconi portant duo candelabra, quæ vocantur canthara cum cereis desuper accensis*. Item Paschatis die: *Diaconi portant candelabra, quæ vocantur Canthara*. Et pluries alibi.

V. 462. *Vnum de calce*. Catenula pendens de Crucis calce alium cantharulum sustinebat *in tribus*, nempè *in tribus catenis*.

V. 464. *Cum fert festa dies*. Etiam in diurnis Sacris cereos accendi consueuisse hinc disce, de quâ re consule diss. XVI. *Incerta* vero lumina relucere dicuntur, quia interdiu accensa Solaris luminis vigore ita premuntur, vt vix ardere cera videatur.

V. 467. *Continuum scyphus*: *Scyphus* tum sacrum vas, in quo vinum ad Missæ Sacrificium detinebatur, tum etiam candelabri, lampadisue species

Aufert inlicitam ſecurus prædo rapinam,
Nec fugit, impauiduſq; manet. Tegit vna latentem
Cellula de multis, quæ per latera vndiq; magnis
Adpoſitæ tectis præbent ſecura ſepultis
480 Hoſpitia. Harum vnâ fur abditur, atq; vbi mane
Clauſtra patere videt, reſeratâ proſilit aulâ,
Et latebram linquens portat ſcelus. Ire parabat
Romuleam, vt poſt iam captus narrabat, ad Vrbem;
Illic infandæ acturus commercia fraudis.
485 Interea ignaris noſtris nox illa diesq;
Totus obit. Sero ſolitum iam veſpere munus
Curantes poſuere gradus. Vt ſcandere cæpit
Facturus lychnum, nihil inuenit. Orba manebat
Virga Crucis ſolitæ, pulchro ſpoliata monili.
490 Palleſcunt miſeri, neq; damnum criminis audent
Prodere noſcentes etiam ſibi poſſe reatum
Competere. Abſcedunt trepidi, fugiuntq; latronem
Sectantes profugum. Nuſquam veſtigia lapſi
Vlla legunt. Omnes adeunt diuerſa viarum,
495 Scrutanturq; ſitos diuerſo litore portus.
Effluxere dies fruſtrà quærentibus octo,
Siue decem, & cunctis vacuâ iam indage recurſis
Vnus quærentum puer inritus ipſe laboris
Incaſsùm fuſi longâ regione redibat,
500 Et prope iam Nolam veniens ſubſiſtit in ipſo
Aggere, & ingenti gemitu, fletuq; profuſo
Felicem clamans præſumit corde fideli
Non remeare domum, niſi cum Cruce. Moxq; peractum
Promptus iter relegit, fitq; illicet obuius illi
505 Quidam homo qui furem, non furem, ſed quaſi ciuem
Norat eum. Noſter primus rogat, vndè viator
Adforet. Ille refert. Rurſus de fure rogatus,

Si

cies fuit, ita à calicis ſimilitudine appellatus. Cap. 25. & 37. Exodi, & alibi hoc ſenſu vſurpatur *ſcyphorum* vox, & in Græcâ editione κρατῆρες dicuntur.

V. 478. *Cellula*. Recurre ad diſſ. XVII., vbi etiam in Eccleſijs priuatos homines ſepulcri locum inueniſſe probaui, ſimulq; hanc vocem illuſtrare ſtudui.

V. 509.

Si vidisset eum, respondit at ille, propinquis
Inde locis agere, & regio prope ipsos,
510 Dum loquerentur, erat monti coniuncta Besæuo,
Quintus ab vrbe lapis Nolâ. Sed vesperis ortus
Consilium differt. Placet vt lux crastina rursus
Iungat vtrumq; sibi. Fit mane; Reuertitur index;
Perducit nostros; capitur fur; præda refertur.
515 Fortè sacrata dies illuxerat illa Beati
Natalem Prisci referens, quem Nola celebrat,
Quamuis ille aliâ Nucerinus Episcopus vrbe
Sederit. Ecce ipsam Sancti Felicis in aulam,
Quam tunc solemni populus stipauit honore,
520 Post Sacra iam soluente pios Antistite cætus,
Tempore prouiso diuinitus egredientis
Plebis in occursum subitò introducitur ille
Furaces post terga manus nodata reuinctus.
Lætitiâ populus, formidine prædo repletur;
525 Vtq; nouum ad monstrum totâ concurritur Vrbe.

Turba

V. 509. *Et regio prope*. Claudicat versus, ac propterea addendum Epithetum, dicis causâ: *Et regio monstrata prope ipsos*.

V. 510. *Besæuo*. Græcorum aliquorum more V. consonans per B. effert. Apud hos non rarò Βεσύβιος, & Βίσβιος nuncupatur Vesuuius. Celebre est Agellij effatum de ijs Virgilij versibus: *Vicina Vesæuo Ora iugo*; ait enim Poetam scripsisse prius *Nola iugo*, at ob negatum à Nolanis aquæ petitæ beneficium pro *Nola* reposuisse *Ora*. Fidem seruamus Auctori. Vesuuium montem ab vrbe Nolâ quinq; passuum millia distare docet quoq; Ambr. Leo lib. 2. de Nolâ cap. 3.

V. 516. *Natalem Prisci*. Nuceriæ duæ. In Vmbriâ vna, in Picentibus altera. Postrema hæc *Nuceria Paganorum* nominatim dicta, eiusq; Episcopus fuit S. Priscus. Vghellus tom. 7. Ital. sacræ hæc de illo profert: *S. Priscus primus huius Ecclesiæ Episcopus censetur sub Nerone coronatus, cuius dies festus agitur IX. Maij in Martyrol. Rom., de quo Bar. in notis, Estq; Diuus tutelaris*. In Martyrol. hodierno nil tamen de hoc Sancto occurrit, vnde Vghellum suspicari licet hallucinatum, ac pro Ferrario Baronium, eiusq; notas memorasse. Illi Cathedralis à Nucerinis dicata, ac tutelaris apud illos est semper habitus. Agunt de hoc Sancto ad diem IX. Maij in Act. SS. Cl. Viri Henscherius, & Papebrocius, qui tamen incertam fatentur huius historiam, sicuti incertissimum etiam est Martyrij tempus. Ego Nucerinis gratulor, quod illustrem ante tot secula S. Episcopi memoriam primus è tenebris eruerim; Quam enim ce-

lebris

Turba furens odijs popularibus ibat in illum;
Lætitia incertos miscebat & ira tumultus.
Pertimui, fateor, ne fortè Diabolus illâ,
Quâ solet, inuidiâ violaret sanguine pompam,
530 Et peiore prius curaret vulnere vulnus.
Eripitur populo, cellâque includitur ipsâ
(Quod sic fortè reo capto tunc accidit) in quâ
Delituit raptâ Cruce, quâ post ipse repertâ
Clauditur, vt viuat. Tunc ergò vt mente receptâ
535 Ipse suum facinus reus, atque obstacula cæpit
Mirandis narrare modis, fassusque per illos
Octo, decemue dies, quibus ire parauerat Vrbem
Romuleam, implicitis ita se pedibus retroactum,
Semper vt ire parans, semper retrahente rediret
540 Nescio quô, rursusq; illam remearet ad oram
Besæui, quâ iussus erat quasi carcere claudi,
Angelicâ nectente manu. Tamen ille putabat
Arbitrij miser esse tui, quod corpore liber
Esse videbatur, quem non extante catenâ
545 Fortior arcanis retinebat dextera vinclis.
Vltor eum digno Felix errore ligabat
Et tali mentem vertigine circumagebat,
Semper vt abscedens nusquam descendere tectum
Prosiliente gradu cæpisset abire rediret.
550 Mira fides! ibat stando, remanebat eundo,
Nescius hoc ipso, pro quo fugitare parabat,
Ne fugeret fieri, & secum sua vincla manere,
Inruptamq; sibi proprium scelus esse catenam.
Namq; sinu clausæ mandauerat insita prædæ
555 Pondera, & hinc auidam quasi captus mente latebram
Quærens, luce tamen campis errabat apertis,
Seq; latere putans extabat in æquore claro.

Con-

lebris ille fuit, cuius natalitius dies non Nuceriæ modò, sed & in alijs vrbibus Paulini tempore colebatur!

V. 534. *Tunc ergò*. Textum correxi, vbi *Tunc ego*. Nempè versus claudicabat.

V. 557. *In æquore*. Mendum certè exscriptoris, ac positum pro *æthere*, aut *aere claro*.

V. 561.

Conſcia ſic mentem impietas cæcauerat, vt nec
Effugeret fugiens, nec celaretur aberrans
560 Sentibus aduerſis. Metus hinc, ſtupor inde nocentem
Miſcuerant animam, vitabat ſtrata viarum,
Secretos metuebat iners accedere ſaltus;
Ipſa etiam in ſyluis ſibi fortè ſilentia tantum
Clamatura nefas metuens, aut triſtia formis
565 Occurſura putans vltricum monſtra ferarum.
Inde miſer celebri ſeductus ab aggere iuxtà
Deuius in quodam ſpatiabatur ſibi rure,
Securum ignaris ſimulans, ſed corde timorem
Vt facinus ſub veſte premens, nam veſtis in altum
570 Succinctæ ſinibus clauſum mandauerat aurum;
Nam neq; vel tacitæ furtum committere terræ
Auſus erat, ſpecubuſue cauis de more latronum,
Indicium metuens credendæ fraudis auarus,
Inde ſuæ tantùm tunicæ ſua furta nefandus
575 Crediderat. Quare ſtrictum nudarat amictum
Suſpendens fluidam nudato poplite veſtem.
Hanc prædo pænam ſceleris tunc ſemet in ipſo
Struxerat, & dignè tali eſt formidine vinctus,
Crederet vt nullis miſeri conſortia furti,
580 Vt ſceleris tanti contagia ſolus haberet,
Et ſinus illius fieret cuſtodia furti,

Cuius

V. 561. *Strata viarum.* Vide quæ de ſtratis collegi ad verſ. 375. Nat. XII., vbi de his fusè.

V. 577. *Hanc prædo*. MS. ita habet: *Hanc ſibi prædo pænam*. Sed ſyllabâ verſus abundabat. Errorem Amanuenſium reparaui.

V. 581. *Et ſinus illius*. Deſcripſerat modò Paulinus tunicam, quæ vulgaribus hominibus in vſu fuit. De illâ audiendus Quinctilianus lib. XI. *Cui laticlaui ius non erit, ita cingatur, vt tunicæ prioribus oris infra genua paulùm, poſterioribus ad medios poplites vſq; perueniant*. Cingebant autem Romani tunicam, & prout libebat, illam contrahebant, aut dimittebant, interdum ita laxabant, vt ſinu facto ibi celare aliquid poſſent. Inquit ſupra Paulin.

——————— veſtis in altum
Succinctæ ſinibus clauſum mandauerat aurum,
Suſpendens fluidam nudato poplite veſtem.

Hoc idem fieri ſolitum docet Plutarchus in Coriolano, vbi Candidatos

olim

Cuius sacrilegam fuerat manus ausa rapinam;
Ipse suum sibi ferret onus, solumq; grauaret,
Pollueretq; suæ lethalis sarcina prædę;
585 Vt nihil ex illo vacuum impietate maneret;
Qui spolium sceleris sacris ex ædibus actum
Includens habitu cincto contingeret ipsum,
Atq; suis signum prætenderet ipse catenis.
Namq; breui captus mutauit cingula vinclis,
590 Vtq; aurum finibus discinctâ veste solutis
Decidit, ex ipsâ fuerat quâ cinctus habenâ
Vinctus eas, quas in sacra dona tetenderat audax
Prædo manus, proprij captus nodamine lori
Rettulit, & prædæ vacuas, & rete repletas.
595 Verùm si penitus totam, spectare velimus
Ordinis exacti seriem magis, ac magis omni
In specie, vel quâ latuit, quâue arte reclusus
Claruit, admiranda Dei cernemus operta
Felicem gessisse manu. Iam plurima retrò
600 Diximus, vt fugiens non fugerit, vtq; redactis
Passibus emensos sua per vestigia cursus
Incassum totiens voluente relegerit orso,
Longinquis exclusus, & ad vicina recursus.
Nunc aliud Felicis opus, quod dextera Christi
605 Edidit, vt meritum cari monstraret alumni,
Commemorabo pari specimen mirabile signo,
Quod reus ipse tremens confesso prodidit auso.
Ante tamen, quia res hæc postulat, ipsius instar
Enarrabo Crucis, qualem & pictura biformem
610 Pingere consueuit, baculo vel stante bicornem,
Vel per quinque tribus dispansam cornua virgis.

Forma

olim sine tunicis ad Comitia accessisse ait, ne incluso in eisdem auro suffragia mercarentur: *Ἄζωσον ἐβέλοντο προϊέναι, καὶ ἀχίτωνα τοῖς πολίταις τὸν δεόμενον ἀυτων. Discinctum volebant, ac sine tunicâ ad Ciues accedere candidatum.* Ouid. Amor. lib. 1.

Quid puerum Veneris pretio prostare iubetis?
Quô pretium condat non habet ille sinum.

Horat. lib. 2. Sat. 3.

Ferre sinu laxo, donare, & ludere vidi,

Super

Forma Crucis geminâ specie componitur, & nunc
Antemnæ speciem naualis imagine mali,
Siue notam Græcis solitam signare trecentos
615 Explicat existens, cum stipite figitur vno,
Quâq; cacumen habet transuerso vecte iugatur:
Nunc eadem Crux dissimili compacta paratu

Eloqui-

Super his Consule Oct. Ferrar. de re vest.

V. 612. *Forma Crucis*. Elegantissima est Crucis ista descriptio; Hanc duplici modo effingi dicit. Alius Crucem exhibet eius ad instar, in quâ Christus Redemptionem nostram consummauit; alius verò Monogramma Græcis, Latinisq; notum profert. Singula dispiciamus.

V. 613. *Antemnæ speciem*. Minutius in Octau. *Signum sanè*, ait, *Crucis naturaliter visimus in naui, cum velis tumentibus vehitur*. Auctor Poematis de Pascha, quod S. Cypriano adscribitur, sed à Beda Victorino Pictau. vindicatur:

Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
Sicut plena graues antennæ carbasa tendunt.

I. Iustinus Apol. 2. *κατανοήσατε πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, εἰ ἄνευ τοῦ σχήματος τούτου διοικεῖται, ἢ κοινωνίαν ἔχειν δύναται. θάλασσα μὲν γὰρ οὐ τέμνεται ἢν μὴ τοῦτο τὸ τρόπαιον, ὃ καλεῖται ἱστίον, ἐν τῇ νηὶ σῶον μένει. Considerate omnia, quæ in mundo sunt, an sine signo hoc* (Cruce) *gubernentur, aut possint præbere sui vsum. Mare etenim non secatur, nisi trophæum hoc, quod appellatur malus, saluum in naui maneat.* Auctor. ser. 56. tom. 3. op. S. Ambr. seu ille S. Maximus, seu Ambrosius sit, id luculenter asserit. Origen. Hom. 8. in diuers. inquit: *Antemnæ nauium, velorum cornua sub figurâ nostræ Crucis volitant.*

V. 614. *Siue notam Græcis*. Hoc est Tau. Vide quæ congessi in diss. XXI.

V. 617. *Nunc eadem Crux*. Monogramma Christi nomen fuit compendiosè scriptum. Hoc antiquis vexillis, quæ Labara nuncupantur, Constantinus Magnus addidit, quum Christianorum alio primus nomen suum dedit. Euseb. lib. 2. cap. 8. de vit. Const. hoc signum *τῶν ἄλλων τιμιώτερον, aliis pretiosius, ac sanctius*, habitum asserit. Videndus Gretser. in egregio Opere de S. Cruce lib. 2. cap. 38. & sequ. Brentius hæreticus perquam famosus Monogramma aiebat nullam habere formam Crucis, sed significare tantùm hanc vocem *Christus*. En vt illum Paulinus noster impudentiæ arguit, dum ita loquitur:

Nunc eadem Crux dissimili compacta paratu
Eloquitur Dominum tamquam Monogrammate Christum.

Est hoc planè Crucis exhibere figuram.
Effingebatur autem ita Monogramma.

V. 619.

Eloquitur Dominum tamquam monogrammate Christum.
Nam nota, quâ bis quinq; notat numerante Latino
620 Calculus, hæc Græcis Chi scribitur, & mediam Rho,
Cuius apex & signa tenet, quod rursus ad ipsam
Curuatum virgam facit O, velut orbe peracto;
Nam rigor obstipus facit I, quod in Ellade Iota est,
Tau idem stylus ipse breui retrò à cacumine ductus
625 Effi-

V. 619. *Nam nota*. Numerus *decem* per X. exprimitur apud Latinos. Hæc eadem litera apud Græcos *Chi* dicitur.

V. 620. *Et mediam Rho*. Fortè scribendum: *Et medium est Rho*.

V. 621. *Et signa tenet*. Ad efformandum Christi Græcum nomen, hoc est Χριστὸς, vtique septem elementa concurrunt, quæ tamen sex melius vocantur quia vnum sigma vtrobique inservit. Quum verò adnumerarit Paulinus X. P. I. T. O., nihil de Σ. addit. Censerem itaq; pro *Signa* scribendum *Sigma*. Hoc autem elementum dupliciter olim Effigebatur; modò enim Σ. & modò C. exaratum inuenimus. Illud in nummis antiquioribus Græcis obseruare est, alterum, testante Spanhemio diss. 2. de Præst. & vs. Numism., post Domitiani tempora ita in vsu fuit, vt prioris vestigia vix deprehendantur. Adsunt etiam in Inscriptionibus quibusdam Christianorum notæ istæ XC. hoc est XPICTOC. *Christus*. Equidem fateor me nondum satis perspexisse, quomodò Sigma istud in Monogrammate exprimatur, vt verum fiat, quod hîc Paulinus canit:

> ——— *Atq; ita sex, quibus omni nomine nomen*
> *Celsius exprimitur, coeunt elementa sub vno*
> *Indice.* ———

Et infra: *Sex itaq; vna notas simul exprimit*.
Neque enim Σ ibidem cernitur. Censeo tamen alteram eiusdem *Sigma* figuram, nempe C, in Monogrammate constitutam, si partem lineæ rectæ, partemq; conuexæ literam Rho constituentium sumamus. Aliter Paulinus explicari nequit.

V. 622. *Facit O*. Ita ego reposui, quum in Codice scribatur *facit ω*, non enim Omega, sed Omicron in voce Χριστὸς occurrit. Illud verò satis exprimitur in lineâ curuatâ ipsius P.

V. 623. *Facit I*. Demptâ ex P lineâ curuâ, purum superest Iota I.

V. 624. *Tau idem stylus*. Posito Iota si lineam transuersam eius cacumini superponas, habes T., cuius altera pars in sinum curuata integrum deindè P. præbebit. Animaduerti autem in antiquis Labaris aliquantulum protendi summam lineam ipsius Rho ad sinistram, quæ protensio etiam Paulino dicitur breuis. Huius obseruationis exempla ab Aringho petes in Rom. subterr. l. 4. c. 27. pag. 175. & 178. l. 6. c. 50. pag. 685. l. 3. c. 22. pag. 524. Annulum etiam præfatus Aringhus exhibet, in quo Monogramma ita expressum, vt integrum quoq; Tau ibi con-

F 2 spicias.

625 Efficit, atque ita sex, quibus omni nomine nomen
Celsius exprimitur, coeunt elementa sub vno
Indice, & vna tribus formatur litera virgis.
Sex itaq; vna notas simul exprimit, & tribus vna
Significat virgis Dominum simul esse ter vnum.
630 Et Deus in Christo est, quem sumpto corpore nasci
Pro nobis voluit Trinæ concordia mentis,
Idq; Sacramenti est, geminæ quod in vtraq; virgæ
Vt deducta pari fastigia fine supinant,
Infra autem distante situ parili pede constant,
635 Adfixæq; sibi mediâ compage cohærent,
Et paribus spectant discreta cacumina summi:
His intermedio coeuntibus insita puncto
Virga quasi sceptrum Regale superbius extat,
Significans regnare Deum super omnia Christum;
640 Qui Cruce dispansâ per quatuor extima ligni
Quatuor adtingit dimensum partibus Orbem,

Vt

spicias. Sex itaq; literas, quod infra Paulinus asserit, in Monogrammate delineatas nanciscêris. Neq; sensus, neq; carmen hîc sibi constant. Supprimendum iccircò illud *Idem*; reliquum carmen si pro *cacumine* legas acumine, ita restitui posset:

Tau stylus ipse breui retrorsum acumine ductus.

V. 627. *Vna tribus*. Virgæ duæ ad constituendum X., vna verò dumtaxat ad efformandum P. concurrunt. Et hinc sublime Triadis mysterium educit Paulinus. X. duabus constare virgis subiecta docent carmina.

Idq; Sacramenti est, geminæ quod in vtraq; virgæ
Vt deducta pari fastigia fine supinant,
Infra autem distante situ parili pede constant,
Adfixæq; sibi mediâ compage cohærent.

V. 636. *Cacumina summi*. Mendum, cui apponere manum haud scio: Fortè scribendo *summis*, intelligi posset paribus extremis discreta cacumina, idest paribus extremitatibus. Feliciùs emendent alij.

V. 637. *His intermedio*. Ita lego. Ms. habet: *Has inter medio*.

V. 640. *Extima ligni*. An ex ligno Monogramma efformari solitum? Ne credas. Hîc itaq; legendum duco *extima Signi*.

V. 641. *Quatuor adtingit*. S. Ambr. Serm. 56., seu vt meliùs dicam, S. Maximus ita scribit: *Cælum quoq; ipsum huius signi figurâ dispositum est; nam cum quatuor partibus, hoc est Oriente, & Occidente, & Meridiano, & Septemtrione distinguitur, quatuor quasi Crucis angulis continetur.*

Greg.

Vt trahat ad vitam populos ex omnibus oris?
Et quia morte Crucis cunctis Deus omnia Christus
Extat in exortum vitæ, finemq; malorum,
645 Alpha Crucem circumstat, & ω, tribus vtraq; virgis
Litera diuersam trinâ ratione figuram
Perficiens, quia perfectum est mens vna, triplex vis?
Alpha itidem mihi Christus, & ω, qui summa supremis
Finibus excelsi pariter complexus, & imi,
650 Victor & inferna, & pariter cælestia cepit,
Effractisq; Abyssis cælos penetrauit apertos,
Victricem referens superatâ morte salutem.
Vtq; illum patriæ iunxit victoria dextræ,
Corporeum statuit cælesti in sede tropæum,
655 Vexillumq; Crucis super omnia sidera fixit.
Illa igitur species, quam fur agitatus auaris
Incassum furijs pendente refixerat vnco,
Pollutâq manu sanctâ amandauerat aulâ,
Hoc opere est perfecta, modis vt consita miris
660 Æter-

Greg. Nyss. Orat. de Christi Resurr. hæc de Cruce ab Apostolo memoratâ habet: *Nouit enim eâ figurâ quatuor cornibus è medio prouenientibus descriptâ potentiam, ac prouidentiam illius, qui ex ipsâ pependit, declarari.* S. Hier. (seu quis alius sit Auctor ille) in cap. 11. Marci. *Ipsa species Crucis quid est nisi forma quadrata Mundi?*

V. 645. *Alpha Crucem.* In plurimis Græcorum numismatis, ac in omnibus fermè veterũ Christianorũ sepulcralibus notis Monogramma inuenias cũ literis A. & Ω. vtrinq; locatis, hoc modo α ω. Appositè ad illud Apocal. cap. 1. Ἐγώ εἰμι Α καὶ Ω, λέγει ὁ Κύριος ὁ θεὸς, ὁ ὤν, καὶ ὁ ἦν. *Ego sum Alpha, & Omega, principium, & finis, primus, & nouissimus.* Clemens Alex. lib. 1. παιδαγ. εἰκότως γάλα αὖθις ὑπισχνεῖται τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, ἵνα δὲ σαφῶς ὁ λόγος ἄμφω δειχθῇ Α καὶ Ω ἀρχὴ, καὶ τέλος. *Meritò rursus lac iustis pollicetur Dominus, vt manifestè Verbum vtrumq; esse ostendatur, Alpha, & Omega, principium, & finis.*

V. 645. *Tribus vtraq;* Tres virgæ A componunt. Duæ etenim in cacumine coeuntes tertiam sinu complectuntur. Similiter Omega tali figurâ delineatum ω. tres exhibet virgas, queis magnum Trinitatis mysterium aperitur.

V. 654. *Tropæum.* Ita Codex noster, & ad veræ orthographiæ amussim. Bulengerus in Opusc. de Spol. bell. *trophæum* potius legendum censet propter vsus constantiam, neq; tamen diffitetur rectiùs *Tropæum* dici.

Ver-

660 Æternæ Crucis effigiem designet vtramq;
Vt modò si libeat spectari cominus ipsam,
Prompta fides oculis; nam reddita fulget in ipso,
Quo fuerat prius apta loco, & velamine clausi
Altaris faciem signo pietatis adornat.
665 Ergò eadem species formam Crucis exerit illam,

Quæ

Verbum è Greciâ prodijt, a quâ ita exprimitur τρόπαιον videlicet *tropæum*. Ger. Io. Vossius in Etymol. hanc lectionem tuetur. Sanè vetusti Codices ita legunt, quos & ego consului, & Virgilianus Codex antiquissimus in Florentinâ M. Ducis Bibliothecâ asseruatus sub curâ Cl. viri, eximijq; in re literariâ fulgoris Antonij Magliabechij *tropæum* non *trophæum* inscriptum habet. Neq; ipsa dissentiunt marmora. Vide Dausquium in orthogr.

V. 660. *Aeternæ Crucis*. Non purum putumq; Monogramma fuit Crux à Paulino descripta, verùm vulgaris etiam Crucis imagini iunctum erat. Omnia percurri Monogrammatis exempla tum in vetustis nummis, tum in sepulcralibus monimentis, neq; mihi vtramq; hanc effigiem simul copulatam nancisci fas fuit. Vnum tantùm, atq; egregium huius eruditionis testimonium occurrit apud Aringhum in Rom. Subterr. lib. 2. cap. 10. pag. 311. Exhibetur ibi marmorei Sarcophagi ex Vaticano cæmeterio effossi icon, in quo XII. Apostolorum imagines eleganter delineatæ cernuntur. Media inter illos gemmatæ Crucis forma conspicitur, eodem planè modo, quo Crux vulgaris efformatur, nempè transuerso ligno. Ab hastæ rectæ superiori cacumine sacrum attollitur Monogramma venustâ coronâ circumdatum. Huius ad instar Paulinianam Crucem elaboratam autumo.

V. 163. *Velamine*. Fortè scripsit Paulinus: *Velamine clausa altaris faciem &c.* quod puriorem sensum efficeret. Solebant autem altaria velo claudi ad eius similitudinem, quod olim fuit in Salomonis templo ante Sancta Sanctorum 2. Paralip. 3., quodq; περιπέτασμα τῦ ἀδύτε *velum Adyti* vocabatur. Theodoritus lib. 1. Hist. cap. 31, διεκόσμειτο δὲ καὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον βασιλικοῖς τε παραπετάσμασι. *Ornabatur autem & Diuinum Altare regijs velis*. Conc. Tolet. cap. 7. *Qui insanâ temeritate abrepti altaria nudantes sacratis vestibus exuunt*. Anastas. in Steph. 2. ait: *In circuitu altaris fecit tetravela octo*. Item: *super altare in Ecclesiâ S. Laurentij coopertorium fecit*.

V. 664. *Altaris faciem*. Cruces in Altaribus antiquitus collocabantur, quicquid obmurmurent heterodoxi. S. Io. Chrys. orat. *quod Christus sit Deus*: ait: *in mensâ sacrâ Crux*. Egregius porrò est in hanc rem Sozomeni locus lib. 2. cap. 3. Hist. Eccl. vbi narrat Probiano cuidam, qui ex Ethnico Christianus factus Crucis tamen virtutem non admittebat, oblatum per visionem fuisse Σταυρῦ σύμβολον τῶν ἀνακειμένων ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ

τῆς

Quæ trutinam æquato libratam stamine signat;
Subrectoq; iugum concors temone figurat,
Siue supercilijs à fronte iugantia vultum
Lumina transuersis imitatur cornibus arbor
670 Ardua, quâ Dominus mundo trepidante pependit
Innocuum fundens pro peccatore cruorem.
Huic autem solido quam pondere regula duplex
Iungit, in extremâ producti calce metalli
Parua corona subest varijs circumdata gemmis.
675 Hæc quoq; Crux Domini tamquam diademate cincta
Emicat æternâ vitalis imagine ligni.
Hanc fur ille sui toto de corpore furti
Intactam ferro, quo cetera fregerat, vnam
Liquit, & vt capto tunc discinctoq; refusis
680 Vestibus, elapsæ ceciderunt fragmina prædæ;
Visa rei species tunc inuentoribus ipsis
Ancipiti motu confudit pectora. Gaudent
Inuentis, sed fracta dolent. cum quærere causam
Incipiunt, cautum simul, audacemque latronem
685 Mirantes cæcum fractis, cautumq; relictis.
Tunc ille adtonitis crimen, Numenque fatetur,

Mente

τῆς ἐνθάδε ἐκκλησίας, *Crucis signum, seu effigiem, quæ in sacro eius Ecclesiæ altari collocata erat.* Hanc quidem historiam mendacissimi Centuriatores cent. 4. c. 13. superstitiosam vocant, & à Constantini tempore alienam, à Sozomeno confictam, vel stultè pro verâ acceptam. Sed nos non morantur eorum calumniæ. Sigebert. ad A. C. 451. Crucem auream in Altari fuisse docet, quum Episcopus Vasatensis Missam celebraret. Hæc rectè animaduertit Gretser. cap. 13. lib. 2. de S. Cruce. Quibus adde quæ habet Can. 3. Concil. Turonensis habiti A. 567. (non vt quidam putant 570.) *Vt Corpus Domini in altari, non in imaginario ordine, sed sub Crucis titulo componatur.* Qui canon pròfectò de Cruce in altari positâ intelligendus. Hinc lucem accipit Paulini carmen, de Cruce.

Altaris faciem signo pietatis adornat.

V. 666. *Quæ trutinam.* MS. ità se habebat: *Quæ trutinam æquatæ librata stamine &c.* Emendaui. Recurre ad ea, quæ disserui in diss. XXI.

V. 667. *Subrectoque iugum.* Ita scribendum duxi, non *subrepto*, vt in MS. consule eandem diss. XXI.

V. 668. *Siue supercilijs.* De his in præd. diss. XXI.

V. 674. *Parua corona.* Cruces coronâ circumdatæ pingi solebant.

Idem

Mente etenim placida consederat; hoc tamen vnum
Numine seruarat, quo Crux inclusa vetabat
Quamlibet audacem segni virtute latronem.
690 Ipse fatebatur mentis scelus, atque Crucis vim
Contestans quotiensque manus armasset in illam
In Cruce consertam sociâ compage coronam,
Ceu fractas totiens ictu cecidisse recusso,
Brachiaque ægra sibi neruis stupuisse solutis.
695 Hîc libet in miserum paucis insurgere furem:
Infelix quæ tanta tuam dementia mentem
Verterat, vt tanto reprehensus lumine veri
Non festinares omnem præuertere cursu
Indagem reuolans, vt furtum sponte referres?
700 Tantane vis animum tenebris oppressit auaris,
Auderes illam vt gremio tibi condere partem,
Quam totiens arcente Deo violare timebas?
Dic mihi: quâ pauor ille tuus fugiebat, & vnde?
Rursus vt intrepidum præceps audacia sensum
705 Tam malè durabat, pauidus, contemptor & idem,
Eiusdem sceleris speciem diuersus abibas,
Perfidiæque fidem diuiso pectore miscens,

Vis-

Idem nos edocet Paulin. Ep. 12. ad Seuer. vbi sic ait:
Cerne coronatam Domini super atria Christi
Stare Crucem duro spondentem celsa labori
Præmia, tolle Crucem qui vis auferre coronam.
Ibidem: *Ardua floriferæ Crux cingitur orbe coronæ.*
Iterum: *Crucem corona lucido cingit gyro,*
Cui coronæ sunt corona Apostoli.
De coronis item Crucem ambientibus hæc ibidem carmina sunt capienda:
Sanctorum labor, & merces sibi ritè cohærent,
Ardua Crux, pretiumq; Crucis sublime corona.
Greg. Nazianz. in Iulian. Orat. 1. idem expressit. *τὸ δ' οὖν λεγόμενον ὅτι θυομένῳ τὰ σπλάγχνα τὸν σταυρὸν ἀναδείκνυσι στεφανούμενον, Ferunt quum Iulianus sacrificaret, victimarum exta coronatam Crucis effigiem illi ostendisse.* Harum Crucium exempla in pluribus Christianorum Impp. numismatis occurrunt. Vide quæ Aringh. in Rom. Subterr. habet, & Gretser. lib. 2. cap. 11. de S. Cruce, & ex eo Rosuueid. in not. ad prælaudatam Paulini Epistolam.

V. 687. *Mente etenim.* Quum pede carmen laboraret, ex coniecturâ addidi illud *placidâ.*

V. 711.

Virtutem Crucis, & signum inuiolabile Christi
Credebas metuendo fidem confringere ferro;
710 Et quod noscebas metuens, portando negabas:
Sed tamen impietas tua nec tibi profuit, & nos
Stultitiam confesse tuam, diuinaque signa
Fecisti magno Crucis exultare triumpho.
Ergò relinquamus captum iam incessere furem,
715 Cui satis ad pænam est spoliatæ fraudis egestas.
Nunc ad te veneranda Dei Crux verto loquelas,
Gratantesque tuâ concludam laude profatus.
O Crux magna Dei pietas, Crux gloria Cæli,
Crux æterna salus hominis, Crux terror iniquis,
720 Et virtus iustis, lumenque fidelibus. O Crux,
Quæ terris in carne Deum seruire saluti,
Inque Deo cælis hominem regnare dedisti.
Per te lux patuit veri, nox impia fugit.
Tu destruxisti credentibus eruta fana
725 Gentibus, humanæ concors tu fibula pacis
Concilians hominem medij per fædera Christi,
Facta hominis gradus es, quo possit in æthera ferri:
Esto columna pijs tu semper, & anchora nobis
Vt benè nostra domus maneat, benè classis agatur
730 In Cruce nixa Fidem, & de Cruce nacta coronam.

V. 711. *Sed tamen impietas*. Aberat in MS. *profuit*. Sensus, & carmen poscebant. Idcircò adieci,

AD SANCTI PAULINI NATALEM DVODECIMVM.

PRÆFATIO.

ANno Christi 405. Natalem hunc cecinit S. PAVLINVS. Tria verò Sancti Felicis miracula complectitur. Quidam Beato Confessori suem vouerat, diuisisque inter pauperes exiguis victimæ partibus votum completum arbitratus abibat. Mirabiliter è cælo tactus ex equo ruit, pedesque secretis compedibus laborare dolet. Ad S. Felicis Basilicam rursus defertur. Ibi Sanctum precibus, & carnium distributione demulcet, pristinâque sanitate diuinitus donatur. Apuli quidam agricolæ suem alium S. Felici votiuum Nolam trahere conantur. Animal saginâ oppressum pio desiderio obstat, primoque in itinere gressu destituitur. Hi aliter votum completuri ad S. Felicis pergunt. Inscijs ipsis per plura passuum millia, nulloque hominum ducente, sus sponte Nolam defertur. Miraculum cuncti stupent, & hostiâ improuisâ Nolanos pauperes alunt. Postremum prodigium agricolis alijs accidit. Iuuencam & ipsi glorioso Confessori vouent. Hæc plaustro iungi renuit, & è Dominorum manibus furiosa dilabitur. Sponte dein ipsorum iter comitatur, & non sine miraculo mansuefacta se ad securim sistit. Omnia fusè, atq; eleganter à PAVLINO canuntur.

SAN-

SANCTI PAVLINI EPISCOPI NOLANI

NATALIS DVODECIMVS.

SÆpè boni Domini caris famulantur alumnis
Mente piâ, patrio subiecta tuentur amore
Mancipia, hisque fauent curâ propiore fouendis,
Quos magis indiguos opis, & virtute carentes
5 Affectu rimante vident. Et si quis eorum,
Moris vt humani solemnis postulat vsus,
Votum aliquod celebrare velit, neque possit egenis
Id patrare opibus, studio curatur herili
Seruus inops, cui diues opum, queis pauper egebat,
10 Contulerit Dominus cumulandæ impendia mensæ.
Hæc mihi conditio est data sub Felice Patrono,
Nulla mihi ex me sint, vt sint mihi cuncta per illum;
Namque ad Natalem nunc ipsius, vt quidem & ante
Præteritis, quibus ista dies mihi floruit, annis,
15 Non erat vnde epulum voti solemne pararem,
Instabatque dies, nec adhuc mihi prompta facultas
Ex aliquo suberat; subitò ecce Patronus abundans,
Vnde dapem instruerem, ... geminos dedit vnâ
Cum iunice sues, quorum de carne cibatis

20 Pau-

NOTÆ.

V. 19. CVM *Iunice sues*. Iunix est bos fœmina teneræ ætatis, quæ iam cessauit vitula esse, nec dum tamen ad summam magnitudinem peruenit. Persius Sat. 2.
Tot tibi quum in flammâ iunicum omenta liquescant.
Plautus Mil. 6.
Quam mox ad stabulum iunix recipiat sese pabula.
Papias: *Iunices, boues iuuenes*. Alexander Iatrosophista lib. 2. Passionum: *Qualia sunt bubula, & de iunice pedes*.

20 Pauperibus, nos materiam ex animalibus iisdem
Sumpsimus, egregijs quoniam miracula signis
Per pecudes ipsas nuper Deus edidit, altâ
Destimulans ratione homines adtendere Christo,
Nec desiderium Carnis præferre Fidei.
25 Namque ad auaritiæ nostræ lacrymabile probrum
Et pecora humanæ rationis egentia summum
Signa dedisse Deum series recitanda docebit.
Non adficta canam, licet arte Poematis vtar;
Historicâ narrabo fide sine fraude Poetæ,
30 Absit enim famulo Christi mentita profari.
Gentibus hæ placeant, vt falsa colentibus, artes;
At nobis ars vna Fides, & musica Christus,
Qui docuit miram sibimet concurrere pacem
Disparis armoniæ quondam, quam corpus in vnum
35 Contulit adsumens hominem, qui miscuit almum
Infusâ virtute Deum, vt duo conderet in se,
Distantesque procul naturas redderet vnum;
Vt Deus esset homo, Deus est homo factus ab ipso,
Qui Deus est, genitore Deo, cui gratia non est,
40 Sed natura, quod est summi Patris vnicus hæres,
Solum & habens proprium, quod munere præstat habere
His, quibus alma Fides dederit diuina mereri.
Ille igitur verè nobis est musicus auctor,
Ille Dauid verus, cytharam qui corporis huius
45 Restituit Patri dudum compage iacentem,
Et tacitam ruptis antiquo crimine chordis
Adsumendo suum Dominus reparauit in vsum,
Consertisque Deo mortalibus, omnia rerum

In

V. 24. *Fidei*. Vocabulum hoc sæpè Paulinus vsurpat pen. longâ. In Paneg. *Et genus humanum passim sine lege Fidei* Nat. V. *ouans galeâ, scutoq; Fidei*. Et alibi.

V. 32. *Nobis ars vna*. Idem Paulin. Nat. IX. dixerat:

Sic Deus omnisonæ modulator, & arbiter vnus
Armoniæ, per cuncta mouet quam corpora rerum. &c.

Infrà Nat. XIII. Cytharæ exemplum allatum repetit.

Omnes ex nobis cytharam faciamus in vnum
Carmen diuersis compositum fidibus.

V. 72.

In speciem primæ fecit reuirescere formæ;
50 Vt noua cuncta forent, cunctis abeunte veterno:
Hanc renouaturus cytharam Deus ipse Magister
Ipse sui positam suspendit in arbore ligni,
Et Cruce peccatum carnis perimente, nouauit;
Atque ita mortalem numeris cælestibus aptam
55 Composuit Cytharam varijs ex gentibus vnam,
Omnigenas populos compingens corpus in vnum:
Inde lacessitis fidibus de pectine Verbi
Vox Euangelicæ testudinis omnia complet
Laude Dei. Toto Christi chelys aurea mundo
60 Personat innumeris vno modulamine linguis,
Respondentque Deo paribus noua carmina neruis:
Sed referam ad mea cæpta pedem, nam tempus, & hora est
Promissas offerre dapes, adponere vobis
Prandia sollicitas castè sumenda per aures.
65 Nec veteri repetam, quæ sum dicturus, ab æuo;
Ante dies paucos istic spectata profabor.
Venerat huc quidam placitum sibi soluere votum
Vrbis Abellinæ de finibus aduena nostris
Sedibus. Hic porcum studio curante paratum
70 Dilatumque diu, vt simul annis, atque saginâ
Cresceret, huc illuc perduxerat, atque vbi venit;
Pingue pecus voti iugulat de more vouentum.
Fama suis magnopere gentum accenderat acrem
Ore famem, & cuncti magnæ spe partis hiantes
75 Tendebant ad opima senes conuiuia fauces.
Interea largitor inops non partibus æquis
Diuidit, & totum sibi corpus habere relinquit;
Et votum complesse putat, lætusque redire
Incipit, ausus eas iumento imponere secum
80 Relliquias, & in his placiti se pignora voti
Sancta referre domum malè credulus, in quibus idem
Damnum animæ, nodumque viæ portabat auarus.

Deni-

V. 72. *Pingue pecus voti*. Votorum, ac oblationum vsum, quæ Sanctis exhibebantur, elucidaui diss. XVIII. ad quam Lectores dimitto.
V. 74. *Ore famem*. Est in MS. *ora famem*. Emendaui.

V. 89.

Denique mox nec mille viam permissus abire
Passibus, ducente die, simul aggere plano,
85 Non tenebris pauitante, nec offendente salebris
Lapsus equo, & quasi fixus humi se tollere rursus
Ad consistendum reparato robore surgens
Non potuit, cœpitque pedes clamare ligatos,
Idque probare iacens plantis quasi compede iunctis.
90 Hîc aliud mirum casu sociatur in ipso,
Nam dum illum tantâ cum debilitate iacentem
Mæsta propinquorum circumstat turba suorum,
Iumentum, cui sola oneri porcina manebat,
Ascensore sui vacuum, & ductore relictum
95 Sponte suâ sese nullo flectente refrænans,
Tamquam offendiculi causam cognosceret vltrò,
Aut aliquem prohibere viam, quâ cœperat ire,
Vidisset, sic fugit iter, cursumque retorsit,
Et properante gradu recucurrit ad hospita tecti
100 Omnibus anteuolans, quos lapsi attenta tenebat
Cura viri, quem paulatim quasi corpore fracto
Nitentem, & genibus rigidis prodire negantem,
Cæcaque vincla, pedem amissum, meritumque ruinæ
Illius, & pœnæ, lacrymosâ voce fatentem,
105 Luce palam manibus graue subuectantibus ægri
Corpus, fida cohors sanctas referebat in aulas
Orantem medici Felicis ad ipsa reduci
Limina, mox illic certam reperire medelam.
Illum homines interque manus, interque cateruas
110 In sacra vectatum mirantibus atria turbis,
Dispositi trino per longa sedilia cœtu
Obstupuere senes, inopum miserabile vulgus,

Et

V. 89. *Quasi compede iunctis*. In MS. erat *quasi pede coniunctis*.

V. 101. *Quem paulatim*. Ita scripsi; malè etenim in MS. habetur *Quæ paulatim*.

V. 108. *Certam reperire*. Legere mallem: *Certum reperire*, Grecâ planè poeticâque elegantiâ.

V. 111. *Dispositi trino*. Triplex hominum cœtus in veteribus Ecclesijs cernebatur, ibique omnes per longa sedilia dispositi pijs precibus operam dabant. Ex Ecclesiarum reditibus fortè vnusquisq; alebatur. *Senes*

primò

Et socio canæ residentes agmine matres:
Præterea multi, sua quos deuotio sanctis
115 Ædibus attulerat diuersis eminus oris,
Viderunt insigne pium, cum tempore eodem;
Imò die, tam mira foret mutatio rerum.
Idem homo, qui paulò ante suo digressus ab ijsdem
Liminibus gressu, nunc ipse redux alienis
120 Infertur pedibus, subuecto corpore pendens.
Parte aliâ stratus, nullo seruante sequentum,
Hospitis ante fores etiam nunc carne suillâ
Stabat onustus equus, nec quisquam notior illi
Adstiterat, cui cura foret releuare grauatum
125 Fasce suo, & notis reducem subducere tectis.
Ille tamen velut humanâ ratione repletus
Quærentique suos, & protinus opperienti
Adstiterat similis, certo vestigia seruans
Fixa loco, simul aure micans, & naribus efflans
130 Adsuetorum hominum notos quærebat odores.
Mirum erat hospitibus quænam fuga, qui status ille
Esset equi, notumque animal faciebat amicis
Ambiguum noua forma rei, neque quisquam erat inde
Acci-

primò memorantur, deinde *inopum miserabile vulgus*, postremò *canæ matres*. De prioribus vtiq; nil dicendum habeo, nisi quod eos Ecclesijs inseruisse crediderim, vt ad veteris Legis instar oblationes ad Altare deferrent. Hic vsus etiamnum in Metropolitanâ Mediolani Ecclesiâ seruatur, *Veglonesq;* vocantur à Beroldo nostro MS., ac in pluribus alijs vetustis diplomatis. Pauperes ex Ecclesiarum prouentibus nutriri solitos fuisse expressè docet Conc. Antioch. can. 25., Chrysost. passim, Possidius in Vitâ S. Aug., alijq; innumeri Patres, vt res maiori claritate non egeat.

V. 113. *Et socio canæ*. Hîc Diaconissas intelligi penè certum duco, quarum gradus, & vsus in Ecclesiâ non paucis seculis viguit. Hæ verò nonnisi ætate admodum prouectæ ad id muneris admittebantur iuxta Apostoli præceptum 1. Timoth. 5. *Vt eligantur viduæ non minus sexaginta annorum, neque bigamæ*. Id confirmat Tertull. lib. de vel. Virg., & lex 27. C. Th. od. de Ep. & Cler. De ministerio earum plura docebit Hallier. de Sacr. Elect. par. 2. sect. 5. cap. 2., & Morin. de Sacr. Ord. Earum vestigia in Ambrosianæ Ecclesiæ ritibus permanere certum est mihi, quum Viduæ illæ, quæ hîc *Veglonissæ* nuncupantur, oblationes ad sacrum Altare deferendo inseruiant, quod itidem veterum Diaconissarum munus fuit, vt S. Hier. in cap. 13. Matth. docet. Tam verò illæ, quam istæ, ex
Eccle-

Accidui cunctis illum stipantibus, intus
135 Qui fuerat manibus sacram portatus in aulam
Martyris, æger vbi sancto pro limine fusus
Corpore proiecto, & complexis postibus hærens;
Oscula figebat supplex, fletuque lauabat,
Seque recognoscens proprij caput esse doloris,
140 Tales sese ipsum dabat accusando querelas.
Hîc ego quî talem merui desumere pænam,
Factus & inde miser, quâ si miser adueniat quis,
Efficitur felix? Sed iustum, parque maligno
Me fateor merito exitium cepisse, patique,
145 Vt reus ipse inter modò limina puniar ardens
Exurente pedes simul, & stringente dolore,
In quibus heu demens oblati munera voti
Fraude fidem violans conuerti in damna salutis.
Est tamen, est aliquid, fateor, quod dicere possim
150 Iam mihi mutari gratâ vice tristia lætis,
Atque ipsas animo iam prosperiora tuenti
Infractis cæpisse malis dulcescere pænas,
Ex quibus hæc nunc ipsa mihi benè gratia venit;

Quod

Ecclesiæ prouentibus alebantur, testante id can. 103. Conc. Carth. 4. Apost. Constit. lib. 3. cap. 1. 2. 3. &c. Balsamone in cap. 18. & 24. Epist. Basilij ad Amphiloch. Inter alios audiatur S. Hier. in Isai. cap. 3. *Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quæ LX. annorum est.*

V. 134. *Accidui*. Verbum, & error correctione indigent.

V. 137. *Complexis postibus*. Sacris Ecclesiarum ianuis oscula figere vsitatum Christianis fuit. S. Io. Chrys. Hom. 30. in Ep. 2. ad Corinth. Ναὸς ἐσμὲν τοῦ Χριστοῦ. Τὰ τοίνυν πρόθυρα φιλοῦμεν τοῦ ναοῦ, καὶ τὴν εἴσοδον ἀλλήλους φιλοῦντες. ἢ οὐχ ὁρᾶτε ὅσοι καὶ τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ τούτου φιλοῦσιν, οἱ μὲν κύψαντες, οἱ δὲ τῇ χειρὶ κατέχοντες καὶ τῷ στόματι τὴν χεῖρα προσάγοντες. *Templum Christi sumus. Itaq; templi vestibula, & aditum osculamur, quum alij alios osculamur. An non cernitis quotnam homines etiam huiusce templi vestibulis osculum figunt, partim inclinato capite, partim manu tenentes, atq; ori manum admouentes?* Hæc quidem de Templo Dei mystico, quod nos sumus, interpretari liceat; sed clariùs id exprimit Prudent. in Hymn. 2. S. Laurent. περὶ στεφανῶν.

Ipsa & Senatus lumina
Quondam Luperci, & Flamines,
Apostolorum, ac Martyrum
Exosculantur limina.

Pauli-

Quod factum mihi nunc, vt tam citò tangere rursus
155 Limina Felicis misero veneranda liceret.
Nam mihi si nullus, vel si leuis iste fuisset
Casus, vt adreptum possem pertendere cursum,
Tunc magis infelix de prosperitate fuissem,
Mansisset mihi culpa nocens, neque vulnus adactum
160 Intus in ossa animæ sensissem carne rebelli;
Occultasset enim meriti discrimen iniqui
Corporis inlæsi vigor, & vinxisset inertem
Mens durata reum, nisi lapsum pœna ligasset.
Ergò potens medice in Domino tu nomine Christi
165 Felix, iam satis hoc tibi sit, Dominoque potenti,
Quod non ira mihi, pietas sed amica saluti
Supplicium peperit, deuinctam vt corpore culpam
Solueret ecce malum, seruumque, fugamque voracem
Iure retraxisti. Iniectis pro crimine vinclis
170 Debitor infelix teneor, constringor, aduror,
Propositus cunctis diuini forma timoris.
Mentibus hæc trepidis omnes adtendite, quæ nunc
Me miserum reliquis documento ferre videtis.
Numquid enim hoc errore carent aliqui? Sed in vno
175 Exemplum fieri placuit, quo sit mea pœna,
Et præiudicium quibus emendatio non est.
Sed iam parce tuo, misero, precor, optime Felix,
Parce libens, succurre fauens, dolor vltimus vrget
Clamosas iterare preces, festinus adesto,
180 Ne mors præueniat medicum festina morantem.
Sed scio quod Domini manus hæc, quæ verberat, & quæ
Parcet more suo. Mihi tantùm tu modò fesso,
Iamque fatiscenti propera laxare catenam,

Quam

Paulinus infra. ——*Dum postibus hæret in ipsis*
Felicis Sancti, lambensq; per oscula tergit.
Idem Natal. VI. dixerat.
Sternitur ante fores, & postibus oscula figit.
Et lacrymis rigat omne solum, pro limine Sancto
Fusus humi ——

V. 159. *Mansisset*. Legebatur in MS. *Mansissetq; mihi*. illud *que* supprimendum docuit metri ratio.

Quam tu Sancte vides, ego sentio; Sicut operto
185 Clam tacitus vinclo fugitiui membra ligasti,
Sic inuisibili medicinâ solue reuersum.
Talia clamantem, dum postibus hæret in ipsis
Felicis Sancti, lambensque per oscula tergit,
Adtonitis illum pia turba & cernit, & audit
190 Cætibus. Ipse iacens etiam nunc erigitur spe,
Increpitatque moras omnes, & tarda suorum
Obsequia, adferri porcum, totasque iubet mox
Pauperibus reddi partes, sibi viuere tantûm
Concedi petit, atque inopum saturamine pasci.
195 Certatim socij citò iussa fidelia curant.
Itur ad hospitium notum, deponitur illic
Sarcina iumento, carnes in frusta secantur,
Et diuisa coquit lymphis spumantibus ignis,
Cocta importantur patulis numerosa catinis.
200 Exsaturata fames inopum gratantia reddit
Verba Deo, & veniam petit, vt placata datori.
Nec mora: Confestim voti ratione solutâ
Debitor ille intus meritæ compage catenæ
Soluitur, & pedibus Domino miserante refectis,
205 Tamquam liber equus, vel ruptis cassibus ales
Euolat, & cerui salientis imagine currit.
Mira fides oculis obtenditur. Omnia gaudent
Tam facili pietate Dei, tantùmque valenti
Felicis merito, vt coram adsit Christus in illo,
210 Pro meritis hominum moderans in vtroque potenter,
Vt resipiscenti medicus sit, & vltor iniquo.
Cernite enim quantæ fuit illa iniuria fraudis,
Quâ miser ille prius diuiserat inter egentes,
Seque, suem, atque istìc vbi totum reddere votum
215 Debuerat, solum caput, intestinaque porci
Carpserat, & reliquum toto sibi corpore partem
Fecerat imprudens, atque improbus, & tamen ipsâ,
Quâ miser extiterat, factus mox fraude beatus
Commutante Deo pietatis verbere culpam.
220 Talis enim censura Dei est. Sic temperat alti
Pondera iudicij Deus arbiter, & Pater, & Rex;

Omni-

Omnibus vt tacitam moderato examine libret
Iustitiam, & lenior mixtâ bonitate potestas
Ante reos moneat, stimulo quam fulminet vllo,
225 Vt si profuerit præmijs, sine verberis ictu
Salua salus hominis redeat compage remissâ.
At si quis sacri monitus terrore flagelli
Noluerit sentire plagam, incuratus abibit,
Seruatusque neci perfectam sentiet iram.
230 Ille igitur miser ante, dehinc mox ipse beatus
Tali sanatus carnemque animamque medelâ,
Sed quia cognouit causam, agnoscensque iacentem
Pænituit, meritum curæ sibimet simul ipse
Repperit, inque breui est expertus vtrumque, quod omne
235 Iustâ lege manet Diuinæ pacis & iræ
Ius & opus, maneat vindex vti iure superbos
Pœna reos, pietas seruet miserata fatentes.
Ergò relaxatis alacer vestigia vinclis
Idem ex incolumi citò debilis, & citò liber
240 Ex modò captiuo, lætâ cum voce redibat,
Insultans velut ille olim, quem matris ab aluo
Claudentem in verbo Domini Petrus, atque Iohannes
Iusserunt validis in saltum exurgere plantis.
Dignus & hic pauper Speciosæ limine portæ,
245 Quem Deus ipse Petri Deus, & Felicis, câdem
Nunc verbi virtute sui sanauit apud nos
Excessu claudum modò, quâ sanauerat olim
Ex vtero claudum. Istâ nunc ope lætus abibat,
Quique preces mæstas pro vulnere fuderat intus,
250 Ecce foris sano reddebat corpore grates.

Quid-

V. 232. *Sed quia*. Mihi magis arrideret: *Se quia cognouit*.

V. 242. *Claudentem*. Hoc est *claudicantem*. Vox certè noua, neq; Paulino digna, de quo ait S. Hieron. Ep. 13. ad eumdem scribens: *Si quasi extrema manus operi tuo induceretur, nihil dulcius, nihilq; Latinius tuis haberemus voluminibus*. An scribendum *Plaudentem*? Historia nota est in Act. Apost. cap. 3.

V. 244. *Speciosa limine portæ*. Ibid. in Act. ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν. *Quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa*.

Quidnam ego Felici possim redhibere patrono?
Quas illi referam pro tanto munere dignas
Tam citò de tanto sanatus vulnere grates?
Non pretium statui medico, aut fastidia lecti
255 Tristia sustinui, neque per scalpella, vel ignes;
Aut malè mordaces vario de gramine succos,
Sæuior & morbis & vulneribus medicina
In corpus grassata meum est, velut accidit illis;
Quos humana manus suspectâ visitat arte,
260 Semper & incerto trepidos solamine palpat:
En ego per breue nunc spatium perlatus ad ipsum
Felicis Sancti solium, & proiectus in ipso
Limine tam gelido quam duro in marmore fractus,
Atque dolens iacui, & solus mihi sermo precandi,
265 Sola fides medicina fuit; Nullum adfore vidi,
Et sensi medicum. Quisnam hic medicus nisi Christus
Ipse, vel à Christo Felix de nomine Christi,
Et virtute potens? Neutrum illo in tempore sensi;
Et tamen ipse fuit præsens in vtroque, velut me
270 Peccantem argueret citò, sanaretque dolentem.
Par modus in specie variâ mihi castigantis,
Parcentisque fuit Domini. Sanator, & vltor
Luminibus latuit, pæna atque medela refulsit:
Nunc ego iam pleno perfectis ordine votis
275 Ibo domum gaudens medico, totusque Patrono
Æternùm Felice, nec amplius vlla verebor
Occursura mihi, velut ante, pericla viarum,
Namque periclum aberit, quia causa est nulla pericli:
Non resoluta fides tamen: alliget, oro, tuus me

280 Sem-

V. 254. *Non pretium statui*. Celebres admodum sunt Plinij senioris cap. 1. lib. 19. in Medicos querimoniæ; neq; minorem plausum assequutus est Leonardus a Capuâ peritissimus nostri æui Iatrosophista in lib. *de Medicina, ac medicamentorum incertitudine*, quem annis præteritis interdictum vidimus, ac dolemus. Huic addere lubet Bernardinum Ramazzinum V. C., & de Medicinâ optimè meritum, qui in diss. *de Constitutionibus annor. 1692. 93. & 94.* num. XXV. crudelibus Medicis subirascitur, incertamque eorum in medendo methodum eleganter castigat, *gentem rusticam, quæ magis Parocho quàm Medico fidit*, fortunatam appellans.

Erudi-

280 Semper amor Felix, iſtam mihi necte catenam;
Quâ tibi me nunquam nec mors, nec vita reſoluat.
Verùm omnes quicumque meos videre dolores,
Inque tuo merito magnis inſignibus altam
Conſpexere manum Chriſti, cognoſcere debent,
285 Quantùm illis mea pæna boni prouiderit, vt iam
Præcaueant de terrenis ſibi parcere rebus,
Et, lucra dum captant; adquirere damna ſalutis:
Nam ſi de vili pecudis mihi carne alimentum
Pauperibus fraudaſſe malo fuit, & quid in illis;
290 Qui malè diuitias vano amplectuntur amore?
Defoſſiſque ſuo pariter cum corde metallis
Incubitant, atque hæc latitare ſuperflua produnt,
Quæ proprio longè ſecreta tuentur ab vſu?
Quid facient, quidnam pro ſe tibi Chriſte loquentur;
295 Tantorum qui partem inopum inuaſere, nec vllam
Appoſuere ſibi de re ſuperante ſalutem?
Vnus abit miſſus. Nunc menſæ grata ſecundæ
Fercula ponemus, ſed quamuis rurſus eandem
Diuerſo carnem conditam iure feremus.
300 Namque aliud vobis iterum, quod de ſue mirum
Luſit opus Felix, mirâ nouitate retexam.
Tempore res prior eſt, ſed noſtris ante libellis
Præterita in præſens tempus ſeruata canetur.
Nec refert, quod opus quo ſit ſub tempore geſtum;
305 Vnus erit quoniam varijs operator in annis,
Qui diuerſa facit Sanctorum in laude ſuorum
Omnibus in terris rerum miracula Chriſtus.

Agri-

Eruditiſſimus quoq; Haruæus non ita pridem diſſertationem emiſit *de Medicorum dolis, mendacijs &c.* S. Bernardus in Ep. 321. ad Fratres de S. Anaſtaſio: *Propterea,* inquit, *minimè competit religioni veſtræ medicinas quærere corporales, ſed nec expedit ſaluti.* Ibidem ad remedia ſpiritualia, quibus maior quam humanis ineſt virtus, confugiendum potius docet. Hunc Doctoris melliflui locum fruſtra Io. Molanus in ſuo Diario cap. 34. mitigare nititur. Refert etiam S. Hier. in Hilarion. vitâ adductam ad hunc Sanctum fuiſſe mulierem, quæ omnem ſubſtantiam in Medicos ſe erogaſſe querebatur, cui Hilarion. *Si quæ Medicis dando perdidiſti, pauperibus elargita fuiſſes, curaſſet te verus Medicus Ieſus Chriſtus.*

V. 309.

Agricolæ quidam de nostris longiùs oris
Apula trans vrbem Veneuentum rura colentes
310 De grege setigero multis à fœtibus vnum
Lactea adhuc tenero pulsantem sumina rostro
Excerpsere sibi, & curatum tempore multo
Pauerunt in vota suem, & cœpere paratum
Ducere sancitam Sancti Felicis ad aulam,
315 Corpore de magno vt multos mactatus egenos
Pasceret, & saturo gauderet paupere Martyr.
Sed graue saginâ porcus superante pedumque
Non potuit se ferre diu, primoque viarum
Limine succubuit sibimet, neque deinde moueri
320 Voce, manu, stimulis potuit. Liquere iacentem,
Hospitibusque suis commendauere relictum
Mærentes Domini. Mens anxia nutat in anceps,
Nam voti reuocare viam pia pectora nolunt,
Rursus Felicis veneratum limina longè

325 Ire

V. 309. *Veneuentum*. Beneuentum, quod aliâs *Maleuentum* dicebatur; Ptolomæo vocatur *Veuebentus*. Paulinus noster recentiorum more Græcorum V. consonans pro B. vsurpat.

V. 311. *Pulsantem sumina. Sumen, inis*, mamilla a sugendo dicitur. Lucil. Satyr. lib. 4. apud Nonnium.

Quod si nulla potest mulier tam corpore duro
Esse, tamen tenero maneat succussa lacerto,
Et manus vberior lactanti in sumine sidat.

Lamprid. in Alex. Seueri vitâ: *Iussit, ne quis suminatam occideret, ne quis lactantem*. Casaubonus in notis *suminatam* pro *saginatam* explicat, ita tamen vt meliorem sensum arbitretur, si textum corrigat sic legendo: *Ne quis suem suminatam occideret*. Reuera *sumen* de suillis mammis propriè vsurpatur, & ex illo quoddam farcimen efformabatur Plinio, ac Martiali sæpè memoratum. Salmasius ad eundem Lampridij locum *Suminatam* censet pro *scrophâ* intelligendam, & *lactantem* esse *tenerum porculum*, rectèq; & ad genuinum vocabuli sensum. Plin. lib. 11. cap. 37. *Sumina* olim sub abdominis appellatione venisse affirmat, quem consulere cuiq; liberum facio.

V. 315. *Vt multos mactatus*. Oblationes votiuas in pauperum subsidium conferri solitas non semel repetit Paulinus, quia Martyribus id admodum placebat. Et sanè in Ecclesiâ laudabilis olim fuit Agaparum vsus, quo nomine pia intra Ecclesias conuiuia distinguebantur. In ijs autem pauperes ex diuitum mensâ participabant, & charitatis ardor foue-

batur.

325 Ire pudet vacuos deuoti muneris. Ergò
Ambiguis talis sententia mentibus hæsit,
Et totidem lectos eâdem de grege minores
Ad sua vota legunt, quot erat prouectus in annos
Ille suâ pressus qui mole manebat ineptus.
330 Quod deuóta fides obstricti debita voti
Maturare parans tali ratione putauit,
Pluribus vt modicis vnum pensaret opimum.
Ergò sacrum huc venere locum, votisque patratis
Hospitium rediere suum non cominus istinc,
335 Nam tum forte domos, quæ circa Martyris aulam,
Impleraт solitis densata frequentia turbis;
Propterea procul hinc secreto in rure remotam
Contenti subiere casam, quâ mane parabant
Ad reditum proferre pedem, cum prima ruberet
340 Parturiens Aurora diem; tuguri fortè aperti
Hospes homo egreditur tecto, notumque suem vir
Conspicit ante fores mirando adstare paratu,
Tamquam se missum Domino loqueretur adesse,

Atque

batur. Sed quum inde multa incommoda fluerent, Agapæ è Christianorum cætu sublatæ. Oblationum tamen vsus aliquatenus permansit, easq; in Martyrum honorem factas S. Aug. memorat lib. 8. cap. 7. de Ciu. Dei, in quarum partem pauperes etiam vocabantur. *Quæcumq;* ait ille, *exhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non Sacra, vel Sacrificia mortuorum, tamquam Deorum. Quicumq; etiam epulas suas eò deferunt (quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisq; terrarum locis nulla talis est consuetudo) tamen quicumq; id faciunt, quas cum apposuerint, orant, & auferunt, ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini.*

V. 327. *Eâdem de grege.* Mendum graue inest. Alijs emendandum relinquo.

V. 336. *Implerat solitis.* Quanta gens ad S. Felicis venerationem coiret, sæpè monuit Paulinus. In Nat. III. postquam multos enumerauit populos Nolam idcircò confluentes, addit:

Vna dies cunctos vocat, vna & Nola receptat,
Totaq; plena suis, spatiosaq; limina cunctis,
Credas innumeris vt mœnia dilatari
Hospitibus. Sic Nola assurgit imagine Romæ.

V. 340. *Tuguri fortè aperti.* Mendum quod emendare non audeo.

V. 355.

Atque salutanti similis vestigia lambit
345 Gaudentis Domini, & gestu subgrunnit alumno
Blandus, & olfaciens motando dat oscula rostro,
Seque quasi votum debere agnoscat herile
Ingerit, & tardos inuitat gutture cultros.
Quo duce, quæso, vias ignotis finibus egit,
350 Quosue pedes, tam longè vt posset currere, sumpsit,
Qui breuibus spatijs in primo fine viarum
Defecit fluidæ depressus mole saginæ?
Certè nulla manus tantum pecus aggere longo
Nec sinus aduexit, nec mens sua tam spatiosam
355 Ignotâ regione viam penetrare subegit,
Quando homines etiam & mentis ratione vigentes,
Perque ignota regi faciles interprete linguâ,
Si tamen hi careant duce, quo via luceat illis,
Cæcus in extremis regionibus implicat error.
360 Quisnam igitur direxit iter suis? vnde voluntas,
Quâ Dominos sequeretur, ei, vel sensus, vt esset
Conscius ad votum se longâ ætate paratum?
Vnde hæc cura fuit pecori, quæ rara fideles
Excitat, vt, tamquam proprio culpabilis astu
365 Pigra remansisset sancto sus cincta timore,
Contractam remanendo sibi veniendo piare
Curaret culpam, & vitium pensaret inertis
Desidiæ, quamuis serò comitata profectos
Obsequio Dominos? Patet admirabile monstrum
370 Cælesti ditione datum.......... suis auso
Solus vt iret iter longum; tantoque fuisse
Ingenio porcum, ignotis vt tramite recto
Digereret spatijs; quod & hoc quam grande quod illum
Trans Veneuentanis huc finibus aduenientem
375 Publica seu medij se strata per aggeris audax
Miserit, occursus numquam cæpere frequentes;

Siue

V. 355. *Subegit*. Nonne magis arrideret: *penetrare coegit*?
V. 375. *Publica seu medij*. Viæ olim *stratæ* appellabantur, vndè nomen Italicum *strada*, eo quod silicibus sternerentur. Hinc Paulin. Nat. XIII.
Cum tacitâ inspirans curam mihi mente iuberes
Muniri, sterniq; viam ad tua tecta ferentem.

Idem

Siue per occultos igitur vestigia saltus
Nulla manus ferro, fera vel fuit obuia morsu?
Quæ solum duxit manus, aut protexit euntem?
380 Nempe oculos aliquâ celatus nube fefellit,
Aere vel raptus vento mage quam pede venit,
Et subitò hospitium Domini delapsus ad ipsum
Constitit ignoto pro limine quadrupes hospes?
Dicam aliud propè vicini mirabile signi;
385 Nam genere abiunctam pecus armentale iuuencam
Quidam homines æquè longinquâ hac sede profecti
Secretam primo lactentis ab vbere matris
Nutrierant nostris votiuo munere pactam
Pauperibus, magnâ quos istâ plebe coactos
390 Largâ ope multorum Felicis gratia pascit.
Ergò vbi iam membris vitula exultabat adultis

Facta

Idem Sanctus in Carm. ad Cyther. de viâ Appiâ:

Post hæc & ad nos pergere incæptat viam,
Quâ sternit aggerem silex,
Cui munitor Appius nomen dedit.

Tibullus quoque ad Messal. scribens:

Namq; opibus congesta tuis hîc glarea dura
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte silex.

Propterea Procopius lib. 2. de Bello Pers. pag. 46. ait: στράτα ἡ ἐστρωμένη ὁδὸς τῇ Λατίνων καλεῖται φωνῇ. *Strata Latino sermone via vocatur silicibus constrata*. Neque hoc inferiorum seculorum inuentum fuit, sed ipsos melioris seculi Latinos vocabulum istud Auctores habuit. Virgil. 1. Æneid. *Strata viarum* ait. Lucretius quoq;

Strataq; iam pedibus populi detrita viarum
Saxea conspicimus ——

Hinc noster Nat. XI.

—— *vitabat strata viarum.*

Strata a absque alio additamento vsurpabatur etiam Paulini æuo; siquidem in l. 6. C. Theod. de imag. Imper. editâ ab Honorio, & Theod. AA. ita habetur: *Absit, vt nos instructionem viæ publicæ, & pontium, stratarumq; operam inter sordida munera numeremus*. Vide Gothofr. ad eandem Legem. Du Fresnium in Gloss. Lat. verb. *strata*; Isidor. l. 15. c. 16. & Iuuenc. lib. 2.

V. 377. *Siue per occultos*. Illud *vestigia* nullo verbo sustineri video, quid si legamus: *Siue per occultos regeret vestigia saltus?*

V. 381. *Aere vel raptus*: Ita scripsi. In MS. est *aeris*.

Facta per excretum iam corpus idonea voto,
Promouere domo; sed qui mos esse videtur
Persoluenda pijs longè sua vota ferentum
395 Martyribus, plaustro subiungere, quo veherentur;
Adgressi hanc voluere iugo submittere, quamuis
Insuetam, tamen vt mitem iam mente subactâ
Vsibus humanis, quibus illam è congrege cætu
Sustulerant Domini paruam, tectisque cibisque,
400 Miscuerant; hinc vt domitâ feritate putantes
Sub iuga se facilem docili ceruice daturam,
Sollicitant palpante manu, & conantur in artum
Ducere. At illa sibi solitos adludere tactus
Credula consentit primùm, sequiturque vocantes.
405 Verùm vbi iam propiata iugo conspexit habenas,
Ceruicique suæ persensit lora parari,
Indignata dolos, & permutata repentè
Fit fera, nec ceruice iugum, nec vincula collo
Suscipit, & victis manibus, lorisque recussis
410 Prosilit a cætu retinentum, & deuia longè
Rura petit, fugiens Dominos, adsuetaque tecta.
Nec procul ex oculis hominum de more ferino
Se rapit, & cæcis fugitiuam saltibus abdit;
Nam fugiens Dominos abeuntes eminus adstans
415 Sic fugit, vt non se patiatur rure relinqui,
Denique vbi vinctum gemino boue currere plaustrum
Conspicit, humanum sapit, & quasi conscia voto
Deberi sese, comes incipit esse profectis.
Nec longè comes est: tardis comes orbibus ire
420 Spernit, & excursu velut insultante gementes
Præter vecta rotas lenti moliminis agmen
Respicit anteuolans; nec iam timet ad iuga cogi,
Inuisoque prius fit amica, & præuia plaustro,
Donec sacratam ventum Felicis ad aulam.
425 Illic spontè gradum sistit, seseque vocanti
Adplicat, & tamquam voti rea gaudet in ipso
Stare loco, propriam cui debet victima cædem.

Illa

V. 395. *Plaustro*. MS. habebat *plaustrum*. Hinc emendaui.

V. 433.

Illa rebellis, & humanis non subdita vinclis
Ducitur ad placidam nullo luctamine mortem
430 Intemerata iugis submittens colla securi,
Pauperibus factura cibos de corpore cæso,
Læta suum fundit Dominorum in vota cruorem.
Quorum istæc numquid pecudum est, vt Apostolus inquit,
Cura Deo? sed qui propter nos omnia fecit,
435 Omnia pro nobis operatur in omnibus auctor,
Atque per ignotas pecudes operantia nobis
Signa facit, brutas per clara insignia mentes
Sollicitans firmare fidem, & confidere vero,
Vt Dominum dociles linguis in verba solutis
440 Non taceant homines, quem signis muta loquuntur.

V. 433. *Numquid pecudum*. S. Paulus 1. ad Corinth. cap. 9. ἐν γὰρ τῷ νόμῳ Μωσέως γέγραπται: οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; *Scriptum est in Lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Numquid de bobus cura est Deo?*

AD NATALEM DECIMVMTERTIVM

PRÆFATIO.

SVpra alios Natales procul dubio præclarissimus est decimus tertius, tum propter vberrimam eruditionem, resque gestas PAVLINI fusè illic explicatas, tum etiam propter eximios viros, piasque fæminas, quæ Nolæ constitutæ Episcopo canenti aderant, pretiumque solemnitatis augebant. Annus, quo Natalis pronunciatus, est vulgaris Epochæ 406., vt Chiffletius parte 2. PAVLINI illustrati solidis argumentis ductus probat, ac Prosperi Chronicon testatur. Etenim ibi Radagaisus cum suo exercitu ad internecionem profligatus dicitur *Stilicone II. & Anthemio Consulibus*, anno nempe 405. Igitur sequenti anno pacem Italiæ redditam canit PAVLINVS, ac in anno propterea 406. figendus Natalis. Nunc videamus quinam sint illustres ij viri, ac fæminæ, quibus præsentibus elegantissimum carmen recitauit Poeta noster. Decem vnà cum PAVLINO fuisse proditur hisce carminibus:

Ergò nouem cuncti sociâ cum prole parentes
Pectore concordi simus vt vna chelys.
Æmilius veniat decimus. Tunc denique pleno
Concinet in nobis mystica lex numero.

Singillatim itaque eorum nomina recolamus. Primi omnium memorantur

Turcius ore pio, florente Suecrius auo.

Turcius idem est ac Aproniamus V. C., qui postea his versibus commendatur:

Apronianum Turciæ gentis decus
Ætate puerum, sensibus carnis senem &c.

Suecrius (si tamen purè hoc nomen in Codice refertur) aut Asterium Turcij Aproniani supra relati filium exhibet, de quo PAVLINVS infra:

Ast aliud mihi par lumen in Asterio est &c.

aut Pinianum V. C., de quo mox. Sequuntur puellæ duæ:

simi-

—— similesque puellæ,
Alfia, qualis erat soror illa Philemonis olim;
Nobilis in titulo, quam signat Epistola Pauli,
Et simul Eunomia æternis iam pacta virago
In Cælo thalamis.

Vnius puellæ nomen elucescit, Eunomiæ nempè, quæ Turcium Apronianum, ac Auitam parentes habebat. Alterius verò supplendum, hoc est Melaniæ iunioris, cui Albina mater; hæc etenim vna propter ætatem teneram, matrisque præsentiam puella dici potuit. Hoc autem infra melius exprimitur:

Matribus bis duo sunt tribus vno pignora sexu,
Flos geminus, Melani germen, & Eunomia.

Germen Melani pro Melaniâ ponitur, seu quia ex filio senioris Melaniæ prodierat, seu, vt rectiùs dicamus, Poetarum ac præcipuè Græcorum more, quibus familiare est pro nomine recto similia vsurpare. Sic Βίη Πριάμοιο, *vis Priami*, idest *Priamus*, ἲς Τηλεμάχοιο, *robur Telemachi*, idest *Telemachus*, apud Homerum, *fortis equi vis*, hoc est *equus* apud Lucretium, & *odora canum vis* pro *canes* apud Virgilium reperiuntur. Quum itaque certum sit Melaniam hîc innui, dubium in Alfiæ nomine exortum est mihi. Siquidem soror Philemonis non *Alfia*, sed Græcè Ἀπφία, & in vulgatâ versione Latinâ *Appia* rectè dicitur, vnde si sensus hic habendus: *Qualis fuit Alfia soror Philemonis*, corrigendum nomen, ac *Appia* reponendum. Verùm in eam potius sententiam traherer, vt Alfia Melaniæ nomen quoque foret, sicque legerem, vt post *Alfia* ponendum comma arbitrarer. Nomen hoc veteribus notum, vt nos non pauca docent marmora, ac ipse textus id præ se ferre videtur; quum enim inferiùs dicat: *Et simul Eunomia*, oppidò nos monet expressum superiùs fuisse & alterius puellæ nomen. Hisce succedit Albina eiusdem Melaniæ mater:

Prima chori Albina est. ——

Et infrà de Melaniâ sermonem habens eam *Albinâ cum matre* copulat. Inde subsequitur Hæraſia: *Compar & Hæresia*, seu, vt Diss. 5. dicemus, Therasia illa sit, ac ita corrigendus textus: *Cum pare Therasiâ*. Hæc in seculo PAVLINI coniux fuit, cum quo dein continentiam amplexa piissimam etiam tum Nolæ vitam ducebat; Auita mulier alia dein memoratur:

Iungi-

Iungitur huic germana iugo, vt sit tertia princeps
Agminis hymnisonis mater Auita choris.

Auita autem Turcij Aproniani coniux erat, & ex eo duos genuerat filios, Asterium nempe, ac Eunomiam supra laudatos. Post hos Pinianus V.C. sequitur Melaniæ iunioris maritus:

Huic propinquat socius æquali iugo
Æuo minor Pinianus, par fide &c.

Æquale iugum illi cum Turcio facit, ambo enim coniugati erant. Si istis PAVLINVM ipsum adijcias, ac Æmilium, decem habebis procul dubio illos, quos carmine supra laudato innuebat ipse Poeta. Quibus positis elucescit cur ille cecinerit:

Ergò cohors hæc tota simul, tria nomina matres,
Quatuor in natis, in patribus duo sunt.

Albina, Auita, ac Therasia matres erant. Licet nullum pignus Therasiam matrem tunc commendaret, eius ætas tamen, & receptus olim in Hispaniâ filius nomine hoc illam distinguebat. Duæ filiæ matribus erant, Melania Albinæ, Eunomia Auitæ, quod PAVLINVS meliùs expressit:

Matribus his duo sunt tribus vno pignora sexu,
Flos geminus, Melani germen, & Eunomia.

Subsequuntur duo filij mares, Pinianus videlicet, ac Asterius. Hic Turcium naturalem parentem, ille PAVLINVM Spiritualem patrem profitebantur, vnde ait idem Sanctus:

Cum patre PAVLINO pater æquè Turcius iste est,
Sed me ætas, soboles hunc facit esse patrem.

Ergò quatuor nati, ac duo patres apertè produntur. De his autem omnibus dissertationes singillatim posuimus, ad quas Lectorem remittimus. Ceterùm fama sanctitatis, pijssimæque vitæ, quam ducebat PAVLINVS, Nolam illustres illos Romanos adduxerat, vt ibi, abdicato seculo, sibi ac Deo vnanimiter viuerent. Nimirum illic Monasticam vitam profitebatur PAVLINVS, pluresque sub eius regimine melioris, tutiorisque instituti rudimenta haurire gestiebant. Hinc animaduertes Pinianum à S. Augustino, & quidem Episcopo, Fratrem appellatum, quo nomine vtique illum S. Doctor non compellasset, nisi Monachus saltem laicus iste fuisset. Auctor vitæ S. Melaniæ apud Sur. die 31. Ianuar. Pinianum, ac Melaniam in Siciliam nauigasse ait, *partim quidem vt agros, qui illic erant, venderent, partim autem vt sanctis-*

simum

ſimum Epiſcopum PAVLINVM viſerent, qui erat eis Pater ſecundùm ſpiritum. En vt optimè vniuerſa congruunt. In eo tamen decipitur Auctor iſte, quod clariſſimam hanc catheruam ad PAVLINVM officij tantùm gratiâ perrexiſſe; illud enim iter ab eis ſuſceptum, tum vt inſtantes Vrbi Gothos declinarent, tum vt vitam ibi ſuam perpetuo Chriſti ſeruitio manciparent. Certè PAVLINVS inquit:

> *Hos ergò Felix in ſuo ſinu abditos*
> *Mandante Chriſto condidit tectis ſuis,*
> *Mecumque ſumpſit ſempiternos hoſpites &c.*

Infra ſubdit:

> ——————*Socios in tecta recepimus, & nunc*
> *Omnes iure pari Felicis iura tenemus,*
> *Feliciſque Patris gremio coniuncta fouemur*
> *Pignora &c.*

Tantùm enim emicuerat in PAVLINO viro ante nobiliſſimo, ac ditiſſimo rerum ſecularium repudium, vt vnus PAVLINVS fermè in perfectionis exemplum proponeretur. Vide Ep. Auguſtini 34. ad eundem PAVLINVM, & 39. ad Licentium, rurſuſque 59. ad ipſum PAVLINVM. Conſule Hieronymum itidem in Ep. 34. ad Iulianum, & Sacchinum in PAVLINI vitâ par. 2. Quod autem illuſtris hic cætus diu Nolæ moratus non fuerit, in cauſâ fuiſſe videtur ingruentium iterum Barbarorum motus, qui ſeruitutem Italiæ minitantes Anno poſtea 310. impetu funeſtiſſimo ipſam Vrbem ingreſſi cædibus, atque rapinis impleuere, atque adeò Campaniam ipſam vaſtauere. In hoc inſuper Natali quum plura proponantur ad tanti Antiſtitis res geſtas illuſtrandas, omnia pro viribus meis diligenter in Diſſ. 9. & ſequentibus expendi.

SAN-

SANCTI PAVLINI EPISCOPI NOLANI
NATALIS DECIMVSTERTIVS.

CAndida pax lætum gratâ vice temporis annum
Post hyemes actas tranquillo lumine ducit,
Signatumque pio Sancti Felicis honore
Securis aperit populis. Gaudere serenis
5 Mentibus, abstersâ diri caligine belli,
Suadet ouans Felix, quia pacis & ipse patronus
Cum patribus Paulo, atque Petro; & cum fratribus almis
Martyribus Regem Regum exorauit amico
Numine Romani producere tempora Regni,
10 Instantesque Getas ipsis iam faucibus Vrbis
Pellere, & exitium, seu vincula vertere in ipsos,
Qui minitabantur Romanis vltima Regnis.

Nunc

NOTÆ.

V. 1. C*Andida pax*. Anno præterito, hoc est A. C. 405. *Stilicone II., & Antemio Coss.*, vt Prosper in Chronico asserit, est ingens de Gothis relata victoria, ac idcircò anno præsenti 406. pacem Italiæ redditam canit Paulinus. Addidi illud *lætum*, vt carmen in MS. laborans supplerem.

V. 10. *Instantesque Getas*. Paul. Orosius lib. 7. cap. 37. Hist. eadem de Rhadagaiso Gothorum Rege habet: *Hoc igitur*, ait, *Romanis arcibus imminente fit omnium Paganorum in Vrbem concursus*. Et infrà: *Hic iam receptus sinu Italiæ Romam è proximo trementem terrore quassabat*. S. August. de Ciu. Dei lib. 5. cap. 23. hanc Gothorum irruptionem tangit: *Cum Rhadagaisus*, inquit, *Rex Gothorum agmine ingenti, & immani iam in Vrbis viciniâ constitutus Romanis ceruicibus immineret*.

V. 12. *Qui minitabantur*. Paulino adstipulatur Orosius supra laudatus: *Qui* (Rhadagaisus) *vt mos est barbaris gentibus, omnem Romani generis sanguinem Dijs suis propinare deuouerat*.

V. 20.

Nunc igitur pulsâ formidine, & imbribus actis
Respicere expulsas nubes, præsentia rerum
15 Præteritis conferre iuuat. Quam tetra per istos,
Qui fluxere, dies elapso nox erat anno,
Cum furor accensus Diuinæ motibus iræ
Immisso Latijs arderet in vrbibus hoste!
Nunc itidem placidi spectata potentia Christi
20 Munere, mactatis pariter cum Rege profano
Hostibus, Augusti pueri victoria pacem
Reddidit, atque annis tener idem, & fortis in armis,
Præualuit virtute Dei, & mortalia fregit
Robora, sacrilegum Christo superante Tyrannum.
25 Sed quid ego hinc modò plura loquar, quod non speciale
Esse mei Felicis opus Respublica monstrat?
Pluribus hæc etenim causa est curata patronis,
Vt Romana salus, & publica vita maneret.
Hîc Petrus, hîc Paulus proceres, hîc Martyres omnes,
30 Quos simul innumeros magnæ tenet ambitus Vrbis,
Quosque

V.20. *Mactatis pariter*. Iterum audiamus Orosium Rhadagaisi cædem his verbis testantem: *Igitur Rex Rhadagaisus solus spem fugæ sumens clam suos deseruit, atque in nostros incidit, à quibus captus, & paulisper retentus, deinde interfectus est*. Augustinus quoque loco citato Barbarum hunc interemptum affirmat.

V.21. *Augusti pueri*. Natus erat Honorius Augustus Coss. *Richomere, & Clearcho*, videlicet A. C. 384., vt Marcellinus in Chron., Idacius, Socrates lib. 5. cap. 12. asserunt, quamquam Claudianus in 4. Consul. eiusdem Honorij obstare videatur. Igitur Anno 405. vigesimum primum ætatis suæ annum compleuit; ac vigesimum, & alterum inije. Nihilo secius *Puer* Paulino dicitur, Poeticâ certè libertate. Vide quæ infrà adnotaui ad v. 158.

V.27. *Pluribus hæc etenim*. Prodigiosè Gothos ad internecionem compulsos, aut in vincula redactos fatentur quicumque hanc Fidelium Romanorum tetigere victoriam. S. Aug. Serm. 29. in Luc. *Deus ostendens, quia non in istis sacrificijs est ipsa temporalis salus, ipsa Regna terrena mutat. Victus est Rhadagaisus adiuuante Domino, miro modo*. Et Oros. loco laudato: *Conterritum diuinitus Rhadagaisum in Fæsulanos montes cogit*.

V.30. *Quos simul innumeros*. Doduellus inter Protestantes vir erudit. *de paucitate Martyrum* dissertationem emisit, sed quantùm ille à vero aberrauerit hîc vnus Paulinus docet, quum innumeros in Vrbe vnà Martyres extitisse affirmet. Huic omninò consentit Prudent. in Hymno XI. ad Valerian. de Hippolyto:

Quosque per innumeras diffuso lumine gentes
Intra Romuleos veneratur Eclesia fines,
Sollicitas simul impenso duxere precatu
Excubias. Felix meus his, velut vnus eorum;
35 In precibus pars magna fuit, sed summa petiti
Muneris ad cunctos, nulli priuata refertur.
Ergò pedem referam, sat enim mihi pauca locutum,
Vnde nihil proprium meritis Felicis adesset,
Nec reticere tamen potui, quia portio laudis
40 Hoc quoque Felici suberat, quod summa potestas;
Rexque potens Regum Christus Deus omnibus vnà
Adnuerat Sanctis, quibus in grege supplice mixtum
Felicem parili audiuit pietate benignus.
Parcam igitur proprijs adiungere publica donis
45 Munera, priuatosque canam Felicis honores,
Quæque suis propriè egerit hìc in sedibus edam:
Vnde igitur faciam texendi carminis orsum?
Quæ bona Felicis referam? Quæ multa per omnes
Passim agit, expediam? magis anne domestica dicam
50 Munera, quorum ego sum specialis debitor illi?
Hæc potius repetam, mihi quæ conlata meisque
Sat memini, & quia præteritis magis illa libellis
Dicta mihi, quæ partim alijs, permixtaque nobis
Præstitit, ex his nunc opibus, quas largiter in nos
55 Contulit, hunc animo texam gratante libellum;
Et contra solitum vario modulamine morem,

Sicut

Innumeros cineres Sanctorum Romulâ in Vrbe
Vidimus, o Christo Valeriane sacer.

Idem in Hymno S. Laurent.

Vix fama nota est
Quam plena Sanctis Roma sit,
Quam diues Vrbanum solum
Sacris sepulcris floreat.

Idem & : tradidit S. Leo in quod. Sermone.

V. 56. *Et contra solitum.* Reliquos Natales Heroico versu prosequutus est Paulinus, hunc vario metro absoluit. Hanc illi mentem obuenisse crediderim, vt Piniani nomen Poemate complecteretur; non enim illud Exametris saluâ metri ratione includi poterat. Ita Rutil. Numatianus in Itiner., quum Volusiani nomen illæsis Prosodiæ legibus carmini commenda-

Sicut & ipse mihi varias parit omnibus annis
Materias, mutabo modos, serieque sub vnâ
Non vnâ sub lege dati pede carminis ibo.
60 Nam quia fæcundo Sancti Felicis in agro
Emersere noui flores, duo germina Christi
Turcius ore pio, florente Succrius æuo,
Et pariter Sanctæ matres, similesque puellæ,
Alfia, qualis erat soror illa Philemonis olim
65 Nobilis in titulo, quam signat epistola Pauli,
Et simul Eunomia æternis iam pacta virago
In cælo thalamis, quam matris ab vbere raptam

Festi-

mendare non posset, satis habuit desiderium suum testari: ait ille

Optarem verum complecti carmine nomen,
Sed quosdam refugit regula dura pedes.

Est hic ille Rufius Volusianus Albinæ inferiùs memorandæ auunculus, de quo consule Diss. meam. IV.

V. 62. *Turcius ore pio*. Vide Diss. I.

V. 62. *Succrius æuo*. Adeat Lector Diss. II.

V. 64. *Alfia*. Quæ de hoc nomine obseruaui, habebis in Præf. ad hunc Natalem.

V. 64. *Qualis erat*. S. Pauli Epistola ad Philemonem his incipit verbis: Παῦλος δέσμιος Χριςῦ Ἰησῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ, καὶ συνεργῷ ἡμῶν, καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ. *Paulus vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto, & adiutori nostro, & Appiæ carissimæ*. In vulgatis additur: *Sorori carissimæ*, atque ita Paulini æuo scriptum dignoscitur. Hanc vocem ad Paulum referunt Sacri Interpretes, vt eius in Christo soror iuxta Christianæ gentis ritum dicatur; at noster ad Philemonem trahit, illamque eiusdem sororem indigetat. Porrò sanctam hanc fæminam non sororem, sed vxorem Philemonis extitisse tum ex Chrysostomo, tum ex Theodorito, alijsque discimus. Sentit igitur Paulinus eam vxorem quidem, sed adhuc in Christo sororem Philemonis appellat, nimirum quia continentiam Christo cum illâ vouerat Philemon, qui mos non ignotus antiquis probatione haud indiget.

V. 66. *Et simul Eunomia*. Plura de hac S. Virgine retuli in Diss. III.

V. 67. *Quam matris ab vbere*. Hunc pium Christianorum vsum illustratum infra reperies in not. ad vers. 262. Nunc sufficiat Prudentius in Hymno S. Laurentij:

Videmus illustres domos
Sexu ex vtroq; nobiles
Offerre votis pignora
Clarissimorum liberûm.

V. 71.

Festino placitam sibi Christus amore dicauit;
Vnguentoque sui perfudit nominis, vnde
70 Tincta comas animæ, & mentis caput vncta pudicum
Debere quemquam plaudere, & confidere,
Quamuis honestá rectus incedat viá,
Tamen timere semper offensam pedis,
Donec peractis vsque metam cursibus
75 Palmam petitæ comprehendat gloriæ.
Quare Beatos Martyres, quos extulit
Perfecta virtus in coronam cælitem
Iustis honoris debiti præconijs
Celebramus omnes nos eorum posteri
80 Confessione Christiani nominis,
Quibus profuso sanguine ob Sanctam Fidem
Proseminarunt frugis æternæ bonum,
Vt si ambulemus Martyrum vestigijs
Partis parentum perfruamur præmijs.
85 Hinc ergò Sanctis, siue Confessoribus,
Siue consecratis passione testibus
Dies sacratos, in quibus functi diem

Morta-

V.71. *Debere quemquam*. Deesse ante hæc verba versum aliquem sensus docet, quum à nullo pendeant fulcro illa *debere*, & *timere*. Similia itaq; verba hîc desiderantur: *Numquam in terrenis opibus illa docet debere quemquam plaudere* &c.

V.86. *Siue consecratis*. Μαρτὺρ Græcè, Latinè *testis* dicitur. Frequentiùs tamen vsurpata vox Græca. August. lib.22. contra Faust.cap.76. huius nominis significationem expressit: *Per quorum*, ait, *confessiones, passiones, & mortes hoc Deo placuit attestari, Martyres appellantur, qui Latinè testes dicuntur*. Isidor. lib.7. cap.11. *Martyres, seu testes ideò vocati sunt, quia propter testimonium Christi passiones sustinuerunt*.

V.87. *Dies sacratos*. Quam apertis hîc verbis doceat, laudet, ac suadeat Paulinus Festos dies in Sanctorum honorem institutos, etiam lippis pateret. Id alibi tetigit, hîc plenis testatur encomijs. Totius verò Ecclesiæ Catholicæ calculo quum hic pius olim probaretur vsus, impudenter tamen Lutherus in libello de Form. Miss. *Omnium*, ait, *Sanctorum Festa prorsus abroganda putamas*. Et in lib. de cærem. Eccl. seruand. *Festa Sanctorum in vniuersum aboleantur*. Cui non pauci Heterodoxi dant manum. Nos Catholici cum Paulino, reliquisque Sanctis Patribus sentientes sacra celebrabimus Sanctorum Festa, illi verò duce Luthero contenti nouam credulis venditabunt sententiam.

V.99.

Mortalis æui morte vitali suum
De labe mundi transierunt ad Deum;
90 Populi fideles gaudijs sollemnibus
Honore Christi gratulantes excolunt;
Vt iste Sancti pace Felicis dies,
Quo clausit olim corporis vitam senex
Confessionis ante functus prælia,
95 Sed incruento consecratus exitu
Post bella victor pacis adsumptus die
Vocante Christo liquit exultans humum,
Et in supernas transitum fecit domos,
Non defraudatus a coronâ Martyris,
100 Quia passionis mente votum gesserat.
Nam sæpè agonem miles intrauit potens
Victoque semper hoste Confessor redijt;
Sed præparatâ mente contentus Deus
Seruauit illum, non coronam Martyris
105 Negans, sed addens & coronam Antistitis,
Vt incruento palmam adeptus prælio,

Et

V. 99. *A coronâ Martyris*. Alibi innuimus S. Felicem Martyrio vitam non consumasse; ac propterea vocatur iste in Nat. XI. *Elogio Martyr*; & alibi *sine sanguine Martyr*. In Natali verò VI. hæc ipsa canit de Felice in cælum assumpto.

Tum niueâ sacrum caput ornauere coronâ,
Sed tamen & roseam Pater addidit, indice Christo;
Purpureoq; habitu niueos duplicauit amictus,
Quod meritis vtrumq; decus. Nam lucida sumpsit
Serta quasi placido translatus in æthera letho,
Sed meruit pariter quasi cæsi Martyris ostrum,
Qui Confessor obit &c.

V. 105. *Et coronam Antistitis*. Iure hanc in Cælis adeptus coronam Felix, quia oblatam respuerat in terris. Exposcebat illum populus post S. Maximi obitum in Antistitem; at ille (sunt Paulini verba Nat. V.)

——————velut indignus, non audet honore
Crescere; testaturq; seni magè debita Quinto &c.
Ergò sub hoc etiam Felix Antistite vixit
Presbyter, & creuit meritis, qui crescere sede
Noluit. ——————

In Nat. XI. S. Felix dicitur *Officioq; Sacerdos*, hoc est, vt ibi explicaui, Episcopus. Verum vide infrà ad v. 568., vbi de hac voce plura.

V. 112.

Et præliati possideret præmium
Confessionis purpurante laureâ,
Vittâque pacis in Sacerdotis stolâ
110 Redimitus idem bis coronatus foret
Confessor, atque Presbyter Felix Dei.
Hic ergò votis, quem recolimus, annus
Non est agonis, sed sepulturæ dies,
Quo separatâ ab inuicem substantiâ
115 Anima volauit ad Deum, in terram caro
Reuersa tumulo conquieuit abdita.
Et meritò Sanctis iste Natalis dies
Notatur, in quo lege functi carneâ
Mortalitatis exuuntur vinculis,
120 Et in superna regna nascuntur Deo
Secumque lætam spem resurgendi ferunt.
Ego semper istum sic honoraui diem,

Magis

V. 112. *Hic ergò votis*. S. Felici sacer dies postrid. Id. Ianu. celebratur, quemadmodum etiam æuo Paulini factum. Vuandelbert. testis accedit:

Quam nonam & decimam constat Februi ante Kalendas
Esse diem, Felix sacer, & Confessor honorat.

V. 112. *Quem recolimus annus*. A metri regulâ, & à sensu abhorret illa vox *annus*. Scribe itaq; *dies*.

V. 115. *Anima*. Ita scripsi, quum in MS. *animæ* haberetur.

V. 117. *Natalis dies*. Apud antiquos familiare fuit diem Sanctorum emortualem *Natalis* nomine exprimere, quia tum cælo mnera nascebantur. Noster vates Nat. III.

Venit festa dies cælo, celeberrima terris,
Natalem Felicis agens, quâ corpore terris
Occidit, & Christo superis est natus in astris.

S. August. ser. 10. de Sanctis eamdem profert rationem: *Dignè Natalem istorum colimus, quos beatius æterna vitæ mundus edidit, quam Mundo maternorum viscerum partus edidit*. Euseb. Gallicanus, seu Cæsarius Hom. 50. de S. Genesio: *Beatorum Martyrum passiones Natales vocamus dies, quando eos Martyrij vita, & gloria fides dum ingerit morti, genuit æternitati*. His adde Petrum Chrysol. serm. 129., Belet. de diu. Off. cap. 4., Amalar. lib. 4. cap. 35. de Eccl. Offic., Raban. lib. 2. de Instit. Cler. cap. 43., Honor. Augustodun. lib. 3. cap. 17., Albin. Comment. in Iohan. Euang. lib. 6. cap. 38., aliosq; non paucos. De his consule Dissert. XIX.

V. 122. *Ego semper istum*. Idem Natali IV.

N4

Magis hunc putarem vt esse Natalem mihi,
Quam quo fuissem natus incassum die.
125 Legendus etenim est ille dignus mihi
Dies, in istum quo creatus seculum
Peccator vtero peccatricis excidi
Conceptus atris ex iniquitatibus,
Vt iam nocentem pareret me mater mea.
130 Maledictus ergò sit dies, quo sum miser
Ad iniquitates ex iniquis editus.
Benedictus iste sit Natalis & mihi,
Quo mihi patronus natus in cælestibus
Felix ad illam exortus est potentiam,
135 Quâ me valeret fæce purgatum meâ
Laxare vinclis, & redemptum absoluere
De luctuosâ morte Natalis mei.
Acto per orbem circulis anno suis
Eadem recurrit semper hæc cunctis dies;
140 Verùm quotannis innouante gratiâ
Diuersitatem munerum, quæ dat suo
Christus sodali, donet vt Felix mihi,
Mutatur & non ipsa, quæ cunctis venit

Varias

——— *Natalis tuus, o charissime Christo,*
Felix, Natali proprio mihi charior.
Vide, quæ congessi in Diss. XII.

V. 130. *Maledictus ergò*. S. Iobum imitatur diei, quâ natus erat, male dicentem. Præter Origenem (seu alius ille sit Auctor) lib. 3. in Iob audiendus S. Gregorius lib. 4. Moral. cap. 7. Iobi verba explicans, atq; ita concludens: *Quid est ergò diei Natiuitatis maledicere, nisi apertè dicere: dies mutabilitatis pereat, & dies æternitatis erumpat?* Iuuat etiam adducere verba Philippi in hunc locum. Philippus iste Gennadio memoratus, ac S. Hieronymi discipulus Commentarium in Iob edidit, quem nobis infesta ætas eripuit. Quædam illius fragmenta ex vetustissimo Bibliothecæ Ambrosianæ Codice Saxonicis caracteribus exarato in reliquis Anecdotorum libris producam, quorum vnum in præsentiarum omittere nolo: *Quidam*, ait, *dicunt tempora Natiuitatis humanæ, quia præterierunt, non posse maledici. Certè ex superfluo maledicuntur, quia suis iam sunt peracta transcursibus. Sancti autem inflati spiritu Prophetiæ maledicunt diem Natiuitatis humanæ, quod quidem non sine tribulatione suâ faciunt; sentiunt quippe in se compatiendo generi humano iustitiâ Dei sententiam mortis inlatam &c.*

V. 150.

Varias meorum carminum causas ferens.
145 Videamus ergò quid mihi hoc anno nouum
Adtulerit, vnde vocibus vernem nouis.
Non ibo longè, nec procul sumam mihi
Præterita tempore, aut locis absentia.
Adsunt, tenentur ipsa dona cominus:
150 Videtis omnes munera hoc anno data
Nobis in vno iuncta Felicis sinu
Mancipia Christi, nobiles terræ prius,
Nunc verò cælo destinatos incolas,
Quos Christus ipse, qui creauit diuites,
155 Hoc pauperauit seculo, in regnum vt suum
Terreni honoris arce deiectos vehat.
Apronianum Turciæ gentis decus
Ætate puerum, sensibus carnis senem,
Veteri togarum nobilem prosapiâ,

160 Sed

V. 150. *Hoc anno data*. Igitur Anno 406 Nolam concesserat Sancta hæc Romanorum cohors.

V. 155. *Pauperauit*. Pauperare est inopem facere. Vox melioribus etiam nota Latinis. Horat. 2. Serm. Sat. 5.

Eripiet quiuis oculos mihi citius quam te
Contemptum cassâ nuce pauperet.

Plaut. in Pseud. 20.

——————*Nam boni viri*
Me pauperant, improbi alunt.

Eamdem vocem in Mil. Glor. repetit. Chromat. Aquileiens. Episcop. Hom. 2. *Qui se causâ religionis, ac Fidei seculo pauperarunt*.

V. 157. *Apronianum*. De illo in Diss. I.

V. 158. *Ætate puerum*. Summa dignum est animaduersione, quod hîc Turcius *puer* nuncupetur; infra enim ait Pinianum Turcio ætate minorem fuisse. At Pinianus circa A. C. 406. trigesimum, & quod excurrit, vitæ suæ annum agebat. Quum enim Auctor vitæ S. Melaniæ apud Surium die 31. Ianu. Pinianum asserat vnà cum Melaniâ Deo continentiam vouisse, dum illi ætatis annus 24. excurreret, & id An. Dom. 399. contigerit, vti probaui in Diss. VI. manifestò colligitur Pinianum A. 406. trigesimo saltem in anno ætatis constitutum. Vndè quum Turcius etiam puer vocetur, qui tamen Pinianum ætate præcellebat, *pueri* vocabulum à Paulino amplificari admodum videtur. Hic ipse Pinianum infrà, Iulianum in eius Epithal., & Honorium Imperatorem, dum annus ætatis vigesimus secundus illi foret, eodem *pueri* cognomine afficit. Id quidem nescio,

160 Sed clariorem Christiano nomine,
Qui mixtâ veteris, & noui ortus gloriâ,
Vetus est Senator Curiæ, Christo nouus.
Huic propinquat socius æquali iugo
Æuo minor Pinianus, par fide,
165 Et ipse prisco sanguine inlustris puer,
In principe Vrbe Consulis primigenus.
Valerius ille Consulari stemmate
Primus Latinis nomen in Fastis tenens,
Quem Roma pulsis Regibus Bruto addidit,
170 Valeri modò huius Christiani Consulis
Longè retrorsum generis auctor vltimus.
O vena felix! Ille gentili licet
Terrore functus hoc suæ stirpis bonum
Non capiat atro mersus Inferni lacu;

175 Sed nescio, an vsum obtinuerit apud Græcos, Latinosue auctores; sed in Sacris Biblijs quandoque *pueri* appellantur ij, qui virilitatem iam attigere. Crediderim forsan hanc vocem à Paulino de ijs vsurpari, qui nuper Baptismum suscepissent; ait enim in Ep. 36. ad Macarium de sene quodam recenter baptizato: *Iam in extremæ ætatis senectâ puer, & malitiâ paruulus non solùm gratiæ, sed & mentis infantiam gerit.*

V. 164. *Pinianus*. De hoc illustri viro singularem consule diss. VI.

V. 166. *In principe Vrbe*. Cur Consulem *in Vrbe principe*, nimirum in Vrbe Româ, vocat? An alibi tum temporis Consules, vt ad eorum distinctionem Vrbis nomen fuerit apponendum? Ita sanè. Ad exemplum Vrbis in Ciuitatibus Imperij præclarissimis Consules vocabantur supremi Magistratus. Burdigalæ constitutos Consules nos docuit Ausonius de Clar. Vrb. in fine:

Diligo Burdigalam, Romam colo. Ciuis in hac sum,
Consul in ambabus. Cunæ hîc, ibi sella curulis.

Exhibet Gruterus septem Inscriptiones pag. 429. & sequ. L. Licinio cuidam positas, qui ter Consul Barcinone fuerat. Memoratur itidem apud illum pag. 351. num. 5. alius *in Colonia Astigitanâ* Consul VI. *Allius Mamercus*. Sic Sidonius Apollin. Consul appellatus fuit, quum reuerâ in patriâ suâ tantum hoc peregerit munus.

V. 167. *Valerius ille*. P. Valerius postea Poplicolæ cognomentum adeptus inter primos Consules numeratus fuit. Ita nos omnes Fasti docent, Liuius, Plutarchus in eius vitâ, Sigonius, & reliqui Romanæ conditores Historiæ. Is Brutum collegam hostili transfixum hastâ publicè laudauit, Legesq; in populi fauorem condidit. Ex istius familiâ Pinianus prodierat.

175 Sed nōs fideli contuentes lumine
Retroacta, vel præsentia humani status
Miramur opera conditoris ardui,
Et præparatos à vetustis seculis
Successionum mysticarum lineis
180 Post stupemus impiorum filios.
Tamen in tenebris impiarum mentium
Lucis videmus emicasse semina
In tempore ipso noctis antiquæ sitis,
Quibus probata quamlibet Gentilibus
185 Mens, & voluntas lege naturæ fuit.
Hinc in quibusdam nunc eorum posteris
Veterum subinde vena respondet patrum,
Vt ille quondam Piniani, nunc mei
Auctor supremus in libertatem suis
190 Post Regna dura vindicandis ciuibus
Lectus nepotis huius ortum prætulit,
Qui mente auitâ persequens superbiam
Potiore causâ seruitutem depulit
A se met ipso, corporis victor sui,
195 Pulsoque Regno Diaboli è membris suis
Iam spiritali pace peccati iugum

Fidelis

V. 184. *Quibus probata*. Acris inter Pelagianæ, ac Iansenianæ Historiæ Scriptores intercedit quæstio, nempe vtrùm Gentilibus solo naturæ lumine bonum aliquod opus patrare licuerit, an verò omnia eorum facta nomen peccati mererentur. De huiusmodi quæstione legendus magnus Augustini clypeus, & gloria Em. Norisius in Vindicijs Augustin. §. 4, Gonet. disp. 1. de Necess. gratiæ sect. 5. Art. 3. Maced. in lib. aduers. Caluin., alijq; plurimi præstantissimi Theologi. Apostolus ad Rom. 2. ita scribit: *Gentes, quæ Legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt*. S. August. de Spir. & lit. cap. 27., & 28. aliqua ab infidelibus opera bona fieri asserit, additq; rationem, *quia non vsq; adeò in animâ humanâ imago Dei terrenorum affectuum labe detrita est, vt nulla in eâ velut lineamenta permanserint*. Hinc Paulinus in Ethnicis ait quædam *lucis emicasse semina*, eisq; propterea aliquam in seculo mercedem, quum iuxta naturæ documenta operantur, à Deo concessam consentiunt plerique Auctores.

V. 190. *Post Regna dura*. Hoc est post durum Regum Imperium, quibus Roma diu paruerat.

V. 205.

Fidelis animæ casta libertas terit,
Et in hoc parentis aliquid illius refert
Puer iste Christi Consulatum militans;
200 Quod liberandis consulens munus pium
Redemptionis ope dispensat Deo
Prisci parentis æmulator hactenus,
Quod seruitute liberat domesticos,
Vt ille ciues. Sed quod ille gesserat
205 In Vrbe & vnâ, & paruulâ primis adhuc
Romæ sub annis, hic modò in multis agit
Diuerso in orbe constitutis vrbibus,
Passim benignus & suis, & exteris;
Nam & libertorum plurimis ceruicibus
210 Seruile sanctis opibus expellit iugum,
Quos ære vinctos in tenebris carceris
Absoluit auro de catenâ fænoris.
Hos ergò Felix in suo sinu abditos
Mandante Christo condidit tectis suis,
215 Mecumque sumpsit sempiternos hospites.
His nunc vtrinque lætus adiutoribus
Trium sub vnâ voce votum dedico,
Vno loquente spiritu in affectu trium.
Magnificate Deum mecum, & sapientes honestis
220 Vnanimes pueri psallite carminibus.
Vt decachorda sonent pulsis psalteria neruis,
Et paribus coeant dissona fila modis.
Sic pia compagis nostræ testudo resultet,
Tamquam vno triplex lingua sonet labio.
225 Tres etenim numero sumus ijdem, mentibus vnum.

Et

V. 205. *In Vrbe & vnâ*. Florus lib. 1. cap. 9. enarratâ Regum ab Vrbe expulsione ita loquitur: *Liber iam hinc Pop. Rom. prima aduersus exteros arma pro libertate corripuit, mox pro finibus, deinde pro socijs, tum pro gloriâ, & Imperio, lacessentibus assiduè vsquequaq; finitimis; quippe cum patrij soli gleba nulla esset, sed statim hostile pomærium, mediusque inter Latium, & Tuscos quasi in quodam biuio collocatus omnibus portis in hostem incurreret &c.*

V. 209. *Nam & libertorum*. Consule diss. VI.

V. 225. *Tres etenim*. Hæc omnia explicui in Præf. ad hunc Natalem.

V. 228.

Et plures coeunt in tribus his animæ:
Quarum cælestis liber indita nomina seruat;
Prima chori Albina est, compar & Hærasia:
Iungitur hoc germana iugo, vt sit tertia princeps
230 Agminis hymnisonis mater Auita choris.
Matribus his duo sunt tribus vno pignora sexu,
Flos geminus Melani germen, & Eunomia.
Hæc eadem & nobis maribus sunt pignora, nam quos
Discernit sexus, consociat pietas.
235 Cum patre Paulino pater æquè Turcius iste est,
Sed me ætas, soboles hunc facit esse patrem.
Diuerso ex æuo nomen sociamur in vnum,
Et non ambo senes, sed tamen ambo pares.
Ergò cohors hæc tota simul, tria nomina matres,
240 Quatuor in natis, in patribus duo sunt.
Nam puer hinc Melani coniux in corpore Christi,
Cui Deus à pinu nomen habere dedit,
Natus vt æternæ vitæ puer arbore ab illâ
Susciperet nomen, quæ sine fine viret.
245 Pinus enim semper florente cacumine perstans

Semper

V. 228. *Albina*. Adeat Lector diss. IV. vbi multa de hac præclarissimâ fæminâ.

V. 228. *Compar & Hærasia*. Legendum prorsus *compare Therasia*, seu *cum pare Therasiâ*. Vide diss. V.

V. 230. *Auita*. De istâ quoq; diss. III. institui.

V. 232. *Flos geminus*. In Præf. ad hoc Poema elucidaui totum.

V. 238. *Ambo pares*. Mihi magis arrideret hæc lectio: *sed tamen ambo patres*.

V. 241. *Melani coniux*. Ad ea recurre, quæ fusius tractaui in diss. VII.

V. 245. *Pinus enim semper*. Virgil. in Culice.

Bumastusq; virens, & semper florida pinus.

Columella lib. 9. de pabulis apum disputans ait: *Posthæc frequens sit incrementi maioris surculus, vt rosmarinus, & vtraq; cytisus; est enim satiua, & altera sua sponte; itemq; semper virens pinus, & minor ilex*. Hunc Columellæ locum Petrus Victorius lib. 25. cap. 5. variar., Pontan. in Virgil. ad 4. Georg. v. 112. non de pinu arbore, sed de quodam virgulti genere interpretantur, cui perpetua insit viriditas. Salmasius ad Solin. pag. 279. tum apud Virgilium, tum etiam apud Columellam legendum censet *tinus*, non *pinus*. Verum arguuntur viri tanti Paulini

testi-

Semper amans celsis alta comare iugis;
Non mutat speciem cum tempore, namque sub æstu,
Et niue par sibimet stat viridante comâ.
Fertilis & fructu validæ nucis intus ad escam
250 Lac tenerum crispo tegmine mater habet.
Pinguis odoratum desudat thæda liquorem,
Vt nec in ipso arbor robore sit sterilis.
Hæc igitur typus est æterni corporis arbor,
Pulchra, ferax, viuax, ardua, odora, virens.
255 Istius instar erit Domino puer iste beatus
Arboris, vt maneat gratia perpes ei.
Iamque Deo plantatus agit, sanctoque profectu
Fructiferum adtollit pinus vt alta caput.
Eminet hic proprio mihi filius in grege primus,
260 Ast aliud mihi par lumen in Asterio est.

Quem testimonio apertè arborem, non virgultum, pinum semper florentem appellantis:

Natus vt æternæ vitæ puer arbore ab illâ
Susciperet nomen, quæ sine fine viret.

Hæc infrà expressiùs habet. La Cerda ad citatum locum Georg. pinum delitijs destinatam, ac in hortis sæpè locum inuenisse euincit, nimirum ad apum vtilitatem, quibus mediocres pinos Virgilius, & Columella destinant.

V. 251. *Desudat thæda*. Ita in Codice nostro, & in vetustis MSS. legitur, quamquam Stephani *tedam* absque diphtongo scribere maluerint. Thæda Græcè *δαΐς*, vel *δᾲς*, quasi fax, seu lampas vocatur. Est autem Thæda Pini morbus; nempè quum arbos illa nimiâ succi abundantiâ luxuriat, in lignum materiemue oleaginosam ad incendium accommodam migrat. Theophrast. de caus. Plant. lib. 5. cap. 15. *Τάχα δὲ καὶ γένει τινι δένδρων, καὶ ού κακουμένης, ἀλλ᾽ εὐθενούσης, οἷον τῆς πεύκης, ὅταν αἱ ῥίζαι δαδωθῶσι. Arborum autem genus etiam aliquod fortè est, cui corruptio spontè, nec vllo pacto læso, sed benè vigenti eueniat, vt pino, quum radices in thædam mutatæ fuerint*. Ex hoc ligno faces parabantur, quæ in Nuptijs potissimùm præferri solebant. Hinc Ouid. Ep. 12. *Pinea tæda* inquit. Columella lib. 5. cap. 10. 12. *Fissuram cuneo thædæ pineæ adigito*. De Thædis multa Salmas. in Solin. cap. 33.

V. 259. *Mihi filius*. Pinianum spiritalem Paulini filium etiam tetigit Auctor vitæ S. Melaniæ apud Surium die 31. Ianuar. de Piniano, ac Melaniâ eius coniuge in Siciliam profectis inquiens: *Vt Sanctissimum Episcopum Paulinum viserent, qui erat eis pater secundum spiritum*.

V. 260. *Asterio*. De isto multa in Diss. II.

V. 262.

Quem simul vnanimes verâ pietate parentes
Infantem Christo constituere sacrum.
Vt tamquam Samuel primis signatus ab annis
Cresceret in sanctis votus alente Deo.
265 Prima parente Christi sub nomine murmura soluit,
Et Domini nomen prima loquela fuit.
Iamque parente Deo regnis cælestibus ortus
Sidereo pariter nomine, & ore micat.
Hunc puerum, & fratrem fecit pia gratia patri,
270 Nam pariter sancto flumine sunt geniti.
Quos natura gradu diuiserat, hos Deus almo
Munere germanos in sua regna vehet.

Ergò

V. 262. *Infantem*. Nostrorum temporum Heterodoxi totâ inuehuntur rabie in Monachismum, ac in Religiosorum vota. Verùm non ita sentiebant priorum seculorum Christiani, quando & ab ipsis incunabulis Deo dicare pueros, puellasque solebant. Hoc de Asterio Paulinus affirmat, dixeratque antè de Eunomiâ:

Et simul Eunomia æternis iam pacta virago
In cælo thalamis, quam matris ab vbere raptam
Festino placitam sibi Christus amore dicauit.

Augustinus in Psal. 75. hunc eumdem morem nobis insinuat: *Alij virginitatem*, ait, *ab ineunte ætate vouent, vt nihil tale vel experiantur, quale illi experti sunt, & reliquerunt, & isti vouerunt plurimum*. Sic SS. Virginum præclarissimæ, vt Tæcla, Agnes, Cæcilia, Agatha, Catharina &c. à teneris, vt aiunt, vnguiculis Deo dicatæ fueræ. S. Melania quoque Piniani vxor, vti habent eius acta die 31. Ianu. ap. Sur., filiam vix natam Deo dicauit: *Nascitur ei puella. Ea, cum primùm lucem adspexit, castitatis soli consecrata fuit, Melanâ offerente primitias Domino, qui ipsam dederat, vt sic vel consuetudinem habens matrimonij videretur plurimum tribuere virginitati*. Hinc explicare facillimum erit Hincmari Rhem. Episcopi locum in vitâ S. Remigij, vbi ait Sanctum hunc, *postquam per viginti, & duos annos in Clericali conditione, in Episcopatu verò septuaginta & quatuor continentissimè ministrauit, nonagesimo sexto ætatis anno terræ corpus reddidisse*; nam vix natus Remigius Deo sacratus fuit, atque iccircò ab ipsâ eius natiuitate Clericatus illius anni ab Hincmaro dinumerantur.

V. 265. *Parente Christi*. Facilè foret versum emendare, & pro *Christi* nomine *Dei* nomen reponere, sed malè etiam versus sederet. Insulsè repetita hîc ab exscriptoribus alterius carminis vox, nempe:

Iamque parente Deo.

V. 268. *Sidereo*. Asterius ab *astro*, hoc est *sidere* deducitur; hinc nomen

Ergò nouem cuncti sociâ cum prole parentes,
Pectore concordi simus vt vna chelys;
275 Omnes ex nobis cytharam faciamus in vnum
Carmen diuersis compositam fidibus.
Æmilius veniat decimus. Tunc denique pleno
Concinet in nobis mystica lex numero.
Hoc etenim numeri in capite, in testudine pacis
280 Viua salutiferum chorda loquetur opus.
Huic cytharæ plectrum Felix erit. Hoc decachordam
Christus ouans cytharam pectine percutiet.
Quæ cythara in nobis Christo modulante sonabit
Plenam perfectis sensibus armoniam.
285 Sic pax nostra Deo totis sit consona fibris,
Simus vt vniti corpore, mente, Fide.
Talis enim cytharam sanctis homo legibus implet
Omnibus ad vitam compositus numeris.
Cuius vita sacræ concordat ad omnia legi,
290 Omnis enim inrupto stamine chorda canet.
Nunc ad te, venerande Parens, æterne patrone,
Susceptor meus, & Christo carissime Felix,
Gratificas verso referam sermone loquelas.
Multa mihi varijs tribuisti munera donis;
295 Omnia, præsentis vitæ rem spemque futuræ
Quæ pariunt, tibi me memini debere, cui me
Mancipium primis donauit Christus ab annis.
Si mihi flumineis facundia curreret vndis,

Oraque

men sidereum Asterio esse Paulinus ait:

V. 273. *Ergò nouem*. Vide Præf. ad hoc Poema.

V. 277. *Æmilius*. De isto prolixam disceptationem habes Diss. VIII.

V. 291. *Nunc ad te*. Dungalus in respons. ad Claud. Taurin. hos versus ex Natali XIV. citat, aliosque itidem ex eodem Natali decerpsisse fatetur, qui tamen omnes Codicis nostri beneficio ad vnum, & eumdem Natalem XIII. pertinere dignoscuntur. Inde ortus error, Paulinum XV. Natales elucubrasse, quum solùm XIV. potius sint reputandi.

V. 298. *Si mihi flumineis*. Celebriores Poetas Poeta noster imitatur, qui huiusmodi verbis sunt vsi. Homerus:

Οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν,
φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνείη.

Neque si mihi decem linguæ quidem, decem & ora essent, vox & infran-

Oraque mille forent centenis persona linguis;
300 Fortè nec his opibus conlato fonte refertus
Omnia Felicis percurrere munera possem,
Quanta suo Dominus donauit Christus amico;
Et mihi Confessor famulo transfudit alumno.
Quæ quibus ante feram donis diuersa, sed æquis
305 Grandia ponderibus concurrunt multa, nec ex his
Quid potius memorare legam, discernere possim.
Iudicij facilis discrimen copia turbat.
Si primâ repetens ab origine cuncta reuoluam,
Quæ pietate pari vario mihi præstitit æuo,
310 Ante queam capitis proprij numerare capillos,
Quam tua circa me, Felix bone, dona referre.
Tu mihi cælestum, si possem adtingere, rerum
Prima salutiferis iecisti semina causis.
Nam puer occiduis Gallorum aduectus ab oris,
315 Vt primùm tetigi trepido tua limina gressu,
Admiranda videns operum documenta sacrorum
Pro foribus feruere tuis, vbi corpore humato
Clauderis, & meritis latè diffunderis altis,

Toto

frangibilis, æreum & mihi pectus inesset. Virgil. 6. Æneid.
Non mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox &c. ———
Ouid. Lib. 1. Trist. Eleg. 4., Silius lib. 9., Claudian in Paneg. Olybr. & Prob., & alij cecinere. Persius tamen Sat. 5. hunc morem ridet:
Vatibus hic mos est centum sibi poscere voces,
Centum ora, & linguas optare in carmina centum &c.
V. 314. *Nam puer*. Sunt qui in dubium reuocarunt, an Paulinus in Aquitaniâ cunas fuerit sortitus, sed præter alias auctoritates id euincentes en idem astruitur.
Nam puer occiduis Gallorum aduectus ab oris.
Paulinus ergò suum apud Gallos ortum traxit. Clariùs infrà asseritur;
Te reuocante soli quondam genitalis ad oram
Sollicitæ matri sum redditus.
Hæc de se ipso in Galliam profecto loquitur, vbi etiam innuit parentem suam etiam tum in viuis egisse. Addit se, licet in Hispaniâ morantem, *Gallâ* tamen *mente* vixisse. Ceterùm Nolam se adhuc puerum concessisse superiùs iterum testatus est Paulinus S. Felicem ita alloquens;
——— *tibi me*
Mancipium primis donauit Christus ab annis.

V. 321.

Toto corde Fidem diuini nominis hausi,
320 Inque tuo gaudens adamaui lumine Christum:
Te Duce fascigerum gessi primæuus honorem,
Teque meam moderante manum, seruante salutem,
Purus ab humani sanguinis discrimine mansi.
Tunc etiam primæ........ libamina barbæ
325 Ante tuum solium, quasi te carpente, totondi;
Iam tunc præmisso per honorem pignore sedis
Campanis metanda locis habitacula fixi,

Te

V. 321. *Te Duce fascigerum*. De Consulatu S. Paulini prolixè egi in Diss. IX.

V. 323. *Purus ab humani*. Carmen emendandum, ac *sanguinis* vocabulum aut tollendum, aut in metro anteponendum. Placeret

Purus ab humana cædis discrimine mansi.

V. 324. *Tunc etiam primæ*. Pes à versu abest. Aut epitheto igitur *libamina* sunt iungenda, aut quid aliud interponendum exempli causâ. *Tunc etiam primæ, vt mos est, libamina barbæ*. Mos antiquis fuit, quum primum ex ephæbis prodirent, barbam tondere, eamque Deo alicui, aut Penatibus dicare. Theseus Delum huius rei causâ profectus est, vt in eius vitâ Plutarchus docet. Statius Thebaid. lib. 8.

Ille genas Phœbo, crinem hic pascebat Iaccho.

Dio lib. 61. de Nerone agens ait: Τρίχας ἐς σφαίριόν τι χρυσοῦν ἐμβαλὼν ἀνέθηκε τῷ Διῒ τῷ Καπιτωλινίῳ. *Barbam in sphæram quandam auream coniiciens dedicauit Ioui Capitolino*. Quod idem Suetonius hisce verbis prodiderat: *Gymnico, quod in septis edebat, inter Buthysiæ apparatum barbam primam posuit, conditamque in auream pixidem, & pretiosissimis margharitis adornatam Ioui Capitolino consecrauit*. De hoc more videndi Bisciol. Hor. Subcesiu. lib 7. cap. 5., Alex. ab Alex. Dier. Gen. lib. 1. cap. 26. & lib. 3. cap. 27., & alibi, Cæl. Rhodig. lib. 19. cap. 22., Tiraquell. de Iure primig., Adrian. Iun. lib. 2. de coma, & alij. Quod Ethnici fecere, id & in Christianos translatum hinc discimus. Illi Dijs suis, isti Sanctis Martyribus, aut ipsi Deo summo dicabant. E vita S. Vvillelmi Ducis editâ per V. C. Mabillonium cap. 23. edocemur barbam Deo consecratam à Monachis, qui eam ponebant. Barbæ apud Christianos benedictio fiebat, quum illa tondebatur. Ademarus Cabanensis apud Besliumm pag. 328. de Iordano Episc. ait: *Crastino diem barbam benedici iubet, & detondi*. De quo more consule DuFresnium in Diss. 22. ad Ioinuillam pag. 273. Paulinus itaque ante S. Felicis tumulum barbam primam secari voluit, eamque fortè S. Confessori dicauit.

V. 327. *Campanis*. Ad ea recurre, quæ fusissimè tractauimus in Diss. X. ne hîc morosi nimium euaderemus.

Te fundante tui ventura cubilia serui.
Cum tacitâ inspirans curam mihi mente iuberes
330 Muniri, sterniquo viam ad tua tecta ferentem,
Adtiguumque tuis longo consurgere tractu
Culminibus tegimen, sub quo prior visus egentum
Incoluit, post hæc geminato tegmine creuit
Structa domus, nostris quæ nunc manet hospita cellis.
335 Subdita pauperibus famulatur porticus ægris,
Quæ nos impositis super addita tecta colentes
Sustinet hospitijs, inopumque salubria præstat
Vulneribus nostris consortia sede sub vnâ,
Commoda præstemus nobis vt amica vicissim,
340 Fundamenta illi confirment nostra precantes,
Nos fraterna inopum foueamus corpora tecto.
Ergò vbi bis terno ditionis fasce leuatus
Deposui nullâ maculatam cæde securim,
Te reuocante soli quondam genitalis ad oram
345 Sollicitæ matri sum redditus. Inde propinquos
Trans iuga Pyrenes adij peregrinus Iberos.
Illic me thalamis humanâ lege iugari
Passus es, vt vitam commercarere duorum,
Perque iugum carnis duplicata salus animarum
350 Dilatam vnius posset pensare salutem.
Ex illo quamuis alio mihi tramite vita
Curreret, atque alio colerem procul abstitus orbe,

Quâ

V. 342. *Ergo vbi bis terno*. Vide eamdem Diss. X.

V. 344. *Soli quondam genitalis*. Nimirum Galliæ, seu Aquitaniæ, ex quâ ortum suum traxerat Paulinus.

V. 345. *Inde propinquos*. Burdigalæ in clarissimâ Aquitaniæ vrbe natus est Paulinus, quod Vranius in eius vitâ testatur, aut Hebromagi in pago eidem vrbi proximo, vt Ausonius in Ep. ad eumdem Paulin. innuit. Hinc est, quod Paulinus propinquos vocet Iberos, & iuga Pyrenes.

V. 347. *Illic me thalamis*. Therasia, de quâ Diss. V. vide, Paulino coniux obtigit. Hæc probabili nimium coniecturâ in Hispanijs nata, fuitque eius patria fortasse Complutum, siquidem in Paneg. Celsi Paulinus ait de filio sibi nato:

Quem Complutensi mandauimus vrbe propinquis
Coniunctum tumuli fœdere Martyribus.

V. 353.

Quà maris Oceani circumsonat vnditus æstu;
Gallâ mente tamen numquam diuulsus ab istâ
355 Sede fui, semperque sinu Felicis inhæsi,
Inque vicem sensi Felicem adsistere nostris
Rebus in omne bonum, per cuncta, domique, forisque,
Conficienda. Mihi res, & defensio rerum
Vnus erat Felix placato Numine Christi,
360 Semper & auertens auersa, & prospera præstans.
Tu Felix semper felix mihi, ac miser essem,
Perpetuâ pater, & custos pietate fuisti.
Cumque laborarem germani sanguine cæsi,
Et consanguineum pareret fraterna periclum
365 Causa mihi, censumque meum iam Rector adisset,

Tu

V. 353. *Quà maris Oceani*. Facili negotio versus emendandus, neque enim Paulinus vnquam illud *vnditus* excogitauit, sed verbum aliquod mutandum. Petrus Bernardonius elegantissimus Poeta, summoque vir præditus ingenio ita legendum hunc versum censet:

Quâ maris Oceani circumsona tunditur æstu,

ac propterea corrigendum etiam superiorem, vt sibi sensus constet:

Atque aliam colerem procul absitus oram.

Sed quamnam Hispaniæ regionem colebat Paulinus? Nos ne Ausonio fidem habeamus, dum nostro Poetæ in Ep. 24. querulus hæc obijcit:

——————— *Me Punica lædit*
Barcino, me bimaris iuga ninguida Pyrenai.

Et infra: *Nunc tibi trans Alpes, & marmoream Pyrenen*
Cæsareæ Augustæque domus Tyrrhenica propter
Tarraco, & ostrifero superaddita Barcino ponto.

Hæ siquidem vrbes Tyrrheno tantum mari alluuntur, non verò Oceano. Equidem arbitror in Vasconiâ plerumque egisse Paulinum. Erat hæc Hispaniæ pars prope Oceanum in Aquitaniæ finibus. Ipse Poeta fidem facit in Ep. 4. ad eumd. Auson.

——————— *Quid tu mihi vastos*
Vasconiæ saltus, & ninguida Pyrenai
Obijcis hospitia? In primo quasi limine fixus
Hispanæ regionis agam &c.

Non ita tamen Paulinus ibi constitit, vt reliquum Hispaniæ Tarraconensis tractum sæpè non inuiseret. Hoc alia eiusdem carmina suadent. Ego ad alia progredior.

V. 365. *Iam Rector*. Prouincijs Romani Imperij Rectores præficiebantur, quibus summa potestas in fontes, & patrimonia erat. Est Tit. in C. Theod. Lib. 1. de Off. Rector. Prouinciæ, vbi de his plura. Agunt

Tu mea colla, pater, gladio, patrimonia Fisco
Eximis, & Christo Domino mea, meque reseruas;
Nam quo consilio rebus capitique meo tunc
Christus opem tulerit, Felicis cura potenter
370 Adfuerit, docuit rerum post exitus ingens,
Quo mutata mea est sors, & sententia vitæ,
Abiurante Fide mundum, patriamque, domumque;
Prodita diuersis egit commercia terris,
Portandamque Crucem distractis omnibus emit;
375 Res igitur terræ Regni cælestis emit spem;
Spes etenim Fidei carnis re fortior. Hæc spes
Perpetuam, quæ nixa Deo est, rem parturit; At res
Carnea cælestem perimit spem, quæ tamen & rem
Si superet vincente Fide, non protinus aufert,
380 Sed benè mutatam diuino iure reformat
De fragili æternam referens, terrisque remotam
In Cælis statuens, vbi fidus credita custos
Christus habet, neque tantum isto, quo sumpserit istinc,
Depositum numero seruat, sed multiplicato,
385 His, qui crediderint, commissa talenta rependet
Fœnero, seque credentibus efficiet rem.
Et quæ res hac re poterit pretiosior esse?
Si totus Mundus mihi res priuata fuisset,
Num potior Domino foret hæc possessio Christo?
390 Et quis me tantæ vel spe modò possessorem
Præstitit esse rei? Quis me rem compulit istam
Spernere pro Christo, vt Christum mihi verteret in rem?
Quis nisi tu, semper mea magna potentia, Felix

Pec-

etiam de illis l. 1. C. de Off. Præf. Præt. Afr. §. Deo nobis. l. illicitas. ff de Off. Præsid., & alia Imperatorum edicta. Vide Gothofr. in Not. Dignitat., Pancirol. ad Not. vtriusque Imp., & Bulenger. in Imp. Rom.

V. 373. *Egit commercia*. Mallem *egi commercia*, vti etiam in sequenti carmine: *distractis omnibus emi*.

V. 386. *Seque credentibus*. Adderem *ipsum*, vt sit completum carmen:

Fænore, seque ipsum credentibus efficiet rem.

V. 393. *Mea magna potentia*. Virgiliana imitatio. Ait Venus Æneid. lib. 1. ad Cupidinem:

Nate,

Peccatis inimice meis, & amice saluti?
395 Tu mihi mutasti patriam meliore paratu
Te mihi pro patriâ reddens. Tu carnea nobis
Vincula rupisti. Tu nos de labe caduci
Sanguinis exemptos terræ genitalis ab orâ
Ad genus emigrare tuum, & cælestia magnis
400 Fecisti sperare animis. Tu stemmata nostra
Mutans de prauis mortalibus inter amicos
Cælestis Domini, & libro signata perenni
Nomina translato mortalis originis ortu
Deleri facies morti, transcripta saluti.
405 Quid simile his habui, cum dicerer esse Senator,
Qualia nunc istic habeo, cum dicor egenus?
Ecce mihi per tot benedicti Martyris aulas,
Et spatijs amplas, & culminibus sublimes,
Et recauis altè laquearibus ambitiosas,
410 Inriguas & aquis, & porticibus redimitas;
Vndique, & vbique simul, quodcumque per ista Beati
Nomine Felicis colitur, celebratur, habetur,
Omnibus in spatijs domus est mea. Nec locus vllus
Ædibus illius coniunctus, & insitus extat,
415 Qui mihi non quasi res pateat mea. Sed quid in isto

Mu-

Nate, meæ vires, mea magna potentia solus.
Statius lib. 1. Theb. ita Venerem inducit loquentem:
Sed dabitur iuueni, cui tu mea summa potestas
Nate cupis.

V. 396. *Tu carnea nobis*. Sanctum castitatis propositum innuit, quo se vnà cum coniuge Therasiâ Christo dicauerat; Vt enim ad Sacerdotium promoueretur, ab vxoris toro seiungendus erat. Hæc prisca Ecclesiæ consuetudo multis Conciliorum Canonibus roborata inuenitur. S. Hier. in Ep. ad Pammach. *Episcopi, Præsbyteri, Diaconi aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certè post Sacerdotium in æternum pudici.* Idem sæpè repetit, & præsertim contra Vigilantium. Arator Subdiac. cap. 30.
Ecclesia nunc alma Fides sine fine pudicos
Pontifices iubet esse suos &c.
De hac quæstione plures plura, & præcipuè Bellarm. lib. 1. de Clericis; Allatius de consens. vtriusque Eccl. Propterea Therasiam *de coniuge sororem Paulini factam* inquit Idacius in Chron.

V. 430.

Munere me iactem, si rem Felicis amati
Visibili lapidum tecto vernaculus hospes
Possideam? Quantò plus est mihi, quod mihi Felix
Ipse Dei dono domus est, in quo mea viuat
420 Vita, domum nullis lapsuram possidet annis?
Nam quod Felicis domus & mea sit domus, ipso
Permittente sui licitas mihi iuris habenas,
His etiam probat officijs audacia nostra,
Hospita quod socios in tecta recepimus, & nunc
425 Omnes iure pari Felicis iura tenemus,
Felicisque patris gremio coniuncta fouemur
Pignora, quæ nostis, quos cernitis, & modò in ipsis
Felicis tectis mecum metata tuentes
Hospitia, oblitos veterum præcelsa domorum
430 Culmina, & angustis vicino Martyre cellis
Tutiùs in paruo spretâ ambitione manentes.
Christus enim iuxtà est modicis, auertitur altis,
Pauperis & tuguri magis arta tigilla frequentat,
Quam præcelsa superbarum fastigia rerum.
435 Ergò vt componam, quæ nunc colo, tecta relatis
Culminibus, quæ nunc habeo, aut habuisse recordor,
Si placet, arbitris sibimet componite iustis.
Quæ tam pulchra domus? Quis ager tam fertilis? aut quid
In re mortali fuerit mihi, quam modò in istâ
440 Paupere contribuit Christus, per quem mihi abundat
Diues inexhausto reditu possessio Felix?

Vt

V. 430. *Vicino Martyre*. In his eisdem Cellis à se exceptam fuisse Melaniam seniorem scripsit Paulinus in Ep. X. ad Seuer. *Tugurium verò nostrum, quod à terrâ suspensum cænaculo vno, porticu cellulis hospitalibus interpositâ, longiùs tenditur, quasi dilatatum gratiâ Domini non solùm Sanctis, qui illam plurimi comitabantur, sed etiam diuitum illorum cateruis non incapaces angustias præbuit*.

V. 433. *Arta tigilla*. Tigillum est *tignum paruum*, seu exigua trabs, ac propterea parum sibi constat sensus. Emendare placet: *magis arta tegella*. Tegellum nuncupatur *paruum tegmen*, pusillumue tectum. Hoc Poetæ menti magis consonat.

V. 441. *Inexhausto reditu*. *Reditus*, non *redditus* pro prouentu apud optimos Auctores in vsu fuit: Ouid. lib. 4. de Ponto. Eleg. 5.

Aut populi reditus positam componat ad hastam.

Vbe-

Vt verò ex veteri relegam mea prædia censu;
Quicquid erat magnum quondam mihi qualibet in re,
Terra erat, & vacuæ species ventosa figuræ,
445 Siue aurum, gemmæque forent, erat illa supellex
Ville bonis pretium, pretiosum virus auaris.
At modò cassus opum, nec opum, sed verius expers
Damnatorum onerum securâ liber habendi
Paupertate fruor, nec habent inimica sequentum
450 Vincula, quo teneant nudum. Facilè leuis exit
Corpore, quem nullis suffocat amoribus illex
Per varias species mundi fallentis imago.
O veneranda mihi, & toto pretiosior orbe
Pauperies Christi thesauro cælite ditas;
455 Quos spolias opibus, terræ quasi rudere purgas,
Destruis in nobis terrena, æterna vicissim
Construis in pretium vitæ; dispendia terræ
Vertis vere nouo, versâ vice detrimenti,
Vt lucri nobis seruata pecunia damnum,

460 Non

Vberiores reditus Velleio Paterculo dicuntur lib. 2. Hist., & *populi reditus* Plinio lib. 16. cap. 37 memorantur.

V. 443. *Quicquid erat magnum.* Vir profectò ditissimus olim Paulinus fuerat. Præter alios Auctores apertè Ausonius innuit Ep. 24. ad eundem:

Ne sparsam raptamque domum, lacerataque centum
Per dominos veteris Paulini regna fleamus.

S. Eucherius in Ep. de contemptu Mundi: *Paulinus quoque Nolanus Episcopus peculiare, & beatum Galliæ nostræ exemplum ingenti quondam diuitiarum censu* &c. Venant. Fortun. in Vita S. Martini lib. 2. hæc de Paulino habet:

Diues agris, opulens famulis, locupletus aceruis,
Vir censu vastus, lare celsus, & ore rotundus,
Ditior ipse fide, pro Christo fit sibi pauper,
Et dedit innumeros redimentes crimina nummos.

Mitto Augustin. lib. 1. cap. 10. de Ciu. Dei, Prosper. in Chron. ad Annum 4. Arcad. & Honor., Greg. Turon. de Gl. Conf. cap. 107., & reliquos.

V. 450. *Facilè leuis exit.* S. Hieronymus in Ep. 13. ad Paulinum nostrum: *Denique*, ait, *& tu, auditâ Saluatoris sententiâ: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me, verba vertis in opera, & nudam Crucem nudus sequens expeditior, & leuior scandis scalam Iacob.*

V. 461.

460 Non seruata lucrum faciat, sed more sinistro
Fusa eadem damno est. Nec enim sine nomine Christi
Præceptoque cuiquam sua fundere prodest;
Nam verè pereunt vitijs impensa profanis.
Luxus, & ambitio magno discrimine morbi
465 Crimen auaritiæ pensant, quia par in vtroque
Causa subest mortis, quam sic maculosa libido
Perficit, & rerum mundi malesuada cupido.
His me diuitijs inopem cupis, optime Felix,
Vt facias vitæ locupletem, & paupere cultu
470 Exsortem reddas mortis sine fine luendæ
Diuitibus mundi, quibus auri lethifer vsus
Parturit æternos socijs cum vermibus ignes.
Non solis tibi nos iunctis vis degere tectis,
Quos & in æternæ tibimet consortia vitæ
475 Enutrire paras, & ad illam ducere formam,
Quam tu sub Domini perfectus imagine Christi
Gessisti in terris homo quondam ex diuite pauper.
Nam cui paupertas tua, quam pro nomine sancto
Proscriptis opibus gaudens Confessor adisti,
480 Ignorata manet, & quâ præditus vsque senectam
Conducto felix coluisti semper in horto?

Prop-

V. 461. *Nec enim sine nomine*. Idem S. Hier. lib. 3. in Matthæum: *Non dixit Christus: qui reliquistis omnia, hoc enim & Crates fecit Philosophus, & multi alij diuitias contempserunt; sed qui sequuti estis me, quod proprium Apostolorum est, atque credentium.*

V. 462. *Præceptoque cuiquam*. Carmini deest aliquid. Scriberem: *Præceptoque eius cuiquam*.

V. 477. *Quondam ex diuite*. De S. Felice idem Paulinus Nat. IV. dixerat:

——————— multoque relictus in auro
Diues opum viguit, quamuis non vnicus hæres.
Hermiâ cum fratre sui cognomine patris
Terrenas diuisit opes, cælestia solus
Obtinuit Felix &c.

V. 481. *Conducto Felix*. De eod. S. Confessore Paulin. Nat. V.

——————— tria macri iugera ruris
Nec proprio sub iure tenens, conducta colonus
Ipse manu coluit, famulo sine, pauperis horti
Possessor ———————

Eadem

Propterea similes tibi niteris efficere omnes
Paupertate piâ, quos suscipis hospite tecto;
Dissimilis nec enim tibi posset forma coire.
485 Quantùm etenim discors agno lupus, & tenebris lux,
Tantùm dispescunt via diuitis, & via Christi.
Nam via lata patet, quæ prono lubrica cliuo
Vergit in Infernum, quâ dites vrget auaros
Molibus impulsos proprijs in Tartara ferri.
490 At via, quæ Christi est, quæ Confessoribus almis
Martyribusque patet, paucis iter ardua pandit.
Non capit ergò via hæc fursos, excludit onustos.
Propterea famulum, sectatoremque Beati
Martyris adstringi decet, exutumque molestis
495 Compedibus tenuem de paupertate salubri,
Atque leuem fieri, vt portam penetrare per artam
Possit, & excelsum Domini conscendere montem.
Sed quid ego imprudens discernere pondera rerum?
Pro magis hæc ego pono tuis, pater optime, donis,
500 Quamlibet hæc quoque sint mihi grandia, parua tamen sunt,
Si potiora loquar. Quota portio namque tuorum est
Ergà nos operum reputatio muneris huius,
Quod terram hospitio dederis, habitandaque tecta
Condere præstiteris, cum tu, pater, & tua nobis
505 Viscera præbueris? Nam quid nisi viscera nobis
Intima prompsisti, quibus interiora sepulcri,
Sancte, tui excitis ab operto puluere causis
Pandere dignatus speciali nos tibi amore
Insertos tanto voluisti prodere signo,

510 Vt

Eadem habent Beda, & Marcellus Presbyter in S. Felicis vitâ.

V. 486. *Tantum dispescunt*. *Dispescere* pro *diffidere* vox inusitata. Lege idcirco: *tantum discordant*, vt carmen superius docet, in quo dicitur: *agno lupus discors*.

V. 492. *Via hæc fursos*. Placet coniectura hoc in loco Petri Antonij Bernardonij, amænissimi Poetæ, meique supra omnes familiaris, cui legendum videtur *fartos*, literis nimirum in Codice parumper vitiatis. Hoc autem verbum propriè *plenos*, *grauesque cibo* significat, ac Poetæ menti omninò conuenit.

V. 504. *Cum tu pater*. Meliùs scriberetur: *cui*, vel *quod tu pater*.

510 Vt tacitam, & fixam per tot retrò secula sedem
Corporis, alme, tui subitò existente fauillâ
Pulueris in nostro seruari tempore velles?
Ergò illas Felicis opes in laudibus eius
Transcursu properante legam, quasi dona minora;
515 Multa suo nobis quæ iam gremio susceptis
Sedulus adtribuit, neque parcet prodigus in nos
Iugiter affluere innumeris ope diuite donis,
Non ea suppeditans tantùm, quibus indiget vsus
Corporis, illa etiam, quibus & nunc gratia nobis
520 Quæritur, & post nos retinetur nomen honoris,
Addidit, vt tantis numquam retrò condita seclis
Nostro opere extructas adcrescere, vel renouari
Porticibus domibusque suas permitteret aulas.
Ille etiam proprij nobis secreta sepulcri
525 Sancta reuelauit. Paucis venerabile munus
Eloquar, vt magnæ pietatis luceat instar,
Quâ nos indignos tanto dignatus amore est,
Vt propè ad arcanum permittens nostra verendum
Lumina ceu proprijs sua proderet ossa medullis.
530 Ergò suam toto vobis loquar ordine causam,
Quâ tribuit vinina suis nos cernere membris,
Atque ipsam positi contingere corporis arcam.
Nota loci facies cunctis manet, vt super ipsum
Martyris abstrusi solium, claudente sepulcri
535 Cancello latus in medio, fit pagina quædam

Mar-

V. 510. *Per tot retro secula.* Dissertationem XIV. adi, in quâ de S. Felice. Ibi aduersus vulgarem opinionem de eius Martyrij tempore plura diximus.

V. 535. *Cancello.* Cancellis circumdari hominum Sanctitate illustrium sepulcra solebant. Paulinus Nat. VII.

Excussum de plebe rapi, admotumque sacratis
Ante fores Sancti cancellis corpore verso &c.

Greg. Turon. lib. 6. Hist. Franc. cap. 10. *Qui fures ponentes ad fenestram absidæ cancellum, qui super tumulum cuiusdam defuncti erat &c.* Paulus in libello, quem S. Augustino obtulit Serm. 31. de diuers. ait: *Orabam ego quotidiè cum magnis lacrymis in loco, vbi est memoria gloriosissimi Martyris Stephani. Die autem Dominico Paschæ, sicut alij, qui præsentes erant, viderant, dum orans cum magno fletu Cancellos teneo, subitò cecidi.*

Marmoris adfixo argenti vestita metallo:
Ista superficies tabulæ gemino patet ore
Præbens infusæ subiecta foramina nardo,

Quæ

cecidi. S. Ambr. in Ep. ad Marcellinam: *Formidantibus etiam Clericis iussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos SS. Felicis, & Naboris &c.* Quod idem repetit Paulinus alter in Ambrosij vitâ. Noster verò infrà de aperiendo S. Felicis tumulo ait:

——————— *Est primus labor illis*
Cancellos remouere loco ———————.

V. 535. *Sit pagina quadam*. Ita scripsi, quum in MS. haberetur: *Sed pagina quadam*. Sanctorum sepulcra argento, aut auro olim tegebantur. Celebris est hîc Mediolani ara, vbi SSS. Ambrosij, Protasij, & Geruasij corpora conduntur, quam Angilbertus Archiepiscopus aureis cooperuit laminis. Anno 1468., referente Spondano de Cæmet. Sacr. lib. 1. part. 3. cap. 4. Romæ in sacello S. Petronillæ reperta est arca marmorea candidissima in se duas capsas ligneas continens, vnam grandiorem, alteram puerulì capacem, vtramque laminis argenteis contectam, Signoque Crucis insignitam. Aut ipsæ arcæ ex argento efformari solebant, harumque exempla petes ab Aringh. in Rom. Subterr. Anno 1695. Ticini sub Confessione, seu altari S. Augustini repertus non dissimilis sarcophagus capsas duas in se continens, quarum altera ex purissimo argento. Diù quæsitum an ossa inclusa Augustini forent; Sed res adhuc in incerto.

V. 537. *Gemino patet ore*. Sanctorum tumuli ita conditi, vt corpora in capsulis inclusa penitus humi laterent; superiore verò parte aperiebatur in pauimento *foramen* vnum, aut geminum, quod in Vitâ S. Quintini ap. Surium 31. Octob., & apud alios *fenestella* nuncupatur, cui circumpositi cancelli, de quibus supra. Huiusmodi imaginem conspicere est in S. Caroli sepulcro hîc Mediolani. Per hæc foramina pallæ, oraria, Brandea (vti apud veteres velamina quædam vocabantur) oleaque immittebantur, vt vniuersa per tumuli contactum virtute ex Sanctorum reliquijs effluente imbuerentur. Greg. Turon. lib. 2. de Glor. Mart. cap. 46. de sepulcro S. Venerandi ait: *Super quod caput quicumque vult per fenestellam immittit precans, quæ necessitas cogit.* Idem de Glor. Conf. cap. 37. lib. 1. Sepulcrum SS. Petri, & Pauli describens: *Qui orare desiderat, referatis cancellis, quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum, & sic fenestellâ paruulâ patefactâ &c.* Metaphrastes ap. Sur. 11. Iul. S. Euphemiæ reliquias aduuentas refert; In eius autem sepulcro arca erat, *paruum foramen habens, in quod cum ego quoque indignus aliquandò ausus essem manum inferre, & loculum tetigissem, sensi bonum odorem, & gratiam apprehendi.*

V. 538. *Præbens infusa*. Pius iste mos Christianorum erat, vt oleum nar-

Quæ cineris sancti veniens à sede repostâ
540 Sanctificat medicans arcanâ spiritus aurâ.
Hæc subitò infusos solito sibi more liquores
Pocula de tumulo terrâ subeunte biberunt,
Quique loco dederant nardum exhaurire parantes,
Vt sibi iam ferrent, mirâ nouitate repletis
545 Pro nardo iaculis cumulum erumpentis arenæ

Inue-

nardumue ad Sanctorum sepulcra deferrent, queis liquoribus curationum gratia communicabatur. En quid Paulinus de hac nardo ferat:

Quæ cineris sancti veniens à sede repostâ
Sanctificat medicans arcanâ spiritus aurâ.

Infusam nardum solebant reportare immittentes.

Quique loco dederant, nardum exhaurire parantes
Vt sibi iam ferrent ———

Dixerat Nat. VI.

Martyris hi tumulum studeant perfundere nardo;
Et medicata pio referant vnguenta sepulcro.

Quot autem virtutes oleum, ac nardus è SS. Martyrum tumulis asportata operarentur, pluribus euincere possem. Augustinus vnus sat erit, qui lib.22. cap.8. de Ciu. Dei hæc de filio quodam defuncto habet: *Cumque corpus iaceret exanime, atque à gementibus, & plangentibus exequiæ pararentur, amicorum eius quidam inter consolantium verba suggessit, vt eiusdem Martyris oleo corpus perungeretur. Factum est, & reuixit.* Hunc morem, oleique benedicti virtutem videant Agiomachi, quam rectè ipsi calumnientur. Nos ad alia festinamus.

V. 539. *Quæ cineris sancti.* Rem hanc mirè illustrant Paulini Petricordij carmina lib. 5. de Vitâ S. Martini, vbi sic ait:

Namque vt sæpè solent præcauto corde Fideles
Vasa oleo opplere, & seruandæ adducta saluti
Vel iustis offerre viris, vel condere sanctis
Religione locis, quibus aut operatio præsens
Martyris emeritos prodit virtute patronos &c.
His persæpè locis, quibus hoc vicinia præstat,
Pacificum exponunt per vascula pura liquorem
Desuper infusi mutandum nectare roris,
Quo fluit in sanctum cælestis gratia succum.

Reliqua sileo apud præfatum Auctorem legenda.

V. 545. *Pro nardo iaculis.* Mendum fortè latet. *Iaculum* tamen ita explicarem, vt esset vas, aut spongia aliqua in sepulcralem arcam per foramen iniecta, vt inde immissa nardus, oleumue extraheretur; *Iaculum enim dicitur, quod vt iaciatur fit,* teste Varrone. Sic Plautus Trucul. 3. *Rete iaculum* vocat:

Ten-

Inueniunt; pauidique manus cum puluere multo
Faucibus à tumuli retrahunt. Noua res mouet omnes,
Et studium accendit subiti disquirere causam
Prodigij. Placet ergò diem condicere certam,
550 Scrutari & penitam submoto marmore sedem:
Hoc etenim, fateor, nimis anxia cura timebat,
Ne quid fortè pio de corpore puluis haberet,
Quem manus e tumulo per aperta foramina promptum
Hauserat, & variâ concretum sorde ferebat
555 Cum officulis simul, & testis cum rudere mixtis.
Inde metus hominum per mutua verba putabant,
Ne fortasse sacram sanctâ de carne fauillam
Bestiola occultis aliqua interclusa cauernis
Altiùs expueret, sicut deserta per agros
560 Monstra solent terram rostris fodere intus acutis;

Et

Tentant benignusne, an bone frugi sies, quasi in pixinam
Rete qui iaculum parat, quando abijt rete pessum abducit.

Meliùs tamen ita emendarem paucis mutatis.

——————— *mirâ nouitate repletis*
Pro nardo vasclis cumulum &c.

Vasclum pro *vasculum* dicere figura Syncope finit, vti etiam *maniplis* pro *manipulis*, *duxti* pro *duxisti*, *dispostus* pro *dispositus*, *tablis* pro *tabulis*, *soldis* pro *solidis*, & sexcenta huiusmodi vsurparunt antiqui Poetæ. Hanc autem lectionem mirabiliter firmant Paulini alterius carmina nuper allata:

Pacificum exponunt per VASCVLA pura liquorem.

V. 546. *Cum puluere multo*. Solitum tamen antiquitus fuit è Sanctorum tumulis puluerem asportare, cui curationum virtus haud minor, quam ipsis Reliquijs inerat. Beda lib. 1. Hist. Angl. cap. 3. Beati Ceaddæ Episcopi tumulum hisce describit: *Est autem locus sepulcri tumba lignea in modum domunculæ facta, coopertum habens foramen in pariete, per quod solent hi, qui causâ deuotionis illò adueniunt, manum suam immittere, ac partem pulueris inde assumere*. De hac re consulendus Io: Ferrandus è Soc. Ies. lib. 1. cap. 3. Disquis. Reliqu.

V. 550. *Scrutari & penitam*. Idest *intrinsecam*. *Penitus* adiectiuum exemplis meliorum non caret. Plaut. Asin. 3. *Age quæsô herclè vsque ex penitis faucibus*. Catull. in carm. nupt. *At non minus quam tu pectore vritur intimo Flamma sed penita magis*. Hinc *penitissimus*, & *penitior* apud veteres Latinos.

V. 552. *Ne quid*. In MS. est: *Et quid*. Emendaui.

V. 568.

Et foueas circum cumulos effundere nigros;
Sic & ab interno Sancti Felicis operto,
Quò magis hoc mirum foret, interualla dierum
Fecit congestæ miranda eruptio terræ.
565 Ergò die placitâ multis opus vtile rebus
Arripitur. Cunctos transmittit Episcopus ad nos
Presbyteros. His fabra manus spectantibus instat
Iussa Sacerdotum facere. Est primus labor illis
Cancellos remouere loco, curâque sequenti
570 Hærentes tabulas resolutis tollere clauis.
Verùm vbi depressam sub tegmine marmoris arcam
Vidimus inruptâ solij compage manentem,
Tunc secura fides dubio de corde periclum
Erroris pepulit, cum tactu oculoque probaret,
575 Incolumi solio numquam rimante sepulcro
Vndique vallatum valido munimine corpus

Mar-

V. 568. *Iussa Sacerdotum*. Primis Ecclesiæ sæculis *Sacerdotis* nomen Episcopis solis tribui solitum. Mos iste paulatim fractus, & inde ad Presbyteros vox passim delata; vnde Rhabanus lib. 1. de Instit. Cler. cap. 5. *Sacerdos vocari potest siue Episcopus sit, siue Presbyter*. Cui præiuit Honorius Augustod. lib. 1. cap. 182. Apud veteres verò, puta apud Cyprianum, Augustinum, aliosque solis semper, aut plerumque defertur hoc nomen Episcopis. S. Ambrosius lib. 5. Ep. 30. *S. Damasus Romanæ Ecclesiæ Sacerdos*. Greg. Turon. lib. de Glor. Conf. cap. 107. de Paulino meo loquens: *Decedente Sacerdote apud Nolanam vrbem, ipse in locum Episcopi subrogatus*. Paulinus ipse in Epich. agens de Æmilio Beneuentano Episcopo hæc ait:

Posterius natus senior, quia sede Sacerdos
Gestat Apostolicam pectore canitiem.

Supra. *Sancta Sacerdotis venerando pignora pacto*
Iunguntur ————

Hoc est Memoriis Episcopi. De hac re vide etiam la Cerda in Aduers. Sacr. cap. 39. n. 13. Appellabantur verò Presbyteri *secundi ordinis Sacerdotes*, vt videri potest apud Sidonium Ep. 25. lib. 4., & alios. Episcopi vero *primi ordinis Sacerdotes* dicti. Hæc tamen vox Presbyteros ipsos hîc significare posset, quum in plurali numero efferatur, & Nolæ tunc temporis vnus memoraretur Episcopus. Non ausim nihilominus asserere, sed potius pro *Sacerdotum Sacerdotis* reponendum arbitrarer.

V. 575. *Incolumi solio*. Octo sequentia carmina perperam ex Nat. XIV. retulit Dungalus. Tu vide quantò hæc emendatiora nunc prodeant.

V. 586.

Martyris emeriti nullis patuisse piaclis,
Et dignum retinere suæ pia carnis honorem
Ossa, quibus Sanctus numquam desistit adesse
580 Spiritus, vnde pijs stat gratia viua sepulcris,
Quæ probet in Christo functos sine morte sepultos
Ad tempus placido sopiri corpora somno.
Ergò reformato Felicis honore sepulcri
Omnia sollicitè munita relinquimus., vt iam
585 Vsque diem Domini, quo debita principe Christo
Excitis pariter radiabit gloria Sanctis,

Incon-

V. 586. *Excitis pariter*. Quum tempore Paulini haud ita exploratum foret, statimne à morte, an post extremum Iudicium piorum animæ ad visionem Dei, gloriamque perennem admitterentur, Paulinum suspicabar in huiusmodi quæstione ambiguum stetisse, & aliorum quorumdam Patrum itidem hîc ancipitum exempla fuisse sequutum. Ex hoc versu satis eius opinionem deprehendisse mihi videbar, & euidentius ex Ep. 12. ad Seuer., vbi de Claro homine sancto iam defuncto ita canit:

Siue Patrum finibus recubas, dominiue sub arâ
Conderis, aut sacro pasceris in nemore:
Qualibet in regione poli situs, aut paradisi,
Clare sub æternâ pace beatus agis.

Verùm P. Eustachius à S. Vbaldo Congr. Erem. S. Aug. Excalc. V. C. & exquisitâ eruditione refertus, Paulinum, si eius verba expendantur, rectè sensisse me monuit. Et reuera Sanctum vatem hoc versu completam illam beatitatem innuisse, quâ post supremum Iudicij diem corpore etiam glorificati fruentur Sancti, facilè nobis persuadere possumus. Memorata verò nuper carmina ad Seuerum de loco dumtaxat, vbi nunc detineantur Fidelium animæ, Paulinum ambigere testantur. Gloriam enim Sanctis ante corporum resurrectionem collatam tantum abest vt eat inficias, quin illam expresſè asserat, quum ait:

Qualibet in regione poli situs, aut Paradisi,
Clare sub æternâ pace beatus agis.

Hinc eius opem apud Deum implorat. Sæpè verò S. Felicem Cælo redditum canit Paulinus. Nat. I. inquit:

Vectus in æthereum sine sanguine Martyr honorem.

Nat. III. *Occidit, & Christo superis est natus in astris,*
Cælestem nactus sine sanguine Martyr honorem.

Nat. VI. expresſè S. Felicis gloriam testatur:

——————Superi Felicis mente fruuntur,
Corpore nos, animaque potentis spiritus illic
Viuit, & hic meritum.——————

Defun-

Inconcussa suo requiescant ossa cubili,
Quæque animam sanctam manet in regione supernâ
Pax, eadem in terrâ teneat venerabile corpus.
590 Quid superest quod adhuc referam? quasi verò vel ipsa,
Quæ cecini, dignè ediderim, vel cuncta profusi
Munera rettulerim pleno sermone patroni?
Multa latent, numero memori tamen omnia nobis
Pectore fixa sedent, & plurima iam memorata,
595 Plura etiam memoranda manent; Sed maxima multis
Excerpenda monet moderandi regula libri.
Omnibus extructis operum, quæ stare videntur,
Diuersis extare modis excelsa per aulas,
Et per vestibula extentis circumdata latè
600 Porticibus, solum simul omnia munus aquarum
Tecta videbantur mæstis orare colonis.
Ipsum etiam, fateor, querulâ iam voce solebam
Felicem incusare meum, quasi segniter istis
Instaret votis, quod aquæ consortia nobis
605 Tam longum sociâ pateretur ab vrbe negari.
Verùm inconsultâ properantes mente trahebat
Consilio potiore moras in tempora nectens
Congrua; sic etenim iustâ ratione petebat

Ordo

Defunctum Felicem ait per Angelos delatum

Regis in adspectum, summique parentis ad ora.

Tribus illum coronis donatum exhibet, subditque:

—————— tenet ergò & præmia passi
Quod promptâ virtute fuit, nec pacis honore
Ornatuque caret. ——————

Igitur de loco, vbi Fidelium animæ detinerentur, non verò de eorum beatitate aliquantulum dubitasse Paulinus videtur.

V. 602. *Ipsum etiam, fateor.* Hunc aquarum defectum tetigit Paulinus Nat. IX.

Forsitan hæc inter cupidus spectacula quæras,
Vnde replenda sit hæc fontibus area diues,
Cum procul vrbs, & ductus aquæ prope nullùs ab vrbe
Exiguam huc tenui demittat limite guttam.
Respondebo: nihil propriâ nos fidere dextrâ,
Nil ope terrenâ confidere: cuncta potenti
Deposuisse Deo, & fontes præsumere Cælo.

V. 632.

Ordo operum, prior esset vt his perfectio cæptis;
610 Quæ circa Sanctas venerandi Martyris aulas
Sedula multiiugo molimine cura parabat,
Cumque manum summam factis diuina dedisset
Gratia, tunc pleno finitis ordine votis
Condita perductos riuaret in atria fontes.
615 Denique vt impleto stetit hîc opus omne paratu;
Non extincta diu nostri sitis arida voti,
Moxque volente Deo populi prius aspera corda
Consensum facilem procliui corde dedere.
Dicam igitur modò munus aquæ. Da nunc mihi Felix
620 A Domino exorans Verbo mihi currere verbum
Tam facili eloquio, quam largo flumine fontes
In tua vestibula, atque domos manare dedisti,
Omnia, quæ nobis te suffragante benignus
Contribuit Dominus, tali decorauit & auxit
625 Munere, quo fontes sitientibus intulit aruis:
Illa pio rursus petra Christus ab vbere fluxit,
Antiquæ referens donum pietatis, vt omnem
Insolito siccam prius inroraret arenam,
Et terram sine aquâ subitis manare fluentis
630 Efficeret, sanctasque sui Felicis in aulas,
Hospitibus populis diuersâ gente coactis,
Per puteos simul, atque lacus, conchasque capaces
Largiter infusis noua currere pocula riuis.
Quis mea te fons summa daret deserta rigare,
635 Pumiceumque mei cordis perrumpere saxum,
Exque petrâ fundare domum, & de te bibere vndam;
Quæ pareret viuam mihi sicco in pectore venam
Æternùm salientis aquæ? Sed & hæc mihi gutta

Elo-

V. 631. *Per puteos*. Hic est Nolanæ vrbis vsus, illatas per aquæductum vndas puteis, & lacubus excipere, futurum æstiuo tempore solatium. Capacius Hist. Neap. in fin. de aquâ Nolam ex vrbe Abellâ deriuatâ agens hæc ait: *Non modò agrum alluit, atque ita vt, cum per riuos deriuetur, immittatur in puteos, qui passim vbique conspiciuntur, cuiusque aquarum bonitate, & frigiditate Abellani æstiuis caloribus maximâ cum voluptate recreantur, sed ad Nolanorum quoque cisternas, soluto pretio, deferatur.*

Eloquij tenuis, quo te loquar, inde profectò
640 Ducitur, vnde etiam fluuijs exundat origo.
Nam quis vel modico te summa potentia summi
Christe Patris fari sine te queat? Ipse tuus te
Inspirat Christus dici quo lumine lumen
Et Patris & nati par cernimus, vt duce sancto
645 Adspirante Deum fateamur cum Patre Christum.
Sed quia dum viui fontis gero nomen in ore,
Gutta meum stillauit in os de flumine Verbi.
Fortè aliquem referent ex hinc mea labra saporem,
Et nunc munus aquæ non siccis faucibus arens
650 Lingua, sed vberiùs velut humectata loquetur.
Omnibus instructis operum, quæ multa videntur,
Postulat iste locus deuotæ nomen Abellæ
Indere versiculis, nam digna videtur honore
Nominis huius, vt in laudem Felicis & ipsa
655 Laudetur, quia pro Felicis honore laborem,
Sponte sibi sumpsit, quod desudare sub æstu
Rupibus abruptis requiem, pretiumque putauit.
Parua quidem hæc muris, sed sancto magna feretro
Vrbs opere hæc nostræ hinc sex milibus absita Nolæ

660 Al-

V. 642. *Ipse tuus te*. Lectio, sensusque non paruâ in caligine sedent. Medelam tamen alijs intentandam relinquo.

V. 652. *Nomen Abellæ*. Legendum *Abella*, non *Auella*, quippe quod apud Ptolomæum, ac Strabonem, vt obseruat Cluuer. in Ital. antiquâ lib. 4. pag. 1185. scribitur Ἀβέλλα, non verò Ἀϐέλλα. In marmore vetusto apud Capacium legitur POPVLVS ABELLANVS. Virgilius quoque Æneid. lib. 7. Abellam memorauit:

Et quos mellifera despectant mœnia Abellæ.

Seruius tamen ad hunc Virgilij locum *malifera* legendum monet, *nam Nolæ Punica mala nascuntur*. Vide præterea Iustinum Trogi abbreuiatorem lib 20., & Plinium lib. 3. cap. 5.

V. 658. *Sancto magnà feretro*. Nondum rescire datum est mihi, quodnam Sancti corpus olim Abellæ conderetur, quicquid in hanc rem laboris impenderit eruditissimus vir, mihique multum commendandus Hercules Barussius, qui nullum prætermisit, dum Neapoli ageret, officium, vt huius eruditionis cognitionem attingeret. In Codice nostro ita legitur: *Sed Sancto mihi magna feret*. Ego defectum suppleui in postremo verbo, illudque *mihi* metro suadente expunxi.

V. 659. *Vrbs opere*. Error procul dubio in carmine, quem tollere non audeo.

660 Altiiugos montes interiacet, ex quibus ortas
Cominus haurit aquas, & in vnam suscipit arcam;
Vnde per insertos calices sibi prima fluentum
Vindicat, & reliquo Nolanam profluit vrbem
Flumine, multa rigans & in agris prædia passim.
665 Sed redeam ad grates operis pro munere habendas;
Namque operas ad aquæductum, quem longa vetustas
Ruperat, ad sua vasa iterum formasque vocandum
Præbuit vbertim gratas operas. Locus altis
Insertus scopulis nullo neque calle viarum
670 Iumentis etiam penetrabilis esse negabat;
Vnde etiam mercede manum reperire paratam
Difficile immensi faciebant ardua montis;
Quò maior mercedis honor locupletat Abellam,

Quod

audeo. Geminæ nunc temporis numerari possunt Abellæ. Noua vna, vetus altera. Illa non sex passuum millibus Nolanâ ab vrbe distat; hæc verò, vt ait Capac. Hist. Neap. lib. 2. cap. 30., vestigia vetusta prodit, quæ *haud à nouâ longius absunt, murorum, turriumque reliquijs perspicua, 24. ferè stadiorum ambitu circumscripta*.

V. 660. *Altiiugos montes*. Capacius loco laudato hæc habet: *In montium, & collium theatro posita sedet Abella in Campanâ planitie, & quamuis hyeme montium iuga rigeant, tantâ nihilominus afflatur aeris amænitate, vt numquam accolæ frigorum iniurias pertimescant*.

V. 661. *Cominus haurit aquas*. De riuulis, qui ex Abellanis montibus cadunt, & Nolam vsque deferuntur legendus Ambrosius Leo de Nolâ lib. 1. cap. 1., & Capacius loco memorato.

V. 662. *Per insertos calices*. Quid sit calix in Aquæductibus Glossæ, & reliqui Lexicographi silent. Frontinum tamen habeo docentem lib. de Aquæd. Romæ: *Est autem*, inquit ille, *calix modulus aeneus, qui riuo, vel castello inditur, huic fistulæ applicantur. Longitudo eius habere debet digitos non minus XII., lumen, idest capacitatem, quanta imperata fuerit. Excogitatus videtur, quoniam rigor æris difficilior ad flexum non temerè potest laxari, vel coarctari*. Hanc vocem vsurpat infrà laudatus Auctor: *Procurator calicem eius moduli, qui fuerit imperatus, adhibitis libratoribus signari cogitet*. Et rursus: *Circa collocandos quoque calices obseruari oportet, vt ad lineam ordinentur, nec alterius inferior calix alterius superior ponatur*. Denique hæc notanda refert: *In quorumdam fistulis ne calices quidem positi fuerunt*.

V. 666. *Namque operas*. Ita scripsi. In MS. habetur: *Namque operis*.

V. 668. *Gratas operas*. Et hîc quoque sic legendum arbitror pro eo quod est in MS. *gratis operis*.

Quod promptè famulata sacro Felicis honori
675 Effusâ pietate manus impendit inemptas.
Cernere erat trepidas totâ de plebe catheruas
Ordinis & populi simul vnâ mente coactas
Mane nouo excitos ad opus concurrere lætos,
Certatimque alacres in summa cacumina ferri,
680 Et sub fasce graui cophini ceruice subactâ,
Cæmentisque simul dumosa per ardua vectos
Sole sub ardenti crebros iterare recursus,
Et totâ, quam longa dies æstate moratur,
Tendere ab Aurorâ feras in vesperis horas,
685 Peruigilesque animis, modicâ vix nocte refectis
Corporibus, rursum ante diem fabrilia ad arma
Surgere, nec sentire Deo vegetante laborem.
Denique sic operis processit gratia magni,
Vt tamquam ludo paucis opus omne diebus
690 Sumeret explicitum perfecto munere finem,
Formaque longinquis à montibus aggeris arto
Quæ fuerat longè prius interrupta veterno,
Vndique fonticulis diuersâ ex rupe receptis

Col-

V. 680. *Cophini*. Cophinus est viminea fiscella, aut quid simile. Vox apud Euangelistas non modò, sed apud Latinos quoque meliores occurrit. Iuuenal. Sat. 3. v. 13.

Nunc sacri fontis nemus, & delubra locantur
Iudæis, quorum cophinus, fænumque supellex.

Idem repetit in Sat. 6. v. 542. Egregiam de *cophino* eruditionem, nempè signum Iudaicæ seruitutis fuisse, pete à Laurentio Ramirez de Prado in Pentecont. cap. 40.

V. 691. *Formaque*. *Forma canales structiles sunt, & arcuati*, vt ait Vitruuius. Nomen hoc Sidon. Apoll. lib. 8. cap. 7. vsurpauit: *Cuius mihi non solùm formas, verùm etiam Naumachias videbar epotaturus*. Frontin. lib. 1. & 2., Cassiod. Ep. 21., & 31., Symmach. Ep. 33. lib. 10., Ammian. lib. 28., & alij meminere. Anonymus de Aquæduct. *Nunc nomina aquarum, quæ vsibus æternæ Vrbis formarum constructionibus aduectæ sunt, indicemus*. Palladius lib. 9. tit. 11. *Aqua si per formam ducetur, solidandus est canalis, ne per rimas possit elabi*. Hinc Magistratus iubebatur, cui *Comes Formarum*, & *Curator Formarum* nomen erat, in Inscriptionibus vetustis non rarò occurrens. De hoc vide Clarissimum Du Fresnium in Gloss. Med. & inf. Lat.

V. 695.

Collectam reuocaret aquam sitientibus olim
695 Vrbibus, & pleno per milia multa viarum
Tramite formarum, & nostri Felicis inundans
Læta nouum calicem fluuio superante repleret.
Et quod diuini documentum muneris egit
Largior æstiuis huc mensibus vnda cucurrit,
700 Quam prius hybernis ex imbribus ire solebat.
Hîc ego te modò iure ream, mea Nola, patrono
Communi statuam, & blandæ pietatis ab irâ
Mente manens placidâ motum simulabo patronum
Filiolam increpitans veteris sub voce querelæ.
705 Nam mihi, Nola, tui consortia iusta petenti
Fontis eo turbata metu quasi dura negabas
Hospitium communis aquæ, diuinaque iura
Respicere oblita, humanis mea vota putabas
Viribus, & mihi te Felicem oblita daturam
710 Credebas, ac, si tribuisses, mox tibi siccam
Subducto patriam potu fore mæsta gemebas,
Idque etiam moto damnabas sæpè tumultu,

Nescia

V. 695. *Per milia multa. Milia* pro *Milliaria* vox profectò melioribus ignota, sed æuo Paulini vsurpata. Hac noster supra vsus fuerat:

Vrbs opere hæc nostræ hinc sex milibus absita Nolæ.

Adhibitam quoque inuenio à Rutilio Numatiano lib. 2., qui Paulini ætate floruit:

Interualla viæ fessis præstare videtur
Qui notat inscriptus: Millia multa lapis.

Ego à Græcis Latio illatum hoc nomen arbitror; apud illos enim in vsu fuit *Μίλιον* pro *mille passibus*, quod vocabulum Strabo lib. 7. vsurpauit. De hac voce Suidas ait: *Μίλιον μέτρον τῆς γῆς. Τὰ δέκα μίλια ἔχει στάδια π΄. Milium mensura terræ. Decem Milia habent* 80. *stadia*. Idcircò Constantinopoli *Μίλιον* appellabatur locus, vnde viæ numerabantur, & vbi itinerum meta fuerat sita, ad instar *Milliaris Aurei*, quod Romæ antiquitus erectum fuit, de quo vide erudit. Du Fresnium lib. 1. CP. Christ. cap. 24. Palladius propterea Paulino synchronus in Hist. Lauf. cap. 6 20. & 77. *milij* vocem pro *milliari* vsurpat, quam Latinus eius Interpres admodum vetustus retinuit. In Codice nostro per vnicum L. scribitur hoc vocabulum. Ego non immutaui, quum maximè ad Græcorum lectionem accedat.

V. 710. *Credebas*. Forsan verbum aliquâ indiget emendatione. Certè sensus clarior euadere posset,

V. 736.

Nescia diuinis opibus promptos fore fontes;
Sicut & experta es. Nam mox Deus ipse Creator
715 Arguit ignauas Christo diffidere mentes,
Cum tibi post placitam pacem vt iam fluminis vsum
Felici consorte piè partita teneres;
Quô magis exsuperante tuam bonitate querelam
Argueret. Non, vt metuebas, ille sitire
720 Diuisâ te fecit aquâ, sed vt auctor, & altor
Rerum hominumque simul, qui condidit omnia verbo,
Ostendit tibi rem esse suam, quam tu eius amico
Vt propriam Domino rerum diffisa negabas.
Vidisti certè (nam te res ipsa fateri
725 Compulit) æterni sublimia iura parentis,
Cis potens ...... meritum cum larga sub æstu
Efflueret, damnoque pio, quo Martyris aulis
Tradideras partem, subitos creuisse meatus,
Laxatoque suis in faucibus vbere fontis
730 Iussa fluenta tibi cum fænore reddita multo
Mænibus influxisse tuis, & tempore in ipso;
Quo totiens vndæ possessor egere solebas,
In multum referente Deo quod sumpserat à te;
Fluxit abunda tuis aqua potibus, atque lauacris.
735 Quodnam igitur tanto pro munere munus, Abella
Pauper opum, referam tibi? Saltem carmine nostro
Obsequium nomenque tuum dum prædico signans,
Hoc pensabo tibi pretium mercedis honore,
Felicis Sancti scribaris vt addita semper
740 Laudibus, & tanti memoreris alumna patroni,
Cuius donorum tibi portio maxima facta est.
Nunc tuus iste labor, quo te Felicis adegit
Spiritus, vt totâ tibi plebe vel Ordine concors
Adgredereris opus magno sudore parandum,
745 Tempore & æstiuo durum duplicante laborem;
Molis vt antiquæ per iniqua cacumina formam

Præ-

V.736. *Pauper opum*. Abellæ pauperiem tetigit etiam Silius Italic. lib. 8.
Sorrentum, & pauper sulci Cerealis Abella.

V.767.

Præteritis notam ſeclis, iam verò ſine vſu
Deficientis aquæ, ſuperactis vndique multâ
Congerie ſyluis inter iuga vaſta latentem
750 Exuis aggeribus denſis, oblitaque dudum
Munia reſtituis, ſparſaſque per auia venas,
Pumiceis altè quæ ſorbebantur arenis,
Colligis, & ſua quamque ſequi veſtigia rurſus
Cogis aquam, & reducem formæ matricis in ora
755 Inuehis, & dudum vacuos ceſſante meatu
Exundare facis fluctu remeante canales,
Atque diu querulam ſubductis fontibus vrbem
Iam deſperato perfundis flumine Nolam,
Quæ fruitur Felicis aquis (quia copia non eſt
760 Hæc ipſi ſua nunc vrbi, quam nuper adepta eſt
Felicis ſtudio) modicæ pro munere guttæ
Ex ope diuinâ largis ditata fluentis.
Ergò & tu mecum paruam quaſi mater Abellam
Nola foue, quoniam, vt cognoſcis, & ipſa tuarum,
765 Filia cum tua ſit, tamen eſt tibi mater aquarum,
Cuius ab indigenis tibi montibus affluet omnis
Copia, quæ fueras felicibus ante ſuperba,
Et quâ poſt ſtudio meliore miniſtra fuiſti.
Gaude igitur, mea Nola, tibi, & gratare profuſis
770 Viribus exultans Chriſto, qui te per amicum
Dilectumque ſuum Felicem finxit, & auxit
Naturâ famulante tuum manus alta decorem.
Cerne tuam faciem, quâ nunc noua pænituiſti,
Vt noſcas, dederiſne aliquid Felicis honori,
775 An magis a Felice Dei cumulata colaris;

Aſper

V. 767. *Copia quæ fueras*. Ita in Codice. Corrigere non auſim.

V. 773. *Pænituiſti*. *Pæniteo* apud veteres Latinos vſurpatum, ac propterea eleganter quoque à Paulino vſurpatur. Teſtis eſt vetuſtiſs. Priſcian. lib. 11. de temp. & form. Particip., vbi de Imperſon. loquens ait: *Sciendum tamen quod hæc omnia inueniuntur perfectorum declinationem habentia in vſu veterum teſte Capro, pigeo, pudeo, tædeo, pæniteo*. Monuit etiam vtriuſque linguæ peritiſſimus vir, & ſummâ refertus eruditione Michael Maddius magni viri Caroli Mariæ Maddij filius apud Pacuuium ſe legiſſe *pænitebunt*.

V. 787.

Asper vbi nudis arebat calculus aruis,
Nunc mutata viret madefactis gratia glebis:
Non istos tantùm fontes tibi, Nola, profudit
Felicis merito tibi diues gratia Christi,
780 Cælifluos etiam fontes huc ad tua duxit
Mænia, Felicisque sinu gaudente locatos
Diffluere in multas effusis amnibus vrbes
Vrbe tuâ iussit. Famulos Christi loquor istos;
Par inlustre Deo, par nobile nomine Christi
785 Albinâ cum matre tuis modò finibus ortos,
Pignora Cunctorum Sanctorum, & gaudia Cæli,
Piniadæ Melani cum fœdere par benedictum.
Hos Deus & natos Felicis, & vbera fecit,
Vbera Diuinæ bonitatis proflua lacte,
790 E quibus omnis inops alimenta fluentia sumit;
Omnis item diues documenta salubria sumit.
Hi sunt ecce pio Christi de flumine fontes,
Qui non visibili per terram gurgite manant,
De viuâ miserantis aquâ pietatis abundant.
795 Hos tu Christe tibi præsta vbertate perenni
Scaturire tui Felicis in vbere fontes,
Et numquam has vllo tenuari sidere venas.
Influe pectoribus semper tibi Christe dicatis,
Felicique tuo de peccatoribus ipsi
800 Mandatis tribue, vt numquam pietas tua nostris
Visceribus fontem huius opis subducat, & ipse
Fons à fonte tuo Felix nos largus inundet,
Semper vt in nobis saliat, Rex Christe, tuus fons;
Et nos de miseris, & egenis sorte tui iam
805 Nominis obtineat felices viuere Felix.

V. 787. *Piniadæ*. Hoc est Piniani, qui fortè alterius Piniani filius erat, iuxta Patronomycorum nominum normam. Vide quæ dixi in Diss. VI.

AD

AD SANCTI PAULINI POEMA VLTIMVM.

PRÆFATIO.

PRæclarissima hæc S. PAVLINI carmina in Ethnicos post XIII. Natalem subsequuntur in Codice nostro. Mira inest eruditio, & solitus Poetæ eloquentissimi spiritus. Primùm in Iudæos, in Gentiles deindè fertur, quorum Numina, variam Philosophiam, erroresque plurimos notat. Hoc opus innui certum arbitror in Epist. 34. S. Augustini ad PAVLINVM ita scribentis: *Aduersùs Paganos te scribere didici ex fratribus. Si quid de tuo pectore meremur, indifferenter mitte, vt legamus; nam pectus tuum tale Domini oraculum est, vt ex eo nobis tam placita, & aduersùs loquacissimas quæstiones explicatissima dari responsa præsumamus*. Opinabatur forsan Augustinus statutum fuisse PAVLINO vniuersam Ethnicorum confodere superstitionem, sed huiusmodi consilium Poetæ sacro non obuenerat, cui tantùm placuit Paganorum explicare, non refutare dementiam. Fama aliud Augustino suasit, vt mirum non sit, si à PAVLINO loquacissimas quæstiones explicatas opperiri se dicat. Certè si PAVLINVS egregium aliquod opus in Paganos scribendum suscepisset, Gennadius eius scripta recensens mentionem aliquam iniecisset. Superest igitur, vt ab eodem Sancto exiguum hac de re opus elaboratum fuisse dicamus, cuiusmodi est hocce Poema. Quin & elucubrati libelli tempus coniecturam nostram tueri videtur. *Olybrio, & Probino Coss.*, inquit Prosper in Chron. (hoc est Anno Domini 395.) *Augustinus B. Ambrosij discipulus multâ facundiâ, doctrinâque excellens Hippone Regio in Africâ Episcopus ordinatur*. Suæ porrò ordinationis tamquam nuper factæ certiorem PAVLINVM Augustinus facit in eâdem supracitatâ Epistolâ, dum ait: *Quâ Ecclesiæ curâ tenear, ex hoc vestrâ charitas oportet attendat, quod Beatissimus Pater Valerius nec presbyterum me esse suum passus est, nisi maiorem mihi Coepiscopatus sarcinam imponeret &c.* Hæc ergò Augustini Epistola aut sub finem anni 395., aut sub initium subsequentis procul dubio scripta. Vt enim Chiffletius parte 2. cap. 8. Paulin. Illustr. probat, contigit ordinatio Augustini post medium Decem-

brem eiusdem Anni 395. Itaque hoc Anno aduersus Paganos PAVLINVS noster scriptis pugnabat. Nolam hic se receperat cadente A. C. 394., ibique maturato conuersionis suæ consilio præstantissimam Christianæ vitæ methodum aggressus fuerat. Hoc verò idem consilium tangit huius Poematis initio his verbis:

Discussi, fateor, sectas Antonius omnes
Plurima quæsiui, per singula quæque cucurri,
Sed nihil inueni melius, quam credere Christo.

Vberiùs hoc sequentia euincunt.

*Hæc ego cuncta prius * clarum cum lumen adeptus,*
Meque diu incertum, & tot tempestatibus actum
Sancta salutari suscepit Eclesia portu,
Postque vagos fluctus tranquillâ in sede locauit,
Vt mihi iam liceat detersâ nube malorum
Tempore promisso lucem sperare serenam

Et infrà: *Vt modò qui nobis errorem mentis ademit,*
Hic meliore viâ Paradisi limina pandat
Felix. Nostra fides vni certoque dicata.

En vt secessum Nolanum, nouumque vitæ institutum nuper sibi electum nobis PAVLINVS insinuat. Itaque quum hos versus elucubrarit eo tempore PAVLINVS, quo totum animum Christo, eiusque Fidei deuouerat, hoc est A. 394., aut 395., vides eosdem incidere in supra memoratum tempus, quo PAVLINVS contra Paganos scribere ab Augustino etiam dicitur. Quis ille Antonius fuerit, cui Poema suum PAVLINVS inscribit, diuinare nequeo. Ad primum operis conspectum pro *Antonius* legendum *Ausonius* suspicabar, quem vtique arctissimâ familiaritate quondam complectebatur PAVLINVS, carminibusque non paucis etiamnum extantibus est alloquutus; Sed interruptum inter hosce duos egregios viros amoris commercium iampridem fuerat, & alijs sanè verbis Poeta noster vsus fuisset, si ad Ausonium, suum olim præceptorem, ac penè parentem, scripsisset. Antonium verò istum Christianorum albo fuisse inscriptum non ambigo, quum Dauid illi in exemplum adducatur:

Et ne displiceat, quod talia carmina pando,
Dauid ipse chelym modulatâ voce rogauit,
Quo nos exemplo pro magnis parua canemus.

Quum igitur à Religione Christianâ alienum fuisse Ausonium nemo dubites, hîc illum innui nemo etiam arbitrabitur.

SAN-

SANCTI PAVLINI EPISCOPI NOLANI
POEMA VLTIMVM.

DIscussi, fateor, sectas Antonius omnes,
Plurima quæsiui, per singula quæque cucurri;
Sed nihil inueni melius quam credere Christo.
Hæc ego dispoſui leni conscribere versu,
5 Et ne displiceat, quod talia carmina pando,
Dauid ipse chelym modulatâ voce rogauit,
Quo nos exemplo pro magnis parua canemus,
Dicentes quæ sunt fugienda, sequenda, colenda,
Cum tamen in cunctis & res, & causa probetur.
10 Iudaicum primò populum nec gratia mouit
Mira Dei; nam tum Pharaoni ereptus iniquo,
Et mare transgressus pedibus, lucente columna
Cum Duce, qui mergi infestos vidit equestres,
Et cui desertis nihilum quoque defuit agris,
15 Manna cui è cælo, & fons de rupe cucurrit,
Post hæc ipse Deum præstantem tanta negauit,
Dumque aliud Numen dementi pectore quærit,
Ignibus incensis quod misit perdidit aurum.
Par quoque Paganus lapides, quos sculpsit, adorat,
20 Et facit ipse sibi, quod debeat ipse timere.
Tum simulacra colit, quæ sic ex ære figurat,

Vt

NOTÆ.

V. 13. *Vt mergi*. Ni Poeticâ licentiâ Paulinus est vsus; carminis rationi aliquid deest. Fortasse pro *mergi* legendum *mersos*.

V. 15. *Et fons*. Hîc quoque laborat aliquantulum versus. Scriberem:

Manna cui è cælo, cui fons &c.

V. 21. *Ex ære figurat*. Tertullian. in Apoleg. cap. 13. idem Ethnicis obijciebat. *Domesticos Deos, quos Lares dicitis, domesticâ po-*

 testate

Vt quando libitum est, mittat conflata monetæ;
Aut magis in species conuertat sæpè pudendas.
Hinc miseras mactat pecudes, mentesque Deorum,
25 Quos putat irasci, calido in pulmone requirit,
Atque hominis vitam pecoris de morte precatur.
Quid petit ignosci veniam, qui sanguine poscit?
Illud enim quale est? quam stultum? quamue notandum?
Cum Deus omnipotens hominem formauerit olim,
30 Audet homo formare Deum. Ne crimina desint,
Hunc etiam vendit dominus, sibi comparat emptor.
Philosophos credam quicquam rationis habere,
Qui ratione carent, quibus est sapientia vana?

Sunt

testate tractatis pignerando, demutando aliquandò in Cacabulum de Saturno, aliquandò in trullam de Mineruâ, vt quisque contritus, atque contusus est, dum diu colitur, vt quisque dominus sanctiorem expertus est domesticâ necessitate. Publicos æquè publico iure fædatis, quos in hastario vectigales habetis. Si Capitolium, si olitorium forum petatur, sub eâdem voce præconis sub eâdem hastâ, sub eâdem annotatione quæstoris diuinitas addicta conducitur. Cacabulum Tertulliano memoratum, quod vas spurcitiarum fuit, à Paulino modestè innuitur per hæc verba:

Aut magis in species conuertat sæpè pudendas.

V. 24. *Mentesque Deorum*. In pecudum cæsarum extis Deorum mentem stultè perquirebant Gentiles. Ouid. lib. 5. Metam.

Fibra quoque ægra notas veri, monitusque Deorum
Prodiderat ———————

Hunc eorumdem errorem Seneca & ipse Ethnicus improbabat. Natur. Quæst. lib. 2. *Nimis Deum otiosum, & pusillæ rei ministrum facis, si alijs somnia, alijs exta disponit &c.* Consule I. Cæs. Buleng. de Magia &c.

V. 31. *Etiam vendit*. Ad hoc spectant rursus, quæ ex Tertulliano nuper attulimus. Iulius Firmicus de Err. prof. Relig. cap. 16. *Vendebatur Deus, vt prodesset emptori, & emptor suppliciter adorabat quicquid paulò ante viderat subhastatum.*

V. 32. *Philosophos credam*. Eleganter in hanc rem scripsit S. Eucherius in Parænet. ad Valerian. Inter alia hæc habet: *Breui tibi liquebit, quantò hæc nostra, idest pietatis veritatisque præcepta illis Philosophorum præceptis præferri debeant. In illis namque eorum præceptis vel adumbrata virtus, vel falsa sapientia; in his verò consummata iustitia, solida veritas continetur. Vnde licet dicere Philosophiæ alios nomen vsurpasse, nos vitam. Etenim qualia possunt ab his dari præcepta viuendi? Causam nesciunt &c.*

V. 34.

Sunt Cynici canibus similes, quod nomine produnt.
35 Sunt & sectantes incerti dogma Platonis,
Quos quæsita diu animæ substantia turbat,
Tractantes semper, nec definire valentes;
Vnde Platonis amant de animâ describere librum,
Qui præter titulum nil certi continet intus.

40 Sunt

V. 34. *Sunt Cynici*. Vulgò κυνικοὶ dicebantur hi Pilosophi, hoc est *canini ἀπὸ τοῦ κυνὸς à cane*. Diogenes Laert. in Antisthenis vitâ hæc ait: κατῆρξε πρῶτος τοῦ κυνισμοῦ, *Cynicam primus sectam instituit*, & in eâ princeps fuit. Hinc de illo Ausonius canit:

Inuentor primus Cynices ego. Quæ ratio istbæc?
Alcides multò dicitur esse prior.
Alcida quondam fueram doctore secundus,
Nunc ego sum Cynices primus, & ille Deus.

Idem verò Laertius in Proem. Cynicos ab ignominiâ sic appellatos asserit: Καὶ ἀπὸ σκωμμάτων, ὡς οἱ κυνικοὶ. Suetonius in Vespas. *Demetrium Cynicum in itinere obuium sibi post damnationem, ac neque assurgere, neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit Canem appellare*. Eleganter quoque Augustinus de Ciu. Dei l. 14. cap. 20. *Hoc illi canini Philosophi, hoc est Cynici non viderunt, proferentes contra humanam verecundiam quid aliud quam caninam, hoc est immundam sententiam*.

V. 35. *Sectantes incerti*. Plato plerumque Socrati adhæsit, ac idcircò inter Socraticos refertur à Laertio in Prolegom. Quia verò Τὴν ἀρχαίαν Ἀκαδημίαν συστησάμενος *veterem Academiam instituit, Sectæ nouæ* fundamenta iecit. Hinc Platonicorum secta. Propriè tamen ij vocabantur Academici. Laertius in Platonis vitâ: Ἐτάφη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἔνθα τὸν πλεῖστον χρόνον διετέλεσε φιλοσοφῶν. ὅθεν καὶ Ἀκαδημαϊκὴ προσηγορεύθη ἡ παρ' αὐτοῦ αἵρεσις. *Sepultus est in Academiâ, vbi plurimum temporis philosophatus fuerat, vnde & quæ ab eo fluxit secta Academica est appellata*. August. de Ciu. Dei. cap. 12. lib. 8. *Cum Speusippus sororis Platonis filius, & Xenocrates in scholam eius, quæ Academia vocabatur, eidem successissent, ob hoc & ipsi, & eorum successores Academici appellabantur. Recentiores tamen Philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerunt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos*.

V. 35. *Incerti dogma*. Prudentius in Apotheosi:

Consule barbati deliramenta Platonis,
Consule & hircosos Cynicos, quos somniat, & quos
Texit Aristoteles tortâ vertigine neruos.

V. 36. *Diu animæ*. Versus aliquantùm laborat. Scriberem:

Quos animæ quæsita diu substantia turbat.

V. 39. *Qui præter titulum*. Egregius vtique, celeberrimusque Platonis

40 Sunt etiam Physici naturæ nomine dicti,
Quos antiqua iuuat, rudis, atque incondita vita:
Namque vnus baculum quondam, & vas fictile portans,
Vtile quod solùm, solumque putarat habendum,
Illud vt auxilij, atque hoc esset causa bibendi,
45 Cum stare agricolam, manibusque haurire supinis

Potan-

nis est liber, vbi *de animæ immortalitate* quæstionem habet; Sed si cum Christianorum assertis, certissimisque nostræ Fidei documentis componatur, *nil certi continet intus*. Homini Ethnico, & longè à verâ Religione posito magnum fuit sapientiæ portentum, non irridendam omninò de eiusdem animæ perennitate proferre sententiam, in quâ tamen quot errores errauerit non est meum hîc inuestigare, sed monere tantummodò, ibi in incertum pleraque ferri. Theodoritus scriptor eruditissimus Serm. 5. contra Græcos hanc Platonis sententiam acutissimè examinat, ac nutantem sæpissimè deprehendit. Addit porrò: *Καὶ ὁ μὲν σοφώτατος Πλάτων περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς παμπόλλους λόγους διεξελθὼν οὐδ' Ἀριστοτέλη τὸν φοιτητὴν ἔπεισε τὸν δὲ στέρξαι τὸν ὅρον*. Ita vertit Acciaiolus: *Ac Plato quidem sapientissimus, qui complures sermones de immortalitate animæ disseruit, ne Aristoteli quidem auditori suo persuasit eam positionem.*

V. 40. *Sunt etiam Physici*. *Φύσις* Græcè Latinè dicitur *natura*. Hinc Physici, seu naturales Philosophi. Laertius in Proem. *καὶ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς περὶ φύσιν πραγματείας φυσικοὶ προσηγορεύθησαν. Et alij, quod de naturâ rerum scripsere, Physici sunt appellati.*

V. 42. *Namque vnus baculum*. Laertius in Vitâ Diogenis: *θεασάμενός ποτε παιδίον ταῖς χερσὶ πῖνον, ἐξέρριψε τῆς πήρας τὴν κοτύλην. Intuitus Diogenes aliquandò puerum cauâ bibentem manu, cotylum perâ productum abiecit.* Hoc Diogeni vniuersa scriptorum cohors adiudicat, ac Seneca potissimùm Ep. 90., & S. Hieronym. aduers. Iouinian. lib. 2., qui Paulino concordes, non puerum, vt Laertius habet, sed rusticum Diogeni magistrum fuisse consentiunt. Quum verò Antisthenis Cynicorum antesignani auditor iste fuerit, ac Cynicam Philosophiam sectatus Cynici supra omnes cognomentum meruerit, vtique miror, cur Paulinus Cynicos à Physicis apertè distinguens, cuidam postea è Phisicis hoc Diogenis factum adscribat. Neque reponatur, veteres tripartitam coluisse Philosophiam, ac propterea Physicam, quæ pars è tribus erat, Cynicis etiam competere; siquidem Cynici hanc Philosophiæ partem auersabantur, ac vni Ethicæ operam dabant. Sunt Laertij verba in Menedemo: *Ἀρέσκει οὖν αὐτοῖς (κυνικοῖς) τὸν λογικὸν, καὶ τὸν φυσικὸν τόπον περιαιρεῖν; μόνῳ δὲ προσέχειν τῷ ἠθικῷ. Placet ergò illis* (Cynicis) *Logicam, ac Naturalem Philosophiam tollere, ac vni Ethicæ animum intendere.* Quæ verò Paulinus addit, omninò Cynicis, non Physicis conueniunt.

V. 49.

Potandas vidisset aquas, vas fictile fregit,
Quo procul abiecto remouenda superflua dixit.
Rusticus hunc docuit quod spernere posset & istud.
Hi neque vina bibunt, nec victu panis aluntur,
50 Nec lecto recubant, nec frigora vestibus arcent,
Ingratique Deo, quod præstitit ille, recusant.
Quid dicam diuersa sacra? Et Dis, atque Deabus
Condita templa loquar? Quæ sint Capitolia primùm
His Deus, vxorque Dei, ipsamque sororem

55 Esse

V. 49. *Hi neque vina bibunt*. Expressè de Cynicis id Laertius tradidit in Menedemi Cynici vitâ: *ἔνιοί τε γοῦν, καὶ βοτάναις, καὶ παντάπασιν ὕδασι χρῶνται*. *Plerique etiam herbis, & aquâ frigidâ vtuntur*. Et de Diogene in eius vitâ sic ait: *ἐν οἴκῳ τε, ἐδίδασκε διακονεῖσθαι λιτῇ τροφῇ χρωμένους, καὶ ὕδωρ πίνοντας*. *Domi etiam ministrare docebat cibo leui, ac vili contentos, & aquâ*.

V. 50. *Nec lecto recubant*. Celebre Diogenis Cynici dolium etiamnum habetur, in quo Philosophus ille noctu diuque recubabat. Hunc alij Cynici imitati. Chresolius in Mystagog. lib. 4. cap. 20. sect. 3. de his ait: *Inanissimæ gloriæ causâ Cynici dormiebant in herbaceis toris, aut nudâ humo, vt eâ vitæ duritate, & fucatâ patientiâ omnium in se oculos conuerterent*. Pallio itaque substrato incubare etiam isti solebant, quod innuit Martial. lib. 4. Epigr. 52. de Cynico agens:

Quem nudi tegit vxor abolla grabati.

Abolla autem pallium erat.

V. 50. *Nec frigora*. Ijs tantùm vestibus caruere Cynici, quæ frigori arcendo inseruiunt; tunicâ enim destituti solo vtebantur pallio. S. Cyprianus in his *exerti, ac feminudi pectoris inuerecundam iactantiam* arguit. Vide August. lib. 14. de Ciu. Dei cap. 20.

V. 51. *Ingratique Deo*. Rectè Seneca lib. de Breu. vitæ cap. 14. Cynicos ait *naturam hominis excedere*. Tot corporis ab his Philosophis quæsita incommoda superbiæ potiùs, quam verè sapientiæ miracula fuere. Diogenes fastum Platonis se aliquando calcare profitebatur, cui Plato: *At fastu alio*. Tatianus Assyrius in elegantissimâ oratione ad vers. Græc. super his consulatur.

V. 53. *Quæ sint Capitolia*. Mutila hîc, & absque interpunctione (quâ totus Codex MS. caret) non facilè enucleanda oratio occurrit. Adderem tamen binum *est*, ac ita distinguerem:

——————*Quæ sint Capitolia? Primùm*
His Deus est, vxorque Dei est, ipsamque sororem
Esse volunt &c.

V. 54. *Ipsamque sororem*. Virgilius hîc à Paulino memoratus Æneid. lib. 1.

55 Esse volunt, quam Vergilius notat auctor eorum
Dicendo: Et soror, & coniux. Plus de Ioue fertur,
Et natam stuprasse suam, fratrique dedisse,
Vtque alias caperet, propriam variasse figuram,
Nunc serpens, nunc taurus erat, nunc cignus, & arbos,
60 Se-

lib. 1. Sic Iunonem de se loquentem inducit:

Ast ego quæ Diuûm incedo Regina, Iouisque
Et soror & coniux ————————

Greg. Nazianz. Orat. 1. in Iulian. ἥρα τῦ μεγάλυ Διος ἀδελφὴ, καὶ ὁμόζυγος. *Iuno magni Iouis soror, & coniux*. Hanc Ethnicis impudentiam exprobrat August. lib. 4. cap. 10. de Ciu. Dei. Minutius quoque *Deos colitis incæstos cum matre, cum filiâ, cum sorore coniunctos*.

V. 55. *Vergilius*. Ita Codex. Politian. Miscell. Ep. 2. cap. 77. & lib. 5. Ep. 3. apertis testimonijs euincit *Vergilium*, non *Virgilium* esse scribendum. Ita marmora plura, ita vetustissimi libri ferunt. Cæl. Rhodig. lib. 7. Antiqu. lect. cap. 4., Manut. in Orthogr. alijs exemplis prolatis contrariam tuentur sententiam. Horum rationes apud Dausquium in Orthogr. recolendæ, apud quem *Virgilius* rectiùs sonat.

V. 57. *Natam stuprasse*. Non hîc aliam intelligi quam Proserpinam Iouis è Cerere filiam fatebuntur omnes, quum ista Plutonis deinde fuerit mancipata coniugio. Verum quis illam à Ioue stupratam affirmauit? Eusebius Cæsar. lib. 2. de Præp. Euang. hæc habet: Κυὲ μὲν ἡ Δημήτηρ ἀνατρέφεται δὲ ἡ κόρη, μίγνυται δ' αὖθις ὁ γεννήσας ὀυτωσὶ Ζεὺς τῇ Φερεφάττῃ τῇ ἰδίᾳ θυγατρὶ, μετὰ τὴν μήτερα Δηῶ, ἐκλαθόμενος τῦ προτέρυ μύσυς, καὶ μίγνυται δράκων γενόμενος. Hoc est: *Ceres peperit, educatur filia, huic Proserpinæ filiæ à se genitæ rursus Iupiter post matrem Cererem immiscetur prioris oblitus sceleris, ac Draconis formâ susceptâ illam comprimit*. Hæc autem iisdem penè verbis Eusebius è Clemente Alexandr. in monit. ad Gent. hausit, cui Arnobium aduers. Gent. lib. 5. fusè rem hanc tractantem addere potes. Hinc lucem accipiet Ouidij locus 6. Metampr. Inquit is Iouis adulteria recensens:

Aureus vt Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, variusque Deoida serpens.

Deois hîc Proserpina est Cereris ex Ioue filia, Grecè enim Δηὼ ἀπὸ τῦ δήω, hoc est *inuenio* dicitur Ceres, & inde Patronymicum nomen Deoidis Proserpinæ communicatum. Orpheus (seu quis alius sit Auctor) ex hoc nefando concubitu Liberum genitum ait, cui adstipulatur Diodor. Sic. lib. 3. Bibl. Hist.

V. 59. *Nunc serpens*. *Serpentis* figuram induit Iupiter, quum Proserpinæ, vt nuper vidimus, se miscuit; *Tauri*, quum Europam asportauit; *Cycni*, quum Ledam fefellit; ac denique *arboris* (nisi fortè *aurum* pro *arbos* hîc legendum sit) quum in aliam quandam fœminam nefandus

60 Seque immutando, qualis fuit, indicat ipse,
Plus aliena sibi quam propria forma placebat.
Turpiùs his aquilam finxit, puerique nefandos
Venit in amplexus. Quid dicit turba colentum?
Aut neget esse Iouem, aut fateatur dedecus istud.

65 Nodus adulter procubuit. Hæc & alia Ouidius exprimit lib. 6. Metam.

Fecit olorinis Ledam recubare sub alis,
Addidit vt Satyri celatus imagine pulcrâ
Iupiter implerit gemino Nycteida fœtu,
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit,
Aureus vt Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, variusque Deoida serpens.

Venustè etiam Græcus quidam duobus hisce carminibus lusit:

Ζεὺς κύκνος, ταῦρος, σάτυρος, χρυσὸς δι' ἔρωτα
Λήδης, Εὐρώπης, Ἀντιόπης, Δανάης.

Fit Iupiter cycnus, taurus, satyrus, aurum propter amorem Ledæ, Europæ, Antiopes, Danaes. Hanc Iouis procaciam ridet Nazianzen. in Orat. 1. aduers. Iulian. *τὰ πάντα γίνεται δι' ἀσέλγειαν, καὶ ἀκαθαρσίαν ὁ Ζεὺς &c. Quiduis efficitur Iupiter ob impuritatem, ac libidinem.* Plura pete ex Arnobio, Lactantio, Clemente, alijsque vetustissimis Patribus.

V. 62. *Turpiùs his aquilam.* Per aquilam Ganymedem rapuit Iupiter. De hoc Virgil. lib. 3. Æneid.

——————Quem præpes ab Idâ
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.

Quidam tamen ipsum Iouem in aquilam conuersum huius rapinæ auctorem faciunt. Est Græcum carmen:

Αἰετὸς ὁ Ζεὺς ἦλθεν ἐπ' ἀντίθεον Γανυμήδην.

Iupiter aquila factus volauit ad pulcrum Ganymedem. Ouidius quoque lib. 10. Metam.

Rex superum Phrygij quondam Ganymedis amore
Arsit, & inuentum est aliquid, quod Iupiter esse,
Quam quod erat, mallet. Nullo tamen alite verti
Dignatur, nisi quæ portat sua fulmina terræ.

Est hæc Paulini nostri mens isto in loco.

V. 64. *Aut neget esse Iouem.* S. Iustinus Martyr in Apolog. primâ, quæ hactenus habitâ secunda, sic loquitur: *ἀπείη δὲ σωφρονούσης ψυχῆς ἔννοια τοιαύτη περὶ θεῶν, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα, καὶ γεννήτορα πάντων, κατ' αὐτοὺς Δία, πατροφόντην, καὶ πατρὸς τοιούτου γεγονέναι, ἔρωτί τε κακῶν, καὶ αἰσχρῶν ἡδονῶν ἥττω γενόμενον, ἐπὶ Γανυμήδην, καὶ τὰς πολλὰς μοιχευθείσας γυναῖκας ἐλθεῖν. Absit enim à castâ mente hæc de Dijs cogitatio, videlicet ipsum eorum ducem, & patrem omnium secun-*

65 Nomen habet certè, quod nec ratione probetur:
Sacra Ioui faciunt, & Iupiter Optime dicunt,
Huncque rogant, & Iane pater primo ordine ponunt:
Rex fuit hic Ianus, proprio qui nomine fecit

Iani-

dum eos Iouem, parricidam, & patre taligenitum, & præ amoris impotentiâ à prauis, fœdisq; voluptatibus victum ad Ganymedem, compluresq; alias adulterijs imminutas fœminas venisse. Lactantius Ganymedis raptu memorato subdit: *Hæc qui fecit viderimus an maximus, certè optimus non est.* Plura in hanc rem Aug. lib. 7. cap. 9. de Ciu. Dei, & Arnob. lib. 3. aduers. Gent.

V. 65. *Nomen habet certè.* Quum tot sint Iouis flagitia, vtpotè qui stupris familias exagitet, & sæpè Iouem Ethnici sine causâ inimicum habeant, nomen Iouis huic Deo non competere ait, seu, vt opinatur Lactantius Diu. Inst. lib. 1. cap. 11., *Iouem, Iunonemq; à iuuando esse dictos Cicero interpretatur, & Iupiter quasi iuuans pater dicitur, quod nomen in Deum minimè congruit, quia iuuare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficij.* Tum demonstrare pergit, quam parum Summo Deo conueniat vocabulum istud.

V. 66. *Et Iupiter Optime.* Plinius in Paneg. *Parens*, ait, *hominum Deorumq; Optimi priùs, deinde Maximi nomine colitur.* Erat cognomen hoc præcipuum Iouis, illudq; apud veteres Scriptores sæpissimè occurrit. Nostram ad rem faciunt Lactant. lib. 1. Inst. Diu. cap. 10., vbi inquit: *Quid horum omnium pater Iupiter, qui in Solemni precatione Optimus, & Maximus nominatur?* Et infrà: *Hæc qui fecit viderimus an maximus, certè optimus non est.* Arnobius quoq; lib. 1. aduersus Gent. *Cum à vobis & Iupiter Optimus, & Maximus habeatur.*

V. 67. *Iane pater.* Veteres, vt docet Brissonius de Formul. lib. 1. à Iano precationes auspicabantur. Martial. lib. 10. Epigr. 28. de hoc numine agens:

Annorum, nitidiq; sator pulcherrime mundi,
Publica quem primum vota precesq; canunt.

Aur. Victor in Breu. Hist. Rom. *In sacris omnibus primum locum Iano detulerunt vsq; eò, vt etiam cum alijs Dijs sacrificium fit, dato thure in altaria, Ianus prior nominetur, cognomento quoq; addito Pater.* Paulus Festi abbreuiator in verbo Chaos: *Vnde Ianus detractâ aspiratione nominatur, ideò quod fuerit omnium primus, cui primò supplicabatur.* Arnob. lib. 3. de ipso agens: *Atq; ita per vos Dei nomen creditur, quem in cunctis anteponitis precibus.* Hinc Ouid. lib. 10. Fast.

——————— *Cur quamuis aliorum numina placem*
Iane tibi primum thura merumq; fero?

Consulantur Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 9., Horat. Ep. 16. lib. 1., Seruius in VII. Aeneid. &c.

V. 69.

Ianiculum, prudens homo, qui cum multa futura
70 Posset respicere, hunc duplici pinxere figurâ,
Et Ianum geminum veteres dixere Latini.
Hic quia nauigio Ausonias aduenit ad oras,
Nummus huic primùm tali est excusus honore,

Vt

V. 69. *Ianiculum*. Cyprian. lib. de Idol. vanit. de Saturno agens: *Hunc fugatum*, ait, *hospitio Ianus excepit, de cuius nomine Ianiculum dictum est*. Solin. Polyhist. cap. 2., Arnob. lib. 1., & August. lib. 7. de Ciu. Dei cap. 4. idem asserunt. Sed & Virgil. lib. 8.

Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem,
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Minutius: *Itaq; latebram suam, quod tutò latuisset, vocari maluit Latium, & vrbem Saturniam de suo nomine, & Ianiculum Ianus ad memoriam vterq; posteritati reliquerunt*. Miror Dionysium Halicarnass. tam accuratum alioqui Romanarum antiquitatum Scriptorem scriptis prodidisse à Romulo Æneæ filio, Ascaniiq; & Romi fratre conditam. *Αἰνείαν πόλιν, ἀπὸ τοῦ πατρὸς, τὴν ὕστερον κληθεῖσαν Ἰάνικλον*, hoc est: *Vrbem Aeneam à patre denominatam, quæ postea Ianiculum appellata fuit*.

V. 69. *Qui cum multa futura*. Est & hæc aliorum opinio asserentium ideò bifrontem Ianum fingi, quia præterita respexerit, ac futura præuiderit. Ouidius tamen lib. 1. Fast., Macrob. lib. 1. Saturn., August. lib. 7. de Ciu. Dei cap. 8., aliiq; diuersas excogitarunt rationes, quas recolere volenti ad manum erunt eorum volumina. Macrobius verò lib. citato, & potissimum cap. 7. Paulino adstipulatur.

V. 71. *Ianum geminum*. Numa omnium primus Ianum Geminum dedicauit. Velleius lib. 2. ita illum vocat: *Certa pacis argumentum Ianus Geminus clausus dedit*. Plin. lib. 34. cap. 7. *Præterea Ianus Geminus à Numma Rege dicatus*. Idem cap. 2. lib. 33. *Nota æris fuit ex alterâ parte Ianus Geminus, ex alterâ rostrum nauis*. Ad hoc respiciunt sequentia Paulini carmina. Vide quoq; Varronem lib. 4. de Lingu. Latinâ, Sueton. in Neron. cap. 14, & Macrob. cap. 9. lib. 1. Saturn.

V. 73. *Nummus huic*. Plutarchus in Quæst. Rom. hac de re scribit: *Διά τι τὸ παλαιὸν νόμισμα τῇ μὲν εἶχεν Ἰανοῦ διπρόσωπον εἰκόνα, τῇ δὲ πλοίου πρύμναν, ἢ πρῷραν ἐγκεχαραγμένην; πότερον (ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν) ἐπὶ τιμῇ Κρόνου πλοίῳ διαπεράσαντος εἰς Ἰταλίαν*, *Cur antiquum nomisma ab vna parte Iani bifrontis imaginem, ab alterâ nauis aut proram, aut puppim insculptam habet? An, quæ vulgata opinio est, in honorem hoc fit Saturni nauigio in Italiam aduecti?* Ipse quidem Plutarchus hanc rationem haud omninò probandam ait, sed huic acquieuere probatissimi Auctores. Ouid. Fast. lib. 1. cum Iano colloquens ita canit:

—— Sed cur naualis in ære
Altera signata est, altera forma biceps?

Ianus

Vt pars vna caput, pars ſcalperet altera nauem.
75 Cuius nunc memores quæcumque nomiſmata ſignant
Ex veteri facto capita hæc, & nauia dicunt.

De

Ianus reſpondet:

Cauſa ratis ſupereſt. Tuſcum rate venit in amnem.
Ante pererrato falcifer orbe Deus.
At bona poſteritas puppem formauit in ære
Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Verùm enim verò ab alijs diſſidere videtur Paulinus, quum ipſi Iano aduentum in Italiam tribuit, quod alij ad Saturnum referunt. Athenæus Deipnos. lib. 15. non Italiæ ſolum, ſed & Græciæ in vſu fuiſſe aſſerit huiuſmodi nummos; ait enim *τὰς κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολλὰς πόλεις, καὶ τὰς κατὰ τὴν Ἰταλίαν, Σικελίαν, ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἐγχαράττειν πρόσωπον διπέφαλον, καὶ ἐκ θατέρου μέρους ἢ σχεδίαν, ἢ στεφανὸν, ἢ πλοῖον. Ciuitates in Græciâ multas, in Italiâ, Siciliâq; monetam cudere impreſſam bicipiti facie, & ex alterâ parte vel rate, vel coronâ, vel nauigio.* Similes nummi viſuntur etiamnum apud antiquitatis amatores, & præſertim apud Clariſs. Virum S. R. I. Com. Franciſcum Mediobarbum Biragum, qui ampliſſimum in re nummariâ theſaurum poſſidebat, præteritiſq; annis laudatiſsimum emiſit opus de Numiſm. Imper, quo Occonem mirabiliter auxit. Sed heu infortunium noſtrum. Ereptus è viuis eſt hoc anno vir iſte doctiſſimus, magnumq; ſui deſiderium viris eruditis reliquit.

V. 75. *Nomiſmata. Numiſma*, & *nomiſma* dicitur. Primum apud Horatium occurrit lib. 2. Ep. 1., & Martial. lib. 1. Epigr. 40. Alterum in antiquis Gloſſis, & apud Auctores præſtantiſſimos. Certè meliùs Græcæ Orthographiæ accomodatur, quæ Νόμισμα habet.

V. 76. *Capita hæc & nauia.* Eſt ludus apud Italos puerulos, quem vocant: *giocare à teſta, ò arma*, aut *à teſta, o Croce*, & apud Gallos *jouer à croix, ou pile*. Ille ipſe eſt qui apud antiquos. Accipe auctoritatem Aur. Victor (ſeu quis alius auctor ille ſit) in lib. de Orig. gent. Rom. *Iſtum etiam*, inquit, *vſum ſignandi æris, ac monetæ in formam incutiendæ Ianus oſtendiſſe traditur, in quâ ab vna parte caput eius imprimeretur, alterâ nauis, quâ vectus illò erat.* En vt Auctor iſte in Iani aduentu Paulino concordat. Subdit: *Vnde aleatores poſito nummo, opertoq; optionem conluſoribus ponunt enunciandi, quid putent ſubeſſe, caput, aut nauem, quod nunc vulgò: corrumpentes nauiandi dicunt.* Tu vocem hanc *nauiandi* corrige, & *nauia* repone. His conſonat Macrobius lib. 1. cap. 7. Saturn. *Cum primus Ianus æra ſignaret, ſeruauit & in hoc Saturni reuerentiam, vt quoniam ille naui fuerat adductus, ex vnâ quidem parte ſui capitis effigies, ex alterâ verò nauis exprimeretur. Æs ita fuiſſe ſignatum hodièq; intelligitur in aleæ luſu, cum pueri denarios in ſublime iactantes capita, aut nauiam, luſu teſte vetuſtatis, exclamant.* Andreas

Schot-

De Ioue quid ſperant, qui eſt à Rege ſecundus;
Quique ſacrificijs apponitur ore precantum?
Hic habet & matrem captam paſtoris amore,
80 Nam prior eſt paſtor, quam Iupiter, aut Iouis ipſe;
Sed

Schottus hîc integrè legi *nauiam*, non *nauim* ex 4. MS. Pithæorum ait; ſed mihi potiùs *nauia*, aut *nauium* legere placeret, id verſus Pauliniani metro inconcuſsè docente. Certè Io. Iſac. Pontanus in edit. Macrob. Anni 1597. *nauia* legit.

V. 77. *A Rege ſecundus*. Ante Iouem filium Saturnus regnauit. Expulſus dein filio reliquit Regni aut cæleſtis, aut terreni habenas. Lactant. lib. 1. cap. 11. Diu. Inſt. *Video alium Deum Regem fuiſſe primis temporibus, alium conſequentibus. Poteſt ergò fieri, vt alius ſit poſtea futurus. Atqui Diuinum Imperium, aut ſemper immutabile eſt, aut ſi eſt mutabile, quod fieri non poteſt, ſemper vtiq; mutabile eſt*. Hinc Saturnia Regna, ac ætas aurea Saturni Imperio adſcribitur.

V. 78. *Quiq; Sacrificijs*. Quod ſuperiùs innuerat repetit, nempè Ethnicorum precationes, votaq; à Iani inuocatione incohari, deinde ad Iouem verti, quod ſanè Numinum maximum, omniumq; Rectorem nunquam decebat.

V. 79. *Hic habet & matrem*. Atym paſtorem deperijt Rhea, ſeu Cybele Iouis genitrix. Ille impudicæ nolens auſcultare Deæ eſt euiratus. De hoc Ouid. lib. 4. Faſt.

Phryx puer in ſyluis facie ſpectabilis altis
Turrigeram caſto iunxit amore Deam &c.

Hoc Deæ facinus Ethnicis exprobrat Minutius in Octau. *Cybeles Dyndima pudet dicere, quæ adulterum ſuum infeliciter placitum, quoniam & ipſa deformis, & vetula, vt multorum Deorum mater, ad ſtuprum illicere non poterat, exſecuit, vt Deum ſcilicet faceret Eunuchum*. Auguſtin. lib. 6. cap. 7. de Ciu. Dei: *Sacra ſunt Matris Deûm, vbi Atys pulcher adoleſcens ab eâ dilectus, & muliebri zelo abſciſſus etiam hominum abſciſſorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur*.

V. 80. *Nam prior eſt paſtor*. Tantis ambagibus, ac diſcordijs Gentilium Theologia conſtat, vt ſe per illam extricare nemo facilè poſſit. Euſeb. Cæſ. lib. 2. cap. 4. de Præp., vbi de Phrygum Theologiâ diſſerit, Cybelem ante Deorum connubia Atydis amore correptam ait. Verùm quot capita tot ſententiæ.

V. 80. *Aut Iouis ipſe*. *Iouis* in recto caſu rectè dicitur. Priſciano teſtante, apud veteres *Iouis* ſolùm dicebatur à *Iuuando*, adiectoque altero vocabulo dictus eſt *Iupiter*, quaſi *Iouis pater*; ſeu vt meliùs arbitratur Lactantius, *Iuuans pater*. Iouis in recto caſu effertur apud Hyginum in Lib. Fabul., Nonnium Marcellum, alioſq;, quos conſulere potes. Quidam ſeueriſſimus cenſor Gallus N. A. libros quatuor *de Symbolo ad Cathecum*.

Augu-

Sed melius pastor castum seruare pudorem
Qui voluit, spreuitque Deam, cui sæua viriles
Abscidit partes, ne quando tangeret ille
Alterius thalamum, qui noluit eius adire.
85 Hoc tamen hoc egit sententia iusta Deorum,
Ne fieret coniux, qui non est factus adulter?
Nunc quoque semiuiri mysteria turpia plangunt,
Nec desunt homines, quos hæc contagia vertant,
Intus & arcanum quiddam quasi maius adorant,
90 Idque vocant Sanctum, quod si velit ire pudicus
Iste prophanus erit. Sic artior ipse Sacerdos

Fæmi-

Augustino abiudicat, quippe quod illi stylus ab Augustiniano, imò à Grammaticorum dogmatis abhorrere videtur. Inter exempla hoc profert: *Illic fingitur, quod idem Iouis Iunonem habeat sororem, & coniugem*, & nomen *Iouis* in nominandi casu vsurpatum sugillat; Verùm decipitur, quum huiusce nominis vsus apud grauissimos Auctores obuius fiat, ac propterea Augustinum non dedeceat. Nos istis contenti ad alia pergimus.

V. 81. *Sed meliùs*. Magis ne placeret: *sed melior*?

V. 87. *Semiuiri*. Hi sunt Galli Matris Deûm Sacerdotes, quibus virilia in Atydis euirati memoriam amputabantur. Lactant. lib. 1. cap. 17. *Deûm mater, & amauit formosum adolescentem, & eundem cum pellice deprehensum exsectis virilibus semiuirum reddidit. Et ideo nunc Sacra eius à Gallis Sacerdotibus celebrantur.* Minutius Cybeles impuritate detectâ subdit: *Propter hanc fabulam Galli eam, & semiuiri sui corporis supplicio colunt. Hæc iam non sunt Sacra, tormenta sunt.* Vide Iuuenal. Sat. 2. ipsumque Paulinum Nat. XI.

V. 88. *Nec desunt homines*. Totus est Augustinus lib. 6. de Ciu. Dei, & alibi in confutandâ hac Ethnicorum vanitate, ac subterfugio. Hi fabulas aniles internis scatere mysterijs, ibique Philologicas veritates latere passim obijciebant; sed suismet illi rationibus confundebantur: *Deinde*, ait cap. 8. S. Doctor, *si ista Sacra, quæ scenicis turpitudinibus conuincuntur esse fœdiora, hinc excusantur, atq; purgantur, quod habent interpretationes suas, cur non etiam poetica similiter excusantur, atq; purgantur?* &c. Greg. Nazianz. in Or. 1. aduers. Iulian. enumeratis quibusdam Gentilium superstitionibus hæc subdit: ταῦτα ἐπισυγκυκλείσθω τοῖς θαυμασταῖς τῆς θεολογίας ἀκροαταῖς, εἶτ' ἐπινοείσθω τούτοις ἀλληγορήματα, καὶ τερατεύματα, καὶ τῶν προκειμένων ἐκπίπτων ὁ λόγος εἰς βάραθρα χωρείτω, καὶ κρημνοὺς θεωρίας οὐκ ἐχούσης τὸ στάσιμον. *Hæc eximijs, & admirandis diuinitatis auditoribus inculcentur, posteaque his allegoriæ, ac portentosæ interpretationes excogitentur, atq; à propositis rebus aberrans oratio in barathra feratur, & præcipitia contemplationis nihil solidum habentis.*

V. 92.

Fœmineos vitat coitus, patiturque viriles.
O mens cæca virûm! De Sacris semper eorûm
Scæna mouet risus, nec ab hoc errore recedunt.
95 Saturnum perhibent Iouis esse patrem, huncque vorasse
Natos ante suos, & mox è ventre nefandas
Euomuisse dapes, sed postea coniugis arte
Pro Ioue suppositum mersisse in viscera saxum,
Quod nisi fecisset, consumptus Iupiter esset,
100 Huncque Chronon dicunt, fictèque Chronon, quia tempus
Quæ creat absumit, rursusque absumpta promittit.
Cur tamen obliquè nomen pro tempore fingunt?
Hunc etiam, quod sæpè sibi de prole timebat,
Ab Ioue deiectum cælo latuisse per agros

105 Ita-

V. 92. *Patiturque viriles*. Deesse versum hîc suspicor, sensus enim in ancipiti manet. Certè vox *abscindi* penitus hîc necessaria, vt sit sensus: *patiturq; viriles abscindi partes*.

V. 94. *Scænamouet risus*. Iul. Firmicus de error. profan. Relig. cap. 13. hæc luculenter habet: *O facinorosæ cupiditatis triste solatium! O hominum deflenda persuasio! Scœnam de Cælo fecistis & errantes animos per abrupta præcipitia crudeli calamitate duxistis*. Et infra: *ad theatrum potius templa transferte, vt in scænis Religionum istarum secreta tradantur, & vt nihil prætermittat impietas, histriones facite Sacerdotes*. Mitto Augustinum Ep. 5. ad Marcellin. & lib. 7. cap. 26. de Ciu. Dei, & Tertullian. in Apolog. cap. 15.

V. 95. *Saturnum*. Rem fusè narrat Hesiodus in Theogoniâ, Natal. Com. in Mythologiâ lib. 2., & reliqui Ethnicæ Theologiæ eruditionem scriptis prosequuti.

V. 100. *Huncq; Chronon*. Scribendum fuerat *Cronon*, Græcè enim Saturnus est Κρονός. At quia tempus significare dicitur, χρονὸς quoque appellatur. De hoc Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 22. Dionys. Halicarn. lib. 1. Antiqu., Cic. de Nat. Deor. lib. 2., alijque agunt. Arnobius tamen hanc denominationem minimè probat lib. 3. aduers. Gent. *Nam si tempus*, ait, *significatur hoc nomine, Græcorum vt interpretes autumant, vt quod Chronos est, habeatur Cronos, nullum est Saturnium nomen. Quis enim est tam demens, qui tempus esse dicat Deum?* &c.

V. 101. *Quæ creat absumit*. Latinum reddidit eleganter Orphei, seu Onomacriti versum de Saturno, in eius Hymno:

ὃς δαπανᾷς μὲν ἅπαντα, καὶ αὔξεις ἔμπαλιν αὐτὸς
Omnia qui profers, consumis & omnia rursus.

Pro voce *promittit* legerem *remittit*.

V. 105.

105 Italiæ, Latiumque ideò tunc esse vocatum,
Magnus vterque Deus! Terris est abditus alter,
Alter non potuit terrarum scire latebras.
Hinc Latiare malum prisci statuêre Quirites,
Vt mactatus homo nomen satiaret inane.
110 Quæ nox est animi? quæ sunt improuida corda?
Quod colitur nihil est, & Sacra cruenta geruntur.
Quid quod & Inuictum spelæa sub atra recondunt,

Quæque

V. 105. *Latiumque ideo*. Virgil. Æneid. lib. 8. de Saturno agens:
———————— Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

V. 108. *Latiare malum*. Crudelissimum hoc erat Ethnicismi piaculum. Ioui, quem Latiarem appellabant, humana immolabatur hostia. Tertull. in Apolog. cap. 9. rem prodit: *Ecce in illâ religiosissimâ Vrbe Æneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine.* Locum illustrat egregiè la Cerda. Minutius: *Hodieq; à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur*: & alibi: *Cum Latiaris cruore perfunditur.* Porphyrius lib. 2. περὶ ἀποχ. ἐμψ. Ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν τις ἀγνοεῖ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τῇ τοῦ Λατιαρίου Διὸς ἑορτῇ σφαζόμενον ἄνθρωπον; *Quin & nostro æuo quis nescit in magnâ Vrbe Iouis Latiaris festo immolari hominem?* Prudent. lib. 1. in Symmachum:
Funditur humanus Latiari in munere sanguis.
S. Athanas. in Orat. contra Gent. καὶ οἱ πάλαι δὲ Ῥωμαῖοι τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία ἀνθρωποθυσίαις ἐθρήσκευον. *Prisci quoque Latini Iouem Latiarem victimis humanis sunt venerati.* Tatianus contra Grecos: εὗρον δὲ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Item apud Romanos Latiarem Iouem humano cruore, & sanguine per homicidia fuso placari.* Dionys. Halic. lib. 4. Antiq. Rom. Sacra hæc Ioui Latiari facta commemorat, neque tamen victimæ huius meminit. Hinc disce meliùs *Iouem Latiarem*, quam *Latialem* dici, quod quidam negant.

V. 112. *Et Inuictum*. Quum hosce duos versus Clariss. viro, doctissimoque Equiti Prospero Mandosio communicassem, vt arcanam eruditionem mihi reseraret, rescripsit ille sibi, ac Illustriss. Ciampino admodum sententiam probari Abb. Philippi Bonarotæ viri eruditissimi, cuius in scientiâ numismatum antiquorum peritiam breui mirabimur; Hîc enim agi de Sacrificijs Mithræ asserebat, quæ maximam apud Ethnicos famam sibi conciliarunt. Ego igitur, quum per viros tantos profecerim, rem paucis attingam, & præclaram explicabo eruditionem. A Persis omnium maximè Solis cultus vsurpabatur. Hunc *Mithram* vocabant, additumq; illi *Inuicti* cognomen. Plura apud Gruterum pag. 33. & sequ. & apud

Reine-

Reinesiana marmora occurrunt *Deo Inuicto*, *Deo Inuicto Mithra*, SOLI MITHRÆ, SOLI INVICTO, & SOLI INVICTO MITHRÆ posita. Iul. Firmicus de Err. Prof. Relig. cap. 5. Iouem in duas diuidi potestates, quarum vnam (hoc est virilem) Mithram dici asserit. Herodotus lib. 1. de Persis loquens: θύουσι δὲ οὐρανίῃ Ἀφροδίτῃ, ἣν καλέουσι Μίθραν. *Sacrificant verò cælesti Veneri, quam vocant Mithram*. Nicetas ad Steliteut. Nazianz. Τὸν Μίθραν οἱ μὲν τὸν ἥλιον, οἱ δὲ τὸν νέφρον τοῦ πυρὸς, ἄλλοι ἰδικήν τινα δύναμιν ὑπολαμβάνουσι. *Mithram alij Solem, alij renem ignis, nonnulli peculiarem quandam potestatem esse volunt*. Itaque quum non Solem tantùm, sed quid aliud per Mithram significari videam, facilè Gruterianam Inscriptionem pag. 22. num. 12. explicabo. Ita se habet illa: D.I.M. ET. SOLI. SOCIO. SAC. hoc est *Deo Inuicto Mithrae, & Soli Socio sacrum*. Pro Mithrâ hîc aliud Numen intelligendum est à Sole diuersum, non ipsemet Sol *tamquam alienigena*, vti parùm rectè opinatur Reinesius ad Inscript. 48. Cl. 1. Legitur quoque in priscis Inscriptionibus NANNÆ. SEBECIO. DEO. MITHRÆ. quæ verba omnia ad Solem Mithram referenda censet I. Cæs. Bulengerus c. 4. lib. 1. de lic. & vet. Magiâ. Ego tamen tribus Dijs dicatum marmor puto, vt NANNA sit *Dianæ Nannaea* nomen, de quâ Liber 1. cap. 6., & 2. cap. 1. Machab., Hieronymus, & Iosephus meminere; SEBECIVS pro *Ioue Sabazio* intelligatur, de quo Orpheus, seu Onomacr. in Hymno

Κλῦθι πάτερ, Κρόνου υἱὲ, Σαβάζιε κύδιμε δαῖμον.

Audi pater, Saturni fili, Sabazie inclyte Deorum.

Neque enim scio, quâ auctoritate Bacchum etiam *Sabazium* dixerit Heinsius in Arist. Sacr. Sed hæc satis superque.

V. 112. *Spelaa*. Græcum est verbum σπήλαιον quod Latinè spelunca dicitur; sed Græcum nomen & aures Ausoniæ tolerauere. Virgil. Eclog. 10.

Certum est in syluis inter spelaa ferarum &c.

Claudianus de bello Get.

————————— *metuenda ferarum*

Spelaa —————————

Mithræ Sacrificia secretissimis in antris peracta. Religioso silentio apud eius cultores illic accepta mysteria seruabantur. Quin & ijs sacris initiari volentes multis cruciatibus probationem subibant. Hinc Suidas in verb. *Mithra* ait: οὐκ ἂν οὖν εἰς αὐτὸν δυνήσαιτό τις τελεσθῆναι, εἰμὴ διά τινων βαθμῶν παρελθὼν τῶν κολάσεων δείξει ἑαυτὸν ὅσιον, καὶ ἀπαθῆ. *Nullus autem potest initiari, nisi per quosdam suppliciorum gradus se sanctum, & perturbationum immunem ostenderit*. Hoc idem confirmant Nazianz. Orat. 3., Lamprid. in Commodo, ac Tertull. cap. 15. de Cor. Mil. Sunt huius verba: *Erubescite Romani commilitones eius non iam ab ipso indicandi, sed ab aliquo Mithra milite, qui cum initiatur in Speleo &c.* S. Iustin. Martyr in Dialog. cum Triphone Mithræ Sacra peragi bis ait ἐν τόπῳ ἐπικαλουμένῳ παρ᾽ αὐτοῖς σπηλαίῳ, *in loco, qui*

Quæque tegunt tenebris, audent hunc dicere Solem?
Quis colat occultè lucem, fidusque supernum,
115 Celet in Infernis nisi rerum causa malarum?
Quid quod & Isiacum sistrumque, caputque caninum
Non magis abscondunt, sed per loca publica ponunt?
Nescio quid certè quærunt, gaudentque repertum,
Rur-

apud illos spelæum, seu specus vocatur. Vide Hieron. in Ep. ad Lætam., Reines. Cl. 1. n. 48. Inscript., Bulenger. lib. 1. cap. 4. de lic. & vet. Mag., Selden. de Dijs Syris Synt. 1. cap. 6., Salmas. ad Hist. Aug. fol. 349. 382. &c.

V. 113. *Quæque tegunt*. Scribendum potiùs videtur *quemque tegunt tenebris*. Nihilò feciùs placet sensus.

V. 115. *Celet*, *Celo* pro *lateo* inusitatum verbum. Tegendi tantùm, atque occultandi significatione vsurpatum inuenio. Me tamen monuit eruditissimus vir Michael Maddius clarissimi viri Car. M. Maddij dignissimum germen apud Plautum in Bacch. Act. 3. scæ. 2. legi:

Vt vt eris, moneo, non celabis.

Et à Scholiaste Lambino ita explicari: *non falles, non latebis*. Certè si pronomen *te* hîc subintelligendum contendis, & ego in Paulini versu pronomen *se* subintelligam. Si cui placeret emendare, legerem:

Celet in Infernis ni se horum causa malorum.

Sanè in Cod. MS. non *malarum*, sed *malorum* est scriptum.

V. 116. *Isiacum*. In sacris Isidis sistra quatiebantur, & Anubidis caput caninum exponebatur. Lucan. lib. 8. rem complectitur vtramq;

Semideosq; canes, & sistra iubentia luctum.

Ausonius ad Paulinum nostrum scribens Epist. 25.

Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

Anubis porrò Cynocephalus etiam dicebatur, nomine eius formam exprimente. Athanas. orat. contr. Græc. ὁ παρ' Αἰγυπτίοις Κυνοκέφαλος Ἄνουβις. *Apud Aegyptios caninâ facie Anubis*. Ouid. Metam. lib. 9.

——— *Cum qua latrator Anubis*
Sistraq; erant, numquamq; satis quæsitus Osiris.

De sistris consule Laurent. Pignor. in Mensâ Isiac., & egregiam dissertationem Benedicti Bacchini eruditissimi, & Clariss. viri.

V. 118. *Nescio quid*. Locum Minutij expressit Paulinus. Inquit ille: *Mox inuento paruulo gaudet Isis, exultant Sacerdotes, Cynocephalus inuentor gloriatur, nec desinunt annis omnibus vel perdere quod inueniunt, vel inuenire quod perdant*. Jul. Firm. cap. 2. *Nihil hîc inuenis, nisi quod iterum aut quæras, aut lugeas*. Ipse Paulinus Nat. XI.

——— *Nam quid, rogo, cæcius illis;*
Qui non amissum quærunt, nusquamq; manentem
Inueniunt? ———

V. 122.

Rursus & amittunt, quod rursus quærere possint.
120 Quis ferat hoc sapiens, illos quasi claudere Solem,
Hos proferre palam propriorum monstra Deorum?
Quid Serapis meruit, qui sic laceratur ab Ipsis
Per varios turpesque locos? Hic denique semper
Fit fera, fitque canis, fit turpe cadauer aselli,
125 Nunc homo, nunc panis, nunc corpore languidus ægro.
Talia dum faciunt, nihil hunc sentire fatentur.
Quid loquar & Vestam, quam se negat ipse Sacerdos
Scire quid est? Imisque tamen penetralibus intus
Semper inextinctus seruari fingitur ignis.
130 Cur Dea, non Deus est? Cur ignis fæmina fertur?
Ista quidem mulier, sicut commendat Hyginus,

Sta-

V. 122. *Quid Serapis meruit*. Hic aquam hærere mihi lubenter fateor. Alicuius Festi diei meminit Paulinus, quo Serapis multas induere figuras cogebatur; At huius vestigia nusquam reperio. Certè Macrobius, & Plutarchus in lib. de Isid. & Osir. nullâ alia effictum formâ Serapidem faciunt quam humanâ. *πανταχοῦ ἀνθρωπόμορφον Ὀσίριδος ἄγαλμα*, *vbiq; simulacrum Osiridis humanâ specie ostenditur*. Ab eruditioribus itaq; expectanda solutio.

V. 127. *Quid loquar & Vestam*. Vestam esse ipsam terram sunt quidam arbitrati, alij domorum omnium seruatricem, alij etiam per illam purum ætheris ignem significari opinabantur. Hinc Orpheus illam non ficulas habitare regiones, sed in æthere morantem aiebat:

Ἑστία εὐδυνάτοιο Κρόνου θύγατερ βασίλεια,
Ἣ μέσον οἶκον ἔχεις πυρὸς ἀενάοιο μεγίστου.
Vesta potentis Saturni filia Regina,
Quæ mediam regionem ætheris magni, ignisq; habitas.

Alij alia, vt mirum non sit, si Sacerdotibus eius ignotum quoq; quid illa sit, noster affirmet.

V. 130. *Cur ignis fæmina*. Vidisti supra ex Orpheo Vestam pro igne sumi, addo nunc Ouid. lib. 6. Fast.

Nec tu aliud Vestam, quam viuam intellige flammam;

Et tamen is ante dixerat:

Vesta eadem est & Terra ——

Augustin. lib. 4. cap. 10. de Ciu. Dei ita fatur: *Eandem terram Cererem, eandem etiam Vestam volunt, cum tamen sæpiùs Vestam non nisi ignem esse perhibeant*, quod idem repetit lib. 7. cap. 16. Vide Cic. de Nat. Deor., & in 2. de Leg., Diodorum, aliosq;. Miratur igitur, ridetq; Paulinus, cur ignis fæmina dicatur.

V. 131. *Hyginus*. Augusti libertus fuit Iul. Hyginus, ac Ouidij familia-

ris.

Stamine prima nouo vestem contexuit olim;
Nomine de proprio dictam, quam tradidit ipsa
Vulcano, qui tunc illi monstrarat opertos
135 Custodire focos. Hic rursum munere lætus
Obtulit hanc Soli, per quem deprehenderat ante
Martis adulterium. Nunc omnis credula turba
Suspendunt Soli per Vulcanalia vestes;
Vtque notent Venerem, tunc & portatur Adonis;

140 Ster-

ris. Librum *fabularum* scripsit, qui etiamnum extat. Verùm ibi citatum a Paulino locum nancisci non potui. Scripsit ille præterea libros *Genealogiarum*, & librum *de Penatibus*, quem laudat Macrob. lib. 3. cap. 14. Saturnal., librum *de proprietatibus Deorum*, Macrobio itidem teste lib. 3. cap. 8., & *Confusaneas quæstiones* Fabio, Gellio, ac Diomedi memoratas, quæ nobis omnia temporum voracitas inuidet. Ex hiscc libris propositam eruditionem procul dubio Paulinus noster hauserat.

V. 138. *Suspendunt Soli*. Vulcanalia festa erant in Vulcani honorem. De his mentio extat in vetustissimis Kalendarijs apud Gruter. pag. 133. 134. & 135., & in alio non dissimili apud Dempster. Rom. Antiqu. in Paralip. ad cap. 4. lib. 4. Peragebantur autem 10. Kal. Septemb. His Columella concordat de Re Rust. lib. 11. cap. 3. *Ceterùm*, ait, *Augusto circa Vulcanalia tertia satio est*. Meminit etiam Varro de lingua Lat. In vsu autem antiquis fuit Idolorum cultoribus vestes falsis suspendere Dijs. Aristoph. in Auibus.

——————— τὶς δὲ θεὸς
Πολιοῦχος ἔσται, τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον;

Quis autem Deus vrbi præsidebit, cui diuidemus vestes? hoc est: cui Deo vestes suspendemus? Apuleius lib. 6. As. Aur. *Vides dona speciosa, & lacinias auro literatas, ramis arborum, postibusq; suffixas*. Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 18. *In alijs mysterijs traditur mos, vt vestem, in quâ quispiam initiatur, templis, & Numinibus dicaret*. Hæc, & alia congerit Pinto Ramirez in Spicileg. Sacr. tract. 1. cap. 2. & 22. §. 15. Verùm vestes Soli singulariter dedicatas apud neminem inuenire potueram, quum eruditissimus Abbas Blanchinus, cuius curæ Em. Othoboni Bibliotheca demandata est, per Clariss. Ciampinum quendam hac de re apud Herodotum extare locum me monuit. Est autem lib. 2., vbi agit de Neco Rege: ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι πέμψας ἐς Βραγχίδας τὰς Μιλησίων. *In vestitu autem curiosus quum fuisset, illum Apollini dicatum ad Branchidas Milesiorum misit*.

V. 139. *Portatur Adonis*. Erant quidem Adonia apud Gentiles, hoc est Festa Adonidi sacra, de quibus meminit Aristophanes in Pace, & Ouid. Metam. lib. 10. eo versu per Venerem prolato:

Annua

140 Stercora tunc mittunt, ipsum pro stercore iactant.
Omnia si quæras, magis & ridenda videntur.
Additur hîc aliud: Vestæ quas Virgines aiunt
Quinquennes epulas audis portare Draconi,
Qui

Annua plangoris peraget simulamina nostri.
Præsertim verò Alexandriæ, vt asserit Nat. Comes lib. 5. cap. 16. Mythol., Adonidis solemnia feruebant, cuius imago magnâ cum pompâ ferebatur. Sed hîc aliud innui tempus patet, quo & Adonidis simulacrum portaretur, nempe in ipsis Vulcanalibus, ait enim: *Tunc & portatur Adonis*. Celebris est Veneris, & huius pueri fabula.

V. 140. *Stercora tunc mittunt*. Fimo Dij Gentium dehonestari solebant. Doctissimus Abbas Blanchinus Othobonianæ Bibliothecæ Præfectus per Cl. virum Io: Ciampinum Orphei, seu Onomacriti versum de ritu simili vt animaduerterem monuit. Habetur ille apud Nazianz. in Stelitent. 1. aduerſ. Iulian.

Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε θεῶν, εἰλύμενε κόπρῳ.

Iupiter gloriosissime, Deûm maxime, delibute stercore.

Seldenus de Dijs Syris Synt. 2. cap. 5. hunc eumdem recitat versum, sed ad *Iouem Stercoreum* non magis attinere censet illud εἰλύμενος κόπρῳ, quam Virgilij de Ioue verba:

————— Totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Quasi vtrobique Iupiter arcanis naturæ inuolutus dicatur. Verùm nil rei Latina carmina cum Græcis habent, & κόπρος ille, quo delibutus dicitur Iupiter, huiusmodi ab explicatione abhorret. Dij Stercorei fuere præterea, ac, vt ibidem notat idem Seldenus, *Beelzebul* sonat *Dominus stercoreus*, & Rabbi Abraham Benkattun versum 33. cap. 23. Exodi ita explicat: *Non sines apud te habitare, qui colunt Deos peregrinos, vel stercoreos*. Sed cur Adonis stercora patiebatur? Causam inuenisse mihi videor. Nonnulli Adonidem semen tritici esse statuerunt, inter quos Theocriti Scholiastes ita loquutus est: ὁ Ἄδωνις, ἤγουν ὁ σῖτος, ὁ σπειρόμενος ἓξ μῆνας ἐν τῇ γῇ ποιεῖ ὑπὸ τῆς σπορᾶς &c. *Adonis, videlicet frumentum satum sex menses humi sub satione degit*. Tam benè igitur Adonidi stercora aptantur, quam tritico. Quia verò inter Vulcanum, Venerisque amasios inimicitiæ intercedebant, hinc Adonis malè habitus, quum Vulcani Sacra peragebantur. Has ego propiores causas arbitror, cur adeò turpia ille in Vulcanalibus subire cogeretur.

V. 143. *Quinquennes epulas*. Quum mihi horum carminum germana explicatio lateret, monuit me Iohannes Ciampinus V. C., & maximum Vrbis decus, solutionem à Lipsio petendam cap. 10. de Vestâ, & Vestal. Hunc quidem Auctorem ante consulueram, sed incurioso effugerat hæc eruditio. Inquit autem is: *In ambage, vel nube est, quod in Syluestri*

Qui tamen aut non est, aut si est, Diabolus ipse est
145 Humani generis contrarius antea suasor.
Et venerantur eum, qui nunc in nomine Christi
Et tremit, & pendet, suaque omnia facta fatetur:
Quæ mens est hominum, vt pro veris falsa loquantur;
Qui linquenda colunt, contràque colenda relinquunt?
150 Iam sat erit nobis vanos narrare timores.
Hæc ego cuncta prius, clarum cum lumen adeptus,
Meque diu incertum, & tot tempestatibus actum
Sancta salutari suscepit Eclesia portu,
Postque vagos fluctus tranquillâ sede locauit,
155 Vt mihi iam liceat, detersâ nube malorum,
Tempore promisso lucem sperare serenam.
Iam prior illa salus, quam perdidit immemor Adam,
Tunc verò suadente malo, nunc remige Christo,
Eruta de scopulis semper mansura resurget.
160 Rector enim noster sic vndique cuncta gubernat;

Vt

stri Actis quibusdam legitur: Draconis eum ora clausisse, & perpetuo ergastulo mancipasse, cui Kalendis singulis à Virginibus Vestæ suppeditari solita sunt alimenta. Nam quis veterum tale aliquid? eàq; sperni, aut abijci à magnis viris vt falsa video. Me cunctante an non Tertullianus huc adspexerit ad Vxor. cap. 6. hisce verbis: Romæ quidem quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia pœnæ suæ cum ipso Dracone curantes de Virginitate censentur. Hæc Lipsius. Tu verò sodes intuere quantum ponderis hisce omnibus à Paulino accedat. Quomodo verò *quinquennes epulas* vocet, fateor me nondum percepisse. Habetur quidem in Codice nostro scriptum *quinquennis*, at neq; metrum, neq; sensus hanc lectionem patiuntur, scriptumq; pro *quinquenneis*.

V. 149. *Qui linquenda*. Similis locus Minutiano: *Nonne ridiculum est, vel lugere quod colas, vel colere quod lugeas?*

V. 151. *Ego cuncta priùs*. Hîc versum vnum, pluresue deesse nemo diffitebitur; quippe verba priora in incerto manent, similemq; sensum vt compleantur requirunt: *Hæc ego cuncta prius dubiâ mente voluebam, & probare nesciebam, clarum cum lumen adeptus sum* &c.

V. 153. *Eclesia*. Ita effert alibi Paulinus hoc nomen metri gratiâ. In Epithal. *Grande Sacramentum, quo nubit Eclesia Christo.*
Hic vos nectat amor, quo stringit Eclesia Christum.
In Nat. IV. quoq; & alibi. Ita etiam vsurpauit Anonymus lib. 2. contra Marcionem ijs carminibus, quæ Tertulliano adscribuntur:
Sic & Apostolico decurrit Eclesia verbo.

V. 161.

Vt modò qui nobis errorem mentis ademit,
Hîc meliore viâ Paradisi limina pandat
Felix. Nostra Fides vni, certoque dicata,
Vnus enim Deus est, substantia Filius vna,
165 Vnus in vtroque est vnus vigor, vna potestas:
Namque Dei Verbum patrio de pectore Christus
Emicuit, semperque fuit, qui non quasi natus,
Ore sed egressus, Chaos illud inane remouit,
Et tulit informem contextæ noctis hiatum,
170 Distribuitque locis mare, terras, aera, cælum,
Hisque dedit geminam pulsâ caligine lucem.
Ast vbi cuncta nouum stupuerunt surgere Solem,
Quatuor hæc hausit varijs exordia rebus.
Sunt homines terris, sunt addita sidera cælo,
175 Aere pendet auis, liquido natat æquore piscis:
Sic elementa suis decorauit singula formis,
Nexuit hæc diuersa licet, discretaque iunxit,
Iunctaque discreuit, quæ nunc diuisa cohærent:
Claudit enim Oceanus terram, mare clauditur, ipse
180 Axe sub æthereo medius concluditur aer.
Hoc etiam cælum, quod nos sublime videmus,
Sex alijs infrà est spatio surgentibus æquo,
Postque thronos septem, post tot cælestia regna

Cetera

V. 161. *Vt modò*. Tempus designat, quo hæc scriptis mandabat, nemè Annum 395., se enim Nolam nuper contulerat Paulinus, vt ibi religioso pioque viuendi instituto daret operam. Vide quæ disserui in Præf. ad hoc Poema.

V. 176. *Sic elementa*. Vix erit quisquam, cui noua non videatur Paulini sententia. En apertè *mare*, *terras*, *aera*, *cælum* elementorum nomine distinguit, neque hilum de igne cogitat. Res pulchra, & disquisitione digna. Consulat itaque Lector Dissertationem XX., quam idcircò posui, vt singularem eruditionis huius partem elucidatam facerem.

V. 180. *Medius concluditur aer*. Absit, vt imaginariam illam ignis sphæram, quam Aristoteles, eiusque sectatores lepidè excogitarunt, ac etiamnum probant, Paulinus noster admiserit. Hinc aerem non à commenticijs illis flammis, sed ab æthere, cæloue conclusum affirmat.

V. 183. *Postque thronos septem*. Non septem tantùm, sed nouem sub Empyreo constitutos fuisse cælos omninò fatendum. Septem ex ijs errantia sidera tenent, vt habet versiculus:

Cyn-

Cetera pars omnis, quæ cunctis eminet vltra,
185 Quæ super excedit, quæ passim tendit in altum,
Quæ sine fine patet, quam nec mens colligit vlla,
Lucis inaccessæ domus est, sedesque potentis
Sancta Dei, vnde procul quæ fecit subdita cernit.
Omnia sic constant, dum spiritus omnia cingit.
190 Hæc eadem, quorum nobis conceditur vsus,
Quæ polus inferior magnâ complectitur Vrbe,

Cuncta

Cynthia, Mercurius, Venus, & Sol, Mars, Ioue, Satur. Octauum à fixis sideribus occupatur; nouum verò primum Mobile est, cui, succedit Empyreum. Nihilominùs septem cælos ante Empyreum extare disertè Paulinus sentit. Quâ ratione quæris? Poeticâ facultate respondeo; siquidem apud Poetas in octauo cælo, videlicet in sidereo cælo, Dei summi domicilium statuitur. Virgil. lib. 10. Æneid.

Conciliumque vocat Diuûm pater, atque hominum Rex
Sideream in sedem ————

Sidon. Apollin. in Panegyr. Auiti de Deorum Concilio

Ipsa pauimentum sunt sidera, iam Pater aureo
Tranquillus sese solio locat. ————

Euripides in Ione Διος πολύαστρον ἕδος *Ionis pauimentum multisidereum* appellat, cui adde Chrysost. Orat. 2. de Dei nat., aliosque. Fuit hæc quoque veterum Christianorum sententia. *De Cælorum diuersitate* Philastrius Brixiensis Episcopus imaginariam hæresim recenset cap. 46., aitque, *Siue ergò sex Cælos secundùm David, & septimum hoc firmamentum accipere quis voluerit, non errat, nam Salomon tres cælos dicit, ita cælum, & cælum cæli. Paulus æquè Apostolus vsque ad tertium cælum se raptum fatetur. Siue ergò septem quis acceperit, vt David, siue tres, siue duos, non errat,*

V. 188. *Vnde procul.* Virgilium imitatur ita lib. 10. Æneid. canentem:

Conciliumque vocat Diuûm Pater, atque hominum Rex
Sideream in sedem, terras vnde arduus omnes
Castraque Dardanidum spectat. ————

Liceat quoque Italicorum vatum Principem hîc audire lib. 1 Hier. Liber.

Quando dall' alto soglio il Padre eterno,
Ch' è nella parte più del Ciel sincera,
Gli occhj in giù volse, e in vn sol punto, e in vna
Vista mirò ciò ch' in se 'l mondo aduna.

V. 191. *Complectitur Vrbe.* Romani Imperij fines eosdem ac orbis terrarum Poetæ statuerunt. Rutil. in Itiner. eleganter:

Dumque offers victis proprij consortia iuris
Vrbem fecisti, qui prius orbis erat.

Scho-

Cuncta licet distent, vna cum pace tenentur,
Denique nomen habent vnum, sunt omnia mundus.
Hunc etiam Græci cosmon dixere priores;
195 Hinc ita compositum distinguens vtraque lingua
Cosmon ab ornatu, mundum de lumine dixit.
Nam quò Sol nitet, hoc totum sordebat in vmbrâ,
Et manet exemplum, quotiens nox omnia fædat,
Et docet ex tenebris, quæ sit data gratia lucis.
200 Tot bona qui fecit, qui sic operatus vbique est,
Hic Deus est de corde Dei, hic Spiritus oris,
Sancti sermo Patris, tantarum fabrica rerum.

Scholiast. in Dionys. de situ orb. ὅπερ δὲ πόλις τοῖς αὐτῆς ὁρίοις, καὶ χώραις ἐστὶ τοῦτο, ἡδὲ ἡ πόλις τῆς ἁπάσης οἰκουμένης, ὥσπερ αὐτῆς χώρας ἄστυ κοινὸν ἀποδεδειγμένη. *Quod autem est suis finibus, & regionibus vrbs aliqua, hoc Roma est totius orbis prouinciis, quasi commune totius habitabilis terræ oppidum.* Hinc Roma Claudiano dicitur *quæ fundit in omnes Imperium*; sic Plin. cap. 5. lib. 35. Romam esse *vnam cunctarum gentium in toto orbe patriam* dixit. Plura pete à Bulengero de Imp. Rom. lib. 2. cap. 5.

V. 195. *Hinc ita*. Arrideret: *Hunc ita*.

V. 196. *Cosmon ab ornatu*. Κόσμος Græcis est ornamentum. Ab hac significatione mundi, qui Græcis Κόσμος dicitur, nomen deriuatum censet Paulinus, quia reuera est mundus venusta ornamentorum series. Alij ἀπὸ κόσμου, qui est *ordo*, seu *modus*, nominis huius ethymologiam deducunt, quum mundus rerum simul nexarum, atque ordinatarum verè sit status. Tertullianus aduers. Marcion. lib. 5. poetæ nostro subscribit: *Vt ergò*, ait, *aliquid de isto huius mundi indigno loquar, cui & apud Græcos ornamenti, & cultus, non sordium nomen est.*

V. 196. *Mundum de lumine*. Honor. Augustod. lib. de Imag. Mundi cap. 1. Isidor. lib. 3. Orig. cap. 28., & 13. cap. 1. *Mundum* quasi *mouendum, quia in perpetuo sit motu*, dictum putant. Sed rectiùs Varro, Cic., Plin., Paullus I. C., & alij, à *munditie* appellatum volunt. Huic Ethymologiæ Paulinus accedit, dum *à lumine mundum* dici ait.

V. 201. *Hic Deus est*. Hoc est Diuinum Verbum, Deiq; filius, per quem vt supra cecinit, *omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est*. In MS. dicitur: *Hic Deus de corde*. Apposui verbum *est*. Adhuc tamen claudicat versus, possem alterum *est* adijcere: *Hic est Spiritus oris*.

V. 202. *Fabrica rerum*. *Fabrica* pro *officina* propriè vsurpari docuit Sipontinus. Ita fortè capiendum hic nomen istud. Meâ tamen sententiâ aut error in Codicem irrepsit, aut carmen aliquod abest.

Nec se Paganus laudet, si vitat Idola;
Ac satis esse putat, quod Numine credat in vno.
205 Quid colet ille Deum, qui Verbum non colit eius?
Qui non virtutem simili veneratur honore?
Quique inuisibilem, incomprehensibilemque fatetur
Esse Deum, hic etiam Christum si cogitet idem
Inueniet, quoniam Verbum comprehendere nemo,
210 Nemo videre potest, opera eius sola videntur.
In Patre Natus enim, in Nato Pater omnia fecit,
Et quidquid virtute dedit, pietate tuetur.
Sic fuit, & steterit versus Saluator in æuum,
Qui tulit errores, qui fecit vera videri,
215 Placatoque Patri pereuntem reddidit orbem:
Nec mirum, si cuncta regit, qui cuncta creauit,
Qui dedit ex nihilo totum, lucemque tenebris
Prætulit, atque diem iussit succedere nocti,
Quodque in carne fuit, carnis peccata remittit;
220 Cernit enim fragilem faciles incurrere lapsus,
Corripiensque tamen veniam dabit omnibus vnam;
(Remque nouam dicam, nec me dixisse pigebit)
Plusque pius quam iustus erit. Si denique iustus
Esse velit, nullus fugiet sine crimine pœnam;
225 Iustus enim mala condemnat, pius omnia donat:
Hoc facit, vt rata sint venturæ munera vitæ,
Et quod culpa tulit, rursùm indulgentia reddat,
Quæ si non fuerint plebi concessa roganti,
Tunc propè nullus erit delicto liber ab omni;
230 Qui possit meritus promissá luce potiri?

Tan-

V. 203. *Nec se Paganus*. De hoc nomine plura pete à magno Annalium parente Baronio in Martyrol. ad diem 31. Ianuar., Gothofred. ad lib. 6. C. Th. tit. 10. de Paganis &c., alijsq; Scriptoribus. Seculo Christi quarto nomen hoc Gentilibus aptari cæpit, quum ijdem ab vrbibus pulsi in *Pagis*, agrisq; profanam adhuc Religionem exercerent.

V. 203. *Si vitat*. In MS. legebatur: *Si qui Idola vitat*. Emendaui.

V. 204. *Numine*. Jta scribere placuit pro *nomine*, quemadmodum habet MS.

V. 213. *Versus Saluator*. Illud *versus* mihi parum arridet. Fortasse *verus* scribendum est.

V.249.

Tangere tunc lætis Cælorum Regna licebit,
Tunc poterit mors ipsa mori, cum tempore toto
Vita perennis erit, quia tunc in Sede beatâ
Nullus peccandi locus est, vbi nulla cupido est:
235 Gloria tanta manet populo seruata Fideli.
Amplius hoc tribuit, maius dedit hoc quoque munus,
Quod peccatorem, quem pœnitet, antea lapsum
Non facit in numero turbæ peccantis haberi;
Quippe satis pœna est, cum sit sua culpa dolori;
240 Supplicium proprium timor est, tormenta reatus
Tum veluti patitur qui se meruisse fatetur.
Quid poterit melius, vel quid moderatius esse?
Iudicat, inquirit, castigat, parcit, honorat,
Omnia qui vincit, nec ab ipsâ vincitur irâ.
245 Quod de præsenti iam cernimus esse futurum;
Nam cum sæpè minax horrentia nubila cogit,
Et terrore pio rutilo nimis igne coruscat,
Tristibus & pluuijs, & nubibus intonat atris,
Omne genus timet interitum, sed vita potestas
250 Desinet, & pariter Cælum mentesque serenat.
Hoc quoque tunc sperare iubet, qui se modò cuncta
Perdere posse probat, si perdere velle recusat.
Sic iteranda salus venturo ostenditur æuo,
Æternique Dei pietas æterna manebit.

V. 249. *Vita potestas*. Errorem alijs tollendum relinquo.

POst egregia hæc S. Paulini Poemata Hymnum quemdam subnectere placuisset, quem ab eodem Santissimo vate in S. Ambrosij laudem compositum gemini Bibliothecæ Ambrosianæ MSS., vetustique Codices affirmant. Eius initium est:

Miraculum laudabile
Canite omnes populi,
Quod datum est Ecclesiæ
Fluctuanti in seculo.

Ille verò idem est Hymnus, quo etiamnum Ambrosiana Ecclesia vtitur, quique in eiusdem Breuiarijs legitur recenti studio expolitus, ac restauratus. Quum tamen plurima eidem Hymno verborum barbaries insit, nullaque metri sit habita ratio, apertissimè patet, non a Paulini modò nostri stylo abhorrere, verùm etiam humilem planè fœtum sequioris æui fuisse. Constat quidem, Gennadio teste, *Hymnarium* à Paulino elucubratum, sed ab edacissimâ ætate tantum opus interceptum fuit, eiusque particulam Opusculum hoc non esse quisque eruditus nullo negotio dignoscet. Itaque Dissertationes subdo, quas, vt maior Paulini carminibus lux affulgeret, pro viribus elaborare studui. Ex eis autem quædam erunt viris doctissimis inscriptæ, quas nullo inter eos præstantiorum delectu habito, sed secundùm propositum Poematum ordinem distribuendas censui. Vtinam huiusmodi labor æquo gratoque animo ab humanissimis Lectoribus excipiatur, tum enim & de suscepto consilio mihi gaudebo, animusque ad maiora in posterum suscipienda appelletur.

AD

AD SANCTI PAULINI POEMATA DISSERTATIONES.

De Turcio Aproniano.

DISS. I.

GENS Apronia, à quâ procul dubio Aproniana familia, celebris est apud veteres Latinos, eiusq; meminere Glandorpius in Onomast., Patinus, & Vrsinus in familijs Romanorum, exhibitis etiam de illâ numismatis. Apronianam verò singulariter exquisitissimâ, ac neruosâ eruditione post Glandorpium prosequutus est Em. Norisius in Cænotaph. Pis. Diss. 4. cap. 2. §. 1. *Gens itaque Turcia Aproniana Asteria Romæ nobilissima fuit*, vti ibidem laudatus Cardinalis ait. Floruit sub Iuliano Augusto L. Turcius Secundus Aproninus Præf. Vrbi, de quo apud Gruterum pag. 476. n. 7. Inscriptio habetur, itemq; alia pag. 647. n. 6. Ad eundem referenda est alia Inscriptio Gruteriana pag. 165. n. 2. Fani sita, quæ tamen hactenus cum errore proposita est, quasi DIUO AUGUSTO fuerit dicata. Veram lectionem exhibent Schedæ Ambrosianæ Bibliothecæ, eæq; omnium vetustissimæ, è quibus multa mihi hausta in ornamentum collectionis ineditarum Inscriptionum, quam iusto volumine comprehensam, fauentibus Superis, orbi communicare iam meditor. Sic autem se habet marmor, eiusque adnotatio:

Fani in arcu semidiruto conuulso
tormentis bellicis bello Pij II. contra
Fanenses. MCCCCLXII.

DIVO AVGVSTO PIO CONSTANTINO PATRI DOMINORVM.

Subsequitur in medio marmore, ac infra quicquid apud Gruterum inuenitur. Positum Augusto priùs fuerat marmor, tum, vti frequenter contingit, eidem marmori copulata alia Inscriptio, quam Turcius Secundus Asterius Constantino Magno dicatam voluit. Alij fuere Turcij Aproniani, aut Asterij, quos in laudato numquam satis opere Norisiano

videre licet. Ibi ex antiquissimo Mediceæ Bibliothecæ Virgiliano Codice exhibetur Inscriptio Turcij Rufij Aproniani. V.C., qui Consul Anno Christi 494. processit, propriâ eiusdem Turcij manu elaborata. Redeamus nunc ad Turcium nostrum. Hunc ita Paulinus commendat:

Apronianum Turciæ gentis decus
Ætate puerum, sensibus carnis senem,
Veteri togarum nobilem prosapiâ,
Sed clariorem Christiano nomine,
Qui mixtâ veteris, & noui ortus gloriâ,
Vetus est Senator Curiâ, Christo nouus.

Igitur Senatorum albo inscriptus erat Turcius iste, & nuper Christianam Religionem fuerat professus. Hanc suam ad Christum conuersionem debuit Apronianus Melaniæ senioris pietati, quæ illum à Gentibus in Christi vinas adduxit. Auctorem huius rei Palladium habeo in Hist. Lausiacâ cap. 118., vbi de seniore Melaniâ Hierosolymis Romam reuersâ his verbis agit: *Atq; illic quidem cum esset, beatissimum virum, magnaque existimationis clarissimum Aprianum* (legendum est *Aproniamũ*) *qui erat Gentilis, Catechesi instituit, & Christianum effecit*. Romam redijt Melania anno 397. ex Baronij, Pagijq; calculis, igitur post illud tempus Ethnicismo Apronianus valedixit. Erat autem hic inter paucos Rufini Aquileiensis amicus, quam familiaritatem Melaniæ senioris, ac iunioris officia conciliauerant, apud quas Rufinus primas honoris, & existimationis tenebat. Hinc illius fautor effectus prauis etiam illius Doctrinis animum obstrinxerat. Anno Domini 399. ad Pammachium, & Oceanum Epistolam Hieronymus conscripsit, vbi quasdam Rufini sententias, calumniasque castigauit. *Verùm*, vt lib. 1. cap. 2. Hist. Pelag. ait Em. Norisius; *statim ac Hieronymi literæ Pammachio redditæ sunt, earumdam exemplar Apronianus, qui in Rufini rem vigilantissimè incumbebat, Aquileiam ad magistrum transmisit*. Ad hæc Rufinus duos è vestigio libros inuectiuarum in Hieronymum elucubrauit, quos Aproniano nostro inscripsit. Sic autem incipit: *Perlegi scripta tua, Aproniane carissime, quæ ab amico, & fratre bono* (hoc est Hieronymo) *de Oriente ad virum nobilissimum Pammachium missa transmisisti ad me*. Nunc videamus, quæ eius vxor. Palladius in Hist. Laus. cap. 134. hanc nobis notitiam seruauit: *Vidi etiam*, inquit ille, *beatam Auitam Deo dignam cum eius marito Primiano*. Ita in libris editis; at corrigendus locus, & pro *Primiano* legendum *Aproniano*. Heraclides in Paradiso, qui liber paucis mutatis idem est ac Historia Lausiaca Palladij, cap. 39. ita scribit: *Auitam aliquam Deo dignam cum Apreniano quodam ipsius viro, & filiâ eorum Eunomiâ vidi*. Et hîc error in nomine, ac legendum *Aproniano*, non *Apreniano*. Igitur Auita Paulino æquè præsens, de quâ sermonem inferiùs habebo, Aproniani coniux erat. Ex istâ duos ille susceperat natos, Eunomiam videlicet, ac Asterium puerum. De hoc primùm videamus.

De

De Asterio Turcij Aproniani filio.

DISS. II.

CErtè hic Asterius à Turcio Aproniano distinguendus, cum vt numerus verificetur, quem exhibet eo versu Paulinus:
Ergò nouem cuncti sociâ cum prole parentes &c.
tum quia expressè id asseritur superioribus carminibus:
Cum patre Paulino pater aquè Turcius iste est,
Sed me atas, soboles hunc facit esse patrem.
Erat quidem Turcio soboles alia, nempe Eunomia, sed illam Auitæ matri Paulinus primum adscripserat:
Matribus his duo sunt tribus vno pignora sexu,
Flos geminus, Melani germen, & Eunomia.
Itaque Turcij Aproniani filius erat Asterius, cognomine vtique gentis Turciæ proprio. Expressiùs verò infrà id à Poetâ repetitur, postquam de Piniano filio suo in Christo egit his verbis:
Ast aliud mihi par lumen in Asterio est.
Quem simul vnanimes verâ pietate parentes
Infantem Christo constituere sacrum.
Vt tamquam Samuel primis signatus ab annis
Cresceret in Sanctis votus alente Deo.
Hunc puerum, & fratrem fecit pia gratia patri,
Nam pariter sancto flumine sunt geniti,
Quos natura gradu diuiserat, hos Deus almo
Munere germanos in sua Regna vehet.
Vides hic Asterium memorari, qui vnà cum parente Turcio sacro Baptismatis fonte fuerat ablutus. Neque id quidem multò ante factum fuit, quod Asterij ætas non patiebatur, & obseruata nuper de Turcio non ferunt, qui dicitur *Vetus Senator Curia, Christo nouus, qui noui ortus gloriâ* longè clarior euaserat. De hoc item Asterio forsan intelligendus ille versus:
Turcius ore pio, florente Suecrius æuo.
Turcius pater primùm refertur, dein filius, qui Suecrius etiam appellatur, nisi Pinianum potiùs hoc nomen respiciat. Fateor cognomen istud satis peregrinum apud Romanos illo æuo fuisse, vnde in suspicionem deprauati textus facilè trahor. Fortassè *Syagrius* legendum est, quod librarij nullo negotio in *Suecrius* conuertere potuerunt, huiusque cognominis duos Consules habemus in Fastis anno 381. & 382. Gentem quoque Syagriam *Ecclesia thesaurum* appellat Ennodius in *Epiphanio*. Laudatus Cardinalis Norisius in Cænotaph. Pis. Diss. 4. cap. 2. §. 1. Ida-

cium

cium citat in Chronico ad annum Imperij Honorij 26., hoc est Æræ nostræ 420., & ad annum 17. Valentiniani Tertij, nempe 440., iterumque Renatum Profuturum apud Gregor. Turon. lib. 1. Hist. Franc., qui duos Asterios memorant sub Honorio, eiusque successore Valentiniano, magisterio vtriusque militiæ in Hispaniâ perfunctos. Alius item Asterius anno Christi 449. Consul in Fastis legitur. At neminem ex his Asterium nostrum fuisse mihi lubenter suadeo, quippe à teneris, vt aiunt, vnguiculis Deo Sacratus à parentibus iste fuerat, ac Sacerdotalem nutriebatur ad honorem, quemadmodum superiùs è Paulino didicimus.

De Auita, ac Eunomia.

DISS. III.

TVrcij Aproniani coniux erat Auita, eiusq; filij fuere Asterius supra memoratus, ac Eunomia. De illâ sic scribit Paulinus:

Iungitur huic germana iugo, vt sit tertia princeps
Agminis hymnisonis mater Auita choris.

Palladius in Lausiacâ Historiâ cap. 134. hanc mulierem beatam vocat, fæminisque vitæ Sanctitate illustribus accenset. Sunt eius verba: *Vidi etiam beatam Auitam Deo dignam cum eius marito Primiano* (legendum est, vt supra dixi, *Aproniano*) *& eorum filiâ Eunomiâ in omnibus Deo benè placentes, vt apertè facilè traducti fuerint à dißolutâ, & voluptariâ vitâ ad honestam, & continentem vitæ institutionem, in his quoque digni habiti, vt in Christo dormirent, ab omni quidem peccato liberi, perfectè in certamine decertantes, in bonâ memoriâ vitam suam relinquentes.* Idem Palladius cap. 118. quum à Melaniâ seniore Apronianum Fidei Christianæ redditum retulisset, hæc addit: *Persuasitque eumdem, vt contineret etiam cum suâ vxore, eius autem sorore, Auitâ nomine.* Hinc discimus Auitam senioris Melaniæ fuisse sororem, ac post eius monita continentiam seruasse. Nisi hic Palladij locus obstaret, *germana* vocabulum apud Paulinum ita explicassem, vt soror Albinæ supra memoratæ diceretur Auita; sed intelligere cogimur inde aut affinitatem, quæ illi cum Albinâ intercedebat, aut ætatis morumue inter easdem similitudinem, quam multiplicem interpretationem patitur vocabulum istud. Quum verò Melania senior Anno Christi 397. Romam redierit, Auitam, ac Turcium continentiam amplexos post illud tempus fatendum est, propter eaque Eunomiam, & Asterium illorum filios ante memoratum annum in lucem prodijsse. Heraclides in Paradiso ijsdem verbis ac Palladius Auitam describit: *Auitam*, inquit, *aliquam Deo dignam cum Apreniano* (lege *Aproniano*) *quodam eius viro, & filiâ eorum Eunomiâ vidi adeò pla-*

centes Deo, vt transferri ad cæleſtem vitam ante conſpectum ipſius me-rerentur. Et ipſi enim iam vltimo fine naturæ nunc in Chriſto quieſcunt, qui peccatorum quidem omnium nexibus abſoluti ſunt, diuinarum autem rerum peritiam, atque notitiam ſemper habuerunt. Conſtat igitur ex di-ctis Eunomiæ parentes Turcium, ac Auitam fuiſſe. De illâ ſic loquitur Paulinus:

Et ſimul Eunomia æternis iam pacta virago
In cælo thalamis, quam matris ab vbere raptam
Feſtino placitam ſibi Chriſtus amore dicauit &c.

Illam inferiùs itidem memorat. Animaduerſione verò dignum in pri-mis eſt, quod hîc innuit Paulinus, videlicet Eunomiam, ac Aſterium pueros ab infantiâ dicatos Chriſto, quem veterum Chriſtianorum mo-rem in notis aliquantulum illuſtraui.

De Albina.

DISS. IV.

CEleberrima quoque apud veteres habita eſt Albina tum natali-bus, tum ſanctitate fæmina præſtans. Primùm videamus quid Paulinus de illâ ferat:

Prima chori Albina eſt cum pare Theraſiâ.

Et inferiùs: ——— *Famulos Chriſti loquor iſtos*
Par illuſtre Deo, par nobile nomine Chriſti
Albinâ cum matre tuis modò finibus ortos.

Huius præclariſſimæ fæminæ parentes Cl. Cardinalis Noriſij ingenio in-notuere; quum enim in Actis S. Melaniæ iunioris die 31. Decembr. apud Surium exhibitis Melaniæ *θεῖος*, hoc eſt *auunculus*, Voluſianus dicatur, præſtantiſſimus Auctor inde Albinam eduxit Rufij Ceionij Al-bini filium, qui Rufij Ceionij Voluſiani frater fuit, ideòque in Ceioniam gentem referendam hanc illuſtrem mulierem cenſuit. Hæc ab illo eru-ditiſſimè animaduerſa in quodam Opuſculo. De Rufio Voluſiano In-ſcriptionis fragmentum ineditum non pigebit è meis MSS. Schedis liba-tum apponere, quod etiam in iuſto ineditorum marmorum corpore Deo fauente breui per me referetur. Extat illud in Lateranenſis Baſilicæ pauimento Romæ:

RVFIVS. VOLVSIANVS. V.C.X. VI
RVFIVS. FESTVS. V. C. XV. SEPT
SEBASMIVS PHILOS
.... PONT. M
BRITTIVS. PRÆSENS. V. C. P. M.
EVACRIVS. PHILOSOPVS.......
FL. ATTICVS. V. C...........

Melania senior fœmina perillustris, marito è viuis sublato, vnicum reliquæ proli superstitem vidit filium, quem Publicolam nescio quarum tabularum auctoritate fretus appellat Chiffletius V. C. è Soc. Iesu. Creuit iste, eximiam in Vrbe nactus existimationem, opibusque clarus inter primos euasit. Omnia hæc Paulino debemus in Ep. 10. ad Seuerum, vbi multa de Melaniâ, eiusque nato habet. Albinam iste dein coniugio sibi copulauit, vnde etiam æstimare facilè possumus, quantâ hæc nobilitate polleret, quæ virum nobilissimum, & Consulibus auis illustrem, maritum fuerit nacta. Hisce ex nuptijs profecta est Melania iunior, quæ Nolæ itidem aderat, & de quâ sermo infra erit. Huic Melaniæ, vt Metaphrastes docet apud Surium die 31. Ianuarij, *fuit genus clarissimum, erant enim eius parentes primi Senatus Romanorum*. Itaq; vides & ex his verbis quam illustria cunabula sortita fuerit sancta mulier Albina, de quâ modò inspiciamus, quid Palladius retulerit. Hic in Hist. Laus. cap. 118. ita loquitur de seniore Melaniâ agens: *cum autem suam quoque neptem confirmasset Melanium vnà cum eius marito Piniano, & catechesi instituisset Albinam nurum suam, vxorem autem filij sui, & persuasisset his omnibus vendere quæ habebant, Româ eos eduxit, & ad honestum, ac tranquillum vitæ portum deduxit*. cap. verò 120. de Melaniâ senioris nepte verba faciens subdit: *Habebat autem secum quoque matrem Albinam, quæ similiter exercetur, & similiter rursus seorsum dispergit suas pecunias*. Eadem repetit Heraclides in Paradiso cap. 42. his verbis: *Confirmatos hos ergò simul, hoc est Melaniam neptem suam, & Pinianum eius maritum, Albinam quoq; cum ipsis nurum suam, hoc est vxorem filij sui per omnia docuit*. Erat igitur Albina Melaniæ senioris nurus, quippe quæ eius filio nupserat, ac iuniorem Melaniam pepererat. Arcta hæc sanguinis coniunctio in causâ fuit, quod contubernium, animosq; semper iunxerint Albina, Melania iunior, ac vir istius Pinianus. Coniunctim iccircò hi omnes peregrinationem in Africam instituerunt, quam etiam memorat Metaphrastes in Act. S. Melan. 31. Ianuar. apud Surium. Potior itineris scopus fuit Augustinum inuisere Hippone degentem. Ibi Pinianus turbas non paucas perpessus, quum illum Hipponenses ad Sacerdotium amplectendum omninò cogere vellent. Hinc S. Augustinus literas ad Albinam Tagastæ morantem dedit, quibus popularem impetum excusat, seq; in primis apud illam purgat. Est hæc Epistola 225. in edit. Antuerp. Aliam quoque dederat S. Doctor Epistolam (quæ est 227.) ad *Albinum, Pinianum, & Melaniam*, quâ se excusarat, quod eos conuenire nondum potuerat. Hæc iuxta magnum parentem Annalium acta Anno 409., seu seriùs, vt quibusdam videtur. Aliam etiam peregrinationem hi tres egregij comites suscepere Hierosolymam, vbi S. Hieronymum salutarunt, qui eodem tempore Alipio, & Augustino rescribens Epist. 79. addit: *Sancti filij communes Albinus, Apinianus, & Melania plurimum vos salutant*. Rosuueidus in notationibus ad Vit. Patr. pag. 1005. ad Albinæ huius nomen hæc apponit: *De eâ D. Hieronymus in varijs Epistolis*.

Sed

Sed parum rectè, istam enim Albinam cum Albinâ Marcellæ matre confundit, quod tamen cauendum monuerat Baronius ad ann. 408. Vidisti supra in Epist. 227. Augustini, & nunc in præcitatâ Hieronymi Epistolâ *Albinum* pro *Albinâ* dici. Baronius Albinam reponens corrigendos ait Codices, at Rosuueidus pag. 703. in Not. ad vit. Patr. haud necessariam arbitratur hanc restitutionem, quandoquidem tum temporis fœminarum nomina etiam terminationibus masculinis efferri solebant, quod Melaniæ exemplo probat, quæ *Melanium* quandoque dicebatur. Pace viri tanti mihi hæc sententia non sedet; dispar enim ratio, & dispar nominis origo. Latinis nominibus non adhæsit hic vsus, sed quidem Græcis Latio illatis. Donatus Grammaticus lib. 5. de gener. *sunt alia*, inquit, *sono neutra, intellectu fœminina, vt Phronisium, Glycerium, Sophronium, quæ mulieres sunt*. Priscianus etiam lib. 5. nomina fœminarum desinere in vm asserit, vt *Glycerium mea, Dorcium, & Philotium*. Hæc quidem omnia fœminarum nomina, sed originem Græcam vnaquæq; sortita. Albina verò vocabulum Latinis è fontibus manans in Albinum conuerti non sine audaciâ, ac non sine patentis Amphibologiæ periculo posset. Licuit id Græcis, at Latinis minimè. Deinde nomina in exemplum adhibita tantûm neutri generis terminatione efferuntur, Albina, verò masculinorum ad instar, vt pateat nullam inter eadem nomina institui posse comparationem. Sciendum porrò est Albinæ nomen lepidissimum primò, dein acre bellum inter maxima ingenia excitasse. Scripserat olim Em. Norisius in celeberrimo opere de Hist. Pelag. Libri Augustiniani *de Gratiâ Christi* inscriptionem non esse corrigendam, vbi legitur *Albine, Piniane, & Melaniæ*, Rosuueidi vestigia sequutus. P. Macedus vir magni nominis, & spissorum voluminum Scriptor, in quo tamen iudicium non rarò desideres, aduersùs Clarissimi Norisij sententiam insurrexit, & pro Albino non Albinam iunioris Melaniæ matrem intelligendam censuit, sed *virum aliquem aut patrem, aut socerum, aut patruum, aut auunculum Piniani, aut Clericum quendam*, & quid non somniauit? Certè ibi Albinam nostram designari inuictissimis argumentis euicit idem Amplissimus Cardinalis in duobus Opusculis hac de re confectis, quibus & ego alia ope S. Paulini aggerere possem. Vnum animaduertisse sufficiat, ipsum nempe Em. Scriptorem alicubi scribere, in duobus MSS. Mediceis Hieronymi Epistolam superiùs laudatam ita se habere: *Albina, Apinianus, & Melania salutant vos*, quod & mihi obseruatum in quodam MS. Ambrosianæ Bibliothecæ. Apud Augustinum ita quoq; legendum nos docet Possidius eidem Sancto synchronus, eius enim opera recensens Epistolam ita inscriptam refert *Albinæ, Piniano, & Melaniæ*. Quin & *Albinam* non *Albinum* Cl. P.P. Benedictini in egregiâ S. Augustini editione annis præteritis instructâ legunt, eamq; lectionem quorumdam MSS. auctoritate firmant. Igitur non Albinus, sed Albina legendum vbique, & Baronio emendanti acquiescendum.

De Therasia.

DISS. V.

IN optimo Codice, vnde S. Paulinum rediuiuum feci, ita sunt distincta verba, vt legatur *compar & haerasia*. Sed quænam est hæc Hærasia? Ego huiusmodi fæminæ mentionem nusquam inuenio. Emendandus itaque Codex, & sic legendum: *compare Therasiâ*, aut *cum pare Therasiâ*. Similem Paulini versum habeo in Ep. 12. ad Seuerum, vbi ait:

——————— Post longa reuelat
Sacula Protasium cum pare Geruasio.

Erat hæc Paulini nostri fida, ac pijssima coniux in seculo, quæ cælibatum postea vnà cum illo professa sibi castæ, ac religiosæ vitæ elegerat institutum, viro Presbyteratus munia Sanctè relictura. Idacius in Chronico ad annum Honorij xxx. scriptum reliquit: *Paulinus nobilissimus, & eloquentissimus, dudum conuersione ad Deum nobilior factus, vir Apostolicus, Nolâ Campaniæ Episcopus habetur insignis, cui Therasia de coniuge facta soror testimonio vitæ beatæ æquatur, & merito.* En vt eius castitatem extollit Idacius, quum *de coniuge* illam Paulini *sororem* effectam asserit. Gennadius quoq; de Script. Eccles. Epistolarum plurium meminit, quas *ad sororem de contemptu mundi* Paulinus scripsit. Hanc autem sororem non aliam forsan fuisse quam coniugem Therasiam autumo, ad quam etiamnum carmen hac de re extat S. Prospero malè à quibusdam Codicibus adiudicatum. Hispanam verò Sanctam hanc fuisse mulierem non dubito, quum ibi in Paulini connubium cesserit. Sic ipsemet Sanctus de se canit:

Trans iuga Pyrenes adij peregrinus Iberos.
Illic me thalamis humanâ lege iugari
Passus es, vt vitam commercarere duorum,
Perq; iugum carnis duplicata salus animarum
Dilatam vnius posset pensare salutem.

Inferiùs verò innuit commune sibi cum Therasiâ susceptum castitatis votum: *——— Tu carnea nobis*
Vincula rupisti &c. ———

Hæc autem pijssima mulier tempore, quo Natalis hic recitatus fuit, in viuis erat. Id ex eiusdem Paulini Epistolâ 44. ad S. Augustinum elicitur; quæ vtriusque nomen, hoc est Paulini, ac Therasiæ inscriptum habet, & Anno Christi 416. & quod excurrit, data est, vt Chiffletius par. 2. cap. 34. rectè probat. Igitur Anno 406. Therasia viuens Paulino, dum hæc recitaret, aderat. Vide Sacchinum in vitâ huius Sancti, vbi plura de Therasiâ.

De

De Piniano.

DISS. VI.

Celebre huius nomen in Ecclesiasticâ historiâ. Eius tamen res gestas quam breuissimè licebit expediam. Piniani familiam praeclarissimam fuisse testatum nobis Paulinus reliquit, nam à Valerio Poplicolâ, qui inter primos Vrbis Consules numeratur, prodibat. Valeriae genti igitur Pinianus fuerat adscriptus. Paulinum audire iuuat:

Huic propinquat socius aequali iugo,
Æuo minor Pinianus, par fide,
Et ipse prisco sanguine illustris puer,
In Principe Vrbe Consulis primigenus.
Valerius ille Consulari stemmate
Primus Latinis nomen in Fastis tenens,
Quem Roma pulsis Regibus Bruto addidit;
Valerj modò huius Christiani Consulis
Longè retrorsum generis auctor vltimus &c.

Audis Pinianum *primigenum*, hoc est primogenitum Consulis cuiusdam dici? Hoc idem asseritur in Melaniae iunioris Vitâ apud Surium 31. Ianuar. his verbis: *Erat autem eius sponsus & genere, & aetate, & alijs omnibus cum Melaniâ conferendus, natus quidem ex Consulibus, & modò excedens ex ephaebis. Sponsi autem nomen erat Apenianus* (legendum *Pinianus*) *agens annum circiter decimum septimum.* Sed quis iste Consul? Vtique me in tenebris derelictum fateor. Fasti silent, Scriptores ne verbum quidem. Palladius tamen in Vit. Patr. cap 119. *Pinianum* asserit *Seueri filium, qui erat ex Praefectis* (legendum potiùs *Expraefectus*) Heraclides quoque in Paradiso cap. 49. *Seueri Expraefecti filium* appellat. Contra laudatus Auctor Vitae S. Melaniae Seueri fratrem facit; sic enim loquitur: *Sed grauem quidem aduersus eos machinam Apeniani* (lege *Piniani*) *fratrem admouet Seuerum, per quem existimabat sese solidae eorum mentis turrim esse labefacturum. Hic ergò Seuerus cum esset frater, factus erat inimicus.* Idem etiam inferiùs repetit. Ego rem ita conciliari posse arbitror, si Pinianum dicamus de patre Seuero, atque ex hoc Seuero Seuerum alterum Piniani fratrem prodijsse. Quum igitur familia Valeria Pinianum protulerit, sequitur, vt eius pater Valerius Seuerus fuerit nuncupatus, sicuti etiam frater, nomine tantùm, seu praenomine vtrosque distinguente. Sed iterum in incerto versari me doleo, quum nusquam Valerium Seuerum Consulem hisce temporibus nanciscar. Quapropter affirmandum duco Piniani patrem non ordinarium, sed suffectum, aut honorarium Consulem fuisse renunciatum. Quo posito, nil mirum si eius nomen obliuioni traditum. Memoratur apud

Giu-

Gruterum quidam L. VALERIVS. SEVERVS. pag. 49. num. 4. & pag. 566. num. 6.; Sed cum hoc Seuero nescio an quid negotij habeat. Adnotaui in Diss. 2. de Asterio corruptum esse versum illum:

Turcius ore pio, florente Sucerius æuo,

Et coniecturâ prolatâ *Syagrius* legendum censui, quum soni cognatione hæ literæ commutari inter se facillimè potuerint. Quid si in eo versu Pinianus intelligatur, cognomenque etiam Syagrij vir nobilissimus gesserit? Fortè patrem eius Consulatu ordinario illustrem fuissemus nacti; anno siquidem Christi 381. & 382. Syagrij duo (& quidem inter se distincti, vt vult Cl. Pagius in Proleg. ad Diss. Hypat. num. 27.) huiusmodi munere sunt aucti. Quod si verum foret, *Valerius Syagrius Pinianus* vocandus esset, & ex ijs Consulibus alter in eius patrem admittendus. Quum tamen multa obstare posse coniecturæ huic non ignorem, monuisse tantùm mihi sit satis; meliora ab alijs argumenta expectentur. His visis profectò patet Pinianum nostrum Valerium quoque fuisse nuncupatum. Magnus Annalium parens Baronius ad A. Ch. 485. ex Codice Vaticano literas Valentiniani Imp. profert ad Pinianum Vrbis Præfectum super Syricij Summi Pontificis electione scriptas. Eidem Piniano inscriptæ sunt lex. 13. de Medicis, & Professoribus C. Theod. data A. 387., l. 4. C. Th. de Principib. agent. in reb. eodem Anno data, & l. 13. C. Th. de Priuileg. eor. qui in S. Pal. mil. Anno 386. promulgata. Hunc Pinianum Baronius, & Gothofredus in animaduers. ad citatas Leges eumdem arbitrantur ac nostrum, nempè Pinianum iunioris Melaniæ maritum, quod idem repetit celebris hic Iuridicus in Prosopogr. Cod. Theodos. Sed parum solidè opinari tantos viros euincam. Ante Maium Anni 399. è viuis excessit Poplicola (vti eum vocat Chiffletius) Melaniæ iunioris pater, ac Piniani socer, vti egregiè in quodam opusculo probat Clariss. Card. Norisius. Scriptor verò Vitæ S. Melaniæ eamdem narrat vnà cum coniuge Piniano de vitâ cælibe ineundâ cogitasse, sed à Melaniæ parente proposito tam sancto obuiam itum. Subdit Auctor ille: *Eis quidem è viuis excedit Melaniæ pater; illi verò cum amotus esset is, qui prohibebat, quandò Deo visum est, & tempus vocabat, statim quidem exeunt à magnâ Ciuitate, vrbanam multitudinem, & tumultus valere iubentes. Eis autem quandò hanc Angelicam inceperunt vitæ formam, ætas erat, Apeniano quidem 24. annorum, Melaniæ autem 20.* Igitur si ab Anno Ch. 399. sex annos retrò numeres, quibus Piniani cum vxore matrimonium stetit, venies ad annum 393., quo ipse Melaniæ nupsit, *agens*, vt ait idem Scriptor, *annum circiter decimum septimum*. Rursus ab Anno 393. retrò excurrens ad A. 385., quo Vrbanam Præfecturam gessisse censetur, Piniano cum fuisse nouem circiter annorum ætatem manifestè deprehendes. Quam igitur improuidè Pinianum nostrum Vrbis Præfectum Baronius, & Gothofredus effecerint, nemo non videt. Vrbis Præfectura grandis erat moles, tenerosque respuebat humeros, vti videre est apud Guid. Pancirol., in Not. Vtriusque Imp., & apud

cum-

eumdem Gothofredum in Notitiâ Dignitatum. Id quoque ex Paulini silentio suaderi potest; cur enim Pinianum laudaturus, ac vt laudet omnia componens, hunc eius honorem insalutatum prӕterijsset? Sed inquies: Quis ille Pinianus vrbanâ Prӕfecturâ clarus? Me nescire lubenter fateor; nostri Piniani tamen consanguineum, & fortassis patrem fuisse cur non credamus, quum Heraclides Pinianum *Seueri Exprӕfecti filium* vocet, ac Palladius *Seueri filium, qui erat ex Prӕfectis*? Seuerus autem iste Piniani cognomentum vsurpare potuit, quod mirum in modum probare mihi videntur Paulini verba dicentis:

Piniadӕ Melani cum fœdere par benedictum.

Hoc certè *Piniadӕ* vocabulum Pinianum denotat Piniani filium ad Patronomycorum nominum normam. Vidimus igitur Pinianum sibi matrimonio copulasse iuniorem Melaniam. Sex autem annos simul connubium tenuere, post quos continentiam amplexi, vastisque renunciantes opibus, quibus omnes prӕter vnum Imperatorem vincebant, pauperum subsidio vniuersa dicarunt. Hӕc tum Palladius, tum Auctor vitӕ S. Melaniӕ produnt, appositè ad ea, quӕ Paulinus canit:

Et in hoc parentis aliquid illius refert
Puer iste Christi Consulatum militans,
Quod liberandis consulens munus pium
Redemptionis opere dispensat Deo &c.
Nam & libertorum plurimis ceruicibus
Seruile sanctis opibus expellit iugum,
Quos ӕre vinctos in tenebris carceris
Absoluit auro de catenâ fœnoris.

Reliquas verò Piniani V.C. res gestas, quomodò Tagastam profectus turbas populi eum sacris initiatum volentis fuerit expertus, quomodo Hierosolymam, ac dein Constantinopolim peregrinationem instituerit, penes Baronium inuenies A. Ch. 409. 419., & reliquis, nisi quod errores Annalium aliquot in Chronologiâ patrati ex Historia Pelagianâ Norisij Cardinalis Clarissimi sunt emendandi. Vnum addere lubet, nempè *Apenianum* à quibusdam, ab alijs *Alpinianum*, & à nonnullis *Pimanum* appellari virum hunc nobilissimum. Sed falluntur omnes. Verum eius nomen Pinianus fuit, quod apertissimè Paulinus exprimit, dum super eius nomine ludens pino eum comparat. Sic autem ait:

Nam puer hinc Melani coniux in corpore Christi,
Cui Deus à pinu nomen habere dedit,
Natus vt ӕternӕ vitӕ puer arbore ab illâ
Susciperet nomen, quӕ sine fine viret.
Pinus enim semper florente cacumine perstat &c.

Augustinus ita charum habuit Pinianum, vt illi duos dicauerit libros aduersùs Pelagianos. Hieronymus etiam amicissimè illo est vsus, ac idcircò virum sui temporis clarissimum appellare fas erit. Nunc ad eius vxorem Melaniam nos recipiamus.

De

De Melania.

DISS. VII.

MElaniæ seniori illustri fæminæ vnicus fuit filius. Publicolam Chiffletius vocat. Hic Albinam vxorem duxit, & ex illâ Melaniam suscepit, quæ propterea *iunior* appellatur, neptisque Melaniæ senioris. Piniano V.C. hæc postea in vxorem cessit, & fida comes eius lateri semper adhæsit. Adeò præclaræ fæminæ in Sanctorum album relatæ vitam scriptis consignauit Anonymus apud Surium die 31. Ianuarij, apud quem mirandæ illius virtutes sunt recolendæ. Tanto continentiæ amore flagrauit, vt ab ipsis nuptijs viro eamdem persuaserit; sed post annos tantummodò sex voti sui compos est facta. *Eis autem*, inquit laudatus Auctor, *quandò hanc Angelicam incæperunt vitæ formam, ætas erat, Apeniano quidem* (scribo *Piniano*) *viginti quatuor annorum, Melaniæ autem viginti*. Anno Ch. 399. Sanctum hoc propositum Melania impleuit, eo siquidem anno eius pater viuere destitit, qui pijs coniugum votis semper obstiterat. Id in superiori Diss. innui, nunc autem vt anachronismum tollamus Cl. viri Io: Baptistæ le Brun, qui postremam operum S. Paulini editionem adornauit diu à me quæsitam, & nondum obtentam, in emortualem annum patris Melaniæ diligentiùs inquirendum duco. Eius obitum expressit S. Paulinus Ep. 44. ad S. Augustinum, à quo deinde responsum accepit, nempe Epistolam 250., in qua in primis hæc animaduertenda scribit magnus Doctor: *Proinde ad istam lætitiam, quæ vobiscum est, Frater Possidius, cum ex ipso audieritis, quam tristis eum causa compulerit, hoc me verissimè cognoscetis &c.* Tristis causa, quæ Possidium Episcopum ad nauigandum in Italiam compulit, traditur ab eodem Augustino in Ep. 202. ad Nectarium. Ethnici Calamæ in Numidiâ degentes Possidium ipsum inibi Episcopum impetu facto ad necem quæsiuerant, quod facinus scribit Augustinus perpetratum *aduersus recentissimas leges* contra Paganos ab Impp. Arcadio, & Honorio latas. Leges porrò, quarum meminit Augustinus promulgatæ fuerunt 14. *Kal. April. Manl. Theodoro Cos.* hoc est A. C. 399., vt idem testatur lib. 18. de Ciu. Dei cap. 54., & à Cod. Theodosiano docemur. Rursus ex Augustini Epist. ad Nectarium 254. tempus nauigationis Possidij elicitur; ibi enim ait: *Nam ego rescripseram, cum adhuc nobiscum esset, neque nauigasset Sanctus Frater, & Coepiscopus meus Possidius. Has autem, quas mei causâ illi dignatus es reddere, accepi VI. Kal. April. post menses ferè octo, quam scripseram*. Igitur Possidius post Kal. Iunias, quo tempore aduersùs ipsum ex Augustino discimus tumultum fuisse excitatum, A. Ch. 399. in Italiam transmiserat, & Africam altero anno ante VI. Kal. Apr. repetierat.

rat. Augustinus itaque Epistolam 250. ad Paulinum rescripsit An. 399. quo eodem Paulinus Epistolam ad ipsum dederat quadragesimam quartam, obitumque patris Melaniæ nostræ denunciarat. Hæc eruditissimè ab Amplissimo Card. Norisio in quodam libello obseruata. Ad Annum ergò 399. referenda est Epistola laudata Paulini, non ad 409. vti arbitratus est recens Paulini illustrator Brunius. Quamobrem eodem Anno 399. Melania, ac Pinianus continentiæ votum suscepere. Tum ingentibus in pauperes distractis opibus, vterque sacris peregrinationibus animum addicunt. Primò Nolam ad Paulinum, deinde in Siciliam, post in Africam, ac demum Hierosolymam, atque Constantinopolim pergunt. Hæc eorum gesta à Baronij Annalibus petenda. Quod ad eius nomen spectat, modò *Melania*, & modò *Melanium* nuncupari video. Si Rosuueydo fidem habemus in Prælud. ad Palladij Lib. pag. 703. & in notis ad Ep. 44. Paulini, *Melanius* quoque est appellata; Sed eruditissimi Scriptoris sententiam non probo. Etenim vbinam hoc nomen prætérquam neutri aut feminini generis terminatione vsurpatum inuenit? Μελάνιον, apud Græcos, & apud Latinos *Melanium* tantummodò occurrit. Paulinus in Ep. 44. de seniore Melaniâ ait: *Nihil possim de beatâ huius filij matre, & Sanctorum pariter radice ramorum Melanio meliùs, aut sanctiùs prædicare*. In Ep. 12. vt MSS. præferunt:

Hoc Melani sanctæ delatum munere Nolam.

In Nat. XIII. sæpè repetit:

Flos geminus Melani germen, & Eunomia.

Nam puer hinc Melani coniux in corpore Christi.

Piniadæ Melani cum fœdere par benedictum.

Augustinus quoque Epistolam 227. ita inscribit: *Charissimis fratribus Albinæ, Piniano, & Melanio*. Palladius sic inscribit Cap. 117. περὶ τῆς μακαρίας Μελανίου, *de beatâ Melanio*.

De Æmilio.

DISS. VIII.

TAndem ait Paulinus: *Æmilius veniat decimus*. Viuebat hisce temporibus, hoc est A. Ch. 406., Æmilius vir pijssimus, ac vti illum appellat Metaphrastes in Vitâ S. Iohannis Chrysostomi, Episcopus Beneuentanus, Vghellus hinc illum retulit inter Ecclesiæ Beneuentanæ Antistites. Maxima isti cum Paulino familiaritas intercessit, atque iccircò eumdem his versibus innui nemo negabit. Anno 405., vt scribit Baronius, legationem Constantinopolim suscepit Æmilius in causâ S. Iohannis Chrysostomi, quò Innocentij Papæ, aliorumque epistolas tulit. Theodorus Diaconus Ecclesiæ Romanæ in

Dialogo apud Palladium ita ait: *Acceptis igitur Sancti viri Æmilius, & Cythegius, & Gaudentius Episcopi vnà cum Valentiano, Bonifacioque presbyteris, Imperatoris Honorij, & Papa Innocentij, & Italia Episcoporum Chromatij Aquileientis, & Venerij Mediolanensis, ac reliquorum Episcoporum Epistolis, vnà & commonitorio Concilij totius Occidentis, conditionibus publicis Constantinopolim concessere*. Similia item habet Metaphrastes in prælaudatâ Chrysostomi vitâ. Verùm non minùs ex huiusmodi legatione celeber Æmilius euasit, quam ex Paulini nostri carminibus. Iulianus Memoris Capuani Episcopi filius, qui postea petulantissimus, acerque Pelagiani Dogmatis propugnator est factus, & in S. Augustinum aculeatis debacchatus est libris, vxorem iam duxerat. Has nuptias præsentiâ suâ honestauit vnà cum Memore Iuliani parente Æmilius Episcopus, & Paulinus eleganti Epithalamio cecinit. Inter alia sic loquitur noster:

Quis procul ille hominum placidis se passibus adfert,
Plurima quem Christi gratia prosequitur?
Quem benedicta cohors superis circumdat alumnis,
Angelici referens agminis effigiem?
Nosco virum quem diuini comitantur odores,
Et cui sidereum splendet in ore decus.
Hic vir, hic est Domini numeroso munere Christi
Diues, vir superi luminis Æmilius. &c.

Quo tempore Paulinus hoc Epithalamium recitarit, ambiguum planè est, mihique facilius erit alienam confutare, quam meam statuere sententiam. Emin. Card. Norisius lib. 1. cap. 18. Hist. Pelagian. Iulianum nuptijs mancipatum censet, postquam Æmilius è Constantinopolitanâ legatione suæ restitutus est Sedi, quod in Annum forsan 407. incidit. Garnerius quoque V. C. in Diss. 2. cap. 6. ad Marium Mercatorem rem A. 408. peractam asseruit, neque sectatoribus huiusmodi sententia caret. Verùm ante A. Ch. 399. Iulianum læ connubio addictum fuisse penè certum habeo. Quum memoratum carmen Paulinus cecinit, Clericus erat Iulianus, interque Lectores numerabatur, inquit enim sanctus Poeta:

Clericus vxorem Christo comente decoram
Diligat, & pulchram lumine cordis amet.
Auxilioque viri diuino munere factam
Lector cælesti discet ab Historiâ.

Iulianus deinde, aut sublatâ è viuis vxore, vel ex mutuo consensu ab eâdem seiunctus inter Diaconos nomen suum dedit. S. Augustinus ad Memorium eiusdem Iuliani patrem in Ep. 131. ait: *Nam superiores quinque vix filio nostro, & Condiacono Iuliano (quoniam & ipse iam nobiscum commilitat) lectione, & cogitatione digni videbuntur*. Hoc autem quo Anno scriptum à S. Augustino fuerit, eiusdem Epistolæ verbis exploratum redditur: *Nimis autem*, inquit, *ingratum, ac ferreum fuit, vt te qui nos sic amas, hic sanctus frater, & collega noster Possidius,*

in

in quo nostram non paruam præsentiam reperies, vel non disceret, vel sine literis nostris disceret. Possidium in Italiam ex Africâ transmittentem literis suis Augustinus instruxerat, vt in ipsius Memoris, siue Memorij familiaritatem concederet. Porrò nauigauit iste post Idus Iunias A. 399., vtî in superiori Dissertatione satis ostendi. Igitur ante hunc annum Iulianus non nuptias modò cum Iâ celebrarat, verùm etiam ab ijs solutus Diaconatus muneri sese obstrinxerat. Hinc videas, quam parum bene Garnerius in laudato libro Æmilium è viuis sublatum, antequam Epithalamium Paulinus pangeret, poeticâque fictione præsentem nuptijs Iuliani à sacro vate confictum fuisse arbitretur. Et quamquam, si carmina consulantur, huiusce somnij statim fundamenta subsidant, adhuc è nostris calculis malè sibi constare eruditissimi viri sententia deprehenditur, quum Æmilium etiam post huiusmodi nuptias vixisse è Paulino doceamur. Em. Card. Norisius in præclarissimo opere Hist. Pelag. lib. 1. cap. 18. Iuliani res prosequitur, vbi eruditè pro more illum Eclanensem postea Episcopum factum euincit, simulque Æmilium nostrum Iæ, quæ Iuliano vxor contigerat, parentem statuit. Verùm parcat Clarissimus Cardinalis, si ad eius opinionem facilè non accedam. Quibus fundamentis hæc eius sententia nitatur, non video. Hinc fortassis tamen assertum suum amplissimus scriptor promouit. Ait Paulinus:

Insula Pontifices diuino iungit honore,
Humano pietas iungit amore patres.
Hanc Memor, officij non immemor, ordine recto
Tradit ad Æmilij pignora cara manus.

Hîc autem *patres* ait appellari Memorem Iuliani, ac Æmilium Iæ parentes. Sed nihil hinc hauriet magnus Scriptor, quippe carmina priora se correxisse fatetur, ac propterea sententiæ suæ se illa accommodasse. Vox illa *Patres* ab omnibus Paulini Codicibus editis, ac MSS. abest, vbi legitur *pares*. Nil itidem sequentia carmina euincunt. Quod autem addit Paulinum vtrique Antistiti Sponsorum parenti longam nepotum seriem his versibus augurari:

Casta Sacerdotale genus ventura propago
Et domus Aron sit tota domus Memoris.

perspecto verborum sensu, vtique ad vnum Memorem referendum augurium arbitror; Ventura etenim propago Sacerdotale genus erat futura, quæ à Iuliano eiusdem filio procederet, ac idcircò solam nominari audis Memoris domum, in quâ ad Aronis exemplum Sacerdotale, seu Episcopalem honorem perpetuandum poeta noster exoptat; nil autem de Æmilij domo subditur, cui accrescere *Sacerdotalis propago* non debuerat. Sed quid coniecturæ meæ fauet ì Epithalamium ipsum. Hæc ibi leguntur:

Sancta Sacerdotis venerando pignora pacto
Iunguntur ——————

Si Episcopi filia Ia quoque fuisset, cur *Sacerdotis*, non *Sacerdotum* pi-

gnora Paulinus vocasset? Sic infrà *Sancta Sacerdotis nurus*, &

Gentis Apostolicæ filia facta domo,

hæc mulier dicitur. Profectò Iam *gentis Apostolicæ filiam* tunc fieri; non antea extitisse proditur. Nusquam patris nomen Æmilio, Memori verò passim occurrit, ad quem vnum etiam votorum suorum summam Paulinus refert:

Christorumque domus sit domus hac Memoris.

Sed & animaduertenda sunt sequentia carmina, è quibus facilè colligas Æmilium Memoris fratrem fuisse. Audi:

Surge Memor, venerare patrem, complectere fratrem,
Vno vtrumque tibi nomen in Æmilio est.
Iunior, & senior Memor est; mirabile magni
Munus, opusque Dei: qui minor, hic pater est.
Posteriùs natu senior, quia Sede Sacerdos
Gestat Apostolicam pectore canitiem.
Filius est, fraterque Memor &c.

Frater Memoris Æmilius erat, sed natu minor, ac idcirco dicitur *iunior*. Ante Memorem Episcopatus infulas obtinuerat, ac inde *senior, paterque* appellatur. Solemne quidem Episcopis fuit se *fratres* inuicem appellare, ideoque interpretetur quispiam vocari *fratrem* Æmilium, quia Episcopus, & quia senior Episcopus, *patris* appellatione illustrari. Verùm enim verò quis non videat florem in Antithesi propositum huiusmodi interpretatione labefactari? Siquidem de innumeris Episcopis vsurpari sensus iste posset, quum passim hic iunior, ille verò senior ad Episcopatum promoueantur. Superest igitur, vt Memoris germanus frater Æmilius foret, quod Paulini eloquentiæ magis consonum elucet, atque ab illo *mirabile magni munus opusque Dei* dicitur. Quod si verum est, quî possumus Iam facere Æmilij sobolem Iuliano nuptam, nimirùm patruelem patrueli? Sub Christianorum legibus interdicta perpetuò fuit coniunctio in secundo consanguinitatis gradu, & si S. Ambrosio in Ep. 66. fidem habemus, neque apud Hebreos in vsu fuit. Concilium Epaonense Anno Epochæ nostræ 517. coactum Can. 28. huiusmodi coniugia penitus execratur. Hoc idem repetunt Turonense secundum cap. 12., Parisiense primum Can. 4., & Greg. M. cap. 6. in Respon. ad Interrog. Augustini. Igitur Iæ pater non fuit Æmilius; filiam enim Iuliano fratris filio vxorem non tradidisset. Ceterùm quum Æmilius noster A. Ch. 405. Legatus Constantinopolim in causâ Io: Chrysostomi destinatus Baronio videatur, & sequenti illuc transmissus, non mihi benè constat, quomodo Nolæ præsens A. 406. à Paulino fiat. Non vacat Baronij calculos in examen reuocare. Si tamen ij optimè positi, intelligere cogimur Nolâ hoc Anno Æmilium abfuisse, & iccircò a sacro vate pronunciatum *Æmilius veniat*. Eius quoque absentia è Paulini silentio suadetur; cur enim, si aderat vir tantus, ab eius laudibus tam paucis sese Paulinus expedijsset? Non erat hic mos Paulino. Sed hæc de Æmilio dicta sint satis.

De

De S. Paulini dignitatibus.

DISS. IX.

FRancifcus Sacchinus V. C. è Soc. Iefu vitam S. Paulini olim fcriptis mandarat. Dignus profectò fœtus erudito viro, qui tantâ tamen animi demiffione præclarum opus in lucem proferri eft paffus, vt fcriptoris nomen filentio tegeretur. Hanc autem vitam in editione operum Paulini Rofuueydus Anno 1622. nobis communicauit, illamque iterum prælo fubiecere nuperi Typographi Parifienfes. Verùm quia nondum innotuerant Poemata quatuor, quæ mihi primùm prodere contigit, non pauca ibi defideres, quæ noftro ftylo fupplenda erunt, quædam etiam illic inuenias, quæ fint caftiganda. Aggredior itaque ad opus, vt Epifcopi tanti memoriam feris feculis clariorem efficiam, quod potiffimùm Natalis XIII. beneficio facilè præftiturum me fpero. Paulinorum familia inter præcipuas Vrbis olim cenfebatur. Illuftrium virorum feries, Magiftratuum copia, immanifque opum cumulus clariffimæ gentis gloriam commendabat. Ex iftâ prodijt Paulinus nofter, qui tamen in Aquitaniâ lucem primam adfpexit. Seu Burdigalæ, feu Hebromagum ei cunabula præftiterint, certè in eâ prouinciâ eft natus. De hoc dubitauere nonnulli, fed apertiffimè conuincuntur. Vranius Presbyter Paulino coæuus in Epift. ad Pacatum de obitu Paulini ait: *Igitur S. Paulinus Epifcopus Burdegalâ oppido Galliarum oriundus fuit.* Aufonius etiam eius primis in annis præceptor id innuit Epift. 21. Sed ipfum audiamus Paulinum, quo nullus teftis melior. Se puerum fatetur ille in Italiam è Galliâ migraffe:

Nam puer Occiduis Gallorum aduectus ab oris &c.

Et clariùs infrà:

Ergò vbi bis terno ditionis fafce leuatus
Depofui nullâ maculatam cæde fecurim,
Te reuocante foli quondam genitalis ad oram
Sollicitæ matri fum redditus.

Solum hoc genitale, cuius meminit Poeta, Gallia eft, cui propinquos appellat Hifpanos, ac Pyreneos montes. Idcircò fubijcit:

———————— Inde propinquos
Trans iuga Pyrenes adij peregrinus Iberos.

Propterea licet in Hifpaniâ moraretur, adhuc fe *Gallâ mente* femper manfiffe gloriatur. Hæc quidem omnia per me obferuata, vt eorum opinioni occurrerem, qui Aquitaniam æuo Paulini à Gallijs diftinctam volunt. Sirmondus vir magnus è Soc. Iefu in not. ad Sidon. carm. 17. hanc tuetur fententiam, eaque mihi rectis fundamentis etiam fulciri videtur; Aquitaniâ enim tum temporis quinque Prouincijs accenfebatur,

quæ

quæ in Conc. Valentino A. D. 374., in Maximi Tyranni Ep. ad Syricium A. 385., à Symmacho lib. 4. Ep. 30., à Conc. Taurin. A. 399., alijsque, à Galliâ distinctæ inueniuntur. Super his consule Gothofred. lib. 16. Cod. Theod. tit. 10. de Pag. & Sacr. l. 15. Sulpic. Seuerus Hist. lib. 2. Aquitanos à Gallis diuersos facit, quum ait: *Sed id nostris idest Aquitanis, Gallis, ac Britannis indecens visum*. Ausonius in Arelate:

Gallia queis fruitur, gremioque Aquitania lato.

Verùm & apud Aquitanos Gallorum nomen post quinque Prouinciarum constitutionem permansisse ex Vranio, ipsoque Paulino discis. Quin & idem Sulpicius Seuerus Nitiobrix, videlicet Aquitanus lib. 2. Hist. *Gallias nostras*, inquit, *Saturninus Arelatensium Episcopus homo impotens premebat*. Infrà: *Illud apud omnes constitit vnius Hilarij beneficio Gallias nostras piaculo hæresis liberatas*. Vetus Notitia Σατραπιῶν, siue prouinciarum, quæ in antiquis membranis Ptolomæi libris subiuncta legitur, & à Salmasio refertur pag. 611. de Eccl. Suburb., in Europâ recenset. Γαλλίαν Ἀκουιτανίαν. *Galliam Aquitaniam*. Alia aggerere non vacat. Modò honores in Paulinum collatos inspiciamus. Primùm Senatorum albo adscriptus fuit. Ausonius Ep. 25. ad ipsum in Hispaniâ degentem scribens ait:

Ergò meum, patriæque decus, columenque Senatus
Bilbilis, aut hærens scopulis Calagurris habebit?

Vranius in eius vitâ scribit: *Taceamus generis nobilitatem, paternis, maternisque natalibus in Senatorum purpuris admirabiliter purpurantem*. Ipse Paulinus Nat. XIII.

Quid simile his habui, cum dicerer esse Senator?

Ad Consulatum etiam prouectus est Paulinus. Vnum tamen adhuc huiusce rei testem Ausonium habuimus. Inquit is Ep. 20.

Paulino Ausonius. Metrum sic suasit vt esses
Tu prior, & nomen prægrederere meum.
Quamquam & Fastorum titulo prior, & tua Romæ
Præcessit nostrum sella curulis ebur.

Ep. dein 24.

Paulinum, Ausoniumque viros, quos sacra Quirini
Purpura, & auratus trabeæ velauit amictus,
Non decet insidijs peregrinæ cedere Diuæ.

Ep. quoque 25. ad eumdem Paulinum in Hispaniâ constitutum:

Hic trabeam Pauline tuam, Latiamque Curulem
Constituis? ————————

Quum tamen de Paulini Consulatu ne verbum quidem faciant Auctores reliqui, ipsique omninò Fasti conticescant, hinc audacissimi quidam huiusmodi dignitatem Paulino abiudicant, Ausonijque verba quibusdam responsionibus eludere conantur. Sed en ipse Paulinus pro se loquitur S. Felicem alloquens:

Te Duce, fascigerum gessi primaeuus honorem,
Teque meam moderante manum, seruante salutem;
Purus ab humana caedis discrimine mansi.

Hic *honor fasciger* certo certius Consulatus est, cuius insigne proprium fuit fascium gestatio. In eo ita se placidè gesserat Paulinus, vt ab omni cæde se purum fateretur. Celebris est quæstio, an Consulatus hic ordinarius fuerit, an suffectus. Priorem sententiam amplectuntur Baronius, & Sacchinus. Sed posterior, quæ Chiffletium auctorem habet parte 2. cap. 2. Paul. Illustr. mihi solidior videtur. Censet hic Paulinum Anno Ch. 378. suffectum Valenti Aug. Consuli V. Id. Aug. à Gothis cæso, meritòque Baronium arguit, qui A. 375. ordinarium Consulem fuisse Paulinum conijcit, quum illum Annum tum Fasti, tum Hieronymus, ac Prosper Consulibus caruisse affirment. Clariss. vir Antonius Pagius in Prolegom. ad Diss. Hypat. num. 26. in S. Paulini Consulatum inquirit, ac reprobatâ de eiusdem ordinario Consulatu sententiâ ait: *Paulinum suffectum consulem fuisse, quod scribit idem Chiffletius, minimè existimandum. Per hæc enim tempora, quibus Consules erant ordinarij, Consules honorarij, non verò suffecti in vsu erant.* Verùm ab ipso Paulino eruditissimus scriptor castigatur. Quum enim is fateatus se ab humanis abstinuisse cædibus, suæque dextræ moderamen à S. Felice tributum, vtique non honorem tantùm Consulatus, verùm etiam potestatem prætulit, quæ verum Consulatum comitabatur. Honorarij Consulis insignia describit Senator lib. 6. Variar. Ep. 1. In eâ autem formulâ hæc habentur: *Sed nunc sumitis ista feliciùs, quandò nos habemus labores Consulum, & vos gaudia dignitatum.* Et infrà: *Pinge vastos humeros vario colore palmata, validam manum victoriali scipione nobilita, lares proprios etiam calceis auratis egredere, sellam Curulem pro suâ magnitudine multis gradibus enisus ascende, vt in otio subiectus merearis, quod nos per maximos labores assumimus imperantes.* En Consulibus honorarijs nulla potestas, nullum in hominum vitas ius conceditur, ecce nulla fascium gestatio tribuitur, quum alioqui Paulinus *honorem fascigerum* à se gestum affirmet. Honorarius idcircò Consul à Procopio lib. 3. de Bello Gothico *ὕπατος καλούμενος μόνον*, *Consul nomine tenus* appellatur, ac in otio iacere à Cassiodoro dicitur. Deinde, quæso, huiusmodi Consulum nomina Fastis vmquam indita fuisse ostendatur; certè exemplum non proferetur, quum interea ex Ausonij verbis suprà laudatis Paulinum eisdem inscriptum sciamus. Igitur honorarius Paulini Consulatus procul amandetur, ipsumque, si non ordinarium, saltem suffectum admittamus. Nolim tamen præterire duos versus, qui non parum luminis Consulatus huiusce tempori videntur affundere. Hi autem sunt:

Tunc etiam prima .... libamina barbæ
Ante tuum solium, quasi te carpente, totondi.

Postquam Consulatus sui meminit, subijcit hæc verba Paulinus, quibus docet se Nolæ ante S. Felicis sepulcrum primam barbam posuisse. Id

verò

verò post Consulatum peractum contigisse rerum series, quæ secundùm temporum ordinem in hoc Natali digesta cognoscitur, manifestè innuit. Quod si verum, videamus quo ætatis anno primam barbam iuuenes Romani tonderent. Macrobius Paulino coæuus lib. 1. in Somn. Scipion. cap. 6. de septenario numero disputans *post ter septenos annos* barbam poni solitam docet, quæ sententia apud eruditiores recepta. Ergò Paulinus Anno 378. ætatis vigesimo quarto, aut quinto Consul non processisset, sed quidem tres, aut quatuor annos ante. Nihilo seciùs quum barbam ponere, quo anno vellent, consueuisse Romanos, plura nos doceant exempla, fluxum hoc, & futile esse argumentum definio. Alioqui penè certum habeo Paulinum A. 379. Nolam se contulisse, ac propterea anno vigesimo quinto, & quod excurrit, Consulatu adauctum fuisse, vti infrà probabitur.

S. Paulinus Campaniæ Consularis.

DISS. X.

POstquam Paulinus se Nolæ primam posuisse barbam est fassus, subsequitur ita canens:

> *Iam tunc præmisso per honorem pignore Sedis*
> *Campanis metanda locis habitacula fixi,*
> *Te fundante tui ventura cubilia serui.*

Ego Dignitatem aliquam hîc significari video. Sed quænam hæc? Meam sententiam profero. Consulatu peracto Paulinum Campaniæ Consularem factum arbitror. Sub Augustorum Imperio Prouinciæ plures adhuc Senatus regimini suberant, quæ aut Proconsulares, aut Consulares appellabantur. Priores vti omnium præclarissimæ viris dignissimis à gesto Consulatu Ordinario plerumque administrandæ tradebantur. Consulares verò tum ijs, qui Consulatum peregerant, tum ijs etiam, qui minimè. In examen reuocare non vacat, an satis certa sit Bulengeri sententia dicentis lib. 4. cap. 36. de Imp. Rom. *Consulares personæ dicuntur ob Consulatum gestum, non ob Prouincias Consulares*. Certè, vt aiebam, Consulares non pauci fuere, quibus numquam Consulatum gerere contigit. Campaniæ suus Consularis erat, isque adeò præstans fuit, vt ad eius similitudinem ceteri Consulares officium haberent, vti nos docet Notitia Imperij Occidentalis. Paulinum itaque non alium quam Consularem fuisse Campaniæ mos ille etiam tum seruatus suadet, vt post gestum Consulatum viris Clarissimis regenda prouincia commendaretur. Ipse idcircò Paulinus se Campanis in locis habitacula fixisse, & singulariter Nolanâ in vrbe consedisse significat. Diximus supra firmiorem nobis Chiffletij sententiam videri, nimirum A. Ch. 378. Consulatum à Pau-

lino

lino gestum. Id autem nunc vberius elucescit. In secundo Natali ita ipse ad S. Felicem:

——————Tria tempore longo
Lustra cucurrerunt, ex quo solemnibus istis
Coram vota tibi, coram mea corda dicaui.

Incidit Natalis secundus in Annum 395. Si tria lustra, hoc est annos XV. retrò numeres, ad annum venies 380., quo Paulinus se Nolæ adfuisse testatur. Eo igitur anno Campaniæ Consularis erat, ac S. Felici sua corda dicauit. Certum verò mihi videtur & anno superiori, videlicet 379. profectum in eamdem Prouinciam Paulinum; idcircò enim Anno tantùm 380. solemnitati S. Felicis se præsentem adstitisse ait, quia Anno 379. tam maturè ad nouam dignitatem aduolare non poterat, vt Sancti Martyris festo diei interesset. Celebrabatur ille postrid. Id. Ianuar., ac propterea Romæ constitutus ab officijs, quæ depositum Consulatum subsequuntur, atque ab alijs domesticis negotijs se expedire tam citò nequiuerat, vt ipso eodem Anno sua corda Felici dicaret. Itaque Anno sequente hoc ille peregit. Quod si Anno 379. in Campaniam se contulit Paulinus, rectè patet Anno 378. eius Consulatum esse affigendum, quum ab eo gesto confestim alicuius Prouinciæ gubernacula viris Consularibus demandari solerent. Sed cur, inquies, Nolæ, non Capuæ, quæ Campaniæ Metropolis habebatur, subsedit Paulinus? Ego Consularibus liberum fuisse arbitror eâ in Ciuitate permanere, quæ sibi placeret, modò intra Prouinciæ sibi statutæ limites detinerentur. Sic in Actis S. Ianuarij, & Sociorum eius dicuntur ij Sancti ad Timotheum Campaniæ Præsidem perducti, qui Nolam incolebat, non Capuam. His de Paulini dignitatibus animaduersis, examini subijciendæ sunt leges duæ in Codicem Theodosianum relatæ. Sunt istæ l. 4., & 5. Tit. 5. de Scænicis, atque *Paulino Præfecto Vrbi Coss. Gratiano V. & Theodosio A. A.*, videlicet Anno Epochæ nostræ 380., inscribuntur. Baronius ad Annum 394. ex his Legibus Paulinum nostrum Vrbanâ Præfecturâ donatum arguit. Sed quibus tabulis fretus id affirmare potuerit, non video. Si huiusmodi coniecturis agendum, nil obstat quin Paulinum etiam Præsidem Epiri nouæ faciamus, siquidem ad Paulinum quemdam hac dignitate affectum Anno 372. rescriptum Valentiniani senioris extat in C. Theod. l. 22. de Episcopis. Multò potiore argumento eum Præfectum Augustalem faciemus, quum in eodem Codice legantur l. 10. de Fide testium, & l. 22. de susceptoribus Annis 385. & 386. Paulino simili munere functo inscriptæ. Quod tamen affirmare non ausus est Magnus Annalium Scriptor. Igitur quum Paulinus ipse, qui alioquin honores suos exprimit, hanc dignitatem sibi nequaquam asserat contigisse, à Baronij sententiâ discedendum puto. Minùs placet Chiffletius, cui ceteroquin in Historiâ Paulinianâ multum debemus, quum parte 2. cap. 2. Paulini Illustr. ex laudatis Legibus docere conatur Paulinum nostrum Anno 380. Prætorem Vrbanum fuisse constitutum. Legum harum inscriptiones ita sunt concep-

tæ: *Ad Paulinum P. V.*, quæ verba etiam minùs eruditi *Præfectum Vrbi* interpretantur, non verò *Prætorem Vrbis*. Ex hac opinione in alteram se præcipitem Chiffletius dedit; statutâ enim hac imaginariâ Paulini Præturâ eum necessariò Ædilem Curulem fuisse opinatur, Ædilitas enim, vt obseruat Paulus Manutius lib. de leg. Rom., Præturam vrbanam biennio præcedere solebat. Sed suismet calculis iugulatur V.C., siquidem *Ædilitas Præturam biennio antecedit, ac Prætura item biennio Consulatum*, vt animaduertit idem Manutius eod. lib., Rosinus, ac Dempsterus Antiqu. Rom. lib. 7. cap. 9., & alij Romanam eruditionem scriptis prosequuti. Si ergò Paulinus Anno 378. Consul processisset, vti opinatur ipse Chiffletius, quomodo eodem etiam Anno Ædilis Curulis fuisset, annoque postea 380. Prætor vrbanus? Est hoc Romanarum dignitatum ordinem inuertere. Verùm, vti supra dicebamus, Paulinum quemdam Præfectum Vrbi leges illæ clarissimè loquuntur, non Prætorem vrbanum, & neutrum extitisse Paulinum nostrum ipsiusmet silentium satis apertè indicat. Eum potiùs Paulinum his innui Legibus arbitror, qui memoratur in Inscript. Gruter. pag. 343., ac PRÆF. VRBI. nuncupatur.

De reliquis Paulini rebus gestis.

DISS. XI.

Vidimus, ni fallor, Paulinum Campaniæ Consularem, nunc inspiciamus, quid illi post hanc dignitatem actum. Sunt eius verba:

> *Ergò vbi bis terno ditionis fasce leuatus*
> *Deposui nullâ maculatam cæde securim,*
> *Te reuocante soli quondam genitalis ad oram*
> *Sollicitæ matri sum redditus* ———

Fascem ditionis bis ternum ego interpretarer pro sex annis, quibus forsan Paulinus Campaniam Consularis munere administrauit. Quamuis enim l. 4. ad Legem Iul. de Ambitu C. Th. *Consularitatis fasces iterare* fuerit interdictum, & biennio tantùm, aut summùm triennio munus hoc durasse credendum sit, adhuc nil inde aduersùs nos eruitur, quum Anno tantùm 416. sub Honorio, ac Theodosio illud emanauerit rescriptum, quin imò huiusmodi munera iterari consueuisse (faciente tamen veniam Principe) eâdem in Lege asseratur. Verùm quidem est Consularibus etiam ius fascium fuisse concessum, quod ex laudatâ nuper Lege deprehenditur, & ex alijs Legibus docet Gothofredus in Notit. Dignitat. Videri propterea posset *bis ternos fasces* ijs concessos ad Consulum differentiam, quibus, vt inquit lib. 4. Silius,

Bissenas hac prima dedit pracedere fasces.
Sentiant eruditi, quod magis sanum putant; ego non moror. E Campaniâ igitur in Gallias processit Paulinus, vbi adhuc in viuis eius mater agebat. Sequitur Poeta:

——————— *Inde propinquos*
Trans iuga Pyrenes adij peregrinus Iberos.

E Gallijs in Hispaniam migrauit Paulinus, ibique diu constitisse videtur. Sacchinus Vitæ Paulinianæ eruditissimus Scriptor Natalis XIII. cognitione destitutus ita scribit: *Aliquamdiu Romæ vixit. Inde per Annos fermè quindecim peregrinatus est per Italiam, Galliam, Hispaniam, terrâ marique, partim publicis rebus, partim (nisi me coniectura fallit) domesticis occupatus.* Non Annos XV. peregrinatus est Paulinus, quum illum in Campaniâ Consularis munus per aliquot coercuerit annos. Deinde nimis amplificatur ista peregrinatio, quæ nullâ neque curiositatis, neque publicarum rerum causâ suscepta est. Manifestiùs dicipitur Gulielmus Caue in Hist. Script. Eccl., quum de Paulino agens Consulatus honorem illi obtigisse Anno 375. ait, subditque: *Anno sequenti ad exteras regiones visendas se accingens omnes ferè Occidentis Prouincias peragrauit. Hisce peregrinationibus quindecim ferè annorum spatium impendit.* Siquidem multò seriùs ex Italiâ Paulinus mouit, neque in omnes ferè Occidentis Prouincias delatus est. Quid porrò in Hispaniâ gesserit, docet ipse:

Illic me thalamis humanâ lege iugari
Passus es, vt vitam commercarere duorum,
Perque iugum carnis duplicata salus animarum
Dilatam vnius posset pensare salutem.

Therasia mulier natalibus, ac pietate præstans illi vxor contigit. Complutensem illam fuisse inde quis possit haurire, quod Paulinus in Paneg. de Celso in fin. sibi quoque eâ in vrbe natum, atque è viuis sublatum dixerit filium. Erat autem Therasia iam tum sacro Baptismate abluta, & nomen Christianum profitebatur, etenim se vnum salutem suam distulisse Paulinus memorat, multisque reuera post annis à Delphino Burdegalensi Episcopo baptizatus fuit. Poetæ nostro fratrem fuisse carmina subsequentia testantur. Hic nescio quâ causâ cæsus multas Paulino fratri turbas excitatas reliquit. Non de huius opibus tantùm, latissimoque patrimonio Fiscus agebat, sed innocenti etiam capiti feralis imminebat sententia. S. Felicis tamen patrocinium supplici præstò fuit, eiusque ope tum Paulini bona, tum vita improuisum euasere periculum. Iuuat ipsum vatem sanctum audire:

Cumque laborarem germani sanguine cæsi,
Et consanguineum pareret fraterna periclum
Causa mihi, censumque meum iam Rector adisset,
Tu mea colla, pater, gladio, patrimonia Fisco
Eximis, & Christo Domino mea, meque reseruas.

Quis fuerit iste Paulini frater, nondum mihi compertum est; eumdem tamen esse, quem Paulinus in Ep. 19. ad Delphin. Burdig. Ep. memorat, facilè arbitror. Nullius ibi quidem cædis mentio occurrit, quia totius scænæ Delphinus iam certior ante fuerat factus; sed quum se *contristatum vehementer*, proptereaque *breui vsurum scriptione* fateatur Paulinus, magnam illi contigisse doloris causam apertum est, quæ alia à fratris cæde vix poterat esse. De hac eâdem fraternâ nece Epistolam 20. ad Amandum scripsit, vbi *recentem fraternæ diuulsionis dolorem* vocat. Quæ si vera sunt, emendandus Anachronismus Cl. V. Io: Baptistæ le Brun, cui postremam operum S. Paulini editionem debemus, dum ad A. Ch. 403. Epistolam vtramque refert. Hæ siquidem binæ Epistolæ circiter Annum 393. scriptæ, quum fratris cædem Paulino in Hispaniâ adhuc agenti ex hoc Natali accidisse pateat. In eâ ad Amandum Epistolâ inquit vir pius: *Ora & pro nobis, ne in peccatis nostris moriamur. Notum faciat Dominus finem nostrum, vt sciamus quid desit nobis, & properemus adimplere, quod restat.* En vt sibi nondum impletum insinuat sanctum Paupertatis votum, seque ab Hispaniâ nondum discessisse. Ceterùm huiusmodi infortunium ita Paulini animum perculit, vt seculo renunciare certâ statuerit sententiâ, ad id potissimùm piâ impellente vxore. Consilio itaque maturato, omnibusque in pauperum subsidium distractis, maximum cum cælo fædus feriens Paulinus Nolanam ad vrbem sese demum recepit. Hæc omnia ipse canit:

Nam quo consilio rebus, capitique meo tunc
Christus opem tulerit, Felicis cura potenter
Adfuerit, docuit rerum post exitus ingens,
Quo mutata mea est sors, & sententia vitæ,
Abiurante fide mundum, patriamque, domumque &c.

Sammarthani in Gall. Christ. in Burdigal. Archiep. notitiâ ad S. Delphini vitam Paulinum Anno etiam 396. in Hispaniâ degentem faciunt; atqui ijs regionibus Anno 394. Sanctum virum valedixisse tam certum est, quam quod certissimum.

De tempore suscepti à Paulino Episcopatus.

DISS. XII.

Vix Nolæ constitutus fuit Paulinus noster, quum in omnia pietatis genera solutus mundum omninò dedidicit. Iam presbyter factus in Monasterio per se à fundamentis erecto degebat, alijs eximium sanctitatis exemplum factus. Illum tantæ commendabant virtutes, vt populi vniuersi votis in Episcopum Nolanum tandem expetitus fuerit. Sed quoto Epochæ nostræ Anno id actum?

Breuissimè inquiram. Certùm est Anno 409., aut ad summum 410. huiusmodi munere nequaquam caruisse, quandoquidem S. Augustinus eum *Nolensem Episcopum* lib. 1. cap. 10. de Ciu. Dei nuncupat, dum cruciatus memorat in illum à Barbaris Campaniam vastantibus ingestos, quod A. Ch. 410. contigit. Et hinc, vt arbitror, nouus Paulini illustrator Io: Baptista le Brun, quemadmodum aliunde didici, Anno 409. Episcopatus Pauliniani primordia constituit. P. Sacchinus in eius Vitâ sub init. partis tertiæ illum Episcopalem Sedem ascendisse arbitratur, statim ac Nolanus Antistes decessit. Chiffletius verò cap. 12. par. 2. Paul. Illustr. *plus minus biennio à Nolano eius secessu*, videlicet circa Annum 397. hanc illi dignitatem collatam censet. Ego ad istius postremi scriptoris sententiam accedere nequeo, nullum enim potens suffragium in eiusdem tutelam profertur. Argumentum, quod ille ex Epistolâ ad Pammachium petit, Codicum præstantiorum auctoritate infirmatur. Alterum illud est. Inquit Paulinus in Nat. IV. (qui Anno 397. recitatus fuit)

Natalis tuus, o charissime Christo
Felix, Natali proprio mihi charior, in quo,
Quamlibet innumeris sint gaudia plurima turbis,
Est aliquid speciale tuis, quod nos tibi Christus
Esse dedit, viles caro largitus amico.

Hæc de Paulini in Episcopum ordinatione intelligenda affirmat Chiffletius eo quod priscis temporibus *Natales* etiam appellabantur Episcoporum ordinationes: *Nam*, inquit, *si quis interpretetur de Paulini primo in lucem exortu, in quo sint publica gaudia innumeris turbis, næ ille Monachismo eius, ac modestiæ haud leuem iniuriam fecerit*. Verùm non benè calculos ponit vir Clarissimus. Illud *in quo* ad Natalitium S. Felicis diem, non verò ad Paulinum est referendum. Deinde *Natalis proprius* nil aliud Paulino est, quam prior in lucem egressus, quem solemni apparatu quotannis veteres celebrare consueuerunt. Id certissimum ex Nat. XIII. fiet, vbi hæc eadem Paulinus repetit:

Ego semper istum sic honoraui diem
Magis hunc putarem vt esse Natalem mihi,
Quam quo fuissem natus incassum die.

Reliqua euidentiùs docent. Tota igitur Chiffletij moles, eiusque prolixa in hunc locum meditamenta ruunt. In Ep. 16. ad Delphin. 2. ait Paulinus de Papâ Vrbis Anastasio: *Etiam ad Natalem suum (quod Consacerdotibus suis tantùm deferre solet) inuitare dignatus est*. Scripta hæc Epistola A. 399. Igitur tum temporis Paulinus ab Episcoporum numero exclusus erat, quum se à *Consacerdotum* numero (quod idem tunc erat ac dicere *Coepiscoporum*) distinguit. Quæ ad huius argumenti perspicuitatem Chiffletius regerit, facili negotio explodi queunt. Anno quoque 402. data est Paulini ad Seuerum Epistola XII. Huic autem Epistolæ Epigrammata quædam Paulinus intexuit Nolanæ Basilicæ recens à se extructæ inscripta. In eorum vno sic habetur:

Plebs

Quis fuerit iste Paulini frater, nondum mihi compertum est; eumdem tamen esse, quem Paulinus in Ep. 19. ad Delphin. Burdig. Ep. memorat, facilè arbitror. Nullius ibi quidem cædis mentio occurrit, quia totius scænæ Delphinus iam certior ante fuerat factus; sed quum se *contristatum vehementer*, propterea que *breui vsurum scriptione* fateatur Paulinus, magnam illi contigisse doloris causam apertum est, quæ alia à fratris cæde vix poterat esse. De hac eâdem fraternâ nece Epistolam 20. ad Amandum scripsit, vbi *recentem fraternæ diuulsionis dolorem* vocat. Quæ si vera sunt, emendandus Anachronismus Cl. V. Io: Baptistæ le Brun, cui postremam operum S. Paulini editionem debemus, dum ad A. Ch. 403. Epistolam vtramque refert. Hæ siquidem binæ Epistolæ circiter Annum 393. scriptæ, quum fratris cædem Paulino in Hispaniâ adhuc agenti ex hoc Natali accidisse pateat. In eâ ad Amandum Epistolâ inquit vir pius: *Ora & pro nobis, ne in peccatis nostris moriamur. Notum faciat Dominus finem nostrum, vt sciamus quid desit nobis, & properemus adimplere, quod restat.* En vt sibi nondum impletum insinuat sanctum Paupertatis votum, seque ab Hispaniâ nondum discessisse. Ceterùm huiusmodi infortunium ita Paulini animum perculit, vt seculo renunciare certâ statuerit sententiâ, ad id potissimùm piâ impellente vxore. Consilio itaque maturato, omnibusque in pauperum subsidium distractis, maximum cum cælo fædus feriens Paulinus Nolanam ad vrbem sese demum recepit. Hæc omnia ipse canit:

Nam quo consilio rebus, capitique meo tunc
Christus opem tulerit, Felicis cura potenter
Adfuerit, docuit rerum post exitus ingens,
Quo mutata mea est sors, & sententia vitæ,
Abiurante fide mundum, patriamque, domumque &c.

Sammarthani in Gall. Christ. in Burdigal. Archiep. notitiâ ad S. Delphini vitam Paulinum Anno etiam 396. in Hispaniâ degentem faciunt; atqui ijs regionibus Anno 394. Sanctum virum valedixisse tam certum est, quam quod certissimum.

De tempore suscepti à Paulino Episcopatus.

DISS. XII.

VIx Nolæ constitutus fuit Paulinus noster, quum in omnia pietatis genera solutus mundum omninò dedidicit. Iam presbyter factus in Monasterio per se à fundamentis erecto degebat, alijs eximium sanctitatis exemplum factus. Illum tantæ commendabant virtutes, vt populi vniuersi votis in Episcopum Nolanum tandem expetitus fuerit. Sed quoto Epochæ nostræ Anno id actum?

Bre-

Breuissimè inquiram. Certùm est Anno 409., aut ad summum 410. huiusmodi munere nequaquam caruisse, quandoquidem S. Augustinus eum *Nolensem Episcopum* lib. 1. cap. 10. de Ciu. Dei nuncupat, dum cruciatus memorat in illum à Barbaris Campaniam vastantibus ingestos, quod A. Ch. 410. contigit. Et hinc, vt arbitror, nouus Paulini illustrator Io: Baptista le Brun, quemadmodum aliunde didici, Anno 409. Episcopatus Pauliniani primordia constituit. P. Sacchinus in eius Vitâ sub init. partis tertiæ illum Episcopalem Sedem ascendisse arbitratur, statim ac Nolanus Antistes decessit. Chiffletius verò cap. 12. par. 2. Paul. Illustr. *plus minus biennio à Nolano eius secessu*, videlicet circa Annum 397. hanc illi dignitatem collatam censet. Ego ad istius postremi scriptoris sententiam accedere nequeo, nullum enim potens suffragium in eiusdem tutelam profertur. Argumentum, quod ille ex Epistolâ ad Pammachium petit, Codicum præstantiorum auctoritate infirmatur. Alterum illud est. Inquit Paulinus in Nat. IV. (qui Anno 397. recitatus fuit)

Natalis tuus, o charissime Christo
Felix, Natali proprio mihi charior, in quo,
Quamlibet innumeris sint gaudia plurima turbis,
Est aliquid speciale tuis, quod nos tibi Christus
Esse dedit, viles caro largitus amico.

Hæc de Paulini in Episcopum ordinatione intelligenda affirmat Chiffletius eo quod priscis temporibus *Natales* etiam appellabantur Episcoporum ordinationes: *Nam*, inquit, *si quis interpretetur de Paulini primo in lucem exortu, in quo sint publica gaudia innumeris turbis, næ ille Monachismo eius, ac modestiæ haud leuem iniuriam fecerit*. Verùm non benè calculos ponit vir Clarissimus. Illud *in quo* ad Natalitium S. Felicis diem, non verò ad Paulinum est referendum. Deinde *Natalis proprius* nil aliud Paulino est, quam prior in lucem egressus, quem solemni apparatu quotannis veteres celebrare consueuerunt. Id certissimum ex Nat. XIII. fiet, vbi hæc eadem Paulinus repetit:

Ego semper istum sic honoraui diem
Magis hunc putarem vt esse Natalem mihi,
Quam quo fuissem natus incassum die.

Reliqua euidentiùs docent. Tota igitur Chiffletij moles, eiusque prolixa in hunc locum meditamenta ruunt. In Ep. 16. ad Delphin. 2. ait Paulinus de Papâ Vrbis Anastasio: *Etiam ad Natalem suum (quod Consacerdotibus suis tantùm deferre solet) inuitare dignatus est*. Scripta hæc Epistola A. 399. Igitur tum temporis Paulinus ab Episcoporum numero exclusus erat, quum se à *Consacerdotum* numero (quod idem tunc erat ac dicere *Coepiscoporum*) distinguit. Quæ ad huius argumenti perspicuitatem Chiffletius regerit, facili negotio explodi queunt. Anno quoque 402. data est Paulini ad Seuerum Epistola XII. Huic autem Epistolæ Epigrammata quædam Paulinus intexuit Nolanæ Basilicæ recens à se extructæ inscripta. In eorum vno sic habetur:

Plebs

Plebs geminâ Christum Felicis adorat in aulâ,

Paulus Apostolico quam temperat ore Sacerdos.

Et in altero:

Paulus in aeternos Antistes dedicat vsus.

Anno ergò 402. Paulus Nolæ sedebat Episcopus, non verò Paulinus. Hæc sanè apertissima verba frustrà eludere Chiffletius molitur. Alia porrò & ego argumenta suppeditabo. Scribens ad Delphinum Episcopum Burdigalensem, eum semper, annoque potissimùm 403., *venerabilem Patrem* appellat, quod non fecisset Episcopus, moris enim erat ijs temporibus, vt Episcopi se *fratres* inuicem appellarent. Consule quæsò Epistolam XVI. ad Delphinum 2., vbi ait: *Mediolanensis quoque Episcopus filius vester hucusque, nunc frater Venerius scripserat &c.* Vides Venerium, statim ac ad Episcopatum venit, fratrem Delphini cæpisse nuncupari, & quum ab isto quoque se distinguat Paulinus, vtique Episcopalibus infulis nondum cingebatur. Sed clariora proferamus. A. Ch. 404. Natalem XI. recitauit Paulinus. In eo verò multa de fure habet, qui sacra nuper expilarat. Captus non sine miraculo improbus latro ad S. Felicis ducitur

Post sacra iam soluente pios Antistite cœtus.

Sunt hæc vatis nostri verba, qui se propterea à Nolano Episcopo tum temporis diuersum facit. Natalis quoque decimus tertius rem euidenter prodit. Quum Nolanis aperiendi tumuli, vbi S. Felicis ossa quiescebant, animus obuenisset, ait Paulinus:

——— Cunctos transmittit Episcopus ad nos

Presbyteros. His fabra manus spectantibus instat

Iussa Sacerdotis facere. ———

Hunc Natalem Anno 406. elucubrauit. Paulinus. Rem verò ibi memoratam nuper accidisse certum penè est mihi; non enim tantum opus diu silentio pressisset Poeta Sanctus. Igitur, quum Antistes alius Nolæ sedens ibi disertè dicatur, ne Anno quidem 406. Episcopalem Cathedram Paulinus ascenderat. Deindè cur eximiam hanc dignitatem, si sibi contigisset, præteriturus in Nat. XIII. fuisset Paulinus? Nullis ibi parcit verbis, vt honores in se collatos, vitæque peractæ gesta recenseat, & maximum hoc munus insalutatum dimisisset? Ne credas. An tamen Episcopus Anno solùm 409. processerit, latere procul dubio arbitror. Eruditissimi nihilò seciùs Brunij sententiæ acquiescendum nunc est, à quo non sine validis rationibus, apertisue saltem coniecturis hoc affirmatum mihi persuadeo. Quod autem asseruit Ambrosius Leo lib. 2. cap. 12. de Nolâ, videlicet Paulinum Fundanæ Ecclesiæ Antistitem ante fuisse, Auctoris alioquin eruditi somnium habeatur. Reliquas Paulini res gestas, eiusque mirandam sanctitatem prosequi statuta mihi breuitas non sinit. Si tamen hanc quis adornandam susciperet spartam, vberem messem è Natali XIII. hauriet. Ego ad eius pietatem in ædificijs Nolæ confectis exprimendam procedo.

De

De ædificijs Nolæ à Paulino conditis.

DISSERT. XIII.

TRes minimûm Paulini aduentus Nolam sunt enumerandi. Prior contigit, quum adhuc puerili in ætate versaretur, vixq; è Gallijs in Italiam aduenisset, quod innuit ille his ad S. Felicem carminibus:

Nam puer Occiduis Gallorum aduectus ab oris
Vt primùm tetigi trepido tua limina gressu &c.

Hinc est quod ipsum S. Confessorem alloquens iterum canit:

——————— tibi me
Mancipium primis donauit Christus ab annis.

Alterum Nolam instituit iter, quum à gesto Consulatu Campaniam Consularis factus regendam suscepit; sic enim inquit:

Iam tunc præmisso per honorem pignore sedis
Campanis metanda locis habitacula fixi,
Te fundante tui ventura cubilia serui.

Diu Nolæ versatus est Paulinus, quod exposcebat suscepta dignitas, quumque quotidie patrata per S. Felicem miracula sub eius oculis starent, tum ad Christianam Fidem ex Ethnicismo se conuertere meditari cœpit. Inter Cathecumenos itaque constitutus, vt arbitror, quædam pietatis opera continuò sibi peragenda censuit. Quingentos circiter ab vrbe Nolâ passus S. Felicis ossa quiescebant, vbi etiamnum illustris Basilica visitur. Illuc propterea ducentem viam muniuit Paulinus, vt affluentium populorum commodo consuleret. Sic ipse S. Felicem alloquitur:

Cum tacitâ inspirans curam mihi mente iuberes
Muniri, sternique viam ad tua tecta ferentem.

Neque his contentus vir pius apud eamdem B. Felicis ædem procudi magnificam domum voluit. Longo tractu protendebatur huiusmodi ædificium, primùmque vsui pauperum destinatus est locus, vt hinc etiam discas, quanta Paulini pietas foret, licet in Christi gregem nondum per Baptismatis vndas esset perductus. Audiamus ita subsequentem:

Adtigumque tuis longo consurgere tractu
Culminibus tegimen, sub quo prior vsus egentum
Incoluit. ———————

Tertius demum Paulini ad vrbem Nolanam aduentus contigit, quum eiurato seculo, opibusque in pauperes effusis, secessum Nolanum elegit, vt ibi Christo vni dicatus sanctiorem institueret, ac prosequeretur vitam. Hoc Anno 394. actum. Tum Paulinus in omnia pietatis officia se vertit, nihilque antiquius habuit, quam ea promouere, quæ S. Felicis cultum auge-

augerent. Primus illi labor fuit, quemadmodum reor, conditam in secundo aduentu domum amplificare. Alia igitur super priores muros tecta molitus ita veteres excoluit ædes, vt sibi decenter in habitaculum cedere potuerint. Pauperibus in cellas sub porticu coniectis, ipse in superiori tecto hospitium sibi constituit. Hinc ita canit:

——— Posthac geminato tegmine creuit
Structa domus nostris quæ nunc manet hospita cellis,
Subdita pauperibus famulatur porticus egris,
Quæ nos impositis super addita tecta colentes
Sustinet hospitijs ———

Huius porrò ædis venustatem infrà extollit:

Ecce mihi per tot benedicti Martyris aulas
Et spatijs amplas, & culminibus sublimes,
Et recauis altè laquearibus ambitiosas,
Irriguas & aquis, & porticibus redimitas &c.

Ita tamen ædificium Paulinus constituerat, vt in ipsâ eius amplitudine sibi suisque hospitibus humiles cellas esse voluerit, nimirum quæ nullam saperent ambitionem, sed quæ potiùs immania potentum tecta arguerent. Hinc de illustribus hospitibus suis ad populum inquit:

——— Quos cernitis, & modò in ipsis
Felicis tectis mecum metata tuentes
Hospitia, oblitos veterum præcelsa domorum
Culmina, & angustis vicino Martyre cellis &c.

His enarratis Paulinus aliud opus addit:

Omnibus extructis operum, quæ stare videntur
Diuersis composta modis, excelsa per aulas,
Et per vestibula extentis circumdata latè
Porticibus, solum simul omnia munus aquarum
Tecta videbantur mæstis orare colonis. &c.

Optatum propterea aquæductum temporum vetustate interruptum ab oppido Abellâ ad S. Felicis Basilicam perducere in animum induxit. Longus interponebatur viæ tractus, nempe quinque passuum millia. Sed operis difficultate non territus vir sanctus amplos canales, reluctantibus nequidquam, sacræque ædis beneficium respuentibus Nolanis, reserauit. Operas illi suas Abellani ad laborem contribuêre, adeòque is incaluit, vt ingentem aquæ vim tandem destinatum ad locum perduxerit. Hæc fusissimè in laudato semper Nat. XIII. habentur. Alia verò Paulini ædificia me prosequi propositum breuitatis institutum non patitur. Tantùm meminero plures ab eo conditas fuisse Basilicas, quas omnes ex Ep. XII. ad Seuerum ab ipso descriptas petere potes. Potiorem inter has locum obtinuit illa, *quæ ad Dominædium (vt is inquit) communem patronum in nomine Domini Christi dedicata est*. Ambrosius Leo lib. 2. cap. 11. de Nolâ Basilicam hanc Deo O. M. dedicatam à Paulino autumat, *Deus enim, ait, tum Dominædius vocabatur, quod verbum*

in

in ore iurantium, ac inuocantium Deum vsque ad nostra tempora seruatum audimus. Sed veram vocis significationem ille non tangit, siquidem pro *Dominædio* S.Felicem Paulinus intelligit. Huiusmodi vox *Dominum* purè, aut *patronum* significat, quod itidem per me probabitur in quodam S. Maximi Taurinatis Sermone, quem vnà cum pluribus alijs eiusdem.Episcopi ineditum in reliquis Anecdotorum libris producam. Ibi verò *Domnedius* pro *Domino* vsurpatur. Paulinus quoque se S. Felicem innuisse ostendit in Ep. 9. ad Seuer., vbi Natalem in eiusdem S. Confessoris honorem elaboratum *solemnem ad Dominædium cantilenam* vocat, & in Ep. 28. ad Victricium *Sancti sui Confessoris dilectissimi Felicis Dominædij* meminit. Id autem alibi occurrit. Neque meliùs loquitur idem Leo lib. 2. cap. 12., quum S. Felicis Basilicam antiquitùs intra vrbis Nolæ ambitum sitam affirmat, ab eâ namque enormi aberat spatio, nimirum mille circiter passus. Hæc eadem nunc tamquam eximium sanctitatis penetrale visitur in loco, quod Cæmeterium (vulgò *Cimitino*) nuncupatur. Eius porrò descriptionem petere licebit à Capacc. in Hist. Neap. lib. 2. in fin., à V. Cl. Sarnello in Cleric. Spec. ad Vitam S. Felic., à Pacichello in Italicis eius Epistolis, & ab alijs pluribus.

De S. Felice Nolano.

DISS. XIV.

PAuca & hîc de S. Felice animaduertere libuit, cuius olim adeò celebris miraculorum fama fuit, vt ad eum vndique populi concursus foret, nullaque pars orbis terræ haberetur, quæ tantum non coleret sanctum. Eius acta scriptis consignarunt Gregorius Turonensis lib. 1. de Glor. Martyr. cap. 104., Beda, Marcellus Presbyter antiquissimus, Ado, Notkerus, & alij, sed omnibus tamquam magister Paulinus noster præiuit, qui suis Natalibus Felicis vitam, ac prodigia per eum facta complexus est. Hæc omnia in vnum coegere Patres eruditissimi è Soc. Iesu, qui Acta Sanctorum incredibili & sollicitudine, & eruditione elaborant. Qua tamen eis latuere Natales nunc primùm editi, alia, quæ Paulinus cecinerat, quæque ab omnibus nunc recoli possunt, ommisere miracula. Rem præclaram in Natali XIII. describit sacer vates, nempè B. Martyris sepulcrum penè adapertum fuisse, quum è superioribus sarcophagi venerandi partibus improuisus erumperet puluis. Quo tempore id euenerit, planè incompertum mihi; Sed paucis ante Annum 406. mensibus contigisse crediderim, siquidem tantum munus præteritis in Natalibus Paulinus haud præterijsset, si diutiùs ante id factum. Quibus visis ad examinandum procedo, quo tempore S. Felix in viuis esse desierit. Bollandus V. C. in eiusdem Sancti vitâ die XIV. Ia-

mar. §. 6. hæc habet: *Ætas S. Felicis à Paulino non exprimitur. Ineptè Christophorus Threislebius circa Theodosij tempora vixiße scribit. Henricus Fabricius circiter annum Christi 300. obijße existimat; sed qua tum pax Ecclesiæ? Heræus circiter 310., Michael Monachus non longe post Annum 312., quo data pax Ecclesiæ. Est hæc aliorum quoque, & probabilis opinio.* Sed diuersus à tot Auctorum opinione abire cogor. En Paulinus Nat. XIII. ait:

——————— tanto voluisti prodere signo,
Vt tacitam, & fixam per tot retrò secula sedem
Corporis, alme, tui subitò existente fauillâ
Pulueris in nostro seruari tempore velles.

Et infra:

Addidit, vt tantis numquam retrò condita seclis
Nostro opere extructas adcrescere, vel renouari
Porticibus, domibusque suas permitteret aulas.

Igitur non circa Annum Christi 312. S. Felix è viuis excessit. Quomodo enim memorata hîc *tot retrò secula* æuo Constantini queunt accommodari, à quo ne vnum quidem seculum distabat Paulinus? Idem in Natal. XI. aiebat:

Et licet à veteri tumulis absconditus æuo,
Quâ mortalis erat, lateat telluris operto &c.

Sed alium è Natali VI. producamus locum, quem animaduertere Bollandus etiam cum alijs poterat. Nolanum agrum, in quo sepulturæ S. Felix mandatus fuit, describit noster vates:

Pauper vbi primùm tumulus, quem tempore sæuo
(Relligio quo crimen erat) minitante profano,
Struxerat angustè gladios trepida inter, & ignes,
Plebs Domini, vt seris antiqua minoribus ætas
Tradidit, ingentem paruo sub culmine lucem
Clauserat &c.

Si Felix *non longè post annum 312., quo pax data Ecclesiæ*, obijt, quemadmodum Bollandus arbitratur, cur illi *pauper tumulus* extructus dicitur, & quidem *tempore sæuo, quo Religio crimen erat*, & plebs Domini, Tyrannis minitantibus trepida inter gladios ignesque iacebat? Cur huiusce memoria tumuli *ab antiqua ætate seris nepotibus* tradita affirmatur? Profectò hæc de Constantini temporibus intelligere prorsus vetamur. Idem Paulinus Natali VI.

Lux eadem Sancti cineris per secula custos
Martyris hæc functi vitam probat &c.

En *per secula*, non per vnum seculum stetisse Felicis sepulcrum discimus. Igitur concludamus Felicem Nolanum in prioribus Ecclesiæ ærumnis exagitatum, pacis subsequuto tempore, cælis animam reddidisse. Seculo Christi secundo potiùs, quam tertio rem actam *tot secula* ab eo vsq; ad Paulinum elapsa suadere videntur. Hinc plures Vghelli in Ital. Sacrâ.

Ana-

Anachronismos emenda. Asserit enim S. Maximum Episcopum Nolanum, cui Felix in Martyrio socius fuit, mitescente Diocletiani persequutione è viuis decessisse, vti etiam S. Quintum (sub quo S. Felicem itidem vixisse scimus) Anno Christi 320. floruisse, aliumque S. Felicem primum Nolæ Episcopum anno 259. Martyrio coronatum obijsse; nam ad antiquiora tempora trahenda est horum Sanctorum ætas.

Ad S. PAVLINI Natal. XI. verſ. 324 de Anno, quo SS. Protasij, ac Geruasij corpora per S. Ambrosium fuere inuenta.

DISSERTATIO XV.

Ad eruditissimum virum NICOLAVM RVBINVM Metropolitanæ Mediolanensis Ecclesiæ Ordinarium Canonicum, & Theologum.

Minimè dubito, Rubine vir sapientissime, quin Paulinum meum prono animo, sinuque toto sis excepturus, tum quod quasi postliminio reuersus, & inimicæ ætatis victor in eruditorum manibus versari iam poterit, tum etiam quod ex Ambrosianâ Bibliothecâ, quam tibi perenni amore deuinxisti, ille prodierit. Eo tamen potissimùm nomine te meæ felicitati gratulaturum arbitror, quod in eiusdem Sancti operibus aliquam de SS. Protasio, ac Geruasio mentionem iniectam sis deprehensurus. Quamuis enim felicissimo ingenio tuo vniuersum Ecclesiasticæ eruditionis pelagus complectaris, adhuc in rerum Mediolanensium indaginem, cognitionemque ita sedulus incumbis, vt reliquis perfunctoriè, his verò te totum dicasse videaris. Quamobrem quum in Annum inquirere, quo horum Sanctorum corpora diuinitùs fuere reperta, instituerim, nulli sanè meliùs quam tibi mea hac de re sententia fuerat offerenda. Annum Christi, quo hæc contigere, Puricellus noster, vir æternùm laudandus, in Diss. Nazar. cap. 39. fuisse trecentesimum octogesimum septimum est arbitratus, remque ille diligenti curâ studioque pertractans quæcumque argumenta sibi militare aduertit, prolixè in suum traduxit volumen. Verùm enim verò tanta sunt, quæ in eius sententiam pugnant, vt ab illâ diuersus abire penitus cogar, simulque affirmare non Anno 387. sed 386. Protasium, ac Geruasium à magno Antistite Ambrosio fuisse adinuentos. Adeò ce-

lebrem Historiam Paulinus eiusdem Ambrosij familiaris sic refert:

——————Vt sancto non olim Antistite factum
Nouimus Ambrosio, qui fultus munere tali
Postquam ignoratos priùs, & tunc indice Christo
Detectos sibimet, mutatâ transtulit aulâ,
Reginam promptâ confudit luce furentem.

Primùm itaque Puricellianæ opinionis argumentum fuit S. Augustini Baptismus, cuius tempore cognito tempus quoque inuentorum Martyrum elucescit; sanctum verò Doctorem A. Ch. 388. salutari vndâ ablutum posuit, quod à veris Historiæ calculis abhorrere primùm omnium ostendetur. Equidem graues sententiæ suæ propugnatores Baronium, Pennottum, aliosque plures adsciuit vir doctissimus, sed inde parum roboris illi accessisse dicenda euincent. Quum Baptismum suum refert Augustinus lib. 9. cap. 7. Confess. hæc habet: *Nimirum annus erat, aut non multò amplius, cum Iustina Valentiniani Regis pueri mater hominem tuum Ambrosium persequeretur hæresis suæ causâ &c. Tunc Hymni, & Psalmi vt canerentur secundùm morem Orientalium partium, ne populus mæroris tædio contabesceret, institutum est. Tunc memorato Antistiti tuo per visum aperuisti, quo loco laterent Martyrum corpora Protasij, & Geruasij &c.* Igitur ab inuentione Sanctorum ad Augustini Baptismum *annus, aut non multò amplius* effluxerat. Iccircò si annum, quo baptizatus est Augustinus, attingere licebit, in alterius cognitionem necessariò deueniemus. Ludouicus ab Angelis lib. 3. cap. 4. de Vitâ S. August. ex eo quod in Annum 387. Magnus Annalium Scriptor Iustinæ in Catholicos furorem, Sanctorumque Martyrum inuentionem conijciat, eodem ipso Anno S. Doctoris Baptismum contigisse censet; sed malè illi subducti sunt calculi, siquidem *annum & amplius*, vt dixi, inter Martyrum translationem, suumque Baptismum intercessisse apertè testatur Augustinus. Natus est S. Doctor, vti nunc omnes aduersùs Baronium, eiusque sectatores consentiunt, A. D. 354. Id. Nouemb., ait autem lib. 9. cap. 11. Confess. Monicam parentem suam apud Ostia Tyberina ad Superos euolasse *trigesimo & tertio ætatis meæ anno*. Hic verò obitus eodem anno accidit, quo Augustinus Baptismum susceperat, nam post illum, vt in Africam transmitteret, Mediolano valedixerat, & rectâ ad Tyberinam focem perrexerat mari se commissurus. Alibi quoque repetit se *trigesimo & tertio ætatis anno* sacris vndis fuisse purgatum, & ipsa Romana Ecclesia in Breuiarij lectionibus tradit. Trigesimus & tertius ætatis Annus Augustino currere incipiebat Id. Nouemb. Anni 386. igitur intra hunc diem, & Idus Nouemb. Anni 387. sequentis statuendus est eiusdem Baptismus. Quum autem à Possidio in eiusdem Sancti Vitâ doceamur *propinquantibus diebus sanctis Paschæ salutis aquam Augustinum percepisse*, manifestè colligitur non nisi Sabbato Sancto Anni 387. eumdem Sanctum ad sacrum fontem processisse. Sed & aliud argumentum proferamus. Saltem annum vnum in Italiâ post Baptismum substi-

est Augustinus, namque præter moram ad Tyberim, aliaque loca, Romæ diù se tenuit, vbi se libros scripsisse *de moribus Manichæorum*, & *de morib. Eccl. Cathol.*, itemq; *Dialogum de Animâ*, & libros tres *de libero Arbitrio* fatetur lib. 1. cap. 7. 8. 9. Retract. Deinde in Africam remeauit. Illuc porrò quandò aduenerit, ipsum docentem audiamus libi 3. cap. 25. contra liter. Petiliani Donatistæ: *Cum ego Mediolanum ante Bautonem Consulem* (Consul hic processit A. Ch. 385.) *venerim, eique Consuli Kal. Ianuar. laudem in tanto conuentu conspectuque hominum pro meâ tunc Rhetoricâ professione recitauerim, & ex illâ peregrinatione iam post Maximi Tyranni mortem Africam repetiuerim.* Anno Ch. 388. die 28. Aug. obijt Maximus, vt Idacius in Chronico, & Socrates lib. 5. cap. 24. fidem faciunt, & Gothofredus in Chronolog. Cod. Theod. ad l. 6. & 7. C. eod. tit. *de Infirmand. his quæ sub Tyrann.* testatur. Eodem ergò Anno 388. Africæ redditus est Augustinus, ac propterea Anno 387. superiori baptizatus. Clariss. vir P. Eustachius à S. Vbaldo, cuius beneuolentiæ eruditionique me plura debere fateor, in Quodlib. Regul. dub. 7. n. 53. Macedum, & Desnos solidissimè arguit, quod moram Augustino in Italiâ post susceptum Baptismum breuissimam statuant. Verùm eiusdem sententiam probare nequeo, dum A. 388. S. Doctorem Baptismatis gratiam recepisse arbitratur, Anno verò 389. Monicam eius matrem è viuis sublatam, ac inde in Africam iter ab illo institutum. Cur enim, vt Annum nauigationis suæ Augustinus designaret, Maximi nece vsus fuisset iam Anno superiori peractâ? Cur *iam post Maximi necem*, quod idem sonat ac *statim post Maximi necem*, dixisset? Quantum enim attinet ad S. Monicæ mortem, tam certum est illam Anno 387. contigisse, vt nil certius. Augustino Annus trigesimus tertius eodem Anno Id. Nouemb. exibat, & trigesimus quartus adueniebat, ergò quum, vt vidimus, ipse Augustinus se trigesimo tertio ætatis suæ anno matre orbatum asseruerit, in ipso Anno 387. S. Monicæ obitus figendus venit. Deinde non Romam primùm, vt cum eruditissimo viro censuere Baronius, Torellus, Ludouicus ab Angelis, alijque plures, sed rectâ ad Ostia Tyberina Mediolano Augustinus perrexit; etenim lib. 9. cap. 10. Confess. is ait: *Apud Ostia Tyberina, vbi remoti à turbis post longi itineris laborem instaurabamus nos nauigationi &c.* Vides *post longum iter* illuc Augustinum concessisse? Nimirum Mediolano, non Româ venerat, non enim Româ ad Tyberis Ostia profectis *longi itineris labor* opus erat. Illic igitur *post quinque dies ab aduentu febribus decubuit, & nono ægritudinis die* ad Cælos euolauit S. Monica A. 387. Cur autem in sequentes annos ab eruditissimo P. Eustachio, & ab alijs Scriptoribus eius mors protraheretur, in causâ fuit dies, quo illa solemniter colitur, nempe quartus Maij; quum enim eo die Monicam decessisse sibi quisque suaderet, Annoque 387. forsan is dies Monicæ in vrbe Mediolano effluxerit, hinc ad alios annos eiusdem obitum distulere. Atqui animaduerterat Emin. Card. Norisius in quodam Opusculo diem S. Monicæ festum ad aliquam eius translationem, aliamue

causam

causam referendum, & Clarissimi post illum Patres è Soc. Ies. in Act. Sanct. ad diem 4. Maij monuere, qui etiam à quingentis tantùm annis S. Monicæ cultum in Ecclesiam inuectum fatentur. Augustinum quoque Anno 387. ad Baptismum accessisse ex Possidio cap. 31. Vitæ colligi potest. Inquit ille de S. Doctore: *Vixit annis 76., in Clericatu autem, vel Episcopatu annis fermè 40.* Vixerat autem in agris Tagastensibus, antequam sacris Clericatus muneribus initiaretur, *fermè triennio alienatis à se curis secularibus*, vt idem Possidius cap. 3. ait. In Africâ igitur annos 43. plus minus egit Augustinus, postquam ab Italiâ se illuc recepit, & quum Anno 430. certissimè obierit, liquidò apparet Anno saltem 388. Magnum Doctorem ex Vrbe Tagastem delatum, à quo Anno ad 430., si vtrumque terminum complectaris, *Annos fermè 43.* supra memoratos colliges, quod minimè præstabis, si in Anno 389. eius ad Africam profectionem figas. Si igitur A. Ch. 388. Africam petijt Augustinus, anno superiori 387. Baptismali vndâ fuerat ablutus. Ceterùm huius veritatis testes accedunt Clariss. Card. Norisius in Opusculo quodam, Ludouicus ab Angelis lib. 3. de Vit. S. August. cap. 4., Herrera in Alphab. August., Torellus tom. 1. Secul. August. ad A. 387., & omnium nunc fermè eruditorum calculo sententia hæc roboratur. Itaque tecum Rubine doctissime, iure mirari iam subit, cur Religiosissimi PP. Cistercienses in Ambrosiano Cænobio degentes A.D. 1677. hanc Inscriptionem ædiculæ, quæ S. Augustini nuncupatur, in fronte poni curarint:

DIVVS AVGVSTINUS
AD LEGEM FIDEI
PER S. AMBROSIUM
EUOCATUS
HIC VNDA COELESTI
ABLVITUR
ANNO DOMINI CCCLXXXVIII.

Profectò ægrè ferendum est, publicum monimentum ad nepotes seros transmittendum tam confidenter fuisse expositum, vt nulla in ipso veræ Chronologiæ ratio sit habita, quodque magis dolet, amicus noster communis huiusmodi Anachronismo causam præbuerit. Nam quantum pertinet ad locum, vbi Baptismum S. Augustinus receperit, parcas tu quæso extra chorum saltanti, parcant egregij Patres, si Landulpho, qui seculo Christi vndecimo florebat, quique sub Datij nomine in Ambrosianâ MS. asseruatur, ita de S. Augustino scribenti assentiar: *In Fontibus, qui B. Ioanni adscribuntur, Deo opitulante, à B. Ambrosio cunctis fidelibus astantibus, & videntibus in nomine Sanctæ, & indiuiduæ Trinitatis baptizatus, & confirmatus est.* Sita erat hæc olim ędes S. Ioannis ad Fontes *inter Ecclesiam Maiorem, & S. Theclæ*, vt probat Puricellus vir summæ eruditionis in Differt. Nazar. cap. 39. n. 21., & in Monum. Basil. Ambr. n. 300., qui etiam in præfatâ S. Augustini æde Baptismum Augustinianum contigisse negat. Petrus Paulus Bosca vir disertissimus in Martyrol.

Am-

Ambrof. ad diem 5. Maij veteri Traditioni ftandum putat. Sed quidnam, rogo, ponderis huiusmodi traditioni ineft, quæ nullis non modò veterum fuffragijs munitur, fed eorum exprefsè teftimonio iugulatur? Quin & antiquitùs vnum tantùm in vrbibus fuiffe Baptifterium (qui mos in quibufdam etiamnum durat) eruditiffimè docuit Iofeph Vicecomes Collegij Ambrof. quondam Doctor in lib. de Baptifmo cap. 8., & ego animaduerti ab Epifcopis tantummodò miniftratum olim fuiffe Baptifmatis Sacramentum, vt propterea pluribus opus non effet Baptifterijs, fed vnum dumtaxat fufficeret. Hoc autem Baptifterium Mediolani S. Ioannis ad Fontes Bafilica appellabatur, quo nomine in alijs vrbibus etiam Baptifterij Bafilicæ diftinguebantur. Sic Romæ templum S. Ioannis Baptiftæ, cui Lateranenfis nomen, Baptifterium complectebatur, & Rauennæ *S. Ioannis in Fonte* fimillimo muneri inferuiebat, vt monuit Cl. Vir, meique amantiffimus Patronus Ioannes Ciampinus cap. 25. Veter. Monim. tom. 1. S. Ambrofius in Ep. 13. ad Marcellinam: *Dimiffis*, inquit, *Cathecumenis Symbolum aliquibus Competentibus in Baptifterij tradebam Bafilicâ*. Profectò contra ipfius Ambrofij fententiam ire videretur quifquis eius æuo plura Mediolani Baptifteria conftitueret. Cur enim *Bafilica Baptifterij* nudè nuncuparetur, fi non vna tum Mediolani fuiffet? Alio nomine diftinguenda erat ædes illa, vt inter reliquas Baptifterij Bafilicas nofceretur. Vnum ergò Mediolani Baptifterium pofitum erat, quod *ædem S. Ioannis ad Fontes* minores appellarunt, ibique S. Auguftinum Baptifmali gratiâ donatum meritò opinamur. Neque ex Ennodio, Landulpho, alijfque bina antiquitùs in hac vrbe fita fuiffe Baptifteria reponas, itidemque aliud apud Portianam Bafilicam, quæ Metropolitana olim fuit, vt Carolus à Bafilicâ Petri in Hift. Mediol. ad Vit. S. Caftritiani docet, quandoquidem Ennodij tempore iam plura in vrbibus vfurpari Baptifteria cæpere, quod Ambrofij æuo infuetum planè fuit, & alîus Baptifterij apud BafilicamPortianam nulla fit apud antiquos, recentefque memoria. Quin & illam Bafilicam Metropolitanam nequaquam fuiffe folidè fufpicatur Mediolanenfium rerum accuratiffimus perfcrutator Camillus Sitonus I. V. Doctor, quum *Intramurana Bafilica*, quæ *Maior* à S. Ambrofio in Ep. 13. ad Marcellinam dicitur, hoc potiùs muneris quondam præftitiffe cenfenda fit. Alia mitto, ne morofior æquo extra femitam deprehendar. Statuto igitur Auguftini Baptifmo Anno videlicet 387., fupereft vt in Annum fuperiorem 386. SS. Protafij, & Geruafij inuentionem conijciamus, quam Puricellus vnà cum alijs ipfi Anno 387. affignauit. Id neceffariò, vt diximus fupra, ex S. Auguftini verbis admittatur oportet. Sed & S. Ambrofium à nobis ftantem habeo, & ex eius libris hoc Anno 386. peractum eliciam. Eodem ipfo Anno, quo à S. Doctore recitata eft oratio de Bafil. non tradend., inuenti funt memorati Martyres, anno enim fuperiore Iuftina Augufta animi fui impotentiam in Catholicos exercere cæperat. In eâ autem Oratione fic ait magnus Epifcopus: *Si quis confidit, huc veniat; inclinatum iam Impera-*

toris

toris iudicium, quod latâ lege patefecit, quo impugnat Fidem, vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Quamdam Imperatoris Legem nuper promulgatam memorat Ambrosius, quâ Fides impugnatur. Sed quænam hæc? Ea est l. vlt. C. Th. de Fide Catholicâ *data X. Kal. Febr. Mediolani Honorio Nob. Puero, & Euodio Coss.*, scilicet A. Ch. 386. Ibi Arianis fit in Ecclesias Catholicorum coeundi potestas, ibi Ariminense Concilium probatur, quod in laudatâ Oratione Ambrosius hisce tetigit verbis: *Hanc ergò Legem quisquam sequatur, quâ firmatur Ariminense Concilium, in quo creatura dictus est Christus?* Anno igitur eodem 386. sub Paschatis dies, non verò 387., vt Puricellus, ac Baronius autumarunt, eadem Oratio recitata; non enim *iam inclinatum Imperatoris iudicium* dixisset Ambrosius, si Anno 387., hoc est post Annum, & menses à latâ Lege penes populum S. Episcopus perorasset. Rursus ex secundâ Legatione à S. Ambrosio ad Maximum Tyrannum susceptâ idem Chronologiæ punctum statuitur. Anno 387. Valentinianus, ac Iustina eumdem Legatum Treuiros ad Tyrannum miserunt. Re infectâ dimissus vir Sanctus, Italiæque redditus ad Valentinianum Epistolam 56. scripsit, vbi ait: *Esto tutior aduersus hominem pacis inuolucro bellum tegentem.* Quare Imperator *Domninum* alterum pro confirmandâ pace Legatum ad Maximum destinauit. Hunc ingenti honore exceptum dimittens Maximus mox cum exercitu subsequitur, & Cottijs Iulijsque Alpibus occupatis Aquileiam vsque contendit. Hæc vbi ad Valentinianum delata, sibi timens Augustus Tessalonicam versus fugam arripit. Mense Septembri Occidentem deseruisse Imperator videtur, siquidem VII. Id. eiusd. mensis *Mediolani* edidit Legem 4. *de Principib. agent. in reb.* C. Th. Si A. 387. sacræ Geruasij, ac Protasij exuuiæ die XIX. Iunij translatæ fuissent, quo pacto Ambrosium virum illuc vsque sibi infensissimum tam citò Legati munere Iustina exornasset? Quoue etiam modo intra spatium trimestre eiusdem Ambrosij, iterumque Domnini legationes, & Maximi in Italiam irruptio contingere potuissent? Certè locorum distantiam perpendenti aliud affirmandum videbitur, nempè A. superiore 386. inuenta Sanctorum corpora, alteroque Anno reliqua ad Maximum spectantia accidisse. Paulinus in Vitâ S. Ambrosij hoc rursus suadet; enarratâ enim hac inuentione subdit: *Sanctus verò Ambrosius Episcopus maioris humilitatis vir factus donatam sibi à Domino gratiam reseruabat, crescebatque quotidie Fide, & amore coram Deo, & hominibus.* Ambrosium post hæc legationem ad Maximum suscepisse affirmat. Igitur quum *quotidie Fide, & amore coram Deo*, antequam Legatus Treuiros peteret, Ambrosius creuerit, non modicum tempus inter Martyrum inuentionem, legationemque susceptam intercessit, atque iccircò non vno A. 387. hæc omnia fuere peracta. Quæ autem hucusque retulimus summum ex Prosperi Chronico robur mutuantur. Ita apud illum in edit. Labbei tom. 1. Nouæ Biblioth. ista digeruntur.

Num. II. Iustina mater Valentiniani Arianis fauens in Ambrosium, & in

in Mediolanensem Ecclesiam diuersa iniuriarum genera congerit. Reliquiæ Geruasij, & Protasij Martyrum ab Ambrosio primùm Mediolani repertæ. Hymni Ambrosij compositi, qui numquam ante in Ecclesijs Latinis modulis canebantur.

Num. III. Maximus irrumpit. Valentinianus ad Theodosium confugit. Augustinus Mediolani Rhetoricam ad primè docens omissis scholis ad Fidem rectam conuertitur, cum ante Manichæus fuisset.

Num. 4. Theodosius cum exercitu ad Italiam transgrediens Maximum interfecit.

Viden hîc seruatâ annorum serie vniuersa tradi? Annum 386. respicit secundus numerus, ibique detectæ Sanctorum Reliquiæ dicuntur. In tertio, hoc est A. 387. Augustini Baptismus refertur; & quartus demum numerus Maximi interitum in Annum 388. confert, quemadmodum & reliqui affirmauere Chronologi. Sed iam tempus poscit, vt maximum huiusce sententiæ assertorem Em. Norisium in Opusc. de Itiner. S. Augustini commendem; quum enim per tantum virum profecerim, & ad illum debita gloria referenda, & singulare huic opinioni pondus ab illius suffragio accedere fatendum est. Clariss. quoque virum Antonium Pagium in Critic. Baron. ad A. Ch. 387., ac Hermantum in Vitâ Gallicâ S. Ambrosij nostris in castris militare animaduerti; quibus viris (& quanti quæso sunt) quis iam subscribere dedignetur? Verùm patientiâ tuâ diutiùs abuti nolo, Rubine ornatissime, ne si quid obsequij professione meruerim, nimiâ loquendi libidine perdatur. Vtinam tu quoque ad vrbis Mediolanensis dignitatem operas tuas aliquandò conferas, studijsque tuis publicæ luci redditis ingenij tui felicitatem prodas; tunc enim eruditissimum tantæ vrbis illustratorem literaria Respublica suspiciet, certè grauiorem deinceps desiderare nequibit. Vale.

Ad S. PAVLINI versum 402. Multa etenim superant alia &c. *Nat. XI.*

DISSERTATIO XVI.

De templorum apud veteres Christianos ornatu, ac de diurno in eis cereorum vsu. ad Cl. & Eruditissimum virum ANTONIVM MAGLIABECHIVM Ser. Etruriæ Ducis Bibliothecarium.

SI te indicem, Clarissime Magliabechj, in aliquâ eruditionis causâ sisterem, vtique electioni meæ vel ipsi aduersarij succensere non possent, quum virum omninò eruditissimum, & Reipub. Literariæ columen in illud tribunal aduocarem, ex quo solida continuô foret expectanda sententia. Et reuera nunc tibi huiusmodi munus iniunctum velim, dum de sacris Ecclesiarum ornamentis loqui in animum induxi, non vt Paulinum meum tantummodò illustrem, sed vt consuetis etiam Nouatorum calumnijs ex parte occurram. Cardinalis Baronius vir æternùm laudandus in Annal. ad A. C. 57. & 58. Ecclesias pluribus, ijsque ditissimis ornamentis antiquitus fuisse refertas magno eruditionis robore statuerat. Non multos verò ante annos tanti viri sententiam arrodere ausus est Iohannes Henricus Ottius Caluinista professor in libro, cui titulum fecit: *Examen perpetuum Historico Theologicum in Card. Baronij Annales*. Dicam neque maleuolentiâ ductus, neque inuidiam scriptori facturus; liber ille magno hiatu magna spondebat, sed in ridiculum murem festiuissimè fœtus euasit. Et profectò si aliud examen huic *examini* quis sibi reponendum sumeret, atramento citiùs, ac papyro destitueretur, quam ab erroribus castigandis temperaret. Illam ego interim partem refellere decreui, quæ de sacrarum ædium ornatibus agit, beneficio Paulini potissimùm fretus, quo nemo meliùs, nemo apertiùs hæc seculis futuris reliquit expressa. Laudat Ottius Alexandrum Seuerum Ethnicum Imperatorem, vtpote qui Templis aurum inferri vetuit, recitatis ad id Persij carminibus:

Dicite Pontifices: in sacris quid facit aurum?
Quin Superis iustos mores, castosque probamus.

Atque hæc subdit: *Tu verò sodes confer hæc cum modernorum Pontificiorum templis, atque Monasterijs*. Ad annum verò 58. §. 36. relatis verbis Actorum 20. 8. *Erant lucernæ non paucæ in cœnaculo, vbi erant congre-*

gregati, hæc habet: *Hinc Baronius cereorum, lucernarum, seu luminum vsum obtrudere nobis, & ex medio Iudaismo, atque Gentilismo in Christianum orbem, seu alter ceroforarius, inferre vult.* Tum ostendere pergit cereos olim in Ecclesiâ accensos non diurnis exercitijs, sed nocturnis adhibitos. Rem paucis expediam. Et quidem quum Paulini nostri carmina euoluo, tam ad vnguem expressa intueri mihi videor Ecclesiarum nostrarum & vsum, & ornamenta, vt nullam maiorem concordiam reperiri posse arbitrer. Pretiosa olim in sacris ædibus ornamenta fuisse, & quidem auro, & argento decorata en tibi Paulinus Nat. VI. testatur:

Cedo, alij pretiosa ferant donaria, meque
Officij sumptu superent, qui pulchra tegendis
Vela ferant foribus, seu puro splendida lino,
Siue coloratis textum fucata figuris.
Hi laues titulos lento poliant argento,
Sanctaque præfixis obducant limina lamnis. &c.

In Natali verò XI. præter alia non minori pretio insignia Crux aurea his versibus exprimitur:

Multa etenim suberant alia, vt nouistis, in ipso
Ornamenta loco, quæ sumeret, vt Crucis auro
Parceret; Intus enim latitabant mystica vasa
Sumendis mandata Sacris.

Quo vltimo carmine non aliud intelligendum censeo, quam Calices, è queis Dominicus Sanguis hauriebatur à Fidelibus, aliaque huiusmodi vasa sacra. Aderant & lucernæ argenteæ.

———————— Minus esset
Criminis, & pretij suspensam altaris ab orâ
Longius, argentoque leuem emendare lucernam.

Et infrà: *Continuum scyphus est argenteus aptus ad vsum.*

Crux ipsa, quam adeò venustè Paulinus exprimit, non auro tantùm grauis erat, sed & gemmis concinnè exornatam gerens coronam sui pretium augebat. Ait de aureis, hoc est de Cruce, coronâque aureâ, in qua dextram latro porrexerat:

Quæ simul & varijs scitè distincta lapillis
Viderat. ————————

Iterum S. Poeta coronam gemmis grauem asserit:

Parua corona subest varijs circumdata gemmis.

Multis præterea verbis lampades describit:

At medio in spatio fixi laquearibus altis
Pendebant per abena caui retinacula lychni &c.

Idem Natal. 9.

———————— Tectoque supernè
Pendentes lychni spiris retinentur abenis,
Et medio in vacuo laxis vaga lumina nutant
Funibus, vndantes flammas leuis aura fatigat.

Natali 3. lampadum frequentiam circa altaria sic memorauerat:

Clara coronantur densis altaria lychnis &c.

Natali etiam VII. vitream lucernam, vt moris sui est, graphicè describit, & Nat. XI. alias è metallo fabrefactas omnium oculis subijcit. Hæc & alia refert Poeta noster, partim etiam videnti populo describere non sustinet, ne tædium audientibus ingerat, aitque compendij ergò:

Munera erant de more sita, hæc quæ cernitis illic
Omni prompta die. ————

Illustris autem est candelabrorum mentio subsequentibus in carminibus:

———— *vel circumfixa per omnes*
Ordine dimenso quasi candelabra columnas,
Depictas extare gerunt quæ cuspide ceras,
Lumina vt inclusis reddantur odora papyris.

Quot igitur, quantùmque pretiosa sacris in ædibus tum temporis ornamenta haberentur, expressum intuemur, quibus addere iuuat quædam aliunde petita loca, ne nudum Paulinum exhibeam. Theodoritus Lib. 1. cap. 31. Hist. *διεκοσμεῖτο δὲ καὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον βασιλικοῖς τε παραπετάσμασι, καὶ κειμηλίοις λιθοκολλήτοις χρυσοῖς. Ornabatur autem & diuinum altare regijs velis, donarijsque aureis gemmatis.* Euseb. in vitâ Constantini lib. 4. cap. 59. Apostolorum Templum ab eodem Imperatore Constantinopoli describens interius tectum asserit vniuersum auro fuisse contectũm. Aur. Prudentius item Paulino coæuus Peristeph. in Hymno S. Laurentij tyrannum sic adloquentem inducit:

Hunc esse vestris Orgijs
Moremque & artem proditum est,
Hanc disciplinam fœderis,
Libent vt auro Antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis Sacris
Adstare fixos cereos.

Feruentibus igitur in Christianam Religionem Ethnicorum minis etiam pretiosis vasis vtebatur Ecclesia. Occultè id quidem propter timorem factum, sed tamen factum. S. Aug. lib. 3. contra Cresconium cap. 29. hæc profert ex Gestis Proconsularibus habitis *Constantio Maximo Augusto, & Constantino iun. Nob. Cæs. Coss.* hoc est A. C. 320., vt rectè statuit Valesius, non verò vt putauit Baronius, 306. *Posteaquam apertum est, in Bibliothecâ inuenta sunt ibi armaria inania. ibi protulit Syluanus capitulatam argenteam, & lucernam argenteam.* Sed & ante scriptum erat *Calices duos aureos, itemque calices sex argenteos* ab eodem Syluano traditos. Hæc Augustinus, vt Syluanum euincat persequutionis tempore fuisse *traditorem*. Anastasius Bibl. (seu antiquior Libri Pontificalis Auctor) *in Syluestro* præter alia vasa aurea, ac argentea hæc memorat: *Donauit patenam argenteam pensantem libras viginti, scyphos argenteos*

duos,

duos, qui pensauerunt singuli libras denas. Amas argenteas duas &c. & ibidem: Obtulit candelabra auricalcha septem ante altaria, quæ sunt in pedibus decem &c. Candelabra quoque exprimit Athanasius in Ep. ad Orthodoxos. Celebris autem S. Ambrosij sententia euasit in lib. 2. Offic. cap. 28., quam etiam Gratianus refert in c. aurum. 12. q. 2. Ait ibi: *Aurum Ecclesia habet, non vt seruet, sed vt eroget &c. Quid enim dices: Timui ne Templo Dei ornatus deesset? Respondebit: Aurum Sacramenta non quærunt, neque auro placent, quæ auro non emuntur &c.* Prosequitur verò, & aperto sermone pretiosam sacris ædibus fuisse suppellectilem asserit, omnium consensu probatam, & egenorum nihilò seciùs præsidio destinatam. Sunt hæc, doctissimè Magliabechi, venerandæ antiquitatis argumenta, quæ Nouatoribus opponamus nostrarum Ecclesiarum ornamenta calumniantibus. Quid ergò Satyricum in nos producunt hæretici, ac Ethnicam, insulsamque sententiam canunt? *In Templis quid faciat aurum* quærunt, sed eos elegantissimè castigat Iohannes Tomcus Bosnensis Ep. in Orat. pro Eccles. ornam.

Quod autem spectat ad alteram propositi partem, quâ contendit Ottius cereos, lucernasq; non nisi nocte accendi consueuisse in Ecclesijs, Paulinum ecce pro nobis stantem in medium adduco. Inquit iste Natal. III.

> *Clara coronantur densis altaria lychnis,*
> *Lumina ceratis adolentur odora papyris,*
> *Nocte dieque micant. Sic nox, splendorque diei*
> *Fulget, & ipsa dies cælesti illustris honore*
> *Plus micat innumeris lucem geminata lucernis.*

Nihil clarius occurrit. Sed & Nat. XI. sic ait:

> ——— *His scyphulis incerta relucent*
> *Lumina, cum fert festa dies.*

Et infra scyphuli meminit ad continuum luminis vsum destinati:

> *Continuum scyphus est argenteus aptus ad vsum,*

Qui & noctu diuque lucebat, quemque importuno sibi lumine micantem fur extinxit. Distinguendum itaque reor inter sacras antiquorum lucernas eo pacto, quo inter æui nostri lampades, ac lumina distinguitur. Alia enim lumina nocturno tempori, alia diurno inseruiebant, omnia tamen in templi cultum excogitata. Quæ lampas modò dicebatur relucere, quum ferebat festa dies, noctu hoc munere carebat. Audi subsequentes versus:

> ——— *Tunc verò sine vsu*
> *Luminis ad speciem tantùm suspensa manebat.*

Superiùs verò alias descripserat lucernas nocti illustrandæ destinatas. At Ottius lucernas hasce nocturnas necessitati sacra facientium adscribit, non Ecclesiæ cultui. Hallucinatur Caluinista, quandoquidem quum latro hic ad furta accessit, lampas illa nullis tum Sacris peragendis lumen præbebat; quin expressè illam quauis nocte, imò per totam noctem, lu-

cere

cere consueuisse dignoscimus, ait enim de scypho loquens:

Hunc importuno sibi lumine prædo micantem
Protinus extinguit, namque id quoque nouerat idem
Sapè solere mori, cum stuppa perarida longam
Conderet in noctem consumpto lumen oliuo &c.

Igitur in pium Religionis, sacræque ædis cultum noctu non minùs, quam interdiu lampades adhiberi solebant. Quo sanè expressius nihil reperiri potest. Addam etiam Venantij Fortunati, qui vno post Paulinum seculo floruit, testimonium. Describit ille lib. 5. carm. 5. diem festum Ascensionis, populorumque ad Ecclesiam concursum, & ait:

Vndique rapta manu lux cerea prouocat astra,
Credas vt stellis ire trahendo comas.
Lacteus hinc vesti color est, hinc lampade fulgor
Ducitur, & vario lumine picta dies.
Inter candelabros radiabat & ipse Sacerdos &c.

Nunc armis Baronij rem agam. Citat ille Epiphanij Epistolam ad Iohannem Hierosol. Ep., vbi ait: *Quum venissem in villam, quæ dicitur Arablatha, vidissemque præteriens ibi lucernam ardentem, interrogassemque quis locus esset, didicissemque esse Ecclesiam &c. Accidit id quidem*, vt ait Baronius, *interdiu, nam noctu non mirum multas vidisse vbique lucernas*. Constat autem ex pluribus antiquis Patribus cereos laudabili vsu in templis comburi solitos, quod probare superuacuum foret. Repetit tamen Ottius Hieronymi auctoritatem ab Annalium parente satis ibidem explicatam, & hìc integram victoriæ spem sistit. Inquit S. Doctor ad vers. Vigilant: *Cereos non clarâ luce accendimus, sicut frustra calumniaris, sed vt noctis tenebras hoc solatio temperemus, & vigilemus ad lumen, ne cæci tecum dormiamus in tenebris. Quod si aliqui propter imperitiam, & simplicitatem secularium hominum, vel certè religiosarum fæminarum, de quibus verè possumus dicere: Confiteor, zelum Dei habent, sed non secundùm scientiam. Hoc pro honore Martyrum faciunt, quid inde perdis?* Verùm hìc animaduertendum negare Hieronymum non potuisse diurnam cereorum accensionem, quum id & in Occidente, & Hierosolymis in vsu fuisse supra exploratum effecerimus, & ipse ibidem hæc habeat: *Per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Euangelium, accenduntur luminaria iam Sole rutilante non vtique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum*. Ipse quoque Vigilantius omninò mentis expers fuisset, si quum nullibi id moris comperijsset, adhuc inflatis buccis hæc protulisset: *Videmus moles cereorum sole fulgente accendi*. S. Cyrillus Hierof. Hieronymo antiquior in Præf. ad Catecheses, & alibi. S. Greg. Nazianz. Hieronymo coæuus in Orat. 40., alijque testantur in Baptismate conficiendo luminaria incendi solita. Igitur diurnus cereorum vsus negari non poterat. Causa itaque, cur incenderentur, Vigilantium ad calumniam Catholicis infligendam mouerat; arbitrabatur enim id à religiosis populis fieri, quasi

Mar-

Martyres aliquâ illustratione, & lumine crederentur egere, vt beati essent? Non vendo coniecturam meam, sed ipsam Vigilantij calumniam. Sunt eiusdem hæretici verba: *Magnum honorem præbent huiusmodi homines beatissimis Martyribus, quos putant de vilissimis cereolis illustrandos, quos Agnus, qui est in medio throni cum omni fulgore maiestatis suæ illustrat*. Respondet ergò Hieronymus non clarâ luce accendi Cereos ab hominibus hac ratione adductis, sed ad lætitiæ signum, vt infra Euangelicis exemplis probat, neque sub hac prauâ opinione nocturno tempore solere luminaria incendi, sed vt noctis tenebræ hoc solatio temperentur, ne cæci cum Vigilantio in tenebris dormiant. Tum subsequitur, ac si qui forent inter seculares homines, fæminasque religiosas, qui hoc facerent sub eâ ratione, quæ Vigilantio in mentem venerat, eos excusat, & zelo Dei, ac sine crimine id peractum euincit. *Si faciunt*, ait, *quid inde perdis? Causabantur quondam & Apostoli quod periret vnguentum, sed Domini voce correpti sunt; neque enim Christus indigebat vnguento, nec Martyres lumine cereorum*. En iterum Vigilantij mens expressa. Credebat ille cereos ideò incendi à Fidelibus, quia lumine illo Martyres indigerent, & hinc illum Hieronymus prolato exemplo increpat: Si Christus, cui vnguenti nulla erat necessitas, fæminam vngentem laudauit, cur & nos Christianum non commendemus, qui Martyribus lumine haud quaquam egentibus cereos accendit? At secundùm scientiam non faciunt. Illud verum omne; neque enim Sanctorum beatitati quicquam confert terrenum lumen. Sed quid inde? Fides accendentibus prodest. *Quicumque*, ait infrà egregius Doctor, *accendunt cereos secundùm fidem suam habent mercedem, dicente Apostolo: Vnusquisque in suo sensu abundat. Idololatras appellas huiusmodi homines?* Idem etiam in Epist. ad Riparium dixerat: *Accensine ante tumulos Martyrum cerei idololatriæ insignia sunt?* Pergit porrò Ottius, & hæc Lactantij verba lib. 6. cap. 2. laudat: *Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui auctori, & datori luminis candelas, ac cereorum lumen offert pro munere?* aitque ita Papistis displicuisse, vt hanc propositionem inter Lactantij errores numerarint; causamque Gentilium contra Doctorem Christianum defendant. Sunt illustres calumniæ ignaro in nos brachio intortæ. Nemo inter ipsos Heterodoxos habetur, qui plures in Lactantio næuos non agnoscat. Qui grauiores lapsus est in errores, in minorem hunc ruere potuit. Sed neque censurâ hîc dignus Lactantius, vt mecum omnes consentient Catholici, quin potiùs eius censores castigandi. Agit ille in Ethnicos, eorumque cæcitatem validis excipit argumentis, eâ enim ducti Deo tamquam in caligine sito, luminibusque indigenti cereorum lumen offerebant. En aperta Lactantij verba: *Mactant igitur opimas, ac pingues hostias Deo quasi esurienti, profundunt vina tamquam sitienti, accendunt lumina velut in tenebris agenti*. Id etiam alijs inculcat, quæ apud eumdem videre licet. Si à quibusdam è nostris hîc Firmianus carpitur, hîc ipsi censurâ se exhibent dignos, vt in alijs non paucis se exhibuere testi-

monio

monio Possevini. Non diffiteor tamen hinc impudenti alicui hæretico ansam præberi posse Catholicum cereorum vsum impetendi; Sed videant illi an eisdem in nos mucronibus pugnent, quibus in Gentiles ferebatur Lactantius? Nos Deo, luminum patri, lumina offerimus honoris gratiâ, non vt ab eius oculis caliginem depellamus. Hoc in Lactantio potiùs excusandum, quam arguendum, qui nondum solidis Fidei rudimentis imbutus in arenam contra Ethnicos descendit, cui nil pensi fuit Religioni sacræ patrocinium parare, dum eius aduersarios profligaret. *Vtinam*, de illo ait ad Paulinum nostrum Hieronymus scribens Ep. 13., *tam nostra confirmare potuisset, quam facilè aliena destruxit*. Peruersè igitur nos asserit Ottius contra Doctorem Christianum causam Gentilium suscepisse, neque minùs sobriè litem nobis intentat, quia de Idololatris, ac Hebreis in Catholicam Ecclesiam cereorum vsum deriuemus. Plura sunt, quæ ex Ethnicis, Iudæisque ad nos fuere translata, neque tamen ipsis Acatholicis stomachum mouent, sed venerationem quam maximam incutiunt. Cur ergò nos hîc arguendos impudenter arripiunt? Nimirum illis ego Hieronymum obijciam de proposito cereorum vsu ita loquentem: *Non diffiteor omnes nos, qui in Christo credimus, de errore Idololatriæ venisse; non enim nascimur, sed renascimur Christiani. Et quia quondam colebamus Idola, num colere Deum non debemus, ne simili eum videamur cum Idolis honore venerari? Illud fiebat Idolis, & idcircò detestandum est, hoc fit Martyribus, & idcircò recipiendum est*. Augustinus, quoque lib. 21. contra Faust. cap. 10. huiusmodi verbis hæreticorum oppositionem occupat, de Paganorum, Iudæorumque Sacrificijs loquens. *Tantum*, ait, *interest inter Sacrificia Paganorum, & Hebreorum, quantum inter imitationem errantem, & præfigurationem prænunciantem. Sicut autem non ideò contemnenda, vel detestanda Virginitas est Sanctimonialium, quia & Vestales Virgines fuerunt; sic non ideò reprehendenda Sacrificia Patrum, quia sunt & Sacrificia Gentium, quia sicut inter illas virginitates multum distat, quamuis nihil aliud distet, nisi qua cui voueatur, atque reddatur, sic inter Sacrificia Paganorum, & Hebreorum multum distat eo ipso, quod hoc solum distat, quæ cui sint immolata, & oblata; illa scilicet superbæ impietati Dæmoniorum, illa vero vni Deo &c.* Quid itaque, Magliabechi celeberrime, ad ista obmurmurabunt hæretici? Audiere tot veterum testimonia diurnum cereorum vsum afferentia, Paulinum nostrum audiunt, quo nemo meliùs aduersùs illos hoc in proposito certat. Si tot Sanctos in præuaricatorum album conijciendos arbitrantur, hoc illorum eruditioni, quum maiora etiam audeant, integrum relinquamus. Vale.

Ad

Ad Sancti PAVLINI *versum:* Cellula de multis &c. *Nat. XI.*

DISSERTATIO XVII.

Vbi de veterum Christianorum sepulcris : Ad Clarissimum, doctissimumq; virum IOANNEM CIAMPINVM Romanum, Magistrum Breuium Gratiæ, Literarum Apostolicarum Maiorem Abbreuiatorem, & in vtraq; Signaturâ Referendarium.

EMersit apud nonnullos opinio, Ciampine vir eruditissime, scilicet priscis temporibus haud quaquam licuisse in sacris ædibus Fidelium Christianorum corpora tumulare, quia quibusdam Imperatorum edictis id interdictum deprehenditur. Hinc egregius Scriptor Cabassutius ad Can. VI. Concilij Namnetensis: *Seriùs*, ait, *in vsum Ecclesiarum receptum fuit, vt Fidelium cadauera intra templorum ambitum sepelirentur*. Tum Gregorij Magni temporibus hanc innaluisse consuetudinem concedit, quippe quæ ex eius Dialogis euidenter eruitur. Citantur in hanc rem Can. 36. Concilij Bracarensis Primi, vbi *intra Basilicas sepeliri Fidelium cadauera prohibentur*, & Can. 17. Concilij Triburiensis Anno 895. coacti illud idem interdicens. Pro his etiam militant lex 2. C. de Sacrosan. Eccles., in quâ sic legitur: *Nemo Apostolorum, vel Martyrum sedem humanis corporibus existimet concessam*, & lex vlt. C. Theod. de sepulcr. viol. his expressa verbis: *μηδεὶς ἐν ἐκκλησίᾳ θαπτέτω νεκρὸν, nemo in Ecclesiâ sepeliat mortuum*. Kepperus heterodoxus homo in Polit. Eccles. lib. 1. cap. 15. postquam similes protulit auctoritates in hanc mirabilem sententiam descendit: *Postquam verò, crescente superstitione, sacra pro defunctis sub Gregorio Magno fieri cœperunt, tunc etiam Cæmeteria templis vicina fecerunt Monachi, & sacrificuli, vt sacra illa faciliùs obire, & quæstum maiorem facere possent*. Est hæc & plurium Nouatorum inuidiosa de nobis opinio. Verùm apertè nimis hunc hæreticum, eiusque asseclas falli, simulque apud veteres in vsu fuisse, ac non sine laude peractum, vt in sacris ædibus Fidelium cadauera humarentur, solidis euincere testimonijs post eruditissimum Spondanum nitar, quibus præsentium temporum morem cum antiquis consentire penitus ostendam. Sunt Paulini carmina:

Cellula de multis, quæ per latera vndique magnis
Adposita tectis præbent secura sepultis
Hospitia. ————————

Hæ profectò cellulæ in ipsâ fuere Basilicâ, eiusque partem constituebant; dixerat enim Paulinus furem clausis Basilicæ foribus inclusum, ijsque reclusis mane fugam arripuisse:

——— *Harum vnâ fur abditur, atque vbi mane*
Claustra patere videt, reseratâ prosilit aulâ.

Nihil verò aliud mihi videntur, quam eædem, quas nos Italico sermone vocamus *Capelle*. Quod & ex eiusdem Paulini ad Seuerum Epistolâ XII. manifestè iterum probo: *Totum*, inquit ille, *extra Concham Basilicæ spatium alto, & lacunato culmine geminis vtrimque porticibus dilatatur, quibus duplex per singulos arcus columnarum ordo dirigitur. Cubicula* (en tibi Capellæ præfatæ) *intra porticus quaterna longis Basilicæ inserta secretis orantium, vel in lege Domini meditantium, præterea memorijs Religiosorum, ac familiarium accommodatos ad pacis æternæ requiem locos præbent.* Rursus ecce vides in hisce Cubiculis tumulos Christianæ gentis fuisse sitos. Lateribus autem Basilicæ cellulæ istæ, seu Cubicula insita erant, eodemque procul dubio ordine, quo præsentium temporum Capellæ dispositæ conspiciuntur; Siquidem porticus ibi memoratæ, intra quas cellæ collocabantur, ecquid aliud sunt quam quæ nobis *laterales Basilicæ naues* nuncupantur? Geminas porrò huiusmodi naues extra maiorem Ecclesiæ concham vtrimque sitas alto, ac magnifico opere, suisque columnis destinctas videre est in immani, mirabilique Ecclesiâ Metropolitanâ Mediolani, tibique in Vrbe æternâ degenti plura circumquaque exempla suppetunt. Sed vt Cubiculorum, quæ Paulinus memorat, significationem euidentiùs attingamus, en tibi Anastasij Bibliothecarij in Sergio Papâ hac de re testimonium: *Hic tectum*, ait, *& cubicula vniuersa in circuitu Basilicæ B. Apostoli Pauli studiosiùs renouauit, ac reparauit*. Defunctos autem vitâ hisce in Cubiculis tumulatos ex eodem Auctore discimus in Marcellino: *Hic sepultus in Cæmeterio Priscillæ in Cubiculo claro*. Quin & apud Græcos vsurpatum eodem sensu Cubiculi nomen. Anonymus de Locis Sanctis cap. 1. apud Clariss. Du Fresnium in Gloss. med. & inf. Latin. Καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς τρούλλας εἰς τὸ ἔδαφος κουβούκλιον πέτρινον ὡραιότατον: *& in medio Trulli super solum iacet Cubiculum ex marmore formosissimum*. Idem Anonymus cap. 15. refert τὸ μνημεῖον τῆς Ῥαχὴλ κουβούκλιον πέτρινον: *monumentum Rachelis in Cubiculo marmoreo*. Eadem Cubicula quoque οἰκίσκοι appellabantur à Græcis. S. Nilus in descriptione Templi ab Olympiodoro Præfecto extructi sic ait: ἐν δὲ τῷ κοινῷ οἴκῳ πολλοῖς, καὶ διαφόροις οἰκίσκοις διειλημμένῳ ἀρκεῖσθαι ἕκαστον οἰκίσκον πεπηγμένῳ τιμίῳ σταυρῷ &c. *In communi verò æde multis varijsque distinctâ Cubiculis attolli Cubiculum vnumquodque, compositâ intus venerabili Cruce*. Itaque istis in cellulis quum piorum memoriæ, seu tumuli statuerentur, euidenter elucet in Basi-

Basilicis Fidelium sepulcra fuisse locata. Alius præterea pius inter Catholicos vsus obtinuit ab ipsis Ecclesiæ incunabulis, vt Martyres in sacris conderentur ædibus, vti in notis animaduerti ad illud carmen in Nat. XI.

Quæ cineres reuerenda tegunt altaria sacros,

vbi etiam innui fas non fuisse templa absque Martyrum corporibus, aliquibusue Reliquijs sacrare. Illud certissimum, & extra omnem dubitationis aleam positum. Alius autem mos erat Fidelibus, nempe omni studio curare, vt SS. Martyrum corporibus cadauera sua apponerentur, quia tantorum apud Deum intercessorum precibus se fortiùs adiuuandos arbitrabantur. Paulinus in Panegyr. Celsi pueri hæc de filio sibi defuncto habet:

Quem Complutensi mandauimus vrbe propinquis
Coniunctum tumuli fœdere Martyribus.
Vt de vicino Sanctorum sanguine ducat,
Quo nostras illo purgat in igne animas.

Sanctus quoque Augustinus à Paulino meo interrogatus, *an cuique post mortem prosit, quod corpus eius apud Sancti alicuius memoriam sepeliatur* (sunt eius verba lib. 2. Retract. cap. 64.) librum vnum reposuit *de curâ pro mortuis gerendâ*. Ibi verò ait: *Hoc abs te vidua memorata petiuerat pro defuncto in eis partibus filio suo, & rescripseras consolans eam, idque etiam nuncians de cadauere fidelis iuuenis Cynegij, quod materno, & pio affectu desiderauit esse completum, vt scilicet in Beatissimi Felicis Confessoris Basilicâ poneretur*. Probat ibidem hanc piam consuetudinem Augustinus, neque ab hoc fideli iuuene tantùm, sed ab vniuersis Fidelibus vsurpatam affirmat. In calce libri hæc satis expressè subijcit Doctor magnus: *Quod verò quisque apud memoriam Martyrum sepelitur, hoc tantùm mihi videtur prodesse defuncto, vt commendans eum etiam Martyrum patrocinio, affectus pro illo supplicationis augeatur*. Vnusquisque igitur apud Martyrum tumulos sepeliebatur, ac ideircò intra templorum ambitum. S. Maximus Taurinensis Episcopus Serm. 55. huiusce rei fidem facit: *Ideo hoc*, inquit, *à maioribus prouisum est, vt Sanctorum ossibus nostra corpora sociemus, vt dum illos Tartarus metuit, nos pœna non tangat, dum illos Christus illuminat, nobis tenebrarum caligo diffugiat. Cum Sanctis ergò Martyribus quiescentes euadimus Inferni tenebras eorum proprijs meritis, attamen consocij sanctitate*. Florebat Maximus quinto Epochæ nostræ seculo, & quum is *à maioribus prouisum* asserat, vt ossa nostra Sanctorum ossibus copulentur, continuò patet prioribus Ecclesiæ seculis Christianorum cadauera in templis componere consuetum fuisse. Nonnulla verò, vt multis parcam, istius rei exempla dabo non longè nimis adscita, sed Mediolani nata. Quietis locum in Ambrosianâ Basilicâ sub altari sibi viuens destinarat S. Ambrosius, vbi dein SS. Geruasij, ac Protasij corpora locauit. Ait ille in Orat. ad populum de ijsdem Martyribus habitâ: *Hunc ego locum prædestinaueram mibi; dignum est enim,*

vt ibi requiescat Sacerdos, vbi offerre consueuit. Sed cedo sacris victimis dexteram portionem. Locus iste Martyribus debebatur. S. Satyrus eiusdem Ambrosij frater, vir inter laicos dumtaxat connumeratus, parem sortitus est quietis sedem; ab amantissimo enim fratre in S. Victoris tumulo depositus est, additique sepulcro versiculi à Dungalo quoque relati:

Vranio Satyro supremum frater honorem
Martyris ad læuam detulit Ambrosius:
Hæc meriti merces, vt sacri sanguinis humor
Finitimas penetrans abluat exuuias.

Aliud etiam in Ambrosianâ Basilicâ non minoris antiquitatis pretijque monumentum occurrit, Manliæ nempe Dædaliæ Virginis piæ sarcophagus his carminibus distinctus:

Martyris ad læuam recubent quæ membra sepulcro
Vt Lector noscas est opera pretium.
Clara genus, censu pollens, & mater egentum
Virgo sacrata Deo Manlia Dædalia.

Reliquos versus à Grutero in Inscript. volum. pete. Sed & S. Marcellina iuxta S. Ambrosij fratris tumulum requiem inuenit, quod, vt apertissimum, probatione non indiget. Hi igitur omnes, quod Ecclesiasticus poscebat vsus, intra sacrarum ædium ambitum sepulturam aut in viuis constituti sibi destinauerant, aut post mortem aliorum studio sunt nacti, vt mirer Cabassutium in hæc verba exilijsse: *Verùm non in aliâ templi parte, quam in vestibulo, conditus Constantinus Augustus, quod idem censendum pariter existimo de Episcopis.* Atqui S. Ambrosium, reliquosque Fideles vnà cum SS. Martyrum cineribus cineres suos composuisse tam certum, vt nihil hæsitationis obueniat. Quum verò SS. Martyres sub templorum altaribus quiescerent, quis non videt Christianos quoque Fideles, nedum Episcopos, in interioribus sacrarum ædium penetralibus suam inuenisse sepulturam? Quam autem improuidè ad contrarium firmandum Canon Concilij Moguntiaci inducatur, quem refert etiam Gratianus in c. nullus. 13. quæst. 2., nemo non videt. Est ille his conceptus verbis: *Nullus mortuus intra Ecclesiam sepeliatur, nisi Episcopi, aut Abbates, aut digni Presbyteri, aut Fideles laici.* Etiam laicos Fideles præter Episcopos, & Presbyteros templis inferri post mortem solitos hinc discimus, tantum abest, vt contrarium inde suadeatur. Itaque solos Infideles, Hæreticosue, aut etiam laicos parum pios, puta sine pænitentiâ defunctos, vsuris addictos, occisores, aut huiusmodi morbis tactos respicit laudatus Canon, quos à sacris in Ecclesiâ sepulturis arcendos omninò constituit. Quod si quidam Canones, & Imperatorum leges aduersùs pium hunc morem emanarunt, non alia ratio in causâ fuit, nisi quia nimis in ædibus sacris tumulorum cadauerumque moles augebantur, vt propterea coercendi ex parte fuerint Christiani, quibus extra Ecclesiam sacer locus alium aperiebat sepulcri campum. Hincmarus

Rhe-

Rhemensis Episcopus in S. Remigij Vitâ apud Sur. tom. I. quamdam *Ecclesiolam* memorat, *in quâ eique circumiacentibus atrijs ex antiquo erat Cœmeterium Rhemensis Ecclesiæ*. Vides igitur *ex antiquo*, videlicet ante S. Remigij tempora, qui seculo Christi quinto degebat, tum in ipsis Templis, tum etiam circa illa Christianorum tumulos fuisse constitutos. Gothofredus ad l. 9. C. Theod. Tit. 17. de sepulcr. viol. *Obseruandum*, ait, *etsi Christianâ Religione inualescente contra legem obtinuerit Sanctorum Reliquias in Ciuitatibus condi; atque ad eiusmodi sepulcra plerumque ædiculæ, seu Martyria extructa fuerint, in quibus Imperatores Constantinopoli, mox & Sacerdotes singulari priuilegio fuerint sepulti, priuatis tamen idem non licuisse*. Hæc iuxta legis sensum, quibus & ego lubens subscribo. At hinc illud discimus, in vrbanis quidem templis per aliquod tempus interdictam Fidelium sepulturam, quia & antiquis Ethnicorum placitis, & Christianorum pariter Principum edictis cautum erat, ne in vrbibus sepulcrum mortuo concederetur; in Ecclesijs verò extra vrbem sitis, cuiusmodi primo Christianæ Religionis æuo penè omnes erant, id non licuisse parum sapit, qui negare ante tot veterum testimonia audeat. Non sum denique eorum immemor, quæ tu in egregio opere de veter. Monim. tom. I. cap. 17. Cœmeteria illustrando protulisti, sed apud temet ipsum tua adhibere inutilis opera censeretur. Vnum iccircò producam Onuphrium Panuinium virum tanti in antiquitatum scientiâ nominis, qui in suis ad Platinam additamentis libellum de Cœmeterijs ijsdem proposuit. Docet autem *Cœmeteria non solùm Ecclesias fuisse, & Basilicas, sed aliquid amplius quam Ecclesiæ vrbanæ, sepulcra scilicet Christianorum, quæ intra Vrbem fieri non poterant, habuisse*. Id innumeris ille exemplis roborat, quæ apud illum, & apud Spondanum in lib. de Christ. sepul. recolenda volentibus reseruamus. Hinc igitur, Ciampine doctissime, ni mea me fallit opinio, elucescit quam impudenter Kepperus alijque hæretici in Christianorum sepulcra ferantur. Profectò non Gregorij Magni temporibus, nempe seculo Eræ nostræ septimo, vicina templis loca sibi in tumulum vsurpare ceperunt Fideles, vt illi nobis inuidiam conflaturi ineptiunt, sed ipsis prioribus Ecclesiæ seculis id apud non paucos receptum fuit, vt intra ipsas tumularentur Basilicas. Quibus hucusque enarratis si calculum tuum pro summâ, quâ polles, eruditione addideris, ego non tam quod hæreticorum calumniam euerterim, quam quod tibi placuerim, mihi summopere gaudebo. Vale.

DISSERTATIO XVIII.

De votis votiuisque Christianorum oblationibus in Sanctorum venerationem factis. Ad Cl. Virum P. GVILLELMUM BONJOUR Ord. Eremitarum S. AVGVSTINI.

OBlationes, quas alicui Sancto voti cultusque causâ Catholicus populus dicat, irridebat olim Erasmus vir multâ eruditione petulans, & de Religione (si quam tamen tenebat) parum benè sentiens. In Colloquio, quod *Naufragium* inscribitur, hunc pium Ecclesiæ morem carpere instituit, apud subsequutos hæreticos non parum gratiæ idcircò nactus. Verùm tantam maledicendi libidinem allatis veterum Patrum testimonijs, ac vno potissimùm Paulini mei oraculo fretus, neque breuitatis, neque modestiæ oblitus retundere statui, tum vt calumnia, quam Nouatoribus hodiernis placere video, vno ictu confodiatur, tum etiam vt Sanctorum cultus veterum Patrum auctoritate fortiùs confirmetur. Tibi verò Clarissime Bonjour breuem hanc disquisitionem offerendam censui, vt apud Literariæ Reipub. cultores perspicuum fiat, quanto studio, quantâque animi obseruantiâ eruditionem prosequar tuam. Vbi enim prodijt tua illa Dissertatio, quam de Iosephi castissimi viri cultu sub Serapidis nomine instituisti, & cui Paulinum quoque Nolanum subscripsisse intelliges, adeò in magnam tui admirationem fui raptus, vt prope eruditionis prodigium mihi videreris. Et planè quid à te sperandum non est, quum ad maturiores annos perueneris, si florentissimâ ætate adeò Philologicis doctrinis imbutum te prodidisti? Parum tamen hoc tibi laudis fuisset, ni scientiam tuam modestiâ etiam, ac humanitate clariorem effecisses. Et illa quidem nunc est, quæ me laudibus tuis parcere cogit, hæc verò, quæ meis hisce commentationibus animum fiduciamq; ad te accedendi fecit. Sed iam proposita impleamus. Variæ antiquitus fieri solebant oblationes; Aliæ enim panis erant, ac vini, quæ in vsum incruenti Sacrificij transferebantur, & de illis Concilium Matisconense Secundum cap. 4. ait: *Propterea decernimus, vt omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris & mulieribus offeratur tam panis, quam vini*. Cyprianus quoq; lib. de opere & eleem., Augustinus, seu alius Auctor Serm. 215. de Temp., Eligius Nouiom. Tract. de Rectitud. Cathol. conuers. tom. 1. Augustin., Bona Rer. Liturg. lib. 1. cap. 23. alijq; non pauci meminere. Aliæ erant oblationes olei, aut ceræ ad luminaria, de quibus præter laudatum Auctorem Serm. 215. de temp. loquitur Canon. 4. Apostolorum in hæc verba:

Mà

Μὴ ἐξὸν δὲ ἔσω προσάγεσθαί τι ἕτερον πρὸς τὸ θυσιαστήριον, ἢ ἔλαιον εἰς τὴν λυχνίαν, καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς ἁγίας προσφορᾶς. *Offerre autem non liceat aliud ad altare quam oleum ad luminare, & incensum tempore sacræ oblationis*. Aliæ sacrorum vasorum, vestium, ac ornamentorum fuere oblationes, quas Græci *ἀναθήματα* vocant, & de quibus omnium vberrimè Anastasius Biblioth., Coccius tom. 2. lib. 6. art. 15., & Raynaudus Heterocl. Spirit. sect. 2. puncto 3. verba faciunt. Aliud postremò oblationum genus nos docet Paulinus, quæ Sanctis ex voto, aut veneratione offerebantur. Hæ autem ex rebus quibuscumque constabant, vt omnium pietati se accommodaret Sancta Religio. Diuites opulenta dona, pauperes quod sibi, pusillum licet, suppetebat, Beatorum in obsequium conferebant. Neque hæc donaria voto carebant; vt enim quisque Sanctorum opem ad effugienda pericula implorabat, voto etiam sese obstringere Sancto patrocinanti solebat. Huiusmodi votorum (quæ tamen minùs propriè sic appellantur) quam sit rectus vsus, Theologis nostris ostendendum relinquo, non enim tantam messem mihi proposui. Factum igitur, non ius hoc loco quærimus, & confestim huiusce rei luculentus assertor Paulinus accedit in Nat. XII. ita loquens:

Venerat huc quidam placitum sibi soluere votum
Vrbis Abellinæ de finibus aduena nostris
Sedibus. Hic porcum studio curante paratum
Dilatumque diu, vt simul annis, atque saginâ
Cresceret, huc illuc perduxerat, atque vbi venit
Pingue pecus voti iugulat de more vouentum.

Ecce quam apertis verbis antiquum eorum morem, qui Sanctis vota nuncupabant, hîc indicat Scriptor noster. Repetit infra:

Et votum complesse putat ——————

Item: *In quibus heu demens oblati munera voti*
Fraude fidem violans conuerti in damna salutis.

Et alibi. —————— *Confestim voti ratione solutâ*
Debitor ille intus meritæ compage catenæ
Soluitur ——————

Primum istud est S. Felicis miraculum, qui Abellinum incolam pro fraudatâ voti parte castigauit. Aliud à Paulino propriâ eius facundiâ, ornamentoque verborum refertur, vbi iterum votiuarum oblationum in S. Felicis cultum egregiam inijcit mentionem. Audiamus canentem.

Agricolæ quidam de nostris longiùs oris
Apula trans Vrbem Veneuentum rura colentes
De grege setigero multis à fætibus vnum
Excerpsere sibi, & curatum tempore multo
Pauerunt in vota suem, & capere paratum
Ducere sancitam Sancti Felicis ad aulam.

Subdit: —————— *Mens anxia nutat in anceps;*
Nam voti reuocare viam pia pectora nolunt,

Rursus

Rursus Felicis veneratum limina longè
Ire pudet vacuos deuoti muneris.

Steterat sus pondere saginæ pressus, ac propterea ijdem agricolæ sues alios minores legerunt, vt votum omninò persoluerent. Ait hinc Paulinus:

Quod deuota fides obstricti debita voti
Maturare parans tali ratione putauit,
Pluribus vt modicis vnum pensaret opimum.
Ergò Sacrum huc venêre locum, votisque patratis &c.

Tertium Paulinus memorat prodigium hisce carminibus:

Nam genere abiunctam, pecus armentale iuuencam
Quidam homines æquè longinquâ huc sede profecti
Secretam primò lactantis ab vbere matris
Nutrierant nostris votiuo munere pactam
Pauperibus ——————

Sed & in Nat. VIII. hæc ait:

Omni namque die testes sumus, vndique crebris
Cœtibus aut sanos gratantia reddere vota
Aut ægros varias petere, & sentire medelas.

Et hæc quidem erga Sanctum vota oblationibus etiam additis conspicua erant. Omnes autem in pauperum alimenta cedebant, nempe *vt saturo gauderet paupere Martyr*, quod nos hisce tribus exemplis Poeta sacer edocuit, qui etiam dilucidè addit vota hæc Martyribus nuncupata. Audiamus.

—————— *Sed qui mos esse videtur*
Persoluenda pijs longè sua vota ferentum
Martyribus ——————

Alia præter hæc vota Sanctis voueri consueuere, quæ huiusmodi oblationibus carebant. Quidam se Beatorum Basilicas visitaturos, alij se Festos eorum dies celebraturos vouebant, quorum votorum exempla nobis idem Paulinus præbebit. Morabatur ille in Hispanijs, quum Natalem primum cecinit, voueratque suum ad Nolanam Vrbem iter inuisendi S. Felicis causâ. Itaque ait:

—————— *& quâ requiescis in aulâ*
Hunc liceat celebrare diem, pia reddere coram
Vota, & gaudentes inter gaudere tumultus.

In Natali verò II. illud idem scribit quum se Nolæ reddidisset:

—————— *tria tempore longo*
Lustra cucurrerunt, ex quo solemnibus istis
Coram vota tibi, coram mea corda dicaui.

In Nat. IV. hæc habet: *Annua vota mihi remeant*. In Nat. V. itidem:

Exoptata dies anno, quæ dulcia Festa
Et mea vota nouas, &c.

Quod si quis *vota* his versibus memorata pro puris putis precibus intelli-

telligenda esse contendat, dicat rogo, num preces ad S. Felicem eius tantùm Natali die funderet Paulinus? Hoc vtique non affirmabit; ait enim Paulinus Nat. IX.

——————— Nam quæ, rogo, votis
Cassa dies oritur, vel magnis rara cateruis?

Igitur vota eo die nouata erant carmina, quæ S. Felici quotannis vouerat noster vates; Hoc autem expressum reliquit ipse Nat. VI.

Lex mihi iure pio posita hunc celebrare quotannis
Eloquio famulante diem, solemne reposcit
Munus ab ore meo Felicem dicere versu,
Lætitiamque meam modulari carmine voto,

En carmen votum, en S. Felici promissum debitumque munus. Vide autem quam benè hæc vota idem Paulinus à votiuis oblationibus supra relatis distinguat. Sic loquitur Nat. laudato:

Plensque iterum, sed lætitiâ, modò debita Sancto
Vota refert, non ære graui, nec munere surdo,
Munere sed viuo linguæ, mentisque profusus.

Paulino, qui hucusque rem confecit, iuuat alios apponere propositi nostri testes, vt in lucem meliùs veritas efferatur. De S. Felice Nolano Epigramma etiam elaborauit S. Damasus Papa, cuius postremi versus ita se habent:

Te duce seruatus mortis quod vincula rupi
Versibus his Damasus supplex tibi vota rependo.

Prudentiùs in Hymno de SS. Hemeterio, & Chelidonio similia profert:

Illitas cruore sancto nunc arenas incolæ
Confrequentant obseruantes voce, votis, munere.

Hîc, ni fallor, cum vota pura, tum oblationes memorari videmus. Gregorius verò Turonensis lib. 2. Hist. Franc. cap. 37. *Domino*, ait, *gratias agentes, & vota B. Confessori* (Martino) *promittentes læti nunciauerunt Regi &c.* S. Augustinus lib. 2. contra Faustum eumdem Hæreticum hæc nobis objicientem inducit: *Idola vertistis in Martyres, quos votis similibus colitis.* Egregium autem est in hanc rem Eusebij Cæsariensis testimonium. Postquam hic lib. 13. Præpar. Euang. cap. 7. à nobis coli Sanctos affirmauit vt veræ pietatis milites, Deique amicos, addit: Ὅθεν καὶ ἐπὶ τὰς θήκας αὐτῶν ἔθος ἡμῖν παριέναι, καὶ τὰς εὐχὰς παρὰ ταυταῖς ποιεῖσθαι. *Vnde tumulos eorum frequentare, & circum eosdem vota illis nuncupare solemus.* Verùm quia vocabulum τὰς εὐχὰς pro *precibus* positum quibusdam videri posset, sine quæso me verbi huius rationem explicare, vt palam fiat apud Græcos Patres propriè εὐχὴν pro *voto*, προσευχὴν verò pro *oratione*, aut *prece* vsurpari. Henricus Stephanus in Thes. Græcæ linguæ id pluribus exemplis probat, & ego duobus clarissimis roborabo testimonijs. Gregorius Nyss. Orat. 2. de Orat. Domin. ad illud Matthæi 6. *Cum Oratis &c.* inquit: *Non dixit*, ὅταν εὔχησθε, *idest cum vota facitis, sed* ὅταν προσεύχησθε, *idest cum oratis &c.*

 Sed

Sed quænam est horum nominum differentia? εὐχὴ, idest votum quidem promissio est alicuius rei, quæ pietatis nomine dedicetur, & sacris destinetur; προσευχὴ autem idest oratio est petitio bonorum, quæ Deo cum supplicatione offertur &c. tum subdit: *Multis in locis Scriptura eiusmodi τῆς εὐχῆς, idest voti significationem videre licet &c.* Non minùs apertè loquitur S. Augustinus in Epist. 59. ad Paulinum nostrum scriptâ, vbi hæc habet. *Nam eam, quam dicunt εὐχὴν, rarò ita Scriptura ponit, vt intelligatur oratio, sed plerumque & multò vsitatiùs votum appellat εὐχὴν; προσευχὴν verò semper orationem vocat.* Et infra: *Porrò si vsitatiùs, vt dixi, in Scripturis votum appellatur εὐχὴ, excepto nomine generali orationis ea propriè intelligenda est oratio, quam facimus ad votum, idest πρὸς εὐχὴν. Vouentur autem omnia, quæ offeruntur Deo, maximè Sancti Altaris oblatio &c.* Sed redeamus ad nostra, iterumque vota Sanctis nuncupata prodamus. Concilium Namnetense Can. 20. ita fatur: *Omnibus interdicatur, vt nullus votum faciat, aut candelam, vel aliquod munus pro sanitate suâ rogaturus alibi deferat, nisi ad Ecclesiam Domino Deo suo.* Ego planè assentiri non possum Clarissimo Du Fresnio, qui in Gloss. med. & inf. Latin. hîc *votorum* nomine dies Paganorum Festos significari censet. Candelæ enim, aliaque munera pro recuperandâ valetudine æterno Numini oblata, quæ hîc memorantur, satis docent *vota* huiusmodi pro *tabellis votiuis* esse intelligenda. Scilicet antiquis non minùs quam nostris temporibus has Deo, Beatisque viris suspendere tabellas in vsu fuit. Audi præclarissimum hac de re testimonium Theodoreti Cyrensis Episcopi, qui, vt optimè nosti, medio ferè seculo quinto scribebat. Hæc autem eius sunt verba in Serm. 8. de Martyribus ad Græcos: ὅτι δὲ τυγχάνουσιν ὧνπερ αἰτοῦσιν, οἱ πιστῶς ἐπαγγέλλοντες ἀναφανδὸν μαρτυρεῖ τὰ τούτων ἀναθήματα τὴν ἰατρείαν δηλοῦντα. Οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν, οἱ δὲ ποδῶν, ἄλλοι δὲ χειρῶν προσφέρουσιν ἐκτυπώματα, καὶ οἱ μὲν ἐκ χρυσοῦ, οἱ δὲ ἐξ ὕλης ἀργύρου πεποιημένα. Quæ ita vertit Zenobius Acciaiolus: *Piè verò fideliterque precatos ea maximè consequi, quæ desiderant, testantur illa, quæ votorum rei dona persoluunt, manifesta nimirum adeptæ sanitatis indicia. Nam alij quidem oculorum, alij verò pedum, alij porrò manuum simulacra suspendunt ex argento auroue confecta.* Plura addit laudatus Theodoritus, quæ breuitatis ergò nunc sileo. Sed & videre est illustrem huiusmodi votorum memoriam apud Paulinum in Natali III. inter illos versus, quos ex Codice nostro vetustissimo præteritæ nunc restituimus, aut addimus editioni. Sunt autem hi:

Alma dies magnis celebratur cœtibus, omnes
Vota dicant sacris rata postibus, omnia gaudent &c.

Hîc profectò votiuæ memorantur tabellæ, quæ sacris suspendebantur Basilicarum postibus; *dicare* enim *vota* idem est ac *suspendere vota*. Vota autem appellantur *rata*, hoc est *exaudita* ad instar Ouidiani versus lib. 1. Fast.

Efficiatque ratas utraque Diua preces.

In memoriam igitur munerum à S. Felice receptorum, atque ad testandum exauditi voti pignus tabulæ ad sacras templorum fores deferebantur. Ad hæc vtique si respexisset Erasmus, fortasse dicacitati pepercisset, neque votiuarum erga Sanctos oblationum, aut tabellarum vsum hactenus Catholicâ ab Ecclesiâ probatum tam mordacibus sarcasmis inuasisset. Ceterùm si mos huiusmodi nuperis Nouatoribus non benè accommodatur, litem etiam vetustissimis Patribus ij intentent oportet, à quibus quum sanctitate vincantur, & eruditione, ita & pietatis rationibus facilè superabuntur. Vale.

Ad S. PAVLINI Natal. XIII. vers. 87.
De Sanctorum Martyrum Natalibus.

DISSERTATIO XIX.

Ad Clar. Virum ANTONIUM FELICEM MARSILIUM Bononiensis Cathedralis Archidiaconum.

IAmpridem, Marsili Clarissime, vnà cum Eminentissimo Annalium parente Baronio, alijsque multis credideram, quotquot in Ecclesiasticis Fastis Sanctorum Natales proponuntur, eosdem si non perpetuò, at sæpissimè diem eorumdem emortualem designare. In hanc autem sententiam eò faciliùs ibam, quò accuratiùs animaduerteram ab ipsâ nos nonnunquam moneri Ecclesiâ, quum in alium, quam in obitus diem, Sanctorum solemnia caderent; Tunc enim Hymnis, precibusue paulùm mutatis sibi ab antiquâ consuetudine declinatum omnium Ecclesiarum magistra prodebat. Verùm celeberrimi Scriptores P. Papebrocius primùm, deinde P. Pagius me diutiùs in errore versatum præteritis annis commonuere; ille enim in Conatu Chronico-Hist. ad Catalogum Roman. Pontif. pag. 25. ait: *Itaque in hodiernum tempus, exceptis paucis, veteres ferè omnes Romani Episcopi alio coluntur die, quam dicendi sunt obijsse:* Pagius verò in Criticâ Baronianâ ad Ann. Ch. 67. num. 18. hæc habet Papebrocij vestigijs inhærens: *Dies quibus Sancti Pontifices coluntur, aut quos eorum morti, vel sepulturæ Martyrologi, alijque attribuunt, nihil plerumque cum die obitus, aut sepulturæ commune habent.* Quin longiùs procedit num. sequ., dum reliquos Sanctos eidem regulæ subesse pronunciat; inquit enim: *Sancti itaque plerumque alijs diebus, quam quibus ad cæleftem patriam migrarint culti.* Et infra: *Hinc pauci Sancti, quibus obierunt diebus coluntur.* Vix verò

nouam hanc & ego opinionem indueram, tantosque viros omninò sequebar, quum antiquam à Paulino magis firmari animaduerti, reque ad examen reuocatâ, infirmis nuperam hanc niti fundamentis intellexi. Quæ igitur super hisce per otium disserere licuit, en oculis tuis subiecta prodeunt obsequij potiùs meritum, quam eruditionis laudem mihi allatura. Primùm verò de Sanctorum Festis diebus quædam adnotabo, vt eorum institutionem continuò nobis fauere perspicuum fiat. Quæcumque enim antiquitùs in Ecclesiam Dei inducebantur solemnia, eum ipsum diem respiciebant, quo SS. Martyres vitæ suæ consummarant cursum, cæloque redditi toleratæ mortis fructum primò perceperant. Celebris est S. Cypriani locus in Epist. 37. ad Presb. & Diac., vbi sedulò illos hortatur, vt dies, quibus Martyrum quilibet è vinis excesserat, adnotent. *Denique*, ait, *& dies eorum, quibus excedunt, annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus; quamquam Tertullus scripserit, & scribat, ac significet mihi dies, quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalem vitam gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes, & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiscum Deo protegente celebrabimus &c.* Epist. quoque 34. idem Cyprianus: *Sacrificia pro eis semper, vt meministis, offerimus, quoties Martyrum passiones, & dies anniuersariâ commemoratione celebramus.* Antiquius etiam hac de re testimonium proferamus, nempe Epistolam Smyrnensis Ecclesiæ de S. Polycarpi Martyrio, quæ inter sacros fætus antiquitatis ad nostra vsque tempora peruenit. Inquiunt autem pijssimi viri: *Sancti Martyris ossa gemmis auroque pretiosiora tumulo mandauimus*, ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ χαρᾷ, παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον *&c. vbi sanè nobis in vnum aliquandò coactis Dominus præstabit, vt cum exultatione, & gaudio eius Martyrij diem instar Natalis festi celebremus.* Igitur Apostolicis etiam temporibus Natalis appellabatur hic dies Martyrum commemorationi dicatus, illudque vocabulum apud veteres diem tantummodò Sanctorum emortualem designabat. Primùm audiamus Paulinum Nat. XIII. ita loquentem:

> *Et meritò Sanctis iste Natalis dies*
> *Notatur, in quo lege functi carneâ*
> *Mortalitatis exuuntur vinculis,*
> *Et in superna Regna nascuntur Deo.*

Quia tum Cælo SS. Martyres nascebantur, Natalis nomen eorum obitus diei inditum. S. Petrus Chrysol. Serm. 129. *Natalem*, ait, *Sanctorum cum auditis charissimi nolite putare illum dici, quo nascuntur in terram de carne, sed de terrâ in Cælum, de labore ad requiem &c.* Euseb. Gallicanus, siue Cæsarius Homil. 50. de S. Genesio: *Beatorum Martyrum passiones Natales vocamus dies, quandò eos martyrij vita, & gloriæ fides dum ingerit morti, genuit æternitati.* Eâdem in sententiâ sunt S. August. Serm. 1. de Sanct., Nicolaus PP. in Resp. ad consulta Bulgar. cap. 5.,

Rhaban.

Rhaban. lib. 2. de Instit. Cler. cap. 43. Radulphus Flaui. lib. 7. cap. 2. in Leuit., Amalar. lib. 4. de Eccles. Offic. cap. 35., Belet. de Diu. Off. cap. 4. & alij. Ex horum autem Auctorum consensu patet eos tantùm antiquis temporibus dies solemni honore fuisse insignitos, Sanctorumque memorijs sacratos, quibus ijdem toleratæ mortis beneficio supernæ redditi fuerant quieti. In hanc rem testis luculentissimus accedit Paulinus, siquidem Nat. XIII. inquit:

Hinc ergò Sanctis, siue Confessoribus
Dies sacratos, in quibus functi diem
Mortalis æui morte vitali suum
De labe mundi transierunt ad Deum,
Populi fideles gaudijs solemnibus
Honore Christi gratulantes excolunt.

Quoties igitur seu in vetustis Martyrologijs, seu apud Christianos Patres *Natalis* vocem comperimus, continuò Festum diem intelligamus oportet, quo Sancti alicuius obitus, seu sepultura annuis recolitur votis. Hinc Martyrologia originem, hinc Fasti Ecclesiastici primordia sua cognoscunt. Et profectò constanter affirmandum reor, non nisi seris Ecclesiæ seculis factum, vt alius dies Sanctorum commemorationi dicatus haberetur, quam qui eorum obitus memoriam quotannis renouaret. Auctor est Gregorius Turon. lib. 2. de Mir. Martyr. cap. 29. S. Germani temporibus, hoc est seculo Christi quinto, institutum fuisse S. Iuliani Martyris solemnem diem. Ignorabatur quo die decessisset B. Martyr; hinc populus anxius, incertusq; dies pijs eorum votis obstabat. Diuinitùs tandem subsidium ignaris præstitum, & quæsitus dies cælo ipso reuelante innotuit. Inquit laudatus Auctor: *Huius festiuitatis temporis ignara plebs mæsta pendebat, nesciens diem, in quo Martyr beatus deberet pro virtutis, ac passionis gloriâ honorari, & hæc ignorantia vsque ad B. Germanum Antisiodorensem Antistitem est protracta &c. Tunc ille, Oremus, inquit, & fortasse nobis hæc Domini potentia reuelabit. Quod cum fecissent, mane orto ait, V. Kal. mensis septimi celebrandam esse festiuitatem.* Si liberum olim fuisset, quoto magis placeret die Sanctorum commemorationem celebrare, vtique non adeò segnes in S. Iuliani solemnijs instituendis ij fuissent populi, neque tanto studio tempus, quo recolenda *eius passionis gloria* foret, inuestigassent. Quamobrem animaduertas quotquot scriptores Martyrologia publicis consignauere tabulis id potissimùm præ oculis habuisse, vt emortuales Sanctorum dies quantò certiùs possent exprimerentur. S. Gregor. M. ad Eulogium Alexandr. Epist. 29. lib. 7. *Nos autem*, inquit, *penè omnium Martyrum distinctis per dies singulos passionibus collecta in vno Codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solennia agimus. Non tamen in eodem volumine quis qualiter sit passus indicatur, sed tantummodò nomen, locus, & dies passionis ponitur.* In hanc rem Ado Vienn. Archiep. scribit in Præf. ad suum Martyrologium: *Huic operi vt dies Martyrum veris-*

verissimè notarentur, qui confusi in Kalendis inueniri solent, adiunxit Martyrologium ab Vrbe Româ Aquileiam transmissum. Beda quoque Adone antiquior in suorum operum Catalogo: *Martyrologium*, ait, *de Natalitijs SS. Martyrum diebus, in quo quos inuenire potui non solùm quâ die, verùm etiam quo genere certaminis, vel sub quo Iudice mundum vicerint, diligenter annotare studui.* Eò autem hæc omnia spectant, vt vnum Pagij fundamentum deijciamus; inquit enim: *Sanctos plerumque alijs diebus, quam quibus ad cælestem patriam migrarint, cultos, siue quia persecutionis tempore minus exquisitè notatio haberi potuerit dierum, quibus passi sunt &c.* Quantopere verò in hisce diebus notandis seduli Christicolæ forent ex relatis scriptorum suffragijs patebit. Audiatur præterea Chrysost. Hom. 26. in Epist. 2. ad Corinth. *At verò*, ait, *seruorum Christi vel monumenta ipsa sunt illustria, quæ regiam, & dominam omnium Ciuitatem obtinuerunt; tum mortis illorum dies noti sunt omnibus qui festi per totum orbem aguntur.* Quapropter hoc pro certo habeamus nullos olim festos dies in Ecclesiâ Dei fuisse institutos, nisi eos quibus Sanctorum è vitâ decessio quotannis recolebatur. Sed iam quærentes audio, cur nonnunquam vetusta inter se Martyrologia dissideant, nec cum ipsis Martyrologijs Sanctorum Acta non rarò conueniant? Si vnum tantùm obitus diem sacri repræsentarent Fasti, aut Acta illa fidem non haberent, aut ipsa inter se Martyrologia de veritate certarent. Ego primùm varias edisseram huiusce discrepantiæ causas, deinde ne ipsam quidem tantam esse demonstrare, pergam vt (quod Pagius sensit) nullus fermè Sanctorum emortualis dies nunc obseruetur. Neque enim inficias imus quorumdam Festa non ipsis Martyrij diebus coli; sed id solummodò præstamus, vt ea rarò contingere, vt ferè semper Martyrologio monente ostendamus. Hæc quoque, & non alia est Florentinij sententia in Adnot. XI. ad Martyrol. Hieronymianum, & Petri Damiani in Opusc., cui tit. *Dominus vobiscum*. Itaque primam rationem, cur quorumdam Sanctorum alio die, quam quo obierint, memoria celebretur, eam assignari posse puto, quod olim Quadragesimali tempore aut nullæ, aut paucæ Feriæ Sanctorum commemorationem admittebant, eorumque propterea honores in alios extra Quadragesimam protrahere necesse erat. Sic Festum Annunciationis è die 25. Martij in 18. Decemb. à Concilio Toletano X. Can. 1. reiectum est, neque alia intercessit causa. Synodus Laodicena Can. 51. statuit, *Quod non oporteat in Quadragesimâ Martyrum Natales peragere, sed eorum in Sabbato, & Dominicâ tantùm memoriam fieri.* Idem habetur in Capitulis Martini Bracarens. cap. 48. *Non liceat in Quadragesimâ Natales Martyrum celebrare, sed tantùm Sabbato, & Dominico die pro commemoratione eorum oblationes offerri.* Si igitur in Sabbatum, Dominicumue diem Sanctorum Natales Quadragesimali tempore incidebant, eorum commemoratio vtique permittebatur, alijs verò diebus id interdictum. Hinc diuersis diebus, quam quibus è viuis excessere, quidam coluntur Beati, quod nempè annuus

illo-

illorum obitus Quadragesimæ causâ coli non posset. Sanè vbique locorum huiusmodi consuetudinem inualuisse minimè crediderim; in Ecclesiâ tamen Ambrosianâ adeò constans fuit, vt nullius Sancti Festum durante Aduentus, aut Quadragesimæ ieiunio, etiam nunc celebretur, & in alios referantur dies quæ alioqui iisdem temporibus celebranda forent. De hoc idem legit Carolus Guyet. è Soc. Ies. in Neortolog. lib. 2. cap. 2. 3. Secundò quia Sancti alicuius Natalis dies à digniore Festo occupabatur. Sic S. Basilij Festum è die primâ Iann. in 14. Iun., & S. Remigij è die 15. eiusdem mensis in primum Octobr. coniecta fuere. Sanctorum deinde Translatio efficere potuit, vt diuersus ab emortuali dies ipsorum commemorationi fuerit dicatus. Nonnulla quæso quæ ad id, quo de agimus, pertinent, consideremus. Sacras Martyrum Reliquias sub Constantino tantùm transferri cæpisse Paulinus Auctor est disertissimus. Natali XI. inquit ille:

Vt Constantino primùm sub Cæsare factum est
Tunc famulis retegente suis, vt sede priori
Martyres accitos transferrent in noua terræ
Hospitia &c. ——————————

Quod tam serò pretiosæ Sanctorum exuuiæ in varias transferri partes cæperint, Ethnicorum Imperium in causâ fuisse videtur; constat enim antiquo Romanorum iure extinctorum corporum translationem fuisse interdictam, vt L. 9. ff. de Religios., & Plinius Epist. 73. lib. 10. docent. Vt autem sub Constantino Christi Fides extulit caput, quum hinc inde triumphales Martyrum Reliquiæ ad populorum opem transuehi cæperé. Iterum Paulinus ait.

Ex illo sacri cineres quasi semina vitæ
Diuersis sunt sparsa locis, quàque osse minuto
De modicâ sacri stipe corporis exiguus ros
Decidit, ingentes illic pia gratia fontes
Et fluuios vitæ generauit gutta fauillæ.

Em. Baronius ad diem 15. Iun. in Martyrol., & Azor. tom. 1. Instit. Mor. lib. 9. cap. 8. quæst. 11. ex eo tantùm tempore in Gallias, & per Occidentem cæpisse Beatorum corpora transferri censent, quo Franci Romanâ Ecclesiâ à Longobardis, aliisque tyrannis vindicatâ liberum fecere piorum commercium. Sed multis ante seculis hunc obtinuisse morem cum Paulinus tum innumera suadere possunt exempla, vt mirum sit viros doctissimos in hanc opinionem concessisse. Vnus legatur Gregorius Turonensis, & res palam fiet. *Translationis* verò nomen non ad quamcumque Reliquiarum transuectionem refertur, sed eam solummodò respicit, quandò ab aliquo iustæ sepulturæ loco ad alium sacra pignora asportantur. Nam quod S. Ignatij Martyris statim post eius cædem corpus Antiochiam Syrorum hominum studio delatum fuerit Anno Ch., vt Baronius arbitratur 110. eius Reliquiæ translatæ minus aptè dici potuere. Tam celebres dein huiusmodi translationes sunt factæ, vt earum quotan-

nis memoria solemniter recoli in Ecclesiâ cœperit, earumq; mentio nonnumquam in Martyrologijs fit obuia. Quocirca post Florentinium doctissimus Pagius suspicatus est pro diebus Sanctorum emortualibus substitutos quandoque Translationum dies fuisse. Mihi huiusmodi rem examini subijcere non vacat; ea tamen non præteribo, quæ erudit. Guyetus in eamdem quæstionem lib. 2. cap. 2. quæst. 3. Heortolog. ait: *Verùm quantùm fas est conijcere, ideò fortasse celebritas maior præfatis diebus indicta est, quod Natalis Sanctorum illorum Quadragesimæ tempore eueniat, quo tempore à celebratione Festorum fuisse olim abstentum obseruauimus*. Sed iam ad controuersiæ caput aggrediamur, & in eius arcem inuadamus. Et quæso, Marsili sapientissime, confestimne Pagium veritatis vnius rationem habuisse arbitraberis, quum in seueram illam, absolutamque sententiam discessit, quâ nullorum penè Sanctorum Natales, seu obitus dies, nunc obseruari pronunciauit? Ego nequaquam reor. Hanc ideo opinionem sequutus est ille, vt in Romanorum Pontificum Chronologiâ calculis suis robur pararetur. Quam benè tamen illi res cesserit, ex quibusdam cognoscamus exemplis, & in eosdem Romanos Antistites tantummodò inquiramus. Neque enim mihi suadere vnquam potui, tam incautè Romanum Martyrologium falli, aut fallere posse, vt quos nobis tamquam dies mortis in Sanctorum Festis plerumque proponit, ij sint à nobis diuersi omninò censendi. Quandoquidem quænam adeò graues crebræque causæ intercedere potuerunt, ob quas priorum seculorum vsus in Sanctorum Natalibus colendis ab Ecclesiâ Romanâ penitus eliminaretur, & Martyrologij fides passim turbata iaceret? Iam verò ipsius Pagij calculos in examen vocemus. S. Linus An. Ch. 67., duobus videlicet post Petri Paulique obitum annis, è viuis sublatus est, eiusque mors cum in Romano, alijsque Martyrologijs, tum in Chronico veterum Pontificum ad diem 23. Septembr. refertur. Quid ad hæc Pagius? *Sed non existimandum*, ait, *Linum eo die ad superos transijsse, cum dies quibus in Martyrologijs veteres Pontifices coluntur; & in auctiori Chronico veterum Pontificum dicuntur sepulti, ad aliquam eorum Translationem vt plurimum pertineant*. Coluntur præterea S. Cletus die 26. Apr., S. Anacletus die 13. Iul., S. Euaristus die 26. Octobr., S. Telesphorus die 5. Ianuar., S. Soter. die 22. Apr., & in hoc die assignando Martyrologia omnia cum veteri Pontificum Chronico consentiunt; & eamdem nihilò seciùs cantilenam Pagius repetit, videlicet ijs diebus non credendum horum Sanctorum mortem, sed aliquam potiùs Translationem contigisse. Sed parcat Vir Clar., si expressò lubentiùs Ecclesiæ Romanæ, aliorumque scriptorum testimonio, quam nudæ illius opinioni fidem habendam esse apertè pronunciamus. Enim verò cuinam magis, dum emortualem summorum Pontificum diem perquirimus, quam Ecclesiæ Romanæ auscultandum est, quæ præsens olim eorum agones inspexit, adnotauit, atque ad posteros in Martyrologijs relata transmisit? Placet sanè Philosophis, pluris esse vnius, non modò multorum, asser-

tionem, quam vnius tantùm & quidem sine aliquo argumento inficiantis opinionem. Ecquid enim ille vincet, qui id ipsum quod in quæstione versatur pro ratione argumentoque profert? Reliqua videamus. SS. Petrus, ac Paulus die 29. Iunij, S. Clemens die 23. Nouembr., S. Alexander die 3. Maij, S. Hyginus die 11. Ianuar., S. Pius die 11. Iul., S. Anicetus die 17. April., S. Callistus die 14. Octobr., S. Vrbanus die 25. Maij, S. Fabianus 20. Ianuar., S. Lucius 4. Martij, S. Stephanus die 2. Augusti, S. Sixtus II. die 6. eiusdem mensis, S. Dionysius 26. Decembr., S. Eutychianus 8. eiusdem mensis, & S. Caius die 22. April. in publicis tabulis coluntur, istisque diebus eorum Martyrium, sepulturamue contigisse non Romanum modò Martyrologium, sed Hieronymianum, vt vocant, Ado, Beda, Notkerus, Vuandelbertus, Chronicon veterum Pontificum, Anastasius, & alij exploratè testantur. Quare tot antiquorum consensui in horum Pontificum Natali die assignando victas manus dare coactus est Pagius. Quâ igitur fronte in illam sententiam ire vir doctissimus potuit, vt adeò paucos Beatos ipso obitus die solemniter coli assereret, si ex ipsis tantùm Romanis Pontificibus tot eodem die recoluntur? Quin & ille hisce moueri exemplis debuit, vt si de aliquibus diebus Festis non temerè dubitari posse sibi videbatur, eos potiùs ex comperto Martyrologij more, non leui ductus opinione explicaret. Sed & attingere non pigebit, quæ ipsi planè difficultatem peperere. S. Sixti obitus in Martyrologijs Romano, Hieronymiano, Vsuardi, Adonis, Rosuueydi, Vuandelberti, aliorumque multorum ad diem 6. Aprilis refertur; ab Anastasio tamen, à Floro, alijsque paucis infimæ notæ Scriptoribus die 3. eiusdem mensis memoratur. Pagius verò neutrum diem ad Sixti mortem spectare ait, quippe in diem 3. Iulij, si annos Pontificatus numeraueris, eius Martyrium cadere animaduertit. Sed quam lubricis ille nitatur fundamentis, quantumue eius regulæ in Pontificum Chronologiâ nutent, mei non est instituti perpendere. Pauca tamen, vt quod ad Sixtum pertinet absoluatur, producam. Chronicon, vt vocant, Damasi hæc de illo habet: *Sixtus annis decem, mensibus tribus, diebus viginti vno. Fuit temporibus Hadriani à Consulatu Nigri, & Aproniani vsq; Vero III. & Ambibulo*. Ad hæc Pagius: *Sed error irrepsit in numeros, legendumque* mensibus duobus die vno, *vt habetur in auctiori Chronico veterum Pontificum, in Catalogo Palatino, & in duobus Catalogis Corbeiensibus*. Quum verò teste eodem Damasi Chronico die 3. Maij Anno Ch. 116. Martyrium subierit S. Alexander, qui Sixto in Pontificatu præcessit, hinc Pagius ad diem 3. Iulij Anni 126. trahendum Sixti obitum censet. Sed primùm in producendis veterum testimonijs maior in Pagio diligentia desideratur, nam Catalogi Corbeienses, quos ille pro suâ correctione citat, quique apud Papebrocium in Conatu Chronico historico post S. Felicis IV. vitam inueniuntur, aliter se habent, Sixtumque his produnt verbis: *Sixtus An.* X. *m.* 3. *d.* 22. *VIII. Id. Apr.* En vt ij etiam in assignando emortuali die S. Sixti Romano Martyrologio consentiunt.

Deinde an inter S. Alexandri mortem, Sixtique electionem nullum (vt vocant) Interpontificium fuit? Sanè Anastasio alijsque testibus 27. dies intercessere. Et cur hos quoque in censum Pagius non refert? Si demum A. Ch. 116. ipso die 3. Maij, quo S. Alexander ad Superos euolauit, Sixtus Pontificatu est auctus, cur in Damasi Chronico non ab A. 116., sed à Consulatu Nigri, & Aproniani, qui in Annum Ch. 117. cadit, eius numerantur Anni? Dicam confidenter quæ sentio: Chronicon Damasi omnium consensu Auctorem incertum habet, pluribusque erroribus scatet, quos ipse Pagius alijque identidem emendent oportet, vt inde quid referant emolumenti. Quænam igitur toties peccanti fides habenda? Oleum facilè operamque perdere arbitror, quoscumque huic vni fidere Scriptori in Pontificiâ Chronologiâ conspicio. Ipsius etiam Pagij confessione ad A. Ch. 130. num. 3. patet, Interpontificiorum tempus omninò nobis ignotum. *Annotatur quidem*, vt ait idem, *illud tam in libro Pontificali, quam in Chronico auctiori veterum Pontificum, sed prterquam quod inter horum librorum Auctores non conuenit, vacatio Sedis non ex certis monumentis, sed ex proprio calculo ab illis descripta*. Cur ergò tantum Pagio laboratur, vt electionum obitusque dies ex ipsis Auctoribus hauriantur? Cur tam promptè aduersùs Romani Martyrologij fidem fertur? Itaque S. Sixtum die 6. Apr. aut obijsse, aut sepulturæ traditum mihi suadeo, & ab huiusmodi die S. Pontificis tempora sunt retrò numeranda. Ad Eleutherum Papam transeo. Hunc Pagius die 26. Maij, quo à Romanâ Ecclesiâ colitur, sepultum non negat, licet quorumdam testimonia in aliam sententiam vergant. Quod ad S. Victorem Pagius eum obijsse diem non diffitetur die 28. Iul., quo eodem die Martyrologium Romanum, Chronicon auctius veterum Pontificum, antiqui Catalogi, Anastasius, alia Martyrologia, & Henschenius eum coli testantur. Non audiatur ergò Hieronymianum Martyrologium, Papebrocius in Conatu Chronico-hist., & nonnulli pauci, qui in alium diem referunt Sancti huius obitum. Zephyrinus eius successor Martyrij palmam inuenisse die 26. Aug. in Martyrologijs præter Pseudohieronymianum vniuersis, & reliquorum Scriptorum documentis dicitur. Verùm ex fluxis incertisque Pontificatus annis illum die 12. Iul. vitâ defunctum Pagius arbitratur. Nil tamen vir doctissimus contra tot monumentorum consensum euincet, ni priùs certum aliquem proferat Auctorem, qui tum Pontificatuum, tum Interpontificiorum tempora securus erroris signet. Certè hoc ab illo præstari non poterit, dum interim certi, ac ij quidem numero, & auctoritate præcipui Scriptores pro nobis pugnent. Quum in Sardiniâ exul obierit S. Pontianus, mirum non est, si eius obitus ad varios dies hinc inde trahatur. S. Cornelium vnà cum S. Cypriano die 14. Septembr. inter viuos esse desijsse, quo eodem die in singulis Martyrologijs mortem oppetijsse dicuntur, Pagius quoque contra Papebrocium eruditè probat. S. Felix die 29. Maij ab omnibus penè refertur, sed suorum calculorum, ac Hieronymiani Martyrologij testimonio fretus

die

die 22. Dec. extinctum affirmat. Quum nihilominus inter se Chronica, & Catalogi longè in assignandâ Pontificatus continuatione diffideant, nescio quam multum fidei sibi queat conciliare. Hucusque igitur, Marsili doctissime, per tria Epochæ nostræ priora secula quamplurimos vidimus SS. Pontifices ex Pagij consensu ipsis diebus, queis coluntur, Martyrij coronâ donatos; dum verò paucorum admodùm, qui supersunt, mortem alijs contigisse diebus, quam quibus coluntur, nullis probare solidis argumentis queat, proximum est vt nos omnem Romano potiùs Martyrologio, quam leuissimis aliorum rationibus fidem habeamus. Quamobrem tactam ante querelam nunc repeto: cur Papebrocius, & Pagius adeò paucos Beatos die eorum emortuali nunc in Ecclesiâ Dei honorari pronunciarunt, si tot ex ipsis dumtaxat Pontificibus contra horum opinionem ita recoluntur? Quamquam & hanc nuperam sententiam exemplis pluribus profligare arduum non foret, si per otium liceret. Nunc vnum animaduertisse sufficiat, nempe Eusebium in lib. de Martyr. Palestinæ, qui libro 8. Hist. subijci solet, plurium Martyria, diemque etiam Martirij memoriæ tradidisse. Hi autem dies prorsùs cum Romani Martyrologij fide conueniunt. Coluntur die 17. Nou. SS. Alphæus, & Zachæus; Eusebius verò hæc de illis habet: *Δίυ μίωνὸς ἑπτα, καὶ δεκάτῃ αὐτὴ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πρὸ δεκαπέντε καλανδῶν Δεκεμβρίων τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνονται. 17. die Mensis, qui vocatur Dius, hoc est apud Romanos ad 15. Kal. Decemb. capite priuantur.* S. Procopij memoria in diem 8. Iulij cadit, quo sepulturam B. Martyr est nactus, appositè videlicet ad ea, quæ tradit Eusebius; dum *Δεσίε μηνὸς ὀγδόῃ πρὸ ἑπτα εἰδῶν Ἰελίων Desij mensis octauâ die, quæ est apud Romanos VII. Id. Iulij* illum asserit è viuis excessisse. Sic Sanctorum Dionysij, Timolai, Agapij, Apphiani, Theodosiæ, Syluani, Hadriani, Euboli; aliorumque plurium emortuales dies ab Eusebio traditi cum hodiernis eorum Festis concordant, vti Romanum docet Martyrologium. Quod si germana etiamnum extarent Martyrum Acta, eamque fidem, quam Eusebius Scriptor celeberrimus, mererentur, vtique in Martyrologio Sanctorum Natales rectè consignatos ferè semper legeremus; nam quis ignorat eadem Martyrum Acta seculorum sæpè posteriorum fætus fide non raro infirma esse, atque iccircò cum Martyrologijs certissimis minimè componenda? At vereor ne plus æquo auribus tuis, Marsili Clarissime, molestiam creauerim, quum ea ad te pertulerim documenta, quæ tibi eximiæ eruditionis viro leuia videri possunt, aut quod summum est, ignota non erunt. Scilicet ad hoc vnum doctissimam in ædibus tuis Academiam instituisti, vt Ecclesiasticæ Historiæ, Sacrorumque Canonum, & rituum secretiora illustrares, illudque opus adeò feliciter sapienterque à te præstitum fuit, vt te Felsina nostra venerari, tota verò literatorum Respublica demirari nequeat satis. Et vtinam aliquando nobis liceret publicis typis commendatas intueri præstantissimas illas dissertationes, quibus præcipuæ per te dirimuntur Ecclesiasticæ controuersiæ;

tunc enim non tam sibi de lucro suo gauderet Ecclesia, quam tibi de tantâ doctrinarum vbertate gratularetur. Et quamdiu quæso eruditorum desideria morâ tuâ patiere torqueri? Modestiæ tuæ consilijs vt tandem renuncies votis poscimus iteratis, & ego interim, vt humanitate, quâ soles, hanc dissertationem excipias, te sedulò rogare non desinam.

Ad S. PAVLINI Poema postremum.

DISSERTATIO XX.

Vbi eius de Elementis sententia perpenditur. Ad præclarissimum, doctissimumque virum IOSEPHUM FERRARIUM Em. Cardinalis FEDERICI CACCIÆ Archiepiscopi Mediolanensis Generalem Vicarium.

MAlè de Paulino, Ferrari Musarum omnium decus, meritus mihi viderer, si singularem eiusdem de Elementis opinionem insalutatam præterirem, eòque grauiùs in præsentiarum mei me silentij pæniteret, si tempus omninò accommodatum ad meum erga te tuasque virtutes prodendum obsequium, paterer tam facilè mihi elabi. Nimirum ad S. Antistitis gloriam, meamque in te obseruantiam plurimùm conducere sentio, si illum & in Philosophicis disciplinis non vltimas tulisse demonstrem: & viro tum Philosophiæ, tum aliarum artium, quæ animum nostrum informare queunt, laude præstanti hanc quoque Paulini virtutem proponam. Et quidem, vt aiebat Boyle in Dub. & Paradox. Chymico-Phys. part. 1. Dial. *Opiniones de Elementis tanti sunt inter Physiologiæ dogmata momenti, quanti elementa ipsa sunt inter corpora vniuersi*. Cur igitur Paulinum, quem in reliquis sequutus sum, nunc de Elementis proloquentum in concione destituam? Pulcherrimam planè in postremo eiusdem Poemate quæstionem animaduertas, siquidem ibi non ignem, sed Cælum S. Doctor inter elementa componit. Hoc vbi Philosophorum vulgus audierit, ita me ament Superi, sibi vix à risu, certè ab admiratione non temperabunt. Vulgaria illi solùm quatuor Elementa agnoscunt, Terram videlicet, Aquam, Aerem, & Ignem: quicquid ab his diuersum occurrit, præoccupatis eorum ingenijs aut crucem figit, aut assertum monstro potiùs quam vero simillimum videtur. Quamobrem operæ pretium duxi non obuiam cuicumque Paulini opinionem illustrare, ne tanti Patris eruditio minùs à quibusdam intellecta aut malè audiat, aut etiam exsibiletur. Eius verba primùm intueamur:

Distri-

Distribuitque locis mare, terras, aera, COELVM,
Quatuor hæc hausit varijs exordia rebus.
Sunt homines terris, sunt addita sidera COELO,
Aere pendet auis, liquido natat æquore piscis:
Sic ELEMENTA suis decorauit singula formis.

Elementorum compaginem, situmque infrà describit:

Claudit enim Oceanus terram, mare clauditur, ipse
Axe sub æthereo medius concluditur aer.

Hæc profectò, & non alia Paulini sententia. Cælum is, non verò ignem inter Elementa recenset. Quin & imaginariam illam ignis sphæram, quam Aristoteles supra aeris regionem commentus est, quamque omnes discimus, nemo ex eruditis nunc credit, sibi nequaquam arrisisse tum Paulinus palam facit, quum de illâ ne verbum quidem. Sed quibus calculis fretus in huiusmodi opinionem Paulinus concessit? Ego subinde pro virili inuestigabo, & in primis, dum de Elementis disceptationem instituo, me nolle aduersùs aliorum sententias, multòque minùs aduersùs Paripateticos in arenam descendere lubens fateor, quum & breuitatis sit mihi ratio habenda, eorumque dogmata satis eruditè in examen adduxerint disertissimi temporum nostrorum Philosophi, ac inter illos potissimùm emineant Helmontius, Gassendus, & Boyle diuina, si fas est dicere, ingenia. Vnam iccircò Paulini sententiam prosequemur, & illam, ni mea me fallit opinio, sacrarum Scripturarum auctoritate niti planè affirmo, earum enim testimonio ignis in Elementorum censum haudquaquam refertur. S. Petrus in Epist. 2. cap. 3. *Expectantes*, inquit, *& properantes in aduentum diei Domini, per quem cæli ardentes soluentur, & Elementa ignis ardore tabescent*. Ecce ab igne Elementa distinguit Apostolus, quum per illum hæc aut consumenda, aut in melius reformanda nos docet. Sed & Cœlum, vrgebis, ab Elementis ibi diuersum dignoscitur. Ego non video. Supra namque ita loquebatur Petrus: *Adueniet autem dies Domini, vt fur, in quo cæli magno impetu transient, Elementa verò calore soluentur, terra autem, & quæ in ipsâ sunt, exuretur*. Vidistin & hîc ab Elementorum serie distinctam terram? Quum verò hinc terram Elementum non esse argui nequeat, idem quoque de Cælis affirmare absurdum non erit; Cæli enim, terræque vices, quæ supremum Iudicij diem instare docebunt, ita S. Petrus memorat, vt non ab Elementis distinguere, sed singillatim clarioris explicationis ergò describere videatur. Quid quod & alios Christianæ Fidei sectatores à Paulini mei sententiâ minimè abhorruisse compertum habeo? Gennadius Massiliensis Presbyter in libello de Eccles. dogmat. cap. 69. hæc habet: *Elementa, idest Cælum, & terram, non credamus abolenda per ignem, sed in melius commutanda*. Philastrius Episcopus Brix., vir sanctitate, ac eruditione inter veteres Patres notus lib. de Hæres. cap. 46. Cælum inter Elementa numerauit. *Scriptura*, inquit ille, *in primo die Cælum, & terram facta declarat duo hæc elementa*. Eloquentissimus

quo-

quoque Scriptor Theodoritus Serm. 3. ad Græc. Infid. de Angel. apertissimè hanc sibi opinionem inhæsisse demonstrat; ait enim de Deo: πάθη τινα συνεκλήρωσε τοῖς στοιχείοις, ἵνα τὸ ἐν κάλλος αὐτῶν, καὶ τὸ μέγεθος θαυμάζεσθαι παρασκευάσῃ τὸν ποιητὴν: τὰ δέ γε συνεζευγμένα παθήματα κωλύῃ τὴν θείαν αὐτοῖς προσφέρειν προσκύνησιν. *Nonnullas affectiones Elementis adiunxit, vt illorum quidem species, & magnitudinem intuentes homines ad opificem demirandum attollerentur, ipsaque vicissim labes, ac affectiones simul iunctæ eosdem cohiberent, quo minùs ea tamquam Deos adoranda censerent.* Tum addit non de igne exempla, sed de Cœlis, in quibus Sol, & Luna quandoque deficiant. His adijcit aeris, terræ, aquarumque infirmitates, vt rectè singulis Elementis sua inesse vitia probet. Sed & idem Auctor Serm. 4. de Mater. & Mundo. eamdem sententiam confirmauit. Ibi enim inquit: τούτους δὲ τοὺς ὅρους ἔστιν ἰδεῖν τὰ ἄψυχα στοιχεῖα φυλάττοντα: *hos autem fines videre est ab ipsis Elementis inanimis custodiri.* Multa in probationem congerit, & hæc in primis concludendo profert: διά τοι τοῦτο, καὶ ἡ γῆ μεμένηκεν οἷάπερ ἐξ ἀρχῆς ἐγεγόνει. Καὶ ὁ ἀὴρ, ἣν ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε φύσιν, ἄσυλον διετήρησε. Καὶ ἡ θάλαττα οὔτε σμικρύνεται, οὔτε αὔξεται. Καὶ ὁ ἥλιος τήκειν οὐ δύναται, καὶ διαλύειν ὁ θεῖον στερέωμα &c. *Ex quo factum est, vt tellus hodieque ita permaneat, sicut ab initio fuit constituta, & aer quam ab initio naturam sortitus est, inuiolatam conseruet, neque item mare augescat, neque decrescat, vtque Sol firmissimum illud cælum, per quod currit, eliquare, aut dissoluere non possit.* Cælum igitur Theodoritus in Elementis numerauit, quodque etiam animaduertendum est, nullam de ijsdem agens ignis mentionem iniecit. Sanè apud veteres quidam extitere, qui ita cælum Elementi nomine appellandum putarunt, vt ignem non excluderent, atque icircò quintum Elementum excogitarunt. Audi L. Apuleium lib. de Mundo. *Elementorum inter se mutui nexus arctis affinitatibus implicantur, & quinque coniuges copulæ his ordinatæ vicibus attinentur, vt adhæreant etiam grauioribus leuiora. Aquam in se habet tellus, & aqua (vt alij putant) vehit terram. Aer ex aquâ gignitur, ignis ex aereâ densitate conflatur, aether vicissim, ignesque illi immortales Dei viuacitate flammantur.* Quinque Elementa apertè facit Apuleius quinque nexibus inter se colligata. Istis autem verbis maximam afferunt lucem, quæ supra disseruerat: *Cælum ipsum, stellaque cæligeræ, omnisque siderea compago Æther vocatur, non (vt quidam putant) quod igneus sit, & incensus, sed quod cursibus rapidis semper rotetur. Elementum verò non vnum ex quatuor, quæ nota sunt cunctis, sed longè aliud numero quintum, ordine primum, genere diuinum, & inuiolabile.* Nil euidentius vtique proferri poterat, ex quo præstantissimum Elementorum Æthera fuisse disceremus. Hinc est, quod Ioui Æthera assignarunt nonnulli, quos arguit S. Augustinus lib. 4. cap. 10. de Ciu. Dei. hisce verbis: *Iouem, inquiunt, in Æthere accipimus, in aere Iunonem. Et hæc duo Elementa coniuncta sunt. Mare Neptuno*

tribuitur, *terra Plutoni*. Tum ridet magnus Doctor, quod Iuno Ioui, Neptuno Salacia, Plutoni Proserpina coniunctæ dicantur: *Si enim*, ait, *hæc ita essent, tria potius Elementa mundi esse, non quatuor eorum veteres proderent, vt singula Deorum coniugia singulis diuiderentur Elementis*. Ludouicus Viues vir eruditissimus in notis ad hunc locum pro quatuor Elementis Augustinum intellexisse censet terram, aquam, aerem, & ignem. Alia tamen est Augustini mens. Nil de igne ibi, sed de Ethere tantùm is verba facit, quem Iouis nomine designatum, atque inter Elementa numeratum ab antiquis asseruerat. Recentes porrò Ethnicos addit ab iisdem diffidere, quum Iouem Iunoni, hoc est aerem Ætheri copularent, vnoque propterea ex illis Elemento conflato, tria tantummodò ex eorum sententiâ Elementa constituerentur. Sensim aperuimus quænam de Elementis veterum placita forent, nunc rem clariùs illustrabimus, & Gassendum virum ceteròqui doctissimum suis interpretationibus ab eorum opinione discessisse identidem ostendemus. Empedocles apud Plutarch. lib. 1. cap. 3. de Placit. Philosoph. inquit:

> Τέσσαρα γὰρ πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε.
> Ζεὺς αἰθὴρ, ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ' Ἀϊδωνεὺς,
> Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον.
> *Radices primùm rerum tibi quatuor edam.*
> *Iupiter æthereus, Iuno vitalis, ad hos Dis,*
> *Et Nestis lacrymis humanos quæ rigat alueos.*

Gassendus lib. 3. sect. 1. cap. 2. Phys. hîc *non obscurè Iouis nomine intelligi ignem* inquit, Plutarchum fortassè sequutus hæc ad ea carmina dicentem: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα. *Iouis enim nomine calorem intelligit, atque ætherem*. Sed vnà cum Plutarcho minùs rectè sentit vir doctissimus. *Æther* ab Empedocle *Iouis* nomine insignitus longè ab ignis Elemento differt, idem enim ipsum est Cælum, de quo Apuleium differentem nuper audiuimus, & alios insuper differentes inducemus. Orpheus (seu Onomacritus ille sit) in Hymno ad Rheam Elementa quatuor recenset:

> Ἐκ σοῦ γὰρ καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν,
> Καὶ πόντος, πνοιαί τε ——————
> *Ex te nam tellus, cælumque, & pontus, & aura*
> *Emersere* ——————

Vides hîc οὐρανὸν, hoc est *Cælum* idem esse Orpheo, ac Empedocli *Æthera*. Quid igitur Cælum pro igne capi, rursus Æthera pro igne capi Gassendus censet? Et quidem lib. eod. ad hoc versus ait: *Nimirum cæli nomine ob ignes in eo apparentes ignem intellexit*. Sed ingenio suis iam præoccupato opinionibus omnia, diuersa licet, fauere videntur, quemadmodum oculorum vitio nonnumquam fit, vt quæ nusquam apparent intueamur, quæ verò extant, falsâ imaginis colorumue varietate aciei intentæ obuersentur. Etenim an adeò verborum inopiâ veteres laborauere, vt quum Elementum ignis describere vellent, Cæli vocabulo abuti

coge-

cogerentur? Euripides apud Empiricum lib. 2. aduers. Phys. vniuersa ex Æthere, & terrâ gigni arbitratus est:

Αἴθερα, καὶ γαῖαν πάντων γενέτειραν ἀείδω.

Ætheraque, & Terram rerum decanto parentem.

Gassendus ibidem addit: *Nomine Ætheris intelligendum esse ignem vel ex ipsâ Aristotelis interpretatione intelligi potest 1. de Cælo. 3. & 4. Phys. 5.* Sed falsum est Euripidi Æthera idem esse ac ignem, & Stagyritæ hanc interpretationem in animum vspiam incidisse. Nil profectò hac de re habet Aristoteles 4. Phys. cap. 5. Libro verò 1. de Cælo. cap. 3., tantùmque abest, vt aethera pro igne accipiat, vt etiam ab illo penitùs diuersum constituat. Sunt eius verba: διόπερ ὡς ἑτέρου τινὸς ὄντος τοῦ πρώτου σώματος παρὰ γῆν, καὶ πῦρ, καὶ ἀέρα, καὶ ὕδωρ, αἰθέρα προσωνόμασαν τὸν ἀνωτάτω τόπον ἀπὸ τοῦ θεῖν ἀεὶ τὸν ἀΐδιον χρόνον, θέμενοι τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῷ. Ἀναξαγόρας δὲ καταχέχρηται τῷ ὀνόματι τούτῳ οὐ καλῶς, ὀνομάζει γὰρ αἰθέρα ἀντὶ πυρός. *Quapropter quia primum corpus diuersum quiddam est à terrâ, igne, aere, atque aquâ, Ætherem superum locum appellauerunt à semper currendo perpetuo tempore positâ appellatione. Anaxagoras verò hoc nomen non rectè adhibet, pro igne enim Ætherem dixit.* Iam Gassendum suo telo iugulaui. Ætherem illum, quem Elementis annumerari audiebamus, Aristotele teste non aliud quam ignem esse vir disertissimus pronuntiabat. Sed quam rectè, quam accuratè iam nemo non videt. Nil minùs reuera quam huiusmodi dogma Philosophus excogitauit. Verùm euidentiùs perspiciamus, quænam hac de re sit eiusdem sententia, vt ipsum Gassendum à memoratâ opinione validiùs deijciamus. Audi perspicua verba in lib. de Mund. cap. 2. Οὐρανοῦ δὲ, καὶ ἄστρων οὐσίαν μὲν αἰθέρα καλοῦμεν, οὐχ ὥς τινες διὰ τὸ πυρώδη οὖσαν αἴθεσθαι, πλημμελοῦντες περὶ τὴν πλεῖστον πυρὸς ἀπηλλαγμένην δύναμιν: ἀλλὰ διὰ τὸ ἀεὶ θεῖν κυκλοφερουμένην στοιχεῖον οὖσαν ἕτερον τῶν τεσσάρων, ἀκήρατόν τε, καὶ θεῖον. *Cæli porrò siderumq; substantiam appellamus Ætherem, non quidem ideo quod ignita flagret ipsa, vt aliqui censuerunt, valdè errantes circa potentiam illam maximè ab igneâ naturâ abhorrentem, origine verò huius vocabuli inde ductâ, quod semper Æther currat motu circumductili, quum sit illud Elementum à quatuor illis diuersum, tum interitus expers, tum diuinum.* Præterea idem Aristoteles lib. 2. de Gen. Anim. cap. 3. animalium semini calidam quamdam substantiam inesse, inquit, quæ respondeat τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ, *ipsi siderum Elemento.* Hinc igitur, Ferrari eloquentissime, satis mirari nequeo, cur tanta Philosophorum turba, quæ vnum Aristotelem præceptorem sequitur, Elementum hoc ita contempserit, vt ne illius quidem mentionem in suos inferre libros sint dignati. Quæ enim clarior Aristotelis opinio proferri quam ista potest? Plutarchus ipse lib. 1. de Placit. Philosoph. ab Aristotele asserit fuisse tradita στοιχεῖα τέτταρα, πέμπτον δέ τι σῶμα αἰθέριον ἀμετάβλητον *quatuor Elementa, & quintum quoddam corpus immutabile.* Itaque si in posterum quis quærat, quomodo Cælum, seu Æther

Ele-

Elementi nomine designetur, quidue Paulinus noster hac sententiâ significauerit, parata responsio erit, nempe Ætherem substantiam quamdam subtilissimam esse, motuque perpetuo præditam, quæ ad rerum generationem, corporumque constitutionem confluit, quemadmodum terra & aqua. Hinc, vt arbitror, Lucretius lib. 5. *Ætherem liquidissimum, ac diffusilem* vocat. Item Orpheus, seu Onomacritus ab Æthere omnia nutriri sensit, dum vniuersum mundum constitutum ait:

Ἐκ πυρὸς, ἐξ ὕδατος, καὶ γῆς, καὶ παντοτρόφ' αἴθρης.

Ex igne, ex aquâ, & terrâ, & omnia nutriente Æthere. Idem Auctor in hymno ad Amorem quatuor Elementa recensuit:

Αἴθερος οὐρανίου, πόντου, χθονὸς, ἠδ' ὅσα θνητοῖς
Πνεύματα. ——————————

Ætheris, & ponti, terræ, & spirabilis auræ.

Et hîc Gassendi interpretationem haud probo, Ætheris enim nomine ignem intelligendum putat, quum substantia illa hîc referatur, quæ in alio supralaudato carmine omnia nutrire dicitur, & expresse ab igne distinguitur. Quod enim vir doctissimus Franciscus Patritius lib. 7. Panaug. ait: *Æther vniuersus ex veterum Græcorum sapientiâ ignis est*, tam longè ab eorum sententiâ discedit, vt iam confutatione non egeat. Quibus animaduersis lux quædam Virgilio affulgebit ita lib. 2. Georg. canenti:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus Æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno commistus corpore fœtus.

Quin & Pacuuius in Chryse hoc idem apertissimis tradidit verbis:

Quod nostri Cælum memorant, Graij perhibent Æthera,
Quicquid est hoc, omnia is animat, format, auget, alit, serit;
Sepelit, recipitque in se omnia, omniumque idem est Pater.

Vides ergò apud veteres Cælum, siue Ætherem, seu substantiam illam, quam Empiricus lib. 2. aduersus Phys., & alibi κυκλοφορίτικον σῶμα *mobile in orbem corpus* appellat, pro Elemento habitam, atque iccircò quum ab illis Æthera vnà cum terrâ, aquâ, & aere recenseri audies, non ignem continuò, vt Gassendus censuit, sed Elementum ab igne diuersum inibi designatum intelliges. Plura verò ad hanc spectantia quæstionem breuitatis memor ommitto, vnumque pro dictorum coronide animaduerto. Materia illa subtilis, quam Cartesius vir summi ingenij primus omnium excogitasse est visus, ita Paripateticos nouitate percellit, vt tamquam audacissimum figmentum è scholis eliminandum exclament. At nonne mutato paululùm nomine idem est ac antiquorum Æther, eademque *diffusilis* substantia, vnde omnia formantur, atque nutriuntur? Miretur quidem ætas nostra, aut damnet Cartesium; communem ille cum antiquis sortem subeat oportet, quandò ingeniosam ab illis audacemue sententiam mutuatus ex imitatione potiùs, quam ex inuentione sibi nomen quæsiuit. Sed & substantia illa ætherea, quam Robertus Fluddus

præclarifs. Medicus inter prima rerum principia statuit, nonne ab Auctoribus per me laudatis tradita primùm fuit, & inde in acutissimi viri libros transfusa? Ita verum est, quod Ecclesiastes cap. 1. ait: *Nil sub Sole nouum*, & in Scientiarum culturâ nil ferè excogitari posse, quod in veterum scholis procusum aliquando non fuerit. Hæc sunt, Ferrari eruditissime, quæ ad Paulini versus adiungenda censui, quæque tandem ab eruditione tuâ suffragium præstolantur. Enimuerò non postremum est decus tuum Philosophiæ exquisitiori nomen dedisse, interque seriem reliquarum scientiarum, quibus ornaris, hanc quoque tuam ita fuisse factam, vt non Physiologus minùs quam diuini humanique iuris peritissimus videare. Huiusmodi igitur ornamentis disceptationi meæ, vt ad te accederet, animum addidisti, nunc humanitate præstabis, vt accedentis obsequium suâ non careat felicitate. Vale.

De Cruce Nolana.

DISSERTATIO XXI.

NE nimiùm in notis immorarer, placuit huc ea omnia conijcere, quæ de Cruce à Paulino descriptâ disserere non alienum videbatur. Duplex Crucis olim figura componi solebat. *Commissa* vna vocabatur, quum nempe ligno erecto alterum breuius supra, & in ipso vertice transuersum committebatur, ita vt nil ex eodem ligno erecto supra extaret. *Immissa* altera fuit, videlicet quum ligno erecto transuersum iniungebatur, ita vt ipsum secaret. Prioris exemplum litera T. exhibet, alterius passim occurrit in Templis, alijsque Christianorum monumentis. Vtri Christus affixus fuerit, incertum; quamquam eruditissimi viri Lipsius cap. 10. lib. 1. de Cruce, & Gretserus lib. 1. cap. 3. de S. Cruce, decus hoc *immissa* Cruci contigisse firmis nixi argumentis contendant. Ego omni quæstione dimissâ Crucis à Paulino memoratæ figuram prosequar, & cuiusnam generis fuerit, breuibus inquirere pergam. Generatim Crucis effigiem describit S. Vates Nat. XI., aitque.

> *Forma Crucis geminâ specie componitur, & nunc*
> *Antemnæ speciem naualis imagine mali,*
> *Siue notam Græcis solitam signare trecentos*
> *Explicat existens, cum stipite figitur vno,*
> *Quàque cacumen habet transuerso vecte iugatur.*

En vtriusque Crucis distinctam imaginem. *Immissa* ex antemnæ, seu mali naualis specie intelligitur, de quâ Gretserus luculentum, dignumque cedro Opus promulgauit, Bosius lib. 1. cap. 5. de Cruce Triumph., & Lipsius lib. 1. cap. 9. de Cruce, alijque non pauci egere. *Commissa* verò

Crux

Crux per *notam Græcis solitam signare trecentos*, videlicet per Tau delineatur. Hoc exemplo non semel Paulinus est vsus, quippe qui in Ep. 2. ad Sulpic. Seuer. ita loquitur: *Christus non multitudine, nec virtute legionum, sed iam tunc in Sacramento Crucis, cuius figuram per literam Græcam Tau numero trecentorum exprimitur, aduersarios Principes debellauit*. S. quoque Augustinus Serm. 1. de Tem. Fer. 2. post Dominicam Passionis: *Preuidit ergò*, ait, *mysterium Sanctus Gedeon: denique elegit trecentos viros ad prælium, vt ostenderet non in numero multitudinis, sed in Sacramento Crucis mundum ab incursu grauium hostium liberandum; trecenti enim in Græcâ Tau similitudinem Crucis ostendit*. Tertull. lib. 1. aduersùs Marcionem: *Ipsa enim litera Græcorum Tau, nostra autem T. species Crucis*. Dirutum Serapidis templum fuit Theodosio M. imperante, ibique, vt Rufinus lib. 11. cap. 29. Hist., Sozomenus lib. 7. cap. 13., Socrates, ac Suidas testantur, literæ Ægyptiorum Hieroglyphicæ inuentæ fuerunt, quæ Crucis imaginem præ se ferebant. Earumdem typum profert Kircherus in Interpr. Obelisci Ægypt. Hierogl. 5., signis prorsùs cum nostro T. conuenientibus. Crucem etiam huiusmodi, ni fallor, deformare videtur. I. Firmicus vetustissimus Auctor lib. de profanâ Relig., quum ait: *Cornua nil aliud nisi venerandum Crucis signum monstrant. Huius signi vno extenso, ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur, & è duorum, quæ per latus vadunt, compagine Oriens tangitur, Occidens subleuatur, vt sic totus Orbis tripartitâ stabilitate firmatus &c.* Propterea *Crucem baculo stante bicornem* supra nuncupauit Paulinus, eisque verbis vnam Crucem *commissam* expressit, quæ, vt is infra addit,

> ——————— *stipite figitur vno,*
> *Quàque cacumen habet, transuerso vecte iugatur.*

His de Cruce *commissâ* animaduersis, Crucis illius, quam è Nolanâ Basilicâ perditissimus latro amouit, seu monili orbauit, descriptionem à Paulino petamus. Sunt eius verba:

> *Ergò eadem species formam Crucis exerit illam,*
> *Quæ trutinam æquato libratam stamine signat,*
> *Subrectoque iugum concors temone figurat,*
> *Siue superciliis à fronte iugantia vultum*
> *Lumina transuersis imitatur cornibus arbor &c.*

Hinc porrò Crucem Nolanam *commissæ* consimilem elaboratam fuisse colligo. Singula dispiciamus. Si stipitem erigas, eiusque cacumini trutinam æquis hinc inde lancibus pendentem imponas, vtique Crucis memoratæ formam fueris nactus; nam stipes rectus, trutinæque brachia literam T. intuentibus exhibent. Rursus si rectum currus alicuius temonem iugo vertici imposito consideres, eamdem itidem Crucis effigiem literæ T. simillimam ab illo designari videbis. Denique si vultus humanos inspicias, & supercilia, nasique & oris dispositionem contemplemur, nonne eiusdem Crucis figura nostris occurrit oculis? Fateor nihilominùs,

non ita pro certo statui posse, quaenam sit Paulini mens hocce in loco; quandoquidem temonum cum iugo superaddito forma Crucem potiùs *immissam*, quam *commissam* nostrâ hac tempestate repraesentat. Contrà facies humana huius potiùs quam illius figuram praefert, etenim supra oculorum supercilia nullum attollitur in fronte laeui, ac planâ signum, quo tertium Crucis cornu eminere videatur. Sit hac de re aliorum iudicium, mea nunc est sententia Nolanam Crucem *commissae* consimilem fuisse efformatam, & fortassis ad Labari similitudinem, cuius effigiem exhibet praeter Baronium Bosius lib. 7. cap. 13. de Cruce Triumph. Sed accuratiorem aliorum sententiam opperiri praestat.

Spicilegium ex operibus S. PAVLINI deperditis.

DISSERTATIO XXII.

GEnnadius de Scriptor. Eccles. S. Paulini opera his verbis recenset: *Paulinus Nolae Campaniae Episcopus composuit versu breuia, sed multa, & ad Celsum quemdam Epitaphij vice consolatorium libellum super morte Christiani, & baptizati infantis spe Christianâ munitum. Et ad Seuerum plures Epistolas. Ad Theodosium Imperatorem ante Episcopatum prosâ Panegyricum super victoriâ Tyrannorum eo maximè, quod Fide, & oratione plus quam armis vicerit.* Est hic ille Panegyricus, de quo Hieronymus ad Paulinum ipsum scribens Ep. 13. incredibilia in laudem eius protulit, nobisque propterea intolerabile illius desiderium iniecit. Sequitur Gennadius: *Fecit & Sacramentarium, & Hymnarium. Ad Sororem quoque Epistolas multas de contemptu mundi dedit, & de diuersis causis disputatione diuersâ Tractatus edidit. Praecipuum tamen opusculorum eius est Liber de Paenitentiâ, & de laude generali omnium Martyrum.* O iacturam non satis deplorandam! Postrema haec amisimus, & nescio an vnquam reparare licebit. Extat in Ambrosianâ Bibliothecâ vetustissimus Codex, quem seculo octauo, atque etiam septimo exaratum crediderim. Caracteres ad seculi Merouingici Scripturam accedunt, & non nihil Saxonicae praeferunt, cuiusmodi exempla nobis exhibuit Mabillonius V. C. in laudatissimo Opere *de Re Diplomaticâ*. Continentur autem isto in Codice veterum Patrum sententiae, & explicationes in quaedam Scripturae loca. Augustinus, Hieronymus, & Gregorius maiorem implent partem, ac omnium recentissimus Auctor inter eos venit Isidorus Hispalensis Episcopus. Quaedam S. Paulini fragmenta ibi nobis occurrerunt, quae nunc publici iuris facere congruum videtur. Inter ea potissimùm, quae

inibi

inibi animaduersione digna sum ratus, illa sunt verba: *Christus post Passionem, & Ascensionem ad Cælos, sicut Heliseus ascendit in Bethel, idest in domum Dei, conuersus maledixit Iudæis post XLII. annos Ascensionis suæ, & immisit duos vrsos, idest duos Reges horrendos Vespasianum, & Titum, qui de Syluis Gentium prodeuntes crudeli eos strage iactauerunt*. Petauius Chronologorum Princeps lib. 11. cap. 17. de Doctr. Temp., & alibi euersam à Tito Hierosolymam euincit Anno Epochæ nostræ 70., cui consentiunt Scriptores reliqui. Si igitur ab hoc anno retrò numeres 42. annos, quos Paulinus inter Hierosolymæ excidium, & Ascensionem Dominicam intercessisse affirmat, venies ad annum Epochæ eiusdem 28., aut 29. si vtrumq; terminum simul numeres. Vnde anno 29. Dionysiano secundùm Paulinum Christus Dominus Passione consummatâ in Cælum ascendit. Eusebius Cæsariensis in Chronico Vrbem hanc asserit captam anno 42. ab anno 15. Tiberij, & rectè; reuera enim annus 29. Æræ vulgaris incidit in 15. Tiberij, quo anno Consules processere duo Gemini. Quum tamen Eusebius censuerit Christum anno 18. Tiberij passum, hinc est quod lib. 3. Hist. Eccl. Hierosolymam à Tito captam asserit *quadraginta solidis annis expletis post facinus in Christum admissum*, quâ in opinione Paulinus eumdem non sequitur, quum ex eius verbis Christus anno 15. Tiberij crucifixus, & in cælos delatus euidenter appareat. Ceterùm Paulino in hac sententiâ concordes deprehenduntur omnes ferè vetusti Patres, qui Christum duobus Geminis Coss. passum, anno scilicet 15. Tiberij statuerunt. Clemens Alex. lib. 1. Strom., Tertullianus aduers. Iudæos cap. 8., Lactantius lib. 4. diu. Inst. cap. 10., Sulpicius Seuerus lib. 2. Sacr. Hist., S. Augustinus lib. 18. cap. vlt. de Ciu. Dei (quamquam ipse ibidem sibi contradicere videatur) Paulus Orosius lib. 7. Hist., Africanus apud S. Hieronymum in cap. 9. Danielis, & alij quamplurimi, quibus accedunt etiam recentiores nonnulli. Singulariter verò 42. annos à Passione Christi ad Hierosolymæ excidium effluxisse docuit Clemens Alex. lib. 1. Stromat., vbi sic habet: *A passione Christi ad euersionem Hierosolymorum anni sunt 42. menses 3.* Sanctus quoque Hieronymus in cap. 1. Sophon. vers. 17. hæc ait: *Post annos 42. Dominicæ Passionis circumdata est ab exercitu Hierusalem, & consummatio illius facta est cum festinatione*. Quod repetit in Ep. 150. ad Helbiam quæst. 8. Hæc quidem opinio de Christi Passione anno 15. Tiberij, & 29. Epochæ nostræ peractâ paucos nunc habet sectatores, celebris tamen ita olim fuit, vt illi Paulinum subscripsisse mirum non sit. Illud quidem mirum videbitur, nempe Scriptorem quemdam Gallicum, cui criticum in S. Augustini opera examen debemus, hanc opinionem ita dissimulasse, aut ignorasse, vt eam Augustino in mentem nunquam obuenire potuisse pronunciarit. Est inter opera huius magni Doctoris Sermo 204. ita inscriptus: *De eo quod scriptum est de S. Heliseo Ascende calue &c.* Ibi præter alia dicitur: *Quid est: Ascende calue, ascende calue, nisi ascende Crucem in loco Caluariæ? Et hoc attendite Fratres, quia sicut*

sub

sub Heliseo 42. pueri lacerati sunt, ita & post 42. annos Passionis Dominicæ venerunt duo vrsi Vespasianus, & Titus. Tum subijcit Hierosolymæ vastationem per Romanos factam, additque *Post 42. annos à duobus vrsis Vespasiano, & Tito gens illa sacrilega quod merebatur excepit.* Hinc memoratus Auctor occasionem arripit hunc Sermonem exsibilandi, eumque Augustino abiudicandi. Inquit ille insulsum planè videri hoc effatum, quum non 42., sed 36., aut 37. annos post Christi Passionem subuersa fuerit Hierosolyma; esse hoc enorme in Chronologiam peccatum, ac propterea Augustino Sermonem indignum. Errat ille, ac in veterum Patrum lectione hospes videri posset, quandoquidem vti superiùs animaduersum est, eorum plerique Christum passum duobus Geminis Coss., hoc est anno Tiberij 15. censuere, ac inter eos potissimùm S. Augustinus. Ab eo autem anno ad Vrbis Sanctæ euersionem 42. annos colligere necessarium fuit. Quod si Chronologorum recentium doctissimis placitis sententia hæc aduersatur, neque Augustino, neque Paulino id vitio vertendum, qui communi celebrique opinioni fauebant. Non igitur istam ob causam Augustinum ille sermo dedecet, quamuis & ego certissimum arbitrer ab eius calamo non prodijsse, sed potiùs à Paulini operibus deperditis expressum fuisse, quod hæc fragmenta legenti confestim patebit. Vt autem ad eadem fragmenta redeamus, tria vltima procul dubio ex libro de Pænitentiá, quem supra omnes laudari à Gennadio audiuimus, sunt hausta; reliqua verò ex Epistolis deperditis, aut ex alio Paulini opere desumpta crediderim. Mihi etiam temperare non potui, quin lepidam omninò, atque apocrypham citarem Epistolam, quæ in ornatissimo Ambrosianæ Bibliothecæ MS. inter Hieronymianas sexagesima quinta dicitur, & hunc titulum præfert: *Item Hieronymus de duodecim Doctoribus.* Eius initium ita se habet: *Vis nunc acriter, mi frater, vt tibi quasi de luminaribus, quæ in toto firmamento mundi refulgent, pauca de Scriptoribus, qui nobis multa de obscuritatibus, quæ propter carnalem mentem intelligentiam impediunt, ad splendorem considerationis spiritualem proferre potuerunt, manifestissimè dicam.* Tot verborum salebræ, ac circumloquutiones fœtum hunc Hieronymi haudquaquam esse continuò nos monent. Ibi verò censura profertur in Augustinum, Hilarium, Origenem, Ambrosium, Eusebium Cæsariensem, Heliodorum, & Dardanum. Tum hæc de Paulino nostro maleferiatus Auctor eructat: *Paulino visum est Magister fieri, & non erat ante discipulus, & fructum sine radice oriri, fierique temptauit; ideò eius conscriptiones Scriptore, & chartá non indigent.* De Pelagio deinde, Iouiniano, Iulio Africano, & Fannonio Scriptore ignoto sententiam profert. Verùm tam longè abest, vt hæc Epistola Hieronymo sit adscribenda, quin ab eius stylo, opinione, ac sanctitate omninò abhorrere dignoscatur. Huic insulso figmento subijciendas duximus castigationes, ac additamenta ad reliquos Paulini Natales. Quum enim exemplaria typis hucusque commissa, & præcipuè editionem Plantin. Antuerp. ann. 1622. cum præstantissimo

Codi-

Codice nostro contulerimus, quædam deesse carmina, quædam in melius restituenda perspeximus. Itaque has animaduersiones alicui fortè Paulini opera impressuro non modicum profuturas exhibemus, vt quantum in nobis est tanti Scriptoris maiestatem promoueamus.

Ex Operibus S. PAVLINI deperditis excerpta.

PRæcepit Dominus coruis, vt pascerent Heliam in torrente Choreb sedentem. Mira profectò res est, vt viro Sancto auis immunda vitæ subsidia ministraret. Vndè si & nos contemnentes etiam propria imitemur paupertatem Heliæ, credite dicenti, quod immunda animalia, ideſt homines peccatores deuoto nobis obsequio ministrabunt.

Cur Heliseus mansuetus, ac mitis paruulos legimus bestijs tradidisse? Heliseus Propheta figuram Christi gerebat. Deniq; vocabulum istud *Salus Dei* interpretatur. Salus autem Dei quid aliud est, nisi Filius eius, qui & Saluator est mundi? Paruuli verò inludentes saluti Dei in Heliseo Iudæorum habuere personam, qui clamabant dicentes: *Ascende calue, ascende*. Quod in Caluariæ loco Christus ascensurus erat in Crucem. *Et conuersus*, ait Scriptura, *maledixit eis in nomine Domini*. Et exierunt duo vrsi de syluâ, & interfecerunt XLII. infantes. Et Christus post Passionem, & Ascensionem ad Cælos, ficut Heliseus ascendit in Bethel, ideſt in domum Dei, conuersus maledixit Iudæis post XLII. annos Ascensionis suæ, & immisit duos vrsos, ideſt duos Reges horrendos Vespasianum, & Titum, qui de syluis gentium prodeuntes crudeli eos strage iactauerunt.

Iustus septies cadit in die, & resurgit. Qui semel cadit & iterum, quomodo iustus vocari possit? Ideo iustus dicitur, quia cadens erigitur. Septimus autem numerus requiem docet. Qui in septimo ceciderit cauere debet, ne vlteriùs cadat. Iam oportuerat post vnum lapsum cauere de reliquo; sed quia misericors Deus est, patienter suffert huiusmodi lapsus, vt quis vel in septimo resipiscat. Si autem negligentior quis effectus resurrectionis transierit numerum, non potest dici iustus, sed propter multitudinem delictorum in peccatorum numero deputatur. Duobus modis homo delinquit; proposito, & casu, vt alius peccare velit, & alius præueniatur peccato. Sed casus duplici

diui-

diuiditur modo, ignorantiâ, & infirmitate. Iudas proposito peccauit dicens: *Quid vultis mihi dare, & ego vobis illum tradam?* Hic quod proposuit volens impleuit, & ideo iustam sceleratissimæ voluntatis mercedem recepit. Petrus verò infirmitate Dominum negauit mortem timens, qui se mortem pro Christo passurum esse promiserat. Sed quia de repenté victus fuerat, ideo velocem lapsi veniam promeretur. Paulus verò ignorans persecutor effectus celeri veniâ sanatur, ipso etiam adtestante: *Persecutus sum Ecclesiam Dei, sed misericordiam consecutus sum, quod ignorans feci*. Vides ergò alios nolentes cadere, alios elidi propriâ voluntate. Duo etiam quædam in homine sunt, obliuio, & ignorantia. Obliuiscitur homo Deum, cum peccare proponit; ignorat autem, cum præuentione delinquit, vt puta fornicatus est quis volens, alius verò repugnans fornicationi infirmitate victus est. Vnum quidem est amborum peccatum, sed non erit æqualis pænitentia, quia ille volens, hic verò nolens in certamine victus succubuit. Vides, quæ sit peccati distantia? Ecce quomodo cadit iustus, & Domino manum supponente saluatur &c.

Dei voluntati nostrá potestate adiuuemus, vt ipse suâ virtute nostræ faueat voluntati, quia scriptum est: *Neque volentis, neq; currentis, sed Dei miserantis est*. Velle enim, & currere nostrum est, Dei autem misereri, ipsâ etiam Veritate Apostolis adtestante: *Sine me nihil potestis facere*. Et Paulus: *Quid habes*, inquit, *quod non accepisti? Si accepisti, cur gloriaris, quasi non acceperis?* &c.

Itaq; si quis exacerbauerit Deum, Moysi imitetur exemplum, qui dubitationis culpam pænitentiæ, & humilitatis satisfactione deleuit. Si sacrilegij quis crimen incurrit, imitetur Aaron, qui confessionis, & humilitatis per medelam transgressionis expiatus crimine Sacerdotij meruit principatum. Si quis adulterium, & homicidium fecerit, consideret Dauid, & agat pænitentiam, atq; medicamine sanus effectus in timore Dei permaneat. Si quis in confessione fuerit victus, & tormentis cedens Fidei extiterit proditor, Petri, qui negauit imitator existat. Egressus foras, idest egressus à perfidiâ, fleat amariter, & recurrat ad Fidem. In magnis peccatis magnorum virorum delicta monstrantur, vt simili modo si infirmus quis, aut humilis errauerit, respiciens ad exemplum magnorum virorum facilis vitæ aditum inueniat, & ad Fidem, pænitentiamq; conuertatur &c.

NA-

NATAL. I.

Iuxta edit. Plantin. ann. MDCXXII. Antuerpiæ, cum MS. nostro collatus.

V. 3. *Constanti voce professus*. MS. *Non victâ voce professus*.
V. 20. *Qui nos procul æquore*. MS. *Qui nos tanto æquore*.

NATAL. II.

Pag. 537. post versum 17. *Semper eo, & terris te propter tutus, & vndis*.
Sequitur: *Ecce vias vario plebs discolor &c.* Sed in MS. hæc etiam carmina interponuntur.
Semper eo, & terris te propter tutus, & vndis.
Hunc, precor, æternâ pietate, & pace serenum
Posce tuis, cuius magno stas nomine Felix.
Nunc iuuat effusas in gaudia soluere mentes,
Cara dies tandem, quoniam hic præsentibus orta est,
Semper & externum nobis celebrata per orbem,
Quæ te sacrauit terris, & contulit astris.
Ecce vias vario plebs &c.

NATAL. III.

Pag. 538. V. 10. *Martyrium sine cæde placet, passura voluntas &c.*
MS. *Martyrium sine cæde placet, si prompta ferendi*
Mensque, fidesque Deo caleant, passura voluntas &c.
V. 12. *Quæ munere rettulit alto*. MS. *quæ munere condidit alto*.
Pag. 539. V. 15. *Alma dies magnis celebratur cætibus, oræ*
Gaudent terrarum, & ridere videtur opertis &c.
MS. *Alma dies magnis celebratur cætibus, omnes*
Vota dicant sacris rata postibus, omnia gaudent
Terrarum, & Cæli. Ridere videtur apertis &c.
V. 28. *Et qua bis ternas Campania &c.*
MS. *Et bis terdenas Campania &c.*
Pag. 540. post versum 21. *Hospitibus &c.* Sequuntur versus tres: *Tu quoque post Vrbem titulos &c.* Sed in MS. non apparent, & quidem iustè, quum sint ipsimet versus Natalis secundi heic insulsè repetiti.

NATAL. IV.

Pag. 543. V. vlt. *Mutauit patrias externo cespite terras.*
Mystica Felicem &c.
MS. *Mutauit patrias externo cespite terras,*
Deposuitque sacrum Chananæis semen in aruis,
Vnde peregrinas abeunte propagine terras
Mystica Felicem &c.
Pag. 545. V. 16. *Sed ne sola viro sacrum caput infula velet,*
MS. *Sed ne sola sacrum caput infula comeret illi.*

NATAL. V.

Pag. 553. V. 5. *Felici libata meo*. MS. *Felici libare meo*.

Pag. 555. V. 30. *Defixoque gradu simul & dixere*. MS. *Sibimet dixere &c.*

V. vlt. *Non penetrasse virum præclusa*. MS. *Virum per clausa &c.*

Pag. 556. V. 25. *Opprimit, aduersisque expugnat montibus vrbes*.

MS. *Obprimit, aduersa quæ opponunt montibus vrbes*.

Pag. 558. V. 14. *Non fera monstra fides quia vicerat alma Leones*.

MS. *Non fera iam feritas, sanos quia fida Leones*

Pag. 559. V. 20. *Maximus, & numerus ductu &c.*

MS. *Maximus, & pecudes &c.*

Pag. 561. V. 6. *Hunc retinens animum tria macri &c.* MS. *Modici tria &c.*

NATAL. VI.

Pag. 562. V. 3. *Non gaudere hodie? & vacuum procedere voti?*

Cælicolas Christi &c.

MS. *Non gaudere hodie? & vacuum procedere voti*

Quâ quis possit ope ingenij, linguaque, reique?

Cælicolas &c.

Pag. 563. V. 1. *Fercula opimá cibis, cereis aulæa ferisque &c.*

MS. *Fercula opima cibis, ceras, aulæa, lucernas &c.*

Pag. 564. V. 16. *Et tacitum obtento seruari marmore corpus*.

Membra latent &c.

MS. *Et tacitum obtento seruari marmore corpus*.

Nemo oculi hominum, qua corpore cernimus, extat,

Membra latent &c.

V. vlt. *Vrbs deuota pium, sed spe solatur &c.*

MS. *Sed solabatur &c.*

Pag. 566. V. 11. *Illicò sed positis ex ossibus ecce micat lux*.

MS. *Illicò sed positis ex ossibus emicuit lux*.

NATAL. VII.

Pag. 575. V. 5. *Ducat, concreto terris canentibus anno*.

MS. *Ducat concretum terris canentibus annum*.

Pag. 576. V. 20. *Incboat, & sicut præcidens &c.*

MS. *Et subitò præcidens &c.*

V. 24. *Donetur variare modis, & iam mibi pacta*

MS. *Donetur variare modos, & pacta quotannis*.

V. 32. *Occultâque manu communes &c.* MS. *Manu clamosos*.

Pag. 577. V. 5. *Pleniùs omne luant decreto*. MS. *Omne luant dilato &c.*

V. 24. *Liber agit, quia non hominis &c.*

MS. *Liber agit, species panarum in corpore tantùm est*,

Sensus abest, quia non hominis &c.

Pag. 578. V. 27. *Nostis eum morem, vt ieiunare*. MS. *Morem quo &c.*

Pag. 579. V. 7. *Nutabat solitus lignum suspendere funis*.

MS. *Nutabat solitus lychnum suspendere funis*.

Pag. 582. V. 18. *Et peccatorem luscum, fateor, decet esse*,

Sed

Sed recole ; ut dudum &c.

MS. *Et peccatorem luscum, fateor ; decet esse.*
Si deceat talem esse tuum, quocumque ligatus
Crimine, sit dignus veniâ iam, si tuus esse
Caperit, ut dudum capi &c.

NATAL. VIII.

Pag. 588. V. 7. *Quam populo Domini &c.* MS. *Quam famulo Domini.*
Pag. 590. V. 3. *Terrentemque manu latè &c.* MS. *Terrentem magnos latè.*
Pag. 592. V. 32. *Ceu quandoque feræ.* MS. *Ceu aliquando feræ.*
Pag. 593. V. 4. *Innocuos cantare reos &c.* MS. *Atque suos cantare reos.*
V. 27. *Gloria par, quoniam Sanctis fons omnibus vnus,*
Martyribusque sacris, opera & diuersa fuerunt.
MS. *Gloria par, quoniam sanctis fons omnibus vnus,*
Et regnum commune Deus, non vna Prophetis,
Martyribusque sacris opera, & diuersa fuerunt
Pag. 594. V. 30. *Qui vitijs animas, & morbis corpora frangunt,*
Peccatisque vorant &c.
MS. *Qui vitijs animas, & morbis corpora frangunt,*
Qui desiderijs hominem flammantibus vrunt,
Peccatisque vorant &c.
Pag. 595. V. 16. *Quasi tristia myrrhæ.* MS. *Quasi tristia merræ.*
Pag. 596. V. 21. *Petere, ac ambire &c.* MS. *Petere, ac sentire &c.*

NATAL. IX.

Pag. 598. V. 6. *Totis mihi prælucere.* MS. *Totis mihi te lucere &c.*
Pag. 599. V. 28. *Tamen hoc magnæ pietatis in omnes.*
MS. *Hunc magnæ pietatis honorem.*
Pag. 600. V. 17. *Currens Aeolio.* MS. *Currens aërio &c.*
V. 30. *Dexter & in seruos.* MS. *Dexter, & inde suis.*
Pag. 602. V. pen. *Iunctus adest Domini.* MS. *Vnctus adest Domini.*
Pag. 603. V. 4. *Et aromata verna.* MS. *Et aromata Christi.*
V. 16. *Nicetam rediisse.* MS. *Nicetam ridere &c.*
V. 20. *Ergò conspiciens.* MS. *Hunc ego conspiciens &c.*
Pag. 606. V. 26. *Quo te mea dextra.* MS. *Quo me tua dextra &c.*
Pag. 608. V. 19. *Gemino quoque iure.* MS. *Gemino qui iure &c.*
V. pen. *Male casto cespite.* MS. *Male culto cespite.*
Pag. 609. *Populis rumpentibus.* MS. *Populis gaudentibus.*
Pag. 610. V. 14. *Adiacet. Hunc Christus pauidæ cunctamine mentis*
Viuere post mortem, ut vero &c.
MS. *Adiacet. Hunc Christus pauidæ cunctamine mentis*
Pro nostrâ dubitare fide permisit, ut & nos
Hoc duce firmati Dominumque Deumque trementes
Viuere post mortem vero fateamur Iesum
Corpore, viua suæ referentem vulnera carnis,
Vt veniente die &c.

V.30. *Proque ſalutiferis*. MS. *Parque ſalutiferis*.

Pag.611. V.19. *Faſſus enim eſt unum trino ſub nomine regnum;*
Et quod contextæ iunctis ſibi molibus ædes
Fine pio ſignant &c.
MS. *Faſſus enim eſt unum Trino ſub Numine regnum;*
Et quod contextæ iunctis ſibi manibus ædes
Iure pio ſignant &c.

Pag.614. V.31. *Diuendant vina tabernis*. MS. *Diſcedant vina &c.*

NATAL. X.

Pag.618. V.21. *Aſpectare iocos*. MS. *Aſpectare lacus*.

Pag. 620. V. 5. *Et multo terrebant igne vapores*.
MS. *Et magno terrebant rura vapore*.

Pag.621. V.22. *Quam vicerat illic*. MS. *Quam liquerat illic*.
V.27. *Gurguſtia dictis*, MS. *Gurguſtia tectis*,

APPENDIX
AD PRIMUM TOMUM ANECDOTORUM
AUCTORE
LUDOVICO ANTONIO MURATORIO
Collegij Ambrosiani Doctore.

Propempticon eruditissimo æquè, & amicissimo P. EUSTACHIO à S. UBALDO ex Congreg. Excalc. S. AUGUSTINI, Sanctæque Mediol. Inquis. Consultori, V. C.

De antiquo Iure Metropolitæ Mediolanensis in Episcopum Ticinensem.

SIgnificasti mihi non semel, Vir Ornatissime, tibi iam constitutum fuisse res patrias, easque potissimùm, quæ ad Metropolis Mediolanensis dignitatem spectant, in bono lumine collocare. Consilium, fateor, occupasti, quod animo meo duos ab hinc annos obuersari cœpit, & cui iam multa destinaram. Nihilominùs de spe meâ decidere mihi adeò gratum fuit, vt potiùs meditationibus tuis fuerim gratulatus, quam de interruptâ studiorum meorum lineâ doluerim. Quum enim & ingenij acumine, & eruditionis vbertate longè mihi præstes, inuidiæ suspicione fortassis non caruissem, si institutum tuum terrarum orbi procul dubio feliciùs, quam de me sperare queam, profuturum obuijs non excepissem vlnis, debitoque plausu non fuissem prosequutus. Quin quanti ego consilium hoc tuum fecerim, non tibi tantùm in aurem insusurrare, sed etiam publico patefacere laudum testimonio in animum induxi, vt in dies constet magis, quâ obseruantiâ te simul, tuamque doctrinam suspiciam. Vbi igitur audiui in manibus tibi esse Disquisitionem de antiquo Iure Metropolitæ Mediolanensis in Episcopum Ticinensem, continuò quædam in medium afferenda duxi, quæ tum obsequij mei fidem facerent, tum etiam in huiusmodi labore quicquam fortasse subsidij tibi suppeditarent. Præterea mantissa hæc Paulino meo adiuncta, velut fax quædam præuia, clariori luci præludet, quam à te literaria Respublica non tam exposcit, quam sperat. Quan-

tùm

tùm autem hocce tuum opus Metropoli huic præstantissimæ sit allaturum splendoris, satis explicari non potest. Ea enim quorumdam animos innasit opinio, nempe nullis vnquam temporibus Mediolanensi Antistiti in Ticinensem Ecclesiam ius Metropoliticum fuisse, illamque ab ipsis Fidei Christianæ incunabulis vnicè Romano Pontifici paruisse. Quod & à veritate alienum est, & Mediolanensem Metropolitam offendit, cuius antiquum decus, splendorque imminuitur, & ad huius Sanctæ Ecclesiæ dignitatem tuendam veritatis amantes impellit. Enimuerò hanc vnam crebrò cantilenam Ticinenses Scriptores canunt, inter quos Antonius Maria Spelta in Oratione de Regiæ, ac antiquiss. Papiæ præst. *Est*, inquit, *naturalis, & innata Ecclesiæ Ticinensis libertas &c.* Bernardus verò Saccus lib. 6. cap. 13. Ticin. Histor. ita Episcopum quemdam suum loquentem inducit: *Ticinenses Romanam Ecclesiam ab origine Religionis suæ pro capite, & principe habuerunt, solo Ciuitatis suæ Episcopo intermediato*. Postremò Hieronymus Bossius in Diptycis Episcoporum Ticinensium eamdem Ecclesiam vocat *A S. Petro Apostolo institutam, & à Metropolitanis perpetuò liberam*. Quin sibi Clypeum quemdam, seu Apologeticum hac in re Ticinenses quæsiuerunt, quo iustam exciperent Mediolanensium opinionem; vti enim testatur Doctiss. Bosca in Martyr. Ambr. die 11. Martij, mihique etiam fidem facit Lazarus Augustinus Cotta I. V. D., bonarumque literarum vir amantissimus, pro Episcopi sui splendore multa conscripsit Octauius Ballada Ticinensis, quæ tamen hactenus luce, ac publico caruerè. Parùm autem foret, si Ticinensibus tantùm, quos patriæ suæ amor in transuersum rapere potuit, eadem sententia sedisset; verùm quum & Ferdinando Vghello Florentino, magni inter literatos nominis viro, & de literis optimè merito, hæc opinio insederit, vetustam Mediolanensis Ecclesiæ dignitatem imminui, aut labefactari diutiùs ferendum non videtur. Inquit enim laudatus Auctor tom. 1. Ital. Sacræ in Ep. Papiens. *Iam inde à suæ institutionis initio nullius Metropolitani arbitrio paruit, sed vnam tantùm Apostolicam sedem immediatè vsque ad hæc nostra tempora venerata est*. Et nos quidem præsenti æuo nullum à Ticinensibus erga hanc præclarissimam Metropolim obsequium exigimus; Atqui veteri etiam renunciasse gloriæ non tam prodigi animi quam vecordis foret. Itaque tuum est, vir doctissime, eruditionem tuam Mediolanensis Ecclesiæ patrocinio commodare, eiusque iura ab iniuriâ temporum, Scriptorumque, vindicare. Quod quum præstiteris (hoc autem te facturum certò scio) & amantissimi erga tuam Ecclesiam filij, & præclari inter eruditos viri famam nomenque nullus dubito quin sis adepturus. Hæc pauca interim accipe, quæ non omnibus obuia, & in abditis Ambrosianæ Bibliothecæ scrinijs per me obseruata, alicui fortassis vsui tibi esse poterunt, quæque *Anecdotis* meis aptissimè addenda videntur.

CAP.

CAP. I.

Metropolis Mediolanensis olim amplissima. Ex Ambrosio, alijsque probatur. Ticinensis Episcopus inter Prouinciales huius numeratus.

VT autem ad rem aggrediamur, iam tibi persuasum arbitror, per quatuor priora Christianæ Fidei secula Italicis Prouincijs duos solùm præfuisse Metropolitas, Romanum videlicet, ac Mediolanensem. Illi decem Prouinciæ parebant, quæ *suburbicariæ* appellatæ à Vicario Vrbis regebantur; Huic verò septem aliæ suberant, quas sub præcipuo *Italiæ* nomine Vicarius Italiæ Mediolani sedens moderabatur, eæque fuerunt, vt ex Noticiâ Vtriusque Imperij patet, Venetia, cum Histria, Æmilia, Liguria, Flaminia cum Piceno Annonario, Alpes Cottiæ, Rhetia prima, & Rhetia secunda. Fuit hæc sententia Sirmondi V. C. è Soc. Iesu, quam ille in Propemptico contra Salmasium lib. 1. cap. 8. pluribus confirmat, & quam postea celeberrimus vir Petrus de Marca lib. 1. cap. 3. de Concord. Sac. & Imp., alijque sapientissimi viri sequuti sunt. Porrò Card. Baronius ad A. Ch. 380. non has dumtaxat Prouincias, sed & Illyricum Occidentale Mediolanensi Episcopo assignauit, quum à S. Ambrosio perspicuum sit Sirmiensem Episcopum fuisse consecratum, vti fidem facit in eius Vitâ Paulinus. Hæc quoque Philippo Berterio in Pithan. Diatribâ 2. cap. 4. sententia placuit, eique subscripsere non pauci. Sed ne quis fortè opinionem hanc præsenti solùm, aut proximè præterito seculo inualuisse arbitretur, quædam carmina producere liceat, barbara illa quidem, & quod ad phrasim metrumque attinet inculta, & aspera, sed antiquitatis maiestate decora. Habentur illa apud Gualuaneum Flammam ex Illustriss. Prædic. Ordine, qui, vt optimè nosti, circiter A. Ch. 1330. scribebat, & cuius Opera MS. in Ambrosianâ Bibliothecâ asseruantur. Cap. 118. Chron. Extrauag. ita is loquitur: *B. Barnabas priuilegium concessit, quod Mediolanensis Ecclesiæ Antistes super ceteros Episcopos præsentes, & futuros, non solùm Liguriæ, sed Æmiliæ, Venetiæ, Alpis Cottiæ, Rhetiæ primæ, & Rhetiæ secundæ, vsque in Baueriam post Romanum Pontificem Metropolitanus haberetur. Vnde Actor:*

Vrbs secunda Roma insulis laureata supremis
Imperij, sedesque Iouis, miris exarata Structuris,
Prima Metropolis Vrbes Liguriæ regis,
Rhetias vtrasque, Baueria, Coria, Cumæ,
Corsica, Sardinia, Rauenna, Ianua, Pisa,
Gradus, Aquilegia, TICINVM, Placentia, Sena;
Augusta cum Secundiâ subsunt. Et tu Subria Roma.

Vides

Vides hîc, vir religiosissime, quam latè olim proferrentur Mediolanensis Metropolis fines, antiquisque etiam temporibus propositam nuper sententiam Scriptorum calculo fuisse firmatam. Equidem non arbitror in Corsicam, Sardiniam, ac Bauariam Mediolanensi Episcopo ius patuisse; sed illud tantùm mihi constat, Prouincias olim Vicario Italiæ subiectas nostro quoque Metropolitæ paruisse. Aquileiam quoque, & Rauennam antiquitùs Metropolitico honore carentes, Cathedræque Mediolanensi subditas penè exploratum habeo, quicquid contra nos afferat Salmasius in Eucharistico ad Sirmond. pag. 137., & (si licet post Salmasium virum heterodoxum producere) Emin., & Clar. Card. Norisius in Diss. Hist. de Synodo quintâ cap. 10. pag. 135. Quâ in quæstione, si Deus aliquando annuerit, vires meas, tenuissimas licet, experiri iam propositum est mihi, vt quam amplè Mediolanensis Metropolita dominaretur, palam fiat. Nunc ad rem nostram confirmandam animaduertisse sufficiat celeberrima S. Ambrosij verba in Ep. 25. ad Vercellenses, qui in demortui Eusebij locum Episcopum alium substituere cunctabantur. *Conficior*, inquit magnus Doctor, *dolore, quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, Sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc ex omnibus Liguriæ, atque Æmiliæ, Venetiarumque, vel ceteris finitimis Italiæ partibus huiusmodi eget officio*. En quam apertè nonnullos Diæcesis suæ fines Ambrosius ipse definit. Liguria nempè, Venetiæ (quâ in Prouincia sita olim Aquileia) ceteræque finitimæ Italiæ regiones à Mediolanensi Episcopo suorum Antistitum consecrationem exposcebant, quod idem est ac Metropolici honoris primas illi deferre. Nunc igitur à Ticinensibus peto, an illis probrum olim foret eidem subesse Cathedræ, cui tot illustriores (absit verbo inuidia) Vrbes parêre summum decus arbitrabantur? An fortassis extra Liguriæ fines Ticinum sedebat, ideòque in ditionem Episcopi Mediolanensis redigi non poterat? Benè tamen res cessit, quod apertè Ambrosius Sedi suæ subiectas OMNES Liguriæ Ecclesias affirmauit. Certè non video, quamnam rationem, & consilium inituri sint Ticinenses, vt se ab *omnibus Liguriæ Ecclesijs* secernant. Primum hoc est sententiæ nostræ argumentum, cui consentire etiam videas prælaudati apud Gualuaneum Scriptoris carmina, in queis TICINVM infulis Mediolanensibus subesse dicitur. Et compertum quidem habemus vniuersos antiquitùs Episcopos, qui sub vnâ Prouinciâ numerabantur, alium non cognouisse Metropolitam, quam Prouinciæ suæ caput. Ticinum autem in Mediolanensi Prouinciâ perpetuò fuit. Consule Prouinciale Romanum, & ex eo statim intelliges Papiam quoque inter huius Prouinciæ Vrbes recenseri, & quamquam nostrâ hac ætate quò minùs in hunc censum veniat recuset, olim tamen nullo se titulo ab hac Prouinciâ eximere potuit. Antiquum memorati Prouincialis exemplar MS. in Ambrosianâ Bibliothecâ habemus, vbi inter Mediolanensis Archiepiscopi Suffraganeos (vt vocant) Papiensis quoque connumeratur ita tamen vt lineâ appositâ *exemptus* appelletur, quo etiam verbo editi libri vtuntur. Sed

hinc

hinc patet; quid æuum vetustum, & quid nostra tempora de Ticinensi existiment; neque enim *exemptus* ille appellari potest, qui numquam subiectus fuit. Hunc verò respexisse Landulphum, qui sub Datij nomine MS. cum in nostrâ, tum in Metropolitani Capituli Bibliothecâ seruatur, mihi suadeo, siquidem Benedicti Archiepiscopi operam referens pro iuribus suis in Ticinensem Ecclesiam recuperandis hæc ait: *Quam verò sine rationis causâ iure hoc Ecclesia nostra fuerit spoliata, in Pontificali Romanorum* (legendum reor *Prouinciali*) *si legeris Lector benigne, reperies*. Hinc porrò est quod à Gualuaneo Flammâ Scriptore, vt dicebam, non vulgato in Chron. Maiori cap. 224. Papiensis Episcopus inter Mediolanensis Ecclesiæ Suffraganeos refertur: *Abstractis*, inquit ille, *ab Ecclesiâ Mediolanensi pro maiori parte Suffraganeis, remanserunt tantùm XVIII., prout habetur ex libro Beroldi. Itaque ordinabantur per Choros, vt IX. essent in quolibet Choro &c.* Tum Episcopos singillatim ex ordine recenset, quem in Prouinciali Synodo tenebant, eisque Ticinensem meritò adiungit. Quin & hoc vetera monumenta testantur, quæ ad nostra vsque tempora seruantur. Huiusmodi est antiquissimum illud opus depictum, quod in Ambrosianæ Mediolanensis Basilicæ Odeo, seu Choro extat, & à doctissimo Puricello graphicè in Monum. Bas. Ambr. n. 20. & 99. describitur. Decem, & octo ibi conspiciuntur Episcopi, qui Metropolitæ Mediolanensis Suffraganei per aliquot secula fuere, & ad Prouincialem Synodum conueniebant, & quamuis temporum iniuriâ penè obliterati characteres fuerint, nihilò seciùs inter illos Ticinensem quoque referendum accuratissimus Puricellus arbitratur. Neque præteribo egregium viri doctissimi testimonium, nempe Caroli à S. Paulo, qui in Geogr. Sac. antiquâ Prouincialibus huiusce Metropolis Episcopis Ticinensem quoque accenset.

CAP. II.

Episcopus Ticin. à S. Ambrosio consecratus. Idem Synodo Aquileiensi sub Ambrosio, & Mediolanensi sub Eusebio interfuit. S. Epiphanius itidem eius Vrbis Episcopus consecratus. Ennodij verba explicantur. Anastasius, ac Damianus Ticin. Episcopi inter Prouinciales Episcopos huius Metropolis recensiti.

NE tamen longè nimis coniecturas petamus, aliud argumentum affero, quo Ticinensium opinio prorsùs iugulabitur, victasque omninò dare manus aduersarij cogentur. Inquit Paulinus Presbyter in S. Ambrosij vitâ: *Sed post dies hos ordinato Sacerdote Ecclesiæ Ticinensi incidit in infirmitatem*. Sacerdotis vox, vt opti-

optimè nosti, & ego animaduerti ad Paulini Nat. XIII., prior Ecclesiæ æuo, atque adeò Ambrosij temporibus, quibus Paulinus iste scribebat, Episcopis tantùm communis erat. Iccircò Ticinensis Ecclesiæ Episcopum à Mediolanensi sacram olim consecrationem accepisse hinc patet. Quid autem hoc fuit, nisi ius Metropoliticum, quo in Ticinensem Ecclesiam Mediolanensis vtebatur? Certum quippe est Suffraganeorum Episcoporum consecrationem ad vnum olim pertinuisse Metropolitam, vti fidem faciunt Concilij Nic. Primi Can. 4. & 6., Laodiceni Can. 12., Antiocheni Can. 19. Chalcedonensis Can. 25. & 28., Innocentius I. Ep. ad Vict. Rothom. cap. 1., sexcentaque alia documenta, & innumeri Scriptores testantur. Quid igitur ad hæc reponere Ticinenses queant, planè non video. Anno Æræ vulgaris 381. Synodus Aquileiensis est celebrata, quò conuenere præter Legatos Galliarum, & Africæ, Episcopi ferè omnes ex septem Prouincijs, quæ sub præcipuo *Italiæ* nomine continebantur., & nonnulli etiam ex Illyrico. Primas ibi Ambrosius vir Sanctissimus tenuit. Porrò inter eos subscriptus legitur *Euentius Episcopus Ticinensis*, vti ex Regio Codice, & Chiffletio probant Clarissimi Patres Benedictini ex Congregatione S. Mauri in egregiâ editione Operum S. Ambrosij pag. 801., non *Cenetensis*, vt Romana editio habet. Illuc autem se Ticinensem Episcopum contulisse tamquam Mediolanensi Metropolitæ subiectum nemo diffitebitur. Certè nullus Antistes ex ijs, qui Romanæ Metropoli accensebantur, laudato Concilio interfuit. Aliud verò non minùs apertum hac in re testimonium petamus ab Epistolâ Eusebij Mediolanensis ad Leonem M. scriptâ, quæ inter huius S. Pontificis opera legi solet. Hanc Eusebius in Mediolanensi Synodo, quò omnes fermè illius temporis Suffraganeos suos coegerat, exarauit, eique subscriptiones ipsorum addidit. Inter eas verò ista quoque deprehenditur: *Ego Crispinus Episcopus Ecclesiæ Ticinensis in omnia suprascripta consensi, & subscripsi*. Nemo sanè est in Ecclesiasticâ eruditione adeò peregrinus, aut infans, qui nesciat Metropolitis ius amplum fuisse Episcopos Suffraganeos ad Concilium vocandi, &, si opus etiam foret, compellendi. Id nunc quoq; ex Concilij Tridentini decreto seruatur, idemque semper in Ecclesiâ seruatum fuit, quemadmodum discimus ex Can. 31. Apostol., ex Can. S. Synodi Nicænæ primæ, ex Conc. Antioch. Can. 20., & ex alijs documentis, quæ laudat Hallier de Hierarch. Eccles. lib. 4. sect. 4. cap. 1. art. 2. Ergò si ad Mediolanensem Synodum Ticinensis Episcopus conuocabatur, certè huius Vrbis Metropolitę suberat. Quocirca Em. Baronius ad A. Ch. 451. hoc Mediolanense Concilium referens omnes Episcopos Synodicæ Epistolæ subscribentes *Mediolanensi Ecclesiæ subiectos* appellat. Ad alia propero, & ipsos quidem Ticinenses Scriptores à partibus nostris pugnare planè ostendam. Ennodius vir sanctissimus iuxta ac celeberrimus tum propter eius Scripta, tum etiam propter Episcopalem in Ticinensi Ecclesiâ dignitatem, in S. Epiphanij vitâ, qui sub seculi quinti finem Ticinensis itidem Episcopus fuit, hæc

scri-

ſcribit: *Circa finem vitæ, quem ſpiritu præuidebat S. Antiſtes* (videlicet Criſpinus Ticin. Ep.) *Mediolanum vicinam expetijt Ciuitatem, vbi Nobilium germina meſſe quâdam mundæ ingenuitatis excreuerant. Quos viſitationis gratiâ requiſitos talibus vir Dei ſermonibus appellauit: Ecce filij, iam me ætas compellit ad tranſitum, iam originariam ad ius ſuum reuocat terra particulam. Commendo Ciuitatem, commendo Eccleſiam, commendo hunc &c.* ſcilicet Epiphanium. Quum verò ad ſuperos piiſſimus Pontifex migraſſet Criſpinus, *extemplò* (addit Ennodius) *in Epiphanium bonorum omnium conſenſus adducitur &c. ducitur Mediolanum adhuc reluctans, & magna, ſi dimitteretur, præmia promittens, qui, vt fieret, noluit ſpondere vel minima. Conſecratur cum omni celebritate cunctorum &c. exacto ergò Dedicationis ſuæ die Ticinum redijt.* Anno igitur Epochæ noſtræ 466., quo rerum Ticinenſium Scriptores conſecrationem iſtam fuiſſe peractam affirmant, adhuc Metropoliticum ius Mediolanenſis Epiſcopus in Ticinenſem exercebat. Vt enim ſupra animaduerti ad Metropolitas tantùm Epiſcopos Suffraganeorum conſecratio pertinebat. Vnum hoc argumentum tanti ponderis eſt, vt alijs producendis ſuperſedere poſſemus, & nihilominus victoriâ potiri. Certè Carolus à Baſilica Petri in aureo libello de Metrop. Mediol. num. 12., & Puricellus vir eruditiſs. in S. Laurentij Mediol. Archiep. vitâ cap. 13. ità vrgent, vt aſſerant nemini dubium eſſe debere, quin tum etiam Mediolanenſi Epiſcopo ſubiectus eſſet Ticinenſis. Antequam tamen hinc digrediamur, ne quæſo pigeat quædam Ennodij verba mecum perpendere. Conſecratum Mediolani Epiphanium Scriptor laudatus commemorat, deinde ita loquitur: *Aliquos tamen magnarum Vrbium incolas edax conſumebat inuidia, quod tantum oppidi Ticinenſis anguſtia habere meruiſſet Antiſtitem, cum apud ipſos ſola Pontifices Metropolitanæ iactantiæ vocabula tuerentur.* Hîc, ni mea me fallit opinio, ſub magnarum Vrbium nomine Mediolanum modeſtè deſignari arbitror. Fortaſſis etiam ſcriptum erat *magnæ Vrbis*, aut, quod veri mihi videtur ſimilius, plurali numero Ennodius eſt vſus, ne apertè nimis Mediolanenſium quorumdam præſtringeretur inuidia. Scilicet iſtos vrebat, quod virum tantis virtutibus ornatum Ciuitas parua Epiſcopum ſortita fuiſſet, quum ſui Pontifices Metropolitani honoris vocabula potiùs, quam Sanctitatis famam quærerent, aut tuerentur. Mediolanum verò in cenſum *magnarum Vrbium* veniſſe extra omnem dubicationis aleam poſitum eſt, & vnus Auſonius in luculentiſſimo Epigrammate cuicumque obuio fidem facit; quare hinc colligere licet, Metropoliticum ius ſupra Ticinenſem Epiſcopum Mediolanenſi fuiſſe, idemque ab ipſiſmet Ticinenſibus affirmari. Animaduertas etiam velim, quibus vocabulis ab Ennodio Ticinum appelletur, quum ait: *Ticinenſis Oppidi anguſtia*, quo nomine itidem Vrbem illam ſuperiùs expreſſerat. Ticinum profectò ante Gothorum, Longobardorumue Imperium vrbs quidem, ſed è minorum numero fuit, licet aliter indicent eruditi illius Vrbis incolæ, vt par ſit credere ipſam Vrbis magnificen-

licentiam in causa non fuisse, vt ex Mediolanensis Antistitis ditione Episcopus ille eximeretur.

CAP. III.

Gemini Ticinenses Episcopi inter suffraganeos Mediolanensis Ecclesiæ numerati.

SEculo Christi VII., vt animaduertit quoque doctissimus Carolus à Basil. Petri in libello de Metrop. Med. num. 14. alia suppetunt Metropolitani iuris in Ticinensem exempla; Anno siquidem Christi 679. Romana Synodus sub Agathone Pontifice contra Monothelitas coacta est, ibique etiam Epistola, seu institutio exarata, quæ Legatis ad Synodum sextam Oecumenicam mittendis inseruire posset. Huic autem Episcopi 125. subscripsere, interque illos Mansuetus Mediolanensis Episcopus vnà cum Suffraganeis suis. Aderat & Anastasius Ticinensis Episcopus, qui post Laudensem, & ante Aquensem Episcopos subscriptus inuenitur. Si igitur etiam tum inter Mediolanensis Prouinciæ Episcopos Papiensis recensebatur, quis non videt antiqua adhuc viguisse Metropolitæ Mediolanensis in eumdem iura? Sanè si ab vnius Romani Pontificis auctoritate pependisset, inter Episcopos Romanæ Metropoli vnicè subiectos illi subscribendum fuerat. Et, ni fallor, hoc telum animaduertit Antonius Maria Spelta Historię Papiensis Scriptor, illudque vt declinaret, in eam adductus est opinionem, vt diceret non *Anastasium*, sed *Magnum* Ticinensem Episcopum laudatæ Epistolæ subscripsisse; in editione enim Concil. Binij Act. 4. Conc. VI. Oecum., vbi hæc refertur Epistola, vltimo loco subscribit *Magnus Episcopus Sanctæ Ecclesiæ Papiensis*. Sed pro *Papiensis* Ecclesiæ legendum esse *Popiliensis* (est hæc vrbs Forum Popilij in Exarchatu) Carolus à Basil. Petri primò suspicatus fuerat, melioresque deindè editiones, & ipsa Concilij Acta in Ambros. Bibliothecâ eleganter MS. dubitationi locum nullum reliquêre. In his enim ita legitur: *Μάγνος Ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Πυπιλίας &c. Magnus Episcopus S. Ecclesiæ Popiliensis*; Superiùs verò subscripserat *Ἀναστάσιος Ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Τικίνου. Anastasius Episcopus S. Ecclesiæ Ticinensis*. Huiusmodi mendum sustulit etiam Vghellus tom. 1. Ital. Sac. in Ep. Papiens. & tom. 2. in Ep. Foropopil. ad Magni huius vitam. Quare nemini dubium suboriri potest, quin reuera inter Prouinciales Mediolanensis Metropolitæ Episcopos Ticinensis eâ tempestate numeraretur. Anno sequenti 680., quum Mansuetus Archiepiscopus Mediolani Concilium Prouinciale aduersùs Monothelitas coegisset, Epistolam ad Constantinum Imperatorem suorum Suffraganeorum calculo firmatam conscripsit, quæ inter Prolegomena sextæ Synodi legi solet, & his incipit verbis: *Domino Serenissimo*,

atque tranquillissimo, & à Deo coronato religiosissimo Constantino Imperatori Mansuetus Mediolanensis Metropolitanæ Ecclesiæ indignus Episcopus &c. eam porrò Epistolam à Damiano Ticinensi Episcopo elucubratam testis est luculentus Paulus Diaconus lib.6. cap.4. *Eo tempore*, inquit, *Damianus Ticinensis Episcopus sub nomine Mansueti Mediolanensis Archiepiscopi hac de causâ satis vtilem, rectaque Fidei consonam Epistolam composuit, quę in prędicta Synodo* (Oecumenicâ sextâ) *non mediocre suffragium tulit*. Quapropter Synodo illi Mediolanensi Ticinensem quoque Episcopum adfuisse nemo inficias ibit; quî enim literas illas Mansuetus Damiano conscribendas tradidisset, si inter suos Prouinciales Episcopos is connumeratus non fuisset? An alij deerant Suffraganei Episcopi doctrinâ moribusque præcellentes, quibus hæc prouincia demandaretur? Neque est quod Vghellus suspicetur Damianum, antequam Episcopus eligeretur, hanc operam nauasse; quandoquidem expressa sunt Pauli Diaconi verba, neque in horum explicatione vllâ coniecturâ est opus. Hæc potiùs nos inducunt credere Anno superiori 679. Anastasium Ticinensem è viuis excessisse, eodemque propterea Anno Romanam Synodum congregatam, Anno verò 680. alterum Mediolani Concilium institutum fuisse. Sed hæc subtiliùs tibi examinanda relinquo, ne præscriptæ mihi breuitatis limites transiliam.

CAP. IV.

Lis à S. Benedicto Med. Archiepiscopo in Ticinensem Romæ excitata proponitur. Gualuanei, & Anonymi hac de re sententia. Eorumdem verba non omninò certa.

HActenus per septem à Christo nato secula præclarissimæ huic Metropoli subiectam fuisse Ticinensem Ecclesiam vidimus. Quamquam tamen hic rerum status foret, sensim Ticinenses Episcopi à Romanis Pontificibus consecrationem exposcere, & Mediolanensium iura pessum dari etiam ante Mansueti æuum non leuiter cæperant. Nostri verò in hac re conniuere non dubitarunt, donec ad Archiepiscopatum tantę Vrbis euectus est Benedictus, vir summè cordatus, magnoque virtutum consensu ita ornatus, vt Paulus Diaconus loco infrà citando dicat: *Fuit autem isdem venerabilis Benedictus Archiepiscopus vir egregiæ Sanctitatis, de quo per vniuersam Italiam bonæ opinionis fama fragrauit*. Tum ille iura sua tueri, & Episcopum Ticinensem ad eum obsequij modulum compellere, quo Maiores vsi. Lis ad Romanum Pontificem totius orbis arbitrum delata, sed infelici euentu, siquidem plurium annorum consuetudo tantum roboris Ticinensi com-

pa-

parauerat, vt causâ Benedictus ceciderit. Hæc autem in disceptationem, & controuersiam vocata est sub Constantino Papâ A. Ch., vt Baronius arbitratur, 711., deque illâ Paulus Diaconus, qui eodem seculo floruit, in lib. 6. cap. 29. Hist. Longob. hæc habet: *Tunc quoque venit Benedictus Archiepiscopus Mediolanensis Romam, & causam egit pro Ecclesiâ Ticinensi, sed victus est, eo quod à priscis temporibus Ticinenses Episcopi à Romanâ Ecclesiâ fuerant consecrati.* Anastasius quoque Bibliothecarius sequentis seculi Scriptor in Constantini PP. vitâ rem à Paulo mutuatus his verbis describit: *Venit autem & Benedictus Archiepiscopus Mediolanensis Romam orationis voto & suo se Pontifici præsentare: Altercatus verò est pro Ecclesiâ Ticinensi, sed victus est, eo quod à priscis temporibus Sedi Apostolicæ eiusdem Ticinensis Ecclesiæ Antistes ad consecrandum pertinebat, & pertinet.* Idem alij asseruere Auctores, paucis dumtaxat mutatis. Itaque quum tanti hæc res momenti fuerit, in illam inquirere accuratiùs iuuat, tum quia hîc totius quæstionis cardo vertitur, tum etiam quòd egregia & nemini hucusque inspecta occurrêre mihi eruditionis huius documenta: Primùm quid de illâ ferat Gualuaneus Flamma, qui, vt supra dixi, circiter A. Ch. 1330. scribebat, audiamus. Scribit iste in Chronico Maiori MS. cap. 550. *Christi Anno DCLXXXVII. eminente in Româ Sergio Papâ, imperante Iustiniano secundo, Benedictus Archiepiscopus Mediolani sedit XLVII. Et dicit Cronica Archiepiscoporum, quod iste Archiepiscopus consecrauit Episcopum Papiensem, & ex hoc dixit, quod Episcopus Papiensis erat suus Suffraganeus, & deuoluta est quæstio ad Curiam Romanam, & succubuit Archiepiscopus, quia plures Episcopi fuerant Papienses per Papam successiuè consecrati. Cronica Datij sic dicit: Quod vnus Episcopus Papiensis nuper electus iuit Romam tempore Constantini Papæ pro suâ consecratione. Quo audito Archiepiscopus Benedictus scripsit Papæ, quod non ad Papam, sed ad Archiepiscopum pertinebat consecratio Episcopi Papiensis quatuor de causis. Primò quia B. Barnabas Apostolus Spiritu Sancto plenus Archiepiscopum Mediolanensem instituit Metropolitanum, subiciens ei Ecclesiam Papiensem. Secundò quia B. Crispinus Episcopus Papiensis misit Epiphanium successorem suum ad B. Protasium Archiepiscopum Mediolanensem, vt ipsum consecraret Episcopum Papiensem. Tertiò quia decem Pontificum Priuilegia declarant Episcopum Papiensem esse subiectum Metropolitano Mediolanensi, & anathematis mucrone percutiunt contrarium facientes. Quartò quia iura nolunt, quod vnus Antistes se intromittat de Parochiâ alterius. Ex his Pater Reuerende, qui in Româ sedetis, sciatis quod si Episcopum Papiensem consecraueritis, tam accipientis quam ordinantis irrita erit consecratio. Hoc non obstante Constantinus Papa Episcopum Papiensem consecrauit, nec eius consecratio irrita fuit, imò fuit optima secundùm iura.* Tum pergit Gualuaneus ostendere rem apud Catholicos certam, videlicet consecrationem à Pontifice peractam maximè ratam fuisse. Hoc profectò & nos ambabus, vt aiunt, vlnis excipimus, ità tamen vt nobiscum

aduersarij sentientes affirment Archiepiscopi Mediolanensis petitionem à iustitiâ nequaquam caruisse, summumque Pontificem per supremam illam, quâ pollet, auctoritatem huiusmodi ius sibi vendicasse. Vidimus porrò Chronicon quoddam Mediolanensium Archiepiscoporum à Gualuaneo citari, eiusque iccircò verba hîc nobis sunt proferenda. MS. extat in Ambrosianâ Bibliothecâ Historia quædam *de Situ, & vocabulo Vrbis Mediolanensis &c.* vbi Mediolanensium Antistitum vitæ, ac gesta memorantur. Auctor est Michael Pizolpassus, qui (vt etiam animaduertit C.V. Puricellus cap. 2. Diss. Naz.) A. Ch. 1438. eamdem *à veternosis* (ita is loquitur) *Codicibus, qui apud illustrissimi Pontificis Ambrosij Bibliothecam* (Significat Monasterij Ambrosiani Bibliothecam) *puluerulenti, & tineati iacebant*, collegit ille, & Francisco Pizolpasso Mediolanensi eo tempore Archiepiscopo, patruoque suo inscripsit. Non ignotum illi fuerat memoratum nuper Chronicon, atque ideò hæc de Benedicto habet: *Benedictus Mediolanensis Archiepiscopus quadragesimus secundus A. Domini 688. sedit Annis 47., & consecrauit Episcopum Papiensem, quem postea dicens suum Suffraganeum in Romanâ Curiâ causam istam egit, sed succubuit, quia plures Episcopi Papienses successiuè fuerant à Papâ consecrati*. Ego tamen libenter fateor me vix istius Chronici verbis adhibere fidem, dum à Mediolanensi Præsule consecratum Ticinensem asserit; non enim facilè induci possum, vt credam securè adeò à Ticinensibus consecrationem illam admissam, quæ antiquis Mediolanensium iuribus valdè fauebat. Siquidem etiamsi Romani Pontificis delegatio intercessisset, non ex istius, sed ex pristinæ auctoritatis vi id à se præstitum Mediolanensis affirmasset, & infirma causa vel plumbeo telo iugulatur. Vt vt se res habeat, ex Gualuaneo didicimus exortam litem ante Romanum tribunal disceptatam, simulque à Benedicto Archiepiscopo literas ad Constantinum Papam fuisse datas, quibus vetusta iura propugnarentur. Si hæc Epistola ad nostra vsque tempora incolumis peruenisset, minimè dubito, quin inde maxima lux propositæ quæstioni, Historiæque affulgere posset. At reapse, doctissime, eamdem adhuc sartam tectamque contra temporum iniurias haberi, quin integram mihi nunc esse proferendam scias. Antequam tamen fidem meam liberem, animaduertamus velim non satis accuratè loquutum fuisse Gualuaneum, dum Epistolæ nomine Orationem designauit, quam verè ante Pontificem Maximum, Conciliumque Romanum Benedictus habuit. Profectò Benedictum ad Vrbem se contulisse, vt iura sua tueretur, cum Paulus Diaconus, tum Anastasius, ceterique testantur. Ipsa verò Orationis verba Benedictum produnt Romano in Concilio concionantem, dum ipse ita loquitur: *Dei & vestri, Pater venerande, atque huius S. Concilij coadiutus PRÆSENTIA &c.* Datius autem, seu Landulphus, de quo mihi infrà sermo recurret, haudquaquam sub Epistolæ nomine refert, sed his tantummodò verbis: *Querimonia B. Benedicti Archiepiscopi Mediolanensis in Synodo, eo quod Papa Constantinus ipsum Archiepiscopum priua-*

uerat

uerat consecratione Episcopi Papiensis contra antiquam consuetudinem. In alio autem Codice ita scribitur: *Querimonia B. Benedicti Archiepiscopi Mediolanensis super Papiensis Episcopi consecratione, quam sui Antecessores vsque ad sui tempus quietè, ac caritatiuè celebrauerant, residente in Cathedrâ Romanâ Constantino Pontifice &c.* Titulum igitur aptiorem documento huic propositum volui.

CAP. V.

Oratio à Benedicto Mediolanensi Archiepiscopo habita in Romanâ Synodo ante Constantinum Pontificem Maximum pro Ecclesiæ suæ in Ticinensem Metropolitico iure.

SVmmo Cælorum conditori, terrarumque vniuersarum factori, gentiumque cunctarum auctori, Creaturarum vniuersarum genitori, qui Cæli terræque stabilimentum est, Angelorum, & hominum, ac Fidei Catholicæ, & Sedis Apostolicæ vnicum munimentum, orphanorum, & viduarum, Ecclesiarumque vniuersarum solidum stabilimentum, Patri, & Filio, & Sancto Spiritui gratias refero immensas, Pontificem quod talem Sanctæ Sedi Apostolicæ virum clementer eligere, ac misericorditer ordinare suâ ineffabili pietate disposuit. Vnde Chorus vniuersus Episcoporum, ac Sacerdotum Collegium sedulè reminiscatur generi vniuerso humano benignè, ac misericorditer prouidere, cum huic Sanctæ Sedi virum huiusmodi discretum, illustrem, Orthodoxum & præesse, & præordinare summâ cum pietate disposuit, qui operibus bonis, admonitionibus sanctis orbem sibi commissum confortare, & errantes docere non desinit. De quo Veritas ait: *Ego pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua, & tu aliquando conuersus confirma fratres tuos.* Quamobrem Dei, & vestri, Pater venerande, atque huius Sancti Concilij coadiutus præsentiâ, & confortatus clementiâ Ego Benedictus Mediolanensis Archiepiscopus causam nostræ Ecclesiæ, quæ Dei dispositionibus, & B. Barnabæ Apostoli doctrinis, & miraculis refloruit, nuncque gloriosissimi Confessoris Ambrosij ornata disciplinis, ac honoranda virtutibus præfulget, cuius reuerentiâ, & caritate, vestro ductus conspectui, & huic Sancto Conuentui, me ex longo repræsentare disposui, & voce, quâ possum, longo confectus senio, pandere, & reserare curabo. Igitur Mediolanensis Ecclesia Dei, & B. Ambrosij factis, & virtutibus exaltata, ac multis Episcopis per multa iam tempora antecedentia sublimata, nunc consecratione Ecclesiæ Papiensis iniustè expoliata vobis humiliter, ac deuotè conqueritur. Quæ inter ceteros nostræ Ecclesiæ Suffraganeos B. Syri meritis Primicerij Pri-

uilegium nunc vſque noſtræ cauſæ iudicium ſummo vigore tenuit, at nunc Romanæ Sedis dignitatibus, & maiorum honoribus ambitioſa, ſuâ, & propriâ Metropoli illicitè derelictâ, & iniuſtè deſtitutâ, vt conſecrationem furtiuè acciperet, Romanum adijt Pontificem. Quam noſtra Eccleſia per tempora iam multa annorum longo curriculo antecedentia à tempore S. Barnabæ Apoſtoli vſque mei præſentiam, qui per annos quadraginta Sedem reſideo Mediolanenſem, atque inibi Epiſcopum Gregorium humiliter conſecrauit, habuit, & caritatiuè Deo opitulante tenuit. Nunc itaque veſtrâ ſuccurrente clementiâ, ſanctiſque collaudantibus Canonibus, vt quod iniuſtè noſtra Eccleſia amiſit, adipiſci valeat, fideliter & deuotè exoramus. Proſit nobis veſtra ſapientia omnibus præferenda diſciplinis. Qui enim omnibus præeſt, omnibus prodeſſe debitâ paternitate condecet, nulli nocere, neminique inuidere, nulli Eccleſiæ honorem, ac dignitatis prærogatiuam vſurpare. Diſcretus, & iuſtus Iudex ſummâ iuſtitiæ lance ponderat vniuerſa, inferentes iniurias alicui iniuſtè condemnans, ac illicitè ſufferentes à malis miſericordiâ, dexterâ, legiſque cæremonijs defendendo benignè ſuſtentat. At Iudex iniquitatis cuncta pretio ſubuertens negotia, quæ legis ſunt obſcurat, ac quæ temporaliter arrident criminosè exaltat. A quibus iuſtitiæ amator ſe quotidie Dei protegente dexterâ cuſtodit. Iuſtitiam diſcamus, vnde Eſayas Propheta Spiritu Sancto repletus dicit: *Iuſtitiam diſcite, qui habitatis terram*. Venerande Pater, poteſtatem culminis Romani ratio vincat diuina. Vnde S. Magiſter Ambroſius ait: *Decet, vt ratio vincat poteſtatem*. Iudicium cauſarum querimoniæ noſtræ iuſtum vindicate. Vnde omnes Dominus per Zachariam alloquitur dicens: *Iuſtum iudicium, & pacificum iudicate, & nolite retinere malitiam fratris veſtri in cordibus veſtris*. Et Dauid: *De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi mei videant æquitatem*. At vt noſtræ Eccleſiæ, noſtræque querimoniæ veritatem enucleatiùs, ac veriſſimè aperiam, decem Romanorum Pontificum priuilegia, hæc omnia, quæ de conſecratione Ticinenſis Eccleſiæ dico aſſerentia, atque ſub anathematis mucrone rigidè ab vniuerſis Epiſcopis interdicentia ſolitâ pietate cognoſce. Quin etiam noſtra Ciuitas qualiter ab ipſis primordijs inculta, & exaltata curâ diligenti maiorum permanſit per Romanos Imperatores, ac Conſules Patritios eiuſdem Vrbis accolas, cum orbis vno regeretur Imperio, attentè cognoſcite. Quam tamen, vt in annoſo libro de ſitu deſcriptionis eiuſdem comperi, poſtmodum Romani Reges, & Principes expulſis Senonum populis longè meliùs ſublimantes opere mirifico auxerunt, locantes in eâ more patrio eximium Auguſtorum dignitati Palatium Imperiale, Theatrum Aumatium, Thermas, viridarium amœnum floribus diuerſis, & odoribus varijs delectabile, Arenam lapidibus, & magiſterijs admirandam, in quâ Italiæ Ciues vniuerſi conſidere, & ab vno Oratore concionari poſſent competenter. Ob quam ſæpiſſimè cauſam ab eiſdem poſtmodum Auguſtis frequentari, & incoli, ac honorari ſuper cunctas

Italiæ Ciuitates adorſa eſt, maximè quod eſſet inibi ſaluberrimi aeris aptiſſima temperies, locuſque aduersùs inimicos inrefragabiliter paratiſſimus. Exinde, Pater Venerande, Sanctâ Chriſtianitate orbi apparente vniuerſo, ſicut audiuit, illicò Deo credidit, S. Barnabâ Apoſtolo à Spiritu Sancto inibi deſtinato, & Fidem Orthodoxam fideliter prædicante, à quo noſtra Eccleſia ab ipſis primordijs Caput Eccleſiæ per Sedem Metropolitanam Dei diſpenſante clementiâ tenuit, & Deo largiente in æternum tenebit. Quamobrem Cathedra Mediolanenſis ab ipſo Apoſtolo exaltata decenter, & ſublimata competenter Dei dexterâ, & B. Petri remigio refloruit. Quod enim veriſſimè reperimus in noſtris Annalibus, & eius deſcriptione aduentus, & S. Anatalon vitâ, de Diſcipulis Domini vnus diſcipulus fideliſſimus fideliſſimè, & certiſſimè dicit: *Quæ poſt Romanam arcem famoſiſſimam iam tunc habebatur Ciuitas ſæpè dicta Mediolanum, quippe quæ pari ditione ſublimis ſecunda poſt ipſam, vt præfatus ſum, Auguſtales Occidui Imperij infulas tenebat.* Itaque Sanctus Dei diſpenſante clementiâ ſanxit Barnabas Apoſtolus, vt Mediolanenſis Vrbs, quam Imperatores nouerat ſuper cunctas Italiæ Ciuitates ſublimaſſe, & quam ipſe ſanctis prædicationibus primitùs fundauerat, principalis Eccleſiaſtici culminis Sedes, aliarumque in eâ Prouinciâ Eccleſiarum Metropolis perpetualitèr haberetur. Cui profectò Vrbi, vt in Vitâ S. Anatalon, quem inibi conſecrauerat Hieroſolymas proceſſurus, inueni, tantum priuilegij munus S. Anatalon à ſuo nouerat Magiſtro conceſſum, vt ſicut inter reliquas Italicarum Prouinciarum Vrbes, earum dumtaxat, quæ Occidentalem versùs marginem ab Italiæ finibus protenduntur, poſt Romanam arcem ſubſellij eminentiâ, atque populorum conuentu frequentiſſimo principalis videbatur, ita Eccleſiaſticæ ditionis prærogatiuâ poſt Romuleam ſedem cunctas excelleret. In hunc modum & ipſe præfatus Antiſtes nil à ſuo Inſtitutore diſcrepans Metropolitanam Cathedram pro futuris temporibus Chriſti ſtatuit eſſe Fidelibus, quatenùs omnium populorum Antiſtites, hoc eſt Venetiæ, Liguriæ, Æmiliæ, Rhetiæ, Alpis Cottiæ, quotquot fuerunt in Sanctâ Matre Eccleſiâ futuri per has ſupradictas Prouincias, caput quoddam, & decus inſigne poſt Romanum Pontificem habere deberent Mediolanenſis ſedis Præſulem Metropolitanum. Itaque Eccleſia Mediolanenſis his, & alijs multis fulta, & ornata remigijs ferè cum honoribus his omnibus vſque ad mei tempus Dei miſericordiâ, & B. Ambroſij meritis deuotè peruenit. Sed vt ex cauſis multis, quibus noſtræ querimoniæ cauſa munitur decenter, atque tuetur competenter, quorumdam SS. Epiſcoporum Papienſium teſtimonium Criſpini, & Epiphanij percipe; Sanctus enim Criſpinus, cum ſe videret morti accelerare, vt in S. Epiphanij certiſſimâ vitâ habetur, duxit S. Epiphanium Mediolanum, & dixit ad Epiſcopum Protaxium, & Ordines, quos inibi inuenit: *Ecce Filij iam mea ætas meæ vitæ curſum compleuit. Commendo Ciuitatem, commendo Eccleſiam, commendo hunc, cuius labori, & gratiæ debeo, quod vſque ad hoc tempus vixi grandæuus, & debilis,*

cuius

cuius corporea felicitas, & virtus animæ imbecillitatem meam portauit sine fastidio. Item in eâdem: *Ducitur B. Epiphanius Mediolanum adhuc reluctans, & magna, si dimitteretur, munera promittens, qui, vt fieret, noluit spondere vel minima. Consecratur autem à B. Protaxio B. Ambrosij successore, & Catholicæ Ecclesiæ propugnatore firmissimo summâ cum deuotione, ac celebritate cunctorum*. Præterea testimonium, Pater Venerande, cape certissimum, cui dubitare, aut refragare periculosum SS. Patres decreuere; Legitur enim in Vitâ S. Ambrosij Patroni nostri, & Ecclesiarum vniuersarum tutoris: *Ordinato Sacerdote Ecclesiæ Ticinensis incidit in infirmitatem*. *Cura est itaque*, sicut S. Fabianus Papa suo in Decreto asserit, *vestra sollicitudini adhibenda, vt ea, quæ sunt ab Apostolis, eorumque Successoribus ordinata, ac S. Spiritus gratiâ constituta, nec dissimulatione negligere, nec aliqua præsumptio valeat perturbare; sed sicut hoc, quod rationis exigebat vtilitas, oportuit definire*. Itaque vt definitum est non debere violari, præcipuè Pater Reuerende, vestræ sanctæ Paternitatis reuerentiam, atque huius S. Concilij caritatem vicariam caritatiuè exoro, ac obnixè à parte Dei, & S. Ambrosij contendo, vt nullus Episcopus nostræ Ecclesiæ Suffraganeum, maximè hunc Papiensem, de quo huius S. Concilij clementiæ conqueror, retinere, ac ordinare Fraternitatis vestræ perturbator præsumat. Quod si euenerit, accipientis, & ordinantis irrita, & vacua sit in perpetuum ordinatio. Vnde S. Sixtus Papa suo in Decreto Diuino admonitus magisterio dicit: *Nullus Episcopus præsumat alterius Parochianum retinere, aut ordinare, vel iudicare absque eius voluntate, quia, sicut irrita erit eius ordinatio, ita & diiudicatio; nam qui eum ordinare non potuit, nec iudicare nullatenùs poterit*. Pater Venerande, vnaquæque Metropolis, ac Sedes Apostolica, quæ vniuersis præpollet dignitatibus, suos terminos à SS. Patribus constitutos ordinatiuè nunc vsque tenet, de quibus Papa Callistus suo in Decreto dicit: *Nemo alterius terminos præsumptione illicitâ vsurpet. Vnde Dominus loquitur dicens: Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui*. Itaque vnaquæque Ecclesia, quæ Sanctis fidem Maioribus seruare desiderat, & hæc Sanctorum decreta honorare contendit, nostræ querimoniæ fideliter, & caritatiuè, vt sibi, ne similia patiatur, prouideat.

CAP. VI.

Codicis, qui *Chronicon Datij* inscribitur, Landulphus est Auctor, non verò Datius Mediolanensis Archiep. Tempus, quo exaratus Codex. Datium hunc Historiæ alicuius Auctorem asserere vetamur. Certè huiusmodi Historia non extat.

IAm verò tempus poscit, vt vnde hæc hauserim, palam fiat. Audisti à Gualuaneo *Datij Chronicon* citari, eiusque verba hac in re laudari. Illud verò idem est, cui propositam Orationem debeo. Geminum eiusdem exemplar in Metropolitani Capituli Bibliothecâ extat, itidemque aliud in pluteis suis Ambrosiana seruat. At quoniam de hoc Datio, eiusque Chronici Auctore tu quoque plura disseruisti in Disquis. I. de Hymni *Te Deum laudamus* Auctoribus §. 6. 7. 8. &c. quod egregium opus tuum per eruditorum manus magnâ cum tui laude nunc fertur, & nuper à Cl. & Erud. P.D. Benedicto Bacchino in Diarium Liter. A.1696. relatum animaduerti, patiare quæso, vt nonnulla & ego hîc proferam, quæ tibi, cui eorundem exemplarium copia non suppetebat, animaduertere minimè licuit. Certissima primò est sententia tua, quâ memoratam Historiam non S. Datium Mediolanensem Archiepiscopum Auctorem habere asseruisti; etenim Landulphus Mediolanensis eiusdem scriptor fuit, quemadmodum fidem faciunt hæc ad calcem libri apposita verba: *Explicit liber Historiarum Landulphi Historiographi*. Hic autem scribebat circiter A. Ch. 1080. Porrò titulus ille, qui hisce Landulphi Historijs impositus est, nempe: *Chronica Datij Archiepiscopi Mediolani nuncupata*, nullam sapit antiquitatem. Quin mihi attentissimè singula perpendenti certissimè visus est à Francisco Castello additus, quippe eisdem planè characterum figuris in priori paginâ scriptum reperitur: *Chronica Datij Archiepiscopi Mediolani mei Francisci Castelli Sanctæ Mediolanensis Ecclesiæ Ordinarij MDLXXIV.* Fuit hic vir planè doctissimus, eiusque lucubrationes quasdam luce adhuc carentes in Ambrosianâ seruamus; sed quam accuratè hoc ab illo fuerit assertum, tute videas: Certè in eâdem paginâ hæc ab alio addita leguntur: *Primus Landulphus, secundus Arnulphus, tertius Landulphus; qui omnes scripsere inter Annum Domini* 1000., *&* 1100., *& ferè de rebus Schismaticis illius temporis, vt mirum sit hunc bonum Castellium Datij titulum imposuisse*. Secundò certum adeò non videtur, quod tamquam certissimum §. 10. affirmasti, videlicet à S. Datio Chronicon quoddam fuisse conscriptum. *Chronica* quidem *Datij* à Corio, Gualuaneo Flammâ, Auctore libri Flos Flor., & ab alijs rerum Mediolanensium Scriptoribus citantur, quare ais: *à tot*

au-

antiquis laudatum Datij Chronicon extitisse pervicacis tantummodò esset denegare. Verùm sub Datij nomine vnum Landulphi Chronicon citari, non verè Datianam quampiam Historiam certissimum scito. Plurima ego loca, quæ tum à Gualuaneo, tum ab alijs ex Datij Chronico citantur, cum eodem libro contuli, & eadem omnia exactissimè ibidem legi: Quamobrem consultum optimè tibi fuit, vti num. 471. laudatæ Disquis. scripsisti, ijs non habere fidem, qui *aliqua ex Datij Chronico per Gualuaneum desumpta non legi in Landulphi Historiâ asseruere*. Nescio igitur quam firmo fundamento tuum illud argumentum nitatur, quo Chronicon quoddam ideò extitisse contendis, quòd *Chronicon Datij* à pluribus ijsq; antiquis Scriptoribus citetur. Istis obscura quędam opinio fucum fecit, tibi verò acutissimo simul doctissimoq; viro si ab his imponeretur, molestè omninò ferendum esset. At, inquis, ipse Landulphus trium Capitum titulos ita proponit: *Expositio Ordinum S. Ambrosij edita à S. Memoria Datio Episcopo Mediolanensi* Item: *De Chrismon S. Ambrosij secundùm Datium Archiepiscopum Mediolani*. Et postremò: *De Crucis Antiphonâ secundùm Datium Episcopum Mediolani*. Quis igitur neget ante Landulphi æuum Datianam aliquam extitisse Historiam? Hæc, fateor, omnium robustissima ratio est, sed quæ nihilò seciùs quæstioni definiendæ satis non est. Has Landulpho lacinias ab amanuensi aliquo assutas Puricellus vir doctiss. cap. 39. num 13. Diss. Nazar. suspicatus fuerat. Tu tamen Puricelli suspicionem omninò nullam vocas, & hocce argumento probare niteris. Ante Annum 1675. Antonius Maria Pusterla Capituli Metropolitani Bibliothecarius, quum à Mabillonio V. C., & cui innumera debet eruditorum Respublica, de hoc interrogaretur, respondit, vt idem V. C. tom. 1. pag. 4. Analect. testatur: *Landulphi Chronicum conscriptum in pergamenâ esse annorum sexcentorum, eiusque nota, qualem ætas illa ferebat Longobardorum dominatui proxima*. Ergò, tu inquis, *Landulphi Codex circa A. Ch. 1075 vel ab ipso Landulpho conscriptus est, vel ab alio eisdem, vel valdè propè Landulphum temporibus*. Malè igitur Puricellus ea Capita S. Datio adscripta fuisse ab amanuense post longa tempora Landulphi Historias exscribente contendit. Equidem te hucusque Landulphi exemplaria consulere non potuisse valdè doleo, quum enim alienæ tantùm fidei fidere necesse tibi fuerit, diligentiâ illâ, quam soles adhibere, vti nequaquam potuisti. Quum verò hac in re felicior ego fuerim, accipe quicquid in eodem Codice, dum Metropolitanam Bibliothecam non semel perlustrarim, mihi fuerint obseruata. Gemina ibidem sunt Landulphi exemplaria. Ex ijs vnum, cui titulus Datij impositus, coniunctum habet Arnulphum & ipsum rerum Mediolanensium Scriptorem. Horum verò Historiæ vnâ eademque manu sunt scriptæ. Alterum exemplar Landulphum Seniorem, itemque Arnulphum complectitur, neque vlla ibidem Datij fit mentio. Additus huic catalogus Mediolanensium Antistitum eodem planè charactere, & in Galdinum desinit, quem A. Ch. 1176. obijsse mortem affirmat. Quum

verò

verò vtriusque Codicis vna penè, eademque sit scriptura, & characterum forma, eosdem circiter A. Ch. 1180. exaratos opinor. Huiusce autem opinionis meæ fundamentum aliud exhibeo. Ipsemet amanuensis, qui vetustiorem Landulphi Codicem exscripsit, dum S. Arialdi Martyrium refertur, hæc in libri margine additamenta apposuit: *Passus est B. Arialdus Martyr, & Leuita Anno Domini MLXVI. V. Kal. Iul., canonizatus per Alexandrum II. Nec mirandum, si iste Historiographus, & sequens* (scilicet Landulphus, & Arnulphus) *non laudent istum Arialdum, nam ipsi erant fautores Sacerdotum vxoratorum, concubinariorum, & Simoniacorum, à quibus B. Arialdus passus est. Anno autem Domini* 1067. *Alexander II. venit Mediolanum ob mortem Arialdi, dum ad Synodum pergeret, quem Mantua celebrauit, in quâ omnes Mediolanenses Sacerdotes vxoratos Beneficijs priuauit, quod & de ceteris facere intendebat; sed morte praeuentus fuit. Sed Hildebrandus eius successor facti Alexandri conscius id expleuit*. Igitur vides etiam, post Gregorij VII., & Landulphi, ac Arnulphi æuum longè hunc amanuensem scripsisse. Porrò addit ad S. Herlembaldi mortem hæc verba: *Versus super sepulcro Herlembaldi in S. Dionysio, quem SS. Martyrum Catalogo adnotauit Vrbanus II., qui cum Arnulpho Archiepiscopo Mediolani corpus eius tumulauit MLXXXXI., quia ipse Herlembaldus vexillifer Ecclesiæ, ac tutor ab aduersarijs ratione Ecclesiæ occisus est*. Tum subijcit versus. Atqui hinc rursùs colligo, laudatum Amanuensem multo post Vrbanum II. tempore vixisse. Siquidem testibus Bertholdo Constantiensi, Sigonio, Baronio, alijsque, Vrbanum II. ad Vrbem Mediolanensem Anno tantùm 1095. venisse constat; quum verò hoc ille Scriptor Anno 1091. contigisse affirmet, vtique longè à tanti Pontificis ætate se in viuis fuisse prodit, cuius tempora minimè sibi perspecta erant. Quæ quum ego adnotassem, gauisus sum postea mihi à doctissimo Puricello lib. 1. cap. 2. num. 3. de SS. Mart. Arialdo, & Herlembaldo easdem lacinias obseruatas, simulque *Amanuensis illius, qui Codicem illum exscripsit, additamenta marginalia* ab ipso fuisse nuncupatas. Itaque vides Landulpho seniori titulos supra memoratos ab amanuense quodam affingi potuisse, deceptumque illum, qui ante sexcentos annos scriptum Landulphi Codicem putarat. Sed etiamsi ipsius Landulphi fætus tituli memorati forent, an inde colliges Historiam à Datio Archiepiscopo elucubratam? Quod summum est, Datium *Expositionis* cuiusdam *Ordinum Ecclesiæ Mediolanensis* Auctorem haberemus, non Chronici alicuius. Mihi tamen hæc stat sententia, ne huiusmodi quidem Opus, è Datio prodijsse, sed ex Landulphi iudicio, aut errore. Hoc sæpè ab illo vsurpatum scimus, vt alijs appingeret, quæ ipsemet meditabatur, aut in votis habebat. Sic titulum *de Monogamis Sacerdotibus à B. Ambrosio* se hausisse ait, quod quantùm Historiæ, Fideique Catholicæ aduersetur, nemo nescit. Alium profert titulum *de Frontone à Constantino Episcopo Mediolanensi*, quem tamen alicuius libri Scriptorem nemo somniauit. In eiusdem quoque Metrop. Capit. Biblio-

the-

thecâ Codex alius antiquissimus extat MS., vbi legitur *Expositio Matutini Officij Mediolanensis Ecclesiæ edita à Theodoro eiusdem Ecclesiæ Pontifice*, quam est ego exscripsi. At an eius libelli Theodorum Auctorem arbitraberis? Nequaquam; Siquidem ter, aut quater, ibidem Amalarius citatur, qui proximo post Theodorum Archiepiscopum seculo floruit. Ceterùm ais num. 488. *Colligo ergò S. Datij Chronicon reuera extitisse, hoc tamen modo. A S. Datio quidem quo ad ea sui temporis reuera compositum, nonnulla tamen ex subsequentibus ætatibus addita; complexum scilicet Datij Chronicon, & quæ à S. Datio conscripta, & posteriorum additamenta, & omnia sub eodem Datij nomine partim propriè vt ab eo conscripta, partim denominatiuè, quia illi adiuncta*. Sed plura huiusmodi sententiæ tuæ obstare quispiam fatebitur. Primò quia, vt ipsemet §. 8. num. 465. fateris, *S. Datij Chronicon non reperitur*. Secundò quia idem ab exordio ad calcem Chronici memorati est stylus, eademque verborum barbaries. Tertiò in Epistolâ libro præfixâ, & à Landulpho ipso conscriptâ, idem Landulphus se omnia, quæ subsequuntur, enarraturum, nihilque de Datio, rebusque eius Chronico addendis, profitetur. Quartò à voluminis vertice ad calcem maledicentiâ, & furore totus scatet is Auctor, neque religioni habet sacrosanctam Sedem Romanam passim insectari. Nihil vtar circuitione: Vbique se Schismaticum prodit. An amabo hîc Datium virum Sanctissimum, Ecclesiæque Romanæ fautorem amantissimum latêre arbitraberis? Tandem Paulus Diaconus lib. 16. Hist., & ex illo Anastasius Biblioth. in Siluerio, famem describunt, quæ A. Ch. 539. Liguriam ità inuaserat, vt, *sicut vir Beatissimus Datius Mediolanensis Antistes retulit, pleræque matres infelicium natorum comederent membra*. Atque hinc tibi alijsque visus est Datius Chronicon quoddam elucubrasse. Verùm quum huiusce famis in Landulphi Codice nulla fiat mentio, omne vides argumentum ruere, quo probetur eumdem librum cum Datij Historiam, tum aliorum additamenta complecti. Quod si Datianum hoc Chronicon aliquandò extitisset, cur illud viri eruditi obliuione consepeliri, atque obrui perpetuò voluissent? Nolo morosior videri, atque iccircò vnum hoc statuendum mihi videtur, volumen nempè illud, quod *Datij Chronicon* nuncupatur, ab vno Landulpho seniore compositum. Datium verò Historiæ alicuius Scriptorem fuisse suspicari vix audeo.

CAP.

CAP. VII.

Orationis laudatæ S. Benedictus Auctor non fuit, sed Landulphus, aut quisquam alius. Perspicuè probatur. Sigonij de hac quæstione minùs æqua sententia. Pallium Ticinensi collatum quandò.

SEd vt ad rem nostram redeamus, quibus auctoritatibus ius Mediolanensis Ecclesiæ in Ticinensem niteretur, in laudatâ Oratione perspeximus. Primò decem Summorum Pontificum Priuilegia Ticinensis Consecrationem Mediolanensi Præsuli demandabant, & anathematis gladium cuicumque aliter agenti intentabant. Secundò Mediolanensis Ecclesia ab Apostolo Barnabâ instituta Metropolis dignitatem in Prouincias, Vrbesque varias, atque adeò in Ticinensem ab ipso sui exordio consequuta fuerat. Tertiò id exemplo S. Epiphanij probabatur, qui ab Antistite Mediolanensi consecrationem acceperat. Demùm ex Vitâ S. Ambrosij, qui Ticinensem Episcopum consecrarat, id abundè confirmabatur. Et planè vides, quot præsidijs Mediolanensium causa fulciretur, & quam iustè Benedictus Archiepiscopus coram Romano Pontifice ius suum experiretur. Verùm quia plures iam Episcopi Ticinenses ab eisdem Summis Pontificibus consecrati fuerant, consuetudo contra Mediolanensium iura præscriptionem induxerat, eaque tanti est habita, vt Benedictus causâ ceciderit. Ne tamen rem, quâ de agere instituimus, leuiter nimis attingere videamur, exponere placet, quæ sit mea de huius Orationis Auctore sententia. Illam enim ego non à Benedicto compositam, sed ab ipso Historiographo Landulpho excogitatam arbitror. Fuit isti in moribus reliquorum Historicorum more viros loquentes inducere, eisque orationes affingere, quas veri simile est ab ipsis dicendas, aut dictas iam fuisse. Hinc apud illum videas *Vuiberti Archidiaconi, Ambrosij Diaconi, & Andreæ Sacerdotis decumani* contra S. Arialdum Orationes, huiusque in illos, aliaque multa, quæ vnius Landulphi foetum esse stylus vbique simillimus suadet. Præterea non dixisset Benedictus se *per annos quadraginta in Mediolanensi Cathedrâ sedisse*; quum enim sit exploratum sub Constantino Pontifice causam hanc fuisse agitatam, & Benedictus Anno tantùm 687. ad Archiepiscopalem dignitatem euectus fuerit, longè post Constantini tempora quadragesimus illi Archiepiscopatus annus excurrisset. Huius igitur erroris culpa ad Landulphum Orationis Auctorem est referenda. Alio autem inuictissimo argumento id probatur. Tres in hac Oratione citantur Epistolæ Decretales, nempe Fabiani, Sixti, & Calisti Romanorum Pontificum. Hæ verò Epistolæ licet, vti nunc eruditi omnes fatentur, tantis Pontificibus suppositæ, afflictæque fuerint, adhuc à multis seculis veluti germana eo-

rum

rum soboles sunt habitæ, eximiamque fidem ab vniuersis Catholicis non minùs quam nostro æuo impetrauere. Isidorus seu *Mercator*, seu *Peccator* (vti post Archipræsulem de Marca probat Cl. & Em. Card. de Aguirre Maximum Hispaniæ, purpureique Senatus ornamentum in luculentissimâ Hispanorum Conciliorum collectione T. 1. diss. 4.) hanc mercem aut collegit, aut elaborauit, ita vt viris etiam doctissimis imposuerit, qui S. Isidori Hispalensis Episcopi opus illud fuisse crediderunt. Ceterùm quo tempore huiusmodi Syllogus prodierit, ipsæ nos Epistolæ docent, siquidem inter eas quædam sunt Gregorij II. ac III. & Zachariæ Summorum Pontificum nominibus insignitæ. Quum verò hi Pontifices octauo seculo sederint vsque ad A. Ch. 751. post illa tempora scripsisse Isidorum istum dignoscimus. Sed ne statim quidem publici iuris factæ sunt huiusmodi Decretales; etenim primus omnium Riculphus Moguntinus Episcopus eas ex Hispaniâ, vbi cunas sortitæ fuerant, in Gallias importauit. Hincmarus Rhemensis in Opusc. cap. 24. hæc habet: *De libro collectarum Epistolarum ab Isidoro, quem de Hispaniâ allatum Riculphus Episcopus Moguntinus obtinuit, & istas regiones ex illo repleri fecit*. Moguntiacam autem Ecclesiam rexit Riculphus iste ab A. Ch. 787. vsque ad Annum 814. Quare affirmandum omninò est, Epistolas illas sub finem tantùm seculi octaui inter eruditos versari cæpisse. Quod si verum, vti prorsùs verissimum est, an illis Benedictus Archiepiscopus, qui Ann. Ch. 711. Romæ perorasse dicitur, vti potuisset? Superest igitur, vt fateamur, aut à Landulpho ipso memoratam Orationem fuisse elucubratam, aut ab alio quopiam, qui pluribus post Benedictum annis inter viuos numeraretur. Stylus quidem, vt hoc quoque exponam, à consueto Landulphi stylo nonnihil dissidere videtur, ita vt, quod summum est, suspicari possimus, etiam ante Landulphum Orationem hanc extitisse. Quæ igitur Mediolanensi Episcopo in Ticinensem firmissimæ rationes forent, ni fallor, exploratè ostendimus. Nunc verò videndum, quibus verbis à Sigonio magni nominis viro Historia hæc proponatur. Inquit is lib. 3. Hist. de Regno Ital. ad A. Ch. 715. *Lis inter Archiepiscopum Mediolanensem, & Episcopum Papiensem exorta. Archiepiscopus noui parandi iuris causâ Episcopi consecrationem ad se traducere voluit. Quod ius ad eum non pertinere Episcopo contendente, ex communi sententiâ res est Romam reiecta. Ibi causâ vtrinque apud Pontificem agitatâ Archiepiscopus aduersantibus omnibus vetustatis exemplis victus abscessit*. Verùm paratragædiat Sigonius; neque enim ius nouum Benedicto parabatur, neque illi omnia vetustatis exempla aduersabantur. Vna plurium annorum præscriptio fecit, vt secundùm Ticinensem iudicaretur. In anno etiam huiusce quæstionis assignando Sigonium calculi defecere, quandoquidem Anno 715., quo rem peractam is arbitratur, Romanam Sedem Gregorius II. implebat, non verò Constantinus. Decesserat hic Anno superiore, eodemque in Summum Pontificem electus fuerat Gregorius, vti Em. Annalium parens certis Anastasij Biblioth., Theophanis,

Sigifredi, aliorumque testimonijs ductus liquidò ostendit. Quum verò sub Constantino tantùm huiusmodi lis composita fuerit, annum eidem aut 711. cum Baronio, aut cum alijs 712. assignari debere patet. Porrò hac in re quantùm à Sigonij mente reliqui Scriptores discedant, multis probare possem, sed omnium instar sat erit Benuenutum (hunc Imolensem fuisse arbitror) proferre, vetustum Scriptorem, qui ante Annos 300. & quod excurrit, scribebat, & cuius Chronicon MS. in Ambrosianâ Bibliothecâ extat. Cap. 137. *de Papiâ Vrbe* hæc ille habet: *Huius Ciuitatis Episcopus Suffraganeus fuisse asseritur Archiepiscopi Mediolanensis. Quod patet ex eo quod B. Protasius Archiepiscopus Mediolani consecrauit B. Epiphanium Episcopum Papiensem S. Crispini Successorem. Sed quia tempore Longobardorum, qui erant infideles, timore eorum Archiepiscopi Mediolanenses apud Ianuam residebant, sicut de Honorato legitur, Episcopi Papienses consecrari cæperunt à Papâ. Vnde cum Benedictus Archiepiscopus Mediolani in Curiâ Romanâ citaret Episcopum Papiensem suum ab antiquo Suffraganeum, succubuit. Vnde & hodie Papienses, Placentini, & Ferrarienses Episcopi subsunt immediatè Domino Papæ*. Reliqua videamus. Sic rebus compositis ad multum tempus Ticinenses Episcopi Mediolanensem ignorauere Metropolitam, & ab vno pendentes Romano Pontifice Pallij etiam dignitate sunt aucti. Quo tempore hic honor eisdem collatus, prorsùs definire non audemus. Illud tamen absque hæsitatione affirmandum duco, Vghellum à veritate descíscere, dum sine tabulis, & sine testibus hæc de Papiensi Ecclesiâ asserit: *Cui Pontifex Hormisda* (Romanam Sedem hic tenuit ab Anno 514. ad 523.) *Pallij vsum concessit, extenditque eam gratiosam indulgentiam ad Successores*. Vsus enim Pallij per ea tempora aut paucissimis, aut nemini à Summis Pontificibus tribuebatur. *Æuo deinde D. Gregorij*, vt doctissimus de Marca animaduertit lib. 6. cap. 7. num. 3. de Concord. Sac. & Imp. *inualuit, vt Romanus Pontifex Pallio ornaret præcipuos Metropolitanos, qui ad eius consecrationem pertinebant, aut eos, quibus vices suas in Prouincijs committebat*. Si igitur neque omnes Metropolitanos, sed præcipuos dumtaxat Pontifex Pallij vsu decorabat, idque etiam seculo solùm Gregorij Magni vsurpari cæpit, quantò minùs Hormisdæ æuo Pallium Ticinensi concedendum fuit, qui non inter Metropolitas, sed in Episcoporum solummodò vulgarium censu numerabatur? Plura in hanc rem non aggero, tum ne messem hanc tibi præripiam, tum vt eruditorum auribus parcam, qui à te vberiora præstolantur. Vellem tamen seriò perpendas, an ad Ioannem VIII. Papam prærogatiuæ huius primordia sint referenda. Ille enim Pontifex nihil antiquius habuit, quam vt Ticinensem extolleret Sedem, quò viuidum nimis, ac forte Mediolanensis Episcopi ingenium retunderetur, qui de promptè præstandâ tum temporis Ecclesiæ Romanæ obedientiâ recusabat. Certè hic Summus Pontifex Epistolam dedit, quæ inter eius Opera est 139. illâque Mediolanensem, ac Rauennatem Metropolitas statuit ad Synodum conuocari à Ticinensi

Episco-

Episcopo posse, quod (nisi eadem Epistola in Apocryphis sit recensenda) adeò mirum videtur, vt Baronius ad An. Ch. 878. pronunciare non dubitauerit: *Quod non crederem, nisi legissem*. Equidem hanc coniecturam facilè sequor, à quâ tamen discedam, statim vt meliora abs te, vt spero, proferantur.

CAP. VLTIMVM.

Synodus Mediolanensis, cui interfuisse Ticinensis Episcopus dicitur, omninò ficta est. Simillimi Diplomatis fides in examen vocatur. Ticinensis Episcopi fastus ab Heriberto Archiepiscopo castigatus. Gualuanei, ac Landulphi testimonia. Cur à Mediolanensi Metropoli Ticinum seiunctum.

Hîc quidem memoranda Synodus foret, quæ A. Ch. 945. Mediolani habita in quodam Diplomate dicitur. Extat hoc in Ambrosiani Cœnobij Archio, publicique iuris factum fuit ab ornatissimo viro, mihique amicissimo Patre D. Bartholomæo Aresio Cisterciensi Abbate in Lib. Priuileg. & Diplom. Monast. Ambros. pag. 36. Concilio autem huic in Ambrosianâ Basilicâ coacto præter alios Episcopos subscriptus legitur *Litifredus Papiensis Episcopus*. Verùm multa me absterrent, ne huiusmodi documento auscultem. Nolo locum, vnde prodijt, in suspicionem vocare, quamquam fortassè possit nonnihil furfuris ibidem inter gemmas esse commixtum. Pauca tamen commemorabo, quibus Diplomatis auctoritas infirmari videtur. *Olricus Sanctæ Mediolanensis Ecclesiæ Archiepiscopus* ibi appellatur; quum tamen vetusta quæque monimenta *Ardericum* nuncupent. *Sigifredus Parmensis Episcopus* Anno eodem 945. si Luitprando in Chron. lib. 5. cap. 9. Sigonio de Regno Ital. lib. 6. & Vghello in Ital. Sac. in Catal. Parm. Episc. fidem habemus ab Italiâ aberat, & Constantinopolim iussu Hugonis Regis se contulerat. *Ioannes* quoque *Massanensis Episcopus* subscriptus legitur. At Massæ Episcopus tum temporis non *Massanensis*, sed *Populoniæ Episcopus* appellabatur, vti Vghellus tom. 3. Ital. Sac. in horum Episcoporum serie eruditè animaduertit. Deinde non *Massanensis*, sed *Massensis* scribendum fuit. Tandem Episcopum istum Mediolanensi Metropoli subiectum minimè tunc fuisse extra dubitationis aleam positum est. Quod verò eidem Synodo interfuisse legitur *Bado Curiensis Episcopus*, licet Curiam Vrbem in Rhetiâ sitam olim Mediolanensi Ecclesiæ subiectam fuisse fatear, eâ tamen tempestate vix crediderim paruisse, quum inter illos decem & octo Episcopos, qui, vt ex Beroldo, & ex Ambrosianæ Basilicæ picto, &

vetusto opere mihi cap. 1. memorato obseruaui, Curiensi Episcopo locus non esset. *Lotherius* item *Marianensis Episcopus* subscripsit. Hic Episcopatus in Corsicâ situs, & Mediolanensi Episcopo nequaquam parebat. Postremò subscriptos ibidem legimus *Sigifredum Parmensem*, & *Vuidonem Mutinensem Episcopos*, quos ante illa tempora à Mediolanensi Metropoli seiunctos Rauennati obtemperasse adeò certum, vt nil certius. Idem fortassè de *Bosone Placentino Episcopo* dici potest. Atque hæc, opinor, ea sunt, quæ Puricellum monuere, ne inter Ambrosianæ Basilicæ Monumenta præclarissimum istud (si verum foret) documentum referret. Alia quædam adferre possem, quæ omnia, vt sincerè loquar in eam mentem me impulere, vt in Apocryphorum censum Diploma illud coniijcerem. Tu accuratiùs inquires; mihi indicasse, leuique, vt aiunt, brachio rem tetigisse sit satis. Aliud quoque documentum hac in re prætereundum non est, videlicet Dedicatio Ecclesiæ S. Sepulcri in Vrbe Mediolanensi ab Anselmo Archiepiscopo Anno Dom. 1100. peracta, publicisque tabulis consignata, quas inspexi in MS. Codice Francisci Castelli, & olim protulit Puricellus in Monum. Basil. Ambr. num. 289. & post eum Vghellus tom. 4. Ital. Sac. pag. 170. Præter *Anselmum* laudatum, *Grosulanum* Sauonensem Episcopum, Clerum Nouariensem, ac Vercellensem, aliosque plures Abbates, & Presbyteros, subscriptus ibidem legitur *Gulielmus Episcopus Ticinensis Ecclesiæ*. Inquit autem Anselmus: *Adunato Clericorum, Populorumque conuentu, communi consilio omninium, ac frequenti hortatu, sancitum est à nobis &c.* Igitur non immeritò hinc licet colligere, ita ab Antistitis Mediolanensis imperio solutum non fuisse Ticinensem, vt ad eius nutum Mediolanum accedere non deberet. Cur enim id officij ab isto præstitum fuisset, nisi etiam tunc aliqua in Ticinensem Cathedram iura Archiepiscopus seruasset? Verùm sedulò perpendas velim, num hocce monumentum à suspicione falsi omninò absit. Archiepiscopus ita subscribit: *Ego Anselmus quartus Dei gratiâ Archiepiscopus firmaui, & subscripsi.* Equidem huiusmodi subscriptionem à consuetudine abhorrere certissimum reor, ecquis enim vnquam Episcopos animaduertit eâ formulâ *secundus, tertius, quartus &c.* vsos, vt se ab alijs nominis sui Episcopis distinguerent? Hinc videas in alio Anselmi huius diplomate, quod profert Puricellus cap. 9. num. 8. Diss. Nazar. hanc subscriptionem: *Ego Anselmus Dei gratiâ Archiepiscopus &c.* sequitur deinde subscriptio *Grosulani Episcopi*, qui post Anselmi mortem simoniacè electus Mediolanensem sedem inuasit. Illi verò non *Grosulanus* (quo nomine à vulgo appellabatur) sed *Chrysolaus* nomen fuit, quemadmodum vetusta documenta, & in primis Epigraphe eius tumulo imposita, & à Baronio relata, fatentur. Tandem cur post longam Presbyterorum, ac Abbatum seriem Ticinensis Episcopus subscripsit? Nonne post Archiepiscopum, quod poscebat ordo, illi subscribendum fuit? Alia omitto vnum pro coronide allaturus. Exploratum habemus Anselmum laudatum coactâ Mediolanensium militum manu

ad

ad sacrum bellum in Syriam traiecisse; Hoc autem Puricelli testimonio Anno Ch. contigit 1099. Vt igitur huiusce diplomatis fidem hic Auctor tueatur, Anselmi reditum Anno 1100. ex Oriente in patriam excogitare cogitur, exiguoque dein tempore interposito iterum ad sacram expeditionem profectum eumdem esse Archiepiscopum, quum hæc habeat Landulphus à S. Paulo vetustissimus Scriptor, & MS. in Ambr. Biblioth. *Archiepiscopus verò ille de Buis* (scilicet Anselmus) *à Turcis & Saracenis fugatus in graui luctu Constantinopoli expirauit*. Sed coniecturæ Puricelli quis vmquam acquiescat? Non paucorum dierum iter illud erat, vt tam facilè è Syriâ in Italiam, rursusque ex Italiâ in Syriam Anselmus migrare posset. Quin Landulphus memoratus vnam tantùm Archiepiscopi expeditionem refert, multaque addit, quæ numquam illum post primum iter in patriam rediisse luculenter suadeant. Pluribus parco, vt Lectorem hac in re tu firmiùs erudias. Pergamus ad reliqua. Tria post Benedicti litem secula quæsitum sibi ius Papienses nemine interpellante tenuere. At Heriberti Archiepiscopi Mediolanensis tempore antiquæ dignitatis memoria in nostris iterùm est excitata. Rem Gualuaneus Flamma his verbis describit in Chronico Maiori cap. 746. *Imperator Conradus Gibelinus Mediolanum rediit, & conuocatis vniuersis Archiepiscopis, Episcopis, & Baronibus Concilium in Rhoncaliis conuocauit pro sui Imperii stabilimento. Leges iustas edidit, & toti Orbi pacem indixit. Isti Concilio interfuit Eusebius Episcopus Papiensis portans ante Crucem. Contrà quem Archiepiscopus Heribertus insurrexit redarguens eum, quod propriâ temeritate Crucem deferret. Et dicit Cronica Datii, quod Crucem ante pedes Archiepiscopi deposuit, vbi erat multum de crystallo. Istam Crucem Archiepiscopus in Sacristiâ Ecclesiæ Hyemalis deposuit ad perpetuam rei memoriam, quod nullus Episcopus Papiensis Crucem ante se deferri faceret*. Hîc vides sub nomine Datii Landulphum appellari, cuius Chronicon, vt suprà significaui, elaboratum seculo Ch. vndecimo fuit, & MS. in Ambrosianâ quoque Bibliothecâ seruatur. Itaque huius verba in medium proferre non abs re videtur. Inquit is lib. 2. Hist. *Eâ tempestate Euxebius Papiensis Episcopus Crucem tamquam Metropolitanus ante portari faciens, summo superbiæ fastu elatus, Mediolanensis Præsulatus culmini coæquari anhelans, serò & ipse ad colloquium venit. Vt autem hunc Dominus Heribertus eminùs vidit, tactus dolore cordis intrinsecùs diu inter se tacitè suspirans, mirantibus vniuersis, voce clarâ ex medio infit*. Tum Heriberto sermonem affingit Schismaticus Landulphus irarum plenum, & in ipsam Romanam Ecclesiam non leuiter contumeliosum, quasi iniustè antiquo suo iure Mediolanensis Cathedra exspoliata fuisset, ideoque illum sciens prætereo. Dein addit hæc Heriberti verba: *Vnde dolores magni, & duplicati cordi inhærent meo sanctam deuotionem B. Iuuentii, & Crespini, nec non & reuerentissimi Epiphanii sedulè cognoscens, quam in nostram Ecclesiam deuotè vt matrem impenderunt. Qui, cum eadem Ecclesia Imperatorum, & tyrannorum sæuitiâ olim Pa-*

store

ſtore viduata, Dei adiutorio quandoque ſuſtentata floruiſſet, ipſam benignis admonitionibus, & conſecrationibus refouerunt, huius Sanctæ Eccleſiæ Primiceriatum, & omnium noſtrorum Epiſcoporum præminentiæ prærogatiuam habentes. Præſertim verò quanti amoris, quantæque diligentiæ S. Confeſſori noſtro Ambroſio eorum Eccleſia fuerit, patet, nam quamuis corporis moleſtiâ grauaretur, inibi Sacerdotem in Epiſcopum manu propriâ ordinare curauit. Quo audito, animis omnium circumſtantium magis atque magis exardeſcentibus, qui multa ſæua, ac aſpera prælia ob B. Ambroſij amorem cæde datâ immensâ, ac à Deo datâ victoriâ ſuſtinuerant, Crux, quam Euxebius ſibi anteferri faſtu ſuperbiæ permittebat, ab ipſo ſummâ humilitate, ac deuotione debitâ coram omni multitudine refutata eſt. Quæ vſque hodie plurimum cryſtalli habens in S. Mariæ Secretario in teſtimonium poſterorum decenter cuſtoditur. Quo Anno hæc geſta fuerint prorsùs incertum eſt mihi. Gualuaneus quidem ad Conradi Imperatoris tempora rem refert, ſed Landulphum ab illo diligenter non fuiſſe conſultum ſuſpicor; inquit enim iſte: *Heribertus ſummâ Henrici Imperatoris ductus amicitiâ in Rhoncaliâ ob Regni ſtabilimentum multis cum Ducibus, & Epiſcopis tempore competenti colloquium decenter conſtruxit.* Tum ea, quæ ſuperiùs retulimus, addit. Quamobrem ſub Henrico potiùs Imperatore Sancto, hoc eſt ante Annum Chr. 1024. hoc accidiſſe autumarem. Ceterùm miror Euſebium iſtum Ticinenſem Epiſcopum in Eccleſiæ eiuſdem tabulis haudquaquam apparere, neque de illo verbum quidem penes Vghellum. Quum tamen nullâ hîc ſuſpicione laborare queat Landulphi fides, qui eodem ſeculo ſcripſit, inter Vbertum, & Guidonem Secundum Papienſes Epiſcopos Euſebius iſte numerandus eſſe mihi videtur. Quid verò cauſæ fuerit, cur à Metropolis Mediolanenſis iuriſdictione Ticinenſes euaſerint, & quomodo id factam, tibi viro præclarâ eruditione, & doctrinâ, inquirendum prorsùs reſeruo. Accipe in præſentiâ, quæ habet Anonymi cuiuſdam liber in Ambroſianâ Bibliothecâ MS., vbi Mediolanenſium Epiſcoporum iura recenſentur. Ita is loquitur: *Quo ad Papienſem ſedente Benedicto quadrageſimo ſexto Mediolanenſi Archiepiſcopo, qui ſedit Annos 47. & deceſſit de Anno 735. Non. Mart., habuit litem longam in Curiâ Romanâ cum Domino Epiſcopo Papienſi; Sed tandem Mediolanum ſuccubuit, quia plures Epiſcopi Papienſes à Pontifice Maximo fuere conſecrati, ac inſigniti Pallio, & Cruce. Arbitror quod hoc euenerit propter Regalem Gothorum, ſeu Longobardorum Sedem, quæ longo tempore viguit in ipsâ Ciuitate Papiæ. Tamen in Chronicâ, quæ Datij dicitur, legitur quod Heribertus Archiepiſcopus Mediolani ſeptuageſimus ſecundus, qui ſedit Annos 26. & deceſſit An. Dom. 1045., maximo cum honore deponere fecit Crucem præfato Papienſi Epiſcopo, quam ipſemet conſignauit S. Heriberto, eamque ad futuram rei memoriam in Secretarium Eccleſiæ Mediolanenſis repoſuit. Quidquid ſit, iſte Papienſis habet Crucem, & Pallium, & Crux huiuſmodi in Secretario Me-*

diola-

diolanensi non reperitur. Vt vides, Gothorum, ac Longobardorum in Vrbe Ticinensi diuturna commoratio tantam Episcopis illis peperit dignitatem. Hæc sanè omnium potissima ratio est, cur à Mediolanensi Metropoli Ticinenses abscesserint, illamque etiam accuratissimus vir Carolus à Basil. Petri in libello de Metrop. Mediol. num. 15. scriptis consignauit. Aliam itidem causam Gualuaneus Flamma refert in Manipulo Florum cap. 109., qui liber in Ambrosianâ Bibliothecâ MS. extat. De Benedicto Archiepiscopo agens: *Epistolam*, inquit, *ad Papam scripsit, quod de consecratione Episcopi Papiensis sui Suffraganei se non intromitteret. Tamen Archiepiscopus Mediolanensis succubuit, eò quod plures Episcopi Papienses non inueniebant Archiepiscopum Mediolani in suâ Sede existere, sed in Ianuensi Ciuitate propter metum Longobardorum residere, & ideò ad Papam quasi furtiuè conuolabant*. Quibus verò rationibus ius nouum tueantur Papienses, & quam facilè eorumdem argumenta refelli queant, altiùs inquirere nolo. Munus hoc tu feliciùs implebis, spero enim fore vt è penu tuo vberrimo meis longè præstantiora depromas. Atque hæc sunt, quæ in præsentiarum, eruditissime vir, pro tantæ Metropolis Maiestate proferenda duxi, vt laboris communione consilia tua ad illius amplitudinem præsidiumque collata meliùs procederent. Hinc laudem, hinc nomen, mihi non quæro, sed tantùm vt obseruantiæ erga te meæ, studioque in hanc præstantissimam Ecclesiam meo aliquâ satisfiat ex parte. Et quamquam hoc meo conatu infirmum fortassis tantæ causæ patrocinium præstiterim, me tamen non pudebit signis tuis præcurrisse, quæ certissimæ interim victoriæ spem nobis faciunt. Leuioris armaturæ militem despexerint, vt lubet, Ticinenses; certè Triarium, fortissimumque militem, qualem te egregia eruditio tua facit, ij sentient, ac formidabunt. Ergò nunc Spartam, quam nactus es, ornare, & egregium consilium tuum ad exitum strenuè perducere perge, ab inuidiâ securus, victoriæ famæque certus; verè quippe canit Homerus:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.
Vnum auspicium optimum est pugnare pro patriâ.

FINIS.

Accentus, Diphthongos, & Græca quædam vitiata omitto; reliqua errata sic restituantur.

Pag. 10. lin. 27. *ferunt*. 25. l. pen. *Diss. XIX*. 39. l. 18. *sui* 41. l. 34. adde: *rogantem ipsos*. 42. l. 31. *albo*. 43. l. 15. *effingebatur*. 44. l. 21. 22. *à culmine*. 63. l. vlt. emendari posset: *tuguri fortassis aperti*. 64. l. 34. tollatur tota. 65. l. 7. restitui posset versus: *Ignoto quadrupes pro limine constitit hospes*. l. 10. *huc*. 68. l. 23. *Apronianus*. 74. l. pen. *Hexametris*. 76. l. 36. *putamus*. 78. l. 23. *Itaque scribe annuis*. 86. l. 24. *Tecla*. 25. *fuere*. 89. lin. 18. *ephebis*. 91. l. 23. *Vasconiæ*. 93. l. 31. *Presbyteri*. 95. l. 5. *Vile*. 98. l. 22. *vicina*. l. 35. *fine*. 123. l. 28. *Numâ*. 129. l. 3. adde: *ait*. 130. l. pen. *quærunt*. 136. l. 10. *nonum*. 153. l. 16. *generis*. 155. l. 37. *sacerdotalem*. 156. l. 4. adde: *tributum*. 158. l. 21. *Calaguris*. 166. l. 27. *elucubrauit Paulinus*. 178. l. 20. pro *Caluinista* lege *Tigurinus*. 181. l. antepen. pro *Caluinista* lege *Tigurinus*. 189. l. pen. *calumniam*. 191. l. 24. *iugulat*. 199. l. 6. *legendus in Heortol*. 200. l. pen. *relatos*. 204. l. 24. *proloquentem* 239. l. 3. *&*.

Quodlibet erratum sum retractare paratus,
Quod tibi nec, Sapiens, nec tibi, Roma, placet.

INDEX RERVM.

Can-

Mar-

Nu-

Tici-

FINIS.